

SZENTI TIBOR

VÁSÁRHELYI EMLÉKEIM

Lektorálta:
HERCZEG MIHÁLY

Szerkesztette:
ÁRVA LÁSZLÓ

A színes fölvételeket készítette és a kötetet tervezte:
SZENTI TIBOR

© Szentí Tibor

A kötetet kiadja Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város
Polgármesteri Hivatala

2003

TARTALOM

BEVEZETŐ

Vásárhelyiség
Csomorkányizmus
Vásárhelyi Mi Atyánk

I. A VÁROS MÚLTJA

1. Történelmünk részletei alulnézetben, ahogy egy író látja

- 1 Ahol a vásárhelyi határ történelme kezdődött
- 2 Kik teremtették városunk történelmét?
- 3 Hány falu volt a középkori Hód–Vásárhely nagy határában?
- 4 A Hód-tavi csata
- 5 A nándorfehérvári viadal vásárhelyi emléke
- 6 Csomorkány oppidum
- 7 Lambion úti beszámolója
- 8 Szállás vagy tanya?
- 9 Az önkényuralom népviseletet teremtett
- 10 Az 1848-as paraszthonvédok
- 11 A Sömme Kis Jánosok

2. Várostarténeti emlékek

- 12 Pusztuló és épülő városunk
- 13 A vásárhelyi téglá
- 14 Amikor még a kocsi zörgött
- 15 A szabadságunk
- 16 A hűség
- 17 Az egykori vásárhelyi határ
- 18 Belvízküzdelem a vásárhelyi határban
- 19 Az 1950-ben végrehajtott területrendezés
- 20 A földünk
- 21 Az ivóvizünk
- 22 Mezőgazdasági szövetkezeteink
- 23 Diákmunkán a mezőgazdaságban
- 24 Munkásnapok a földeken
- 25 A kiskertek
- 26 Kishomok
- 27 Kenyérváró dombjaink
- 28 A kubikok
- 29 Temetőink
- 30 Templomaink
- 31 Az utolsó terményáldás
- 32 Emberáldozat
- 33 Miért szűnt meg Vásárhelyen a boszorkányégetés?
- 34 Bejöttek a szovjet csapatok
- 35 Apám ügyfelei
- 36 1956-os élményeim
- 37 Iskolaváltásaim
- 38 Oroszul tanultunk
- 39 Az olvasókör
- 40 Olvasóköri ünnepek
- 41 Egészségügyünk
- 42 Görbe utcák, vakközök
- 43 Kapuban üldögélők

- 44 Csengők és harangok
- 45 Kemencéink
- 46 Házi állataink
- 47 A potyogtatós árnyékszék
- 48 Vásárhelyiségünk görbe tükre

3. Régi hangulatok

- 49 Kétféle szegénység és gazdagság
- 50 Bölcs lustaságunk
- 51 A cigányzene
- 52 A böllér és a disznótor
- 53 Padláson és színben talált értékek
- 54 Madarak és fák napja
- 55 Gyermekkori karácsonyok
- 56 Örömteli telek
- 57 Téli örömök
- 58 Sárkánykészítés és eregetés
- 59 Gyilkosnak éreztem magam
- 60 Gyermeki félelem
- 61 A csomagban érkezett lókolbász
- 62 Vásárhelyi anticsemegék
- 63 Az esküvőnk
- 64 Hurcolkodunk

II. A KÖRTÖLTÉSEN KÍVÜL

4. Tanyák

- 65 Hagyományos tanyák
- 66 Tanyai kertek
- 67 Találkozásaim a tanyai kutyákkal
- 68 Tanyaközpontjaink

5. Pusztá

- 69 A Pusztá
- 70 A „rossz” Pusztá
- 71 Alkony a Pusztán

6. Tisza

- 72 Atka és Körtvélyes
- 73 Tiszai áradások
- 74 A Tisza-gát
- 75 A Sas-ér
- 76 Mártélyi emlékeim

III. VÁSÁRHELYI EMBEREK

7. Egyszerű emberek

- 77 Földbe süllyedt őseink
- 78 Édesanyámat temettük
- 79 A vásárhelyi szegény ember
- 80 Elhanyagolt emberek
- 81 Küzdelem a kenyérért
- 82 A Pál utcai pékmester
- 83 Kis üzletek
- 84 A Petrik bácsi boltja
- 85 Iparosok és szerszámok
- 86 Varroda és cipőbolt az Andrássy utcán
- 87 A félszemű hordár

8. Különcök

- 88 Szellemi magány
- 89 Betyárok
- 90 A parasztbábák
- 91 A javasasszony
- 92 A szegény embert szánó asszonyok
- 93 Az arzénos gyilkosságok
- 94 Alkoholbetegek
- 95 A túlbuzgó hívő
- 96 Kacsakezű Lidi néném
- 97 A bolond
- 98 Egy különös menedékhely

9. Parasztok

- 99 Hol van az Isten háza Vásárhelyen?
- 100 A természet gyermeke
- 101 Paraszt adatközlőim
- 102 Kenyéráldás
- 103 Az Elek család
- 104 A lószerező ember
- 105 A juhász
- 106 B. Gyurka bácsi
- 107 Az öreggazda halála

10. Parasztalkotók

- 108 „Hajja, Kend!”
- 109 A rímfaragó
- 110 Az önéletrajzíró paraszt
- 111 Az utolsó Mári névnap

11. Kiválóságok

- 112 Alkotókedvünk és megítélésünk
- 113 Vívóleckék
- 114 A szürkék festője
- 115 A fazekas népművész
- 116 A Puszta szerelmese
- 117 A „Billogos Embör”
- 118 A Bethlen Gábor Gimnázium
- 119 Akik megmentették az életemet
- 120 Adós maradtam Osváth Bélának
- 121 Utolsó népi írónk
- 122 A rádiós költő
- 123 A poéta múzeumigazgató
- 124 Baba bácsi
- 125 Találkozásom Németh Lászlóval

SZEMÉLYNEVEK

FÖLDRAJZI NEVEK

KÉPJEGYZÉK

BEVEZETŐ

A Délvilág egyik szerkesztője évekkel ezelőtt arra kért, fogalmazzak rövid történeteket. Ezeket *Vásárhelyi emlékeim* címmel 2000 szeptemberétől folyamatosan írni kezdtem. Visszaemlékeztem szülővárosomnak, Hódmezővásárhelynek régi hangulataira, városképeire, életem korábbi sanyarú és örömteli eseményeire, az eltávozott különös, illetve értékes emberekre. Utóbbiak – félreértés ne essék – nem barátaim voltak, hiszen például egyszeri találkozás után hogyan nevezhetném a szellemóriást, Németh Lászlót annak. Ők legtöbben mestereim voltak, áhított nagyok, akik után szellemével elérhetetlenül kapaszkodik az ember. Olyan ideálok, akiktől tanulhattam.

Ez a kis kötet nosztalgikus memoárirodalom. A múltat szomjazó léleknek egy korty merítése a település apadó, hús kútjából. A terjedelmet szigorúan megkötötték. Minden írás csak egyetlen oldal lehetett. Igen veszélyes vállalkozás volt, hiszen az ilyen kurtaság már majdnem olyan, akár a bökvers vagy aforizmagyártás; illetve, mintha az ember vicceket akarna papírra vetni. Örkény István egy perces novelláira emlékeztetett a föladat. Amivel ezektől mégis eltért, az elsősorban az én világom sajátos ábrázolása.

Szubjektív emlékeket ötvöztem helytörténeti, néprajzi, szociográfiai tényekkel. Szemléletem a hagyománytisztelő, vallási, erkölcsi értékeket kereső polgár világnézete, amelyet napi pártpolitikáktól, szélsőséges ideológiáktól megőriztem. Már a rendszerváltás idején, 1990-ben végleg elszakadtam a politizálástól és általában a politikusoktól. Helyette azokat az embereket állítottam középpontba, akik e dél-alföldi mezővárosban éltek napjaik jelentős részét. Ábrázolni igyekeztem a tájat, *vásárhelyiségünk* hűsége alapult, de nagyon változatos, összetett arculatát.

Visszaemlékezéseimben jót és rosszat egyaránt bemutatok. Nincs olyan település és közösség, amelyik egyoldalúan csak értékeket vagy kudarcokat halmozna föl. A két ellenkező oldal úgy kapcsolódik össze, akár a *jin* és *jang*, egymást kiegészítve. Az összefonódásból, arányokból és a tartalmi tényezőkből alakul ki a sajátos, mással legföljebb összehasonlítható, de össze nem téveszthető városarculat. A hagyományos társadalmakban a falu bolondjának is helye volt a közösségben, és azt a maga módján színezte, akár a község orvosa vagy első embere, a polgármester.

Városomat nem tudom úgy ostromozni, hogy ne szeressem vagy megvessem. Hibáit látom, de ezekkel együtt tisztetem, mert sokra becsülöm értékeit, hiszen magam is ezekből táplálkozom. Ezért számomra a világ legkedvesebb helye, *ahol még a kocsi is másképpen zörög...*

A *vásárhelyiség* és a *csomorkányizmus* különösen érdekelt. Mindkét fogalom a városhoz kötődő sajátos lelki és közösségi jelenséget tükröz, amelyet előttem már többen megfogalmaztak. Nézeteik felől néhány, ezen a téren jártas szakembert, alkotót, gondolkodót meghallgattam. Valamennyi vélemény értékes, és bővíti a meghatározásokat, amelyekkel nem kelek vitára. Itt a saját nézeteimet írom le azzal, hogy – a város állandó változásával – hozzájáruljak a továbbfejleszthető, újabb gondolatokkal kiegészíthető témakörökhöz. Ezeket befejezni sohasem lehet. A társadalmi élet halad tovább. Az idő évről évre új fejezeteket és a város történelmébe, amelyek módosítják, továbbviszik a korábban alkotott véleményeket.

Vizsgáljuk meg, mit tükröz számomra most e két fogalom.

Vásárhelyiség

Másokat nem sértő, nem kicsinyes, de öntudatos lokálpatriotizmus. Szinte „génjeinkbe beprogramozva” velünk születik. Életünk végéig fejlődik, mert itt élünk és halunk; közben pedig ennek a földnek a kenyerét esszük, a vizét isszuk. A *gyüttmönt* embereket fönttartásokkal, bizalmatlanul fogadjuk, de ha azonosulással és értékteremtéssel bizonyították a városhoz való kötődésüket, tapasztalhatják befogadó képességünket. A táj négy része: a Tanya, a Pusztá, a Rét, illetve a Tisza meghatározó, és csak számunkra jellemző hangulatot kölcsönöz.

Egyedülálló, óriási kiterjedésű a város hajdani szállás- és tanyarendszere. Az itt élt gazdatársadalom vásárhelyiségünk meghatározásában évszázadokon keresztül a legjellemzőbb réteget alkotta. A szorgalom, tisztesség, hazaszeretet példaképei voltak. Közülük többen a gazdálkodás és faluszervezés úttörőinek számítottak, mint a Gregusok, Karaszok, Lázárok, Csákyak, Szélek, Tárkány Szűcsök – a sor kifogyhatatlan. Ők őrizték magyar- és parasztságtudatunkat, ezek néppel kapcsolatos tárgyi és szellemi értékeit. Vásárhely máig irigyelt közösségi terméke a kiterjedt olvasóköri hálózat, amely – néhány évtized politikai jellegű betiltást kivéve – kül- és belterületen a lakosság egészét valamilyen irányultsággal, de rendre foglalkoztatta.

Városunk lakossága egyszerre volt rebellis és konzervatív. A rebelliót mindig a magyarságunk megmaradásaért és az önállóságunkért hajtottuk végre. Őseink küzdöttek hazáért, városért és a családért. Amikor a török hódoltság kezdetén Magyarországon is megjelent a reformáció, ők minden üldözés ellenére a „rebellis Krisztust” választották. Az elnémetesítés nehéz korszakában is megmaradt, sőt tovább fejlődött nemzeti kultúránk, mert a templomban, iskolában, a pap és tanár a kötelező latin, illetve német helyett anyanyelvén szólt az emberekhez.

A *pietizmus* itt pozitívan fejlesztette a kálvinista mezővárosi lokális népi kultúrát, és az európai fölvilágosodás eszméi liberális és racionalista *fizikó-teológiában* eljutottak hozzánk. A maga módján még a római katolikus földesúr is „liberális” volt. Olykor védelmet nyújtott az önkormányzásukért, valamint a területi érinthetlenségükért harcoló, reformált vásárhelyieknek, akik holland, belga, német és svájci példák alapján már a 18. század második felében többek között kórusművészetet fejlesztettek a jobbágy-zsellér település vályogfalai között.

Apáink támogatták Rákóczi és Bercsényi szabadságharcát. A Bujdosó–Pető–Törő-féle utókuruc mozgalom egyik ága Vásárhelyről indult. Az 1848–49-es szabadságharcban városunkból sokan vettek részt. Kossuthot emigrációjában is látogatták. Szántó Kovács János és aratósztrájkos utódai a nincstelen családok fönttartásaért szálltak szembe a hatalommal. 1956-ban munkásaink, diákjaink és tanáraink jártak elől. Parasztjaink közül többen kocsikkal hordták az élelmet a harcoló fővárosban.

Ugyanakkor maradiságunkra és fősvénységünkre is számtalan példát lehet hozni. A jó ügyet megvalósítani szándékozók kérő szavára rendszerint ez a két szó volt a válasz: „nem adunk”! Így maradt utcáink egy része a 20. század utolsó évtizedéig földes, rossz közvilágítású, jó ivóvízzel rosszul ellátott, csatornázatlan – a saját szennyvizünkön „úsztunk” –, a belterületi állattartás következtében büztől és legyektől szenvedtünk, nem sorolom.

A vásárhelyiség kelet-középeurópai modell, de gyökerei az ázsiai termelési viszonyokig nyúlnak vissza. A hagyományos gazdálkodás évszázadaiban városunk közössége a lengyel, orosz falvak szellemi alkotó- és vonzóerejével, illetve patriarkális, olykor még matriarkális hagyományörző tevékenységével volt rokon. Sajátságosan helyi, de nem lokálisan narodnyik, hanem magyar nemzeti karakterű közösség lakta. Bár országosan kimagasló szellemi nagyságokat szült és részben nevelt, velük csillagként ragyogva egyszer sem sikerült az egyetemesség égboltjára fölszárnyni.

Azt azért sohasem feledhetjük, hogy szemünk előtt mindenek fölött az a nagyon fontos cél lebegett, hogy az elmozdíthatatlan és életet adó föld a természet törvényeit tiszteletben tartva, azzal együtt munkálkodva teremjen. Végül így a revolúció egy nyugodtabb életszemlélettől áthatva, békés, de lassú evolúciót teremtett. Népünk körében ennek volt köszönhető a vásárhelyiekben lévő alkotókedv széleskörű kibontakozása, amely a 18–19. században egyedülálló, országos hírű népművészetet hozott létre, amely – bár korunkban már elhaló utóéletét éli –, kitörülhetetlen értékkel gazdagította nemzetünket.

Szüleink művészek és tudósok sorát nevelték föl, akik közül a mostoha érvényesülési lehetőségek miatt sokan elkényszerültek szülővárosukból, mégis szívükben mindig vásárhelyiek maradtak. Olyanok is szép számmal kerültek, akik messzi vidékekről éppen az ihletet teremtő, termékeny közeg miatt jöttek és telepedtek le itt, így belőlük kiváló vásárhelyi alkotók formálódtak. Szőnyi Benjámin, Nagy Ferenc, Garzó Imre, Török Károly, Szeremlei Sámuel, Kiss Lajos, Bibó Lajos, Kárász József, Galyasi Miklós, Grezsa Ferenc, Sipka Sándor, Szabó Éva, Gyulai József, Fenyvesi Félix Lajos és mások sugárzó vásárhelyisége, hogy a város szellemi táborának csak egy igen keskeny szeletét említsem, meghatározó maradt. Németh László sem írhatta volna meg az Égető Esztert, ha helységünkkel nem kerül szellemi kapcsolatba.

Városunk alkotóműhely volt. Itt még a paraszt is tollat fogott. Minden valamirevaló gazda *gazdasági naplót* vezetett. A legtöbb naplóban családfák, szubjektív, olykor lírai sorok, versek voltak találhatóak. Utóbb olyan is akadt köztük, aki szálkás, vagy reszkető betűkkel megírta élettörténetét.

Városunk meghatározó jellegéhez hozzá tartozik a középkori arculatú, *kerített falú* Ótemplom, a mestermívű városháza; a Kossuth tér hangulata az ógimnáziummal, Fekete Sassal, a bank, posta, bíróság, egykori Úri Kaszinó épületével; a hajdani híres Promenádnak idejéből megmaradt szokásunkkal, hogy – gyakran még télen is – a nagy fák árnyékában itt üldögélünk. Tovább haladva találkozunk a Bethlen Gábor Református Gimnázium új épületével, a „kövel kerített” városfallal, az Erzsébet Népkerttel és a korszerűsödő városi parkfürdővel. Szentes felé fordulva, idős dr. Imre József szemész professzor egykori háza következik, a mai Tornyai János Múzeum patinás épülete, benne a vásárhelyi kultúra fölbecsülhetetlen értékeivel, szemben a remek görögkeleti templommal. Az Andrássy utca, a Károlyiak által építtetett barokk katolikus templom, a hajdani inspektori ház, az Újtemplom, a zeneiskola, a zsinagóga, a hajdani gyönyörű artézi kútjaink, girbe-gurba utcáink, vakközeink, vörös burkoló téglákkal kirakott paraszt-polgár házaink, régi vízi-, szél- és gőzmalmaink, az egykori tóalji, kishomoki, peperei, aranyági stb. még tönkre nem tett, be nem épített kiskertjeink sajátos, vissza nem adható hangulata kerít hatalmába.

Nem hallgathatom el az itt élő emberek lassúbb, kényelmesebb élet- és munkatempóját; az olykor kiütköző nemtörődomségüket, a közterek, parkok, szobrok rongálásának évszázados rossz hagyományát, gazzal borított temetőinket, amelyek világunknak, lelkületünk egy részének tükröképét mutatják. Ugyanakkor művészetteremtő és pártoló képességünk, szép iránti vonzalmunk, egyéni és közösségi alkotókedvünk szintén történelmi korok távlatába vezet. Népművészetünk, képző- és az utóbbi félévszázad során iparművészetünk, elszármazott zenészeink, színészeink, sportolóink tehetsége, a hazai alkotó szellemi és fizikai megméréttetésben az élvonalhoz tartoznak. Itt született, és oroszlánkörmeiket itt fejlesztett, de boldogulásuk miatt városunkat elhagyó, kiváló tudósaink, tanáraink városunk hírnevét öregbítik. Ezek a nemes hajtások, és még sok más, maga az itt élő ember biztosították a vásárhelyiség megkülönböztető vonásait.

Fejlődésünk azonban sohasem volt egyenletes. Vagy elmaradt, vagy ugrásszerűen előre tört. A város népessége a 20. század második felétől átrétegeződött. Egykor a kétlaki tanyai paraszt-

ság adta a fő jellegzetességet. Ez a népességi alap eltűnik. Az ipartelepítéssel sok fővárosi, vidéki család érkezett városunkba, akik közül kevesen váltak vásárhelyivé. Jobb, ha közömbösek maradtak, sokan pedig minden karaktertől idegen, újat hoztak. Nem csoda, ha a város lakossága lassan elveszíti eredeti arculatát. Cserélődnek az emberek, az utcák, a házak, kopik, eltűnik az egykori kultúra. Talán még néhány évtized telik el és lehet, hogy valóban megszűnik a vásárhelyiség? Tudnunk kell, hogy sokak számára könnyebb az import, vagy arctalan kultúra befogadása; még akkor is, ha ezzel egyéni karakter nélkül maradunk, mint a saját szellemi bölcső ringatása. De az egész világ uniformizálódik.

Városunkban is ideológiai, gazdasági kényszerhatásra az 1950-es évektől létrehoztak egy sor olyan ipari üzemet, amelyek import nyersanyagra és energiára épültek, vagy olyan álmodozó, ésszerűtlen tervekre, mint ezen az éghajlaton a gyapottermesztés. A futóhomokra épült légvárak gyökértelenül idegenek maradtak a város testében. Ezek is vásárhelyiség kényszerábrázatahoz, egy bohócálarchoz tartoztak, és legtöbbjüknek körülbelül annyi értelmét láttuk, mintha banánlé-termelőüzemet vagy kókuszdióbél-reszelék gyárat építettünk volna.

Ideológiák, izmusok, divatok jönnek, mennek. Amíg lesz vásárhelyiség, ez a reneszánsz ideál: a negyedik dimenzióknak állított Ember el nem tűnik alkotóink műveiből, csupán megújodik. Művészetünk és tudásunk mindig az értelem, illetve a fizikai munka által létrehozott alkotás belső tartalmát fogja tükrözni!

Vásárhely nekünk otthon és haza. „Hódmező-Magyarország”! Bármilyen gondok üznek, akár milyen lehúzó erők támadnak, akár hogyan üt-ver bennünket ez a város, a szülőanyánk; ezért az igazi vásárhelyi a világ minden más tájánál jobban szereti. Hibáival együtt a miénk, olykor embertelenségében is mélyen emberi. Legfőbb föladatunk, hogy a jövőnek minden értékét átmentsük, amely egysíkúvá váló, elembertelenedő világunkat gazdagíthatja. Ha erre nem leszünk képesek, nem lesz sem védőnk, sem követőnk, és akkor ki kiált majd át a következő századokba, hogy milyen volt, és mit jelentett számunkra hajdani vásárhelyiségünk?

Csomorkányizmus

A csomorkányizmus elválaszthatatlan része a vásárhelyiségnek. Az itt született és leülepedett génállományból ered. Amíg e földből táplálkozunk, „hét nemzetségen keresztül” nemcsak a család tulajdonságait, hanem az általunk alkotott település lelkületének egy mágikus darabját is minduntalan újratermeljük.

Városunk tele van önnemesítő, autodidakta outsidersokkal; olyan „kívülállókkal”, akik nem tanult szakmájukat gyakorolják; vagy ha abból is élnek, meghatározó alkotómunkájuk más művészeti vagy tudományághoz kapcsolja őket. Gyakran mégis többet adtak a közösségnek, mint akik megfelelő szakmai fölkészültséggel, de csak állásukat és nem a hivatásukat töltötték be. Péczely Attilának nem az orvoslása, hanem a népdal- és ásvány-közetgyűjtése, Galyasi Miklósnak nem a jogi végzettsége, hanem költészete, művészetpártoló, illetve múzeumfejlesztő képessége, Osváth Bélának nem a tanári, hanem a dramaturgiai fölkészültsége vált legendássá. Kiss Lajos néprajzkutatónak még érettségizni sem sikerült, mégis Kossuth-díjat kapott a néprajztudomány műveléséért. Nem sorolom. Vásárhelyen a sor példátlan hosszú!

Egyszerre realisták és bohémek vagyunk. Az ellentétek és ellentmondások népe a vásárhelyi. Túlzottan óvatos és nemtörődöm. Csak azt az eredményt hajlandó elfogadni, amelyért az ország már évek óta lelkesedik.

A „kívülállóságunkban” benne van a lázadó természet. Nem az a jó, amit kaptunk, vagy megszereztünk, hanem másra, jobbra, különbre vágyunk. A szabadság itt mindig luxus volt. A szabadságot magunknak teremtettük, vagy béklyóztuk meg. Évszázadokon keresztül dacoltunk, sőt szembeszálltunk elnyomóinkkal. A lázadás már 1753 óta, a vérbefojtott utókuruc zendüléstől kezdve napjainkig, a fönnálló társadalommal, a legtöbb kormánnyal szemben megnyilatkozik.

Föllángolásainkat sorra elfojtották, mert alig volt még magyar város, ahol évszázadok során annyi gáncsolója élt minden igaz és haladó ügynek, mint Vásárhelyen. Igaz, történelmünk során az adott kor egy-egy jelenségére ritkán tudtunk megfelelő választ adni. Időben is mindig elmaradtunk, az események után kullogtunk. Nem tanultunk, és ezért mindig hátrányt szenvedtünk, de gerincünkön csak azt a bizonyos két, anatómiailag rendjén való S görbületet lehet érzékelni. Inkább beleroppantunk és kitartottunk vállalásunk mellett, minthogy árulókká váljunk.

Amikor szükség lett volna az erőnkre, vagy amikor ki kellett volna állnunk, a leeresztett függöny rései mögött sunyítottunk, és lestük, hogy mások éhen haltak vagy elvéreztek. Amikor fölösleges volt az áldozatunk, egy szál karddal hadsereg ellen ugrottunk és értelmetlenül hadonásztunk. Midőn kellene, gyakran nem adunk, nem szeretünk, tőlünk a világ is elkárhozhat. Ugyanakkor sok értékünket értelmetlenül eltékozoltuk.

Még a közülünk származó embereket is gyakran ímmel-ámmal támogattuk. Tornyai Jánosnak, Kohán Györgynek, Kiss Lajosnak, Osváth Bélának, Gyulai Józsefnek, Hegedűs Endrének és sorolhatnám még a hírességeket, el kellett innen menni. Végső akarata szerint Kajári Gyula is egy távoli helységben temetkezett. A legtöbb távozóban a közöny és meg nem értés fájdalmas tövisét hagytuk. Vásárhely évszázadok óta nagy mamuttemető. Tehetségek szülője és elvetelője.

Nincs kövünk, mi sárból építkezünk, nincs fánk, agyagból edényt formálunk. A költő Galyasi nagyon találóan írta:

*„Itt nem lehet szőke szonetteket írni.
Sár és göröngy fordul az eke nyomán.
Költő, ha tollat fogsz kezedbe,
Ordíts, üvölts a végső szó jogán.”*

(1947)

Tanyai gyűjtő útjaim során még a rossz-pusztai, nincstelen kisparaszt szobájában is kétajtós ruhás szekrényből átalakított, bepolicozott könyves szekrényt találtam. Amikor megtelt, a disznóvágásokon egykor használt sózó teknőt újságpapírral kibélelte, az ágy alá tolt, és benne tovább gyűjtötte az olvasnivalót. Nem volt téma, amelyhez értelmesen hozzá ne szólt volna. Mit ért vele? A hatalom mindenét elvette és nyomorgott. Még a nevét sem jegyezte föl a helytörténet.

Az elmúlt évtizedekben családom idősebb korosztályából szinte mindenkit eltemettünk. A nagyapám, az apám, oldalági rokonaim gödörbe eresztett koporsója alatt fél lábszárig érő víz csobbant, és örökre elmerültek... Itt még temetkezni sem lehetett rendesen. Amíg máshol porzik az út, a mi cipőnk alatt ragad a sár. Ha végre kisüt a nap és főlészáradnak útjaink, a portól szürkévé válunk és fuldoklunk.

Mindig, szinte mindennel elégedetlenek voltunk, de komoly eredményeket ritkán tudtunk kiharcolni és megtartani. Legtöbbször légvárakat építettünk. Olyan elvont, lehetetlen, irreális terveket akartunk megvalósítani, amelyekbe belebuktunk. A kudarcot mindenki előre látta.

Nem kellett különösebb jóstehetség a végső kimenetel megjövedüléséhez, a megkezdett úton mégis makacsul, fölemelt fővel végigbandukoltunk. Legalább jót játszottunk. Közben az idő előre szaladt, és mi mögötte kullogtunk. Don Quijoteségünk szélmalom-harcában a vitorlán rendre a magasba emelkedtünk, majd fordulván velünk egyet, a földre zuhantunk. A következő nemzedékünk ugyanazokat a hibákat követte el, mint elődeink.

A csomorkányi figura egyszerre tantaluszi és prométheuszi. Képzeletében maga előtt látja a meghódítandó Varázshegyet, amelynek hősként szeretne álmofelhők fölötti csúcsára fölkapaszkodni. Társai számára lehozni világlátását és értékes tapasztalatait. De nem mérte föl valódi erejét és képességeit. Súlyos kőként minduntalan visszagörög, míg alant kimerülten elterül. Az igazi kudarc nem a bukása, hanem az, hogy a fönséges és isteneket szolgáló szirtis nem jön hozzá, aki látványos, lassú halállal, méltósággal végez vele. Patkányok túrják szét alóla a hegyet, hogy megszegyenülve a mélybe zuhanjon. Ezért nem pusztulhat közösségét hasznosan szolgáló, vérét áldozó, mártír hősként, csak ügyefogyott álmodozóként, akit vagy sajnálnak, vagy kinevetnek.

Ebben az árnyékbokszolásban az a különös, hogy közben mindig olyan értékeket teremtünk, amelyekre másokban irigységet, magunkban büszkeséget tápláltunk. Amikor Hoffmann Tamás néprajzkutató korábbi könyveimet lektorálta, egyik beszélgetésünk során megkérdezte tőlem: „– *Úgy-e nem Orosháza, hanem Vásárhely a legnagyobb falu?*” – utalva Darvas József szociográfiai könyvének címére. „– *Igen – válaszoltam. – Egy területében és lélekszámában túlnőtt, de lelkületében máig falusi népesség lakja.*” Válaszom nem becsmérítő szándékú volt, hanem hagyományörző elkötelezettségünket példázta.

Talán ősi fészünkben kellően degenerálódtunk. Köztudott, hogy évszázadok óta elől járunk az országos öngyilkossági statisztikában. Emlékezünk a szőrháti „öngyilkosok dülőjére” – ahogy a nép elnevezte ezt a határrészt –, ahol alig akadt család, amelyekben valaki ne önmagával vetett volna véget az életének. Ennek a jelenségnek a valódi okát máig sem ismerjük, csak negatív élettani, lélektani és szociológiai jelenséggé hozzánk kötődött.

Nyakas kálvinisták voltunk, akik többet káromkodtunk, mint imádkoztunk, és egyikkel sem mentünk semmire. Vagy kinőtt fogakkal, többlet csonttal, kezében pajzzsal táltost szültünk, aki megismerve bennünket elhagyott, vagy elvetéltünk. A levéltárakban őrzött egykori bűnpörökből ismert, hogy elődeink közül sokan a paráználkodás, rablás, csalás, hamisítás, besúgás, árulás mesterei voltak. A bigott vallási szekták a legtöbb hívüket is lakóhelyünkről toborozták. Hány gyermeket abortáltunk, kitaszítottunk, hány öreget eldobtunk! Mégis, a vásárhelyi nagycsalád összetartásával, az anyák ősanya-jellegű szeretetével, matriarkális gondoskodásával minden társadalom és kor számára példát mutattunk, hogyan tud több nemzedék egy fedél alatt, egy kenyéren szeretetben és becsületben élni.

A parasztpolgárosodás során, tanulás – és ahogy a nép gorombán fogalmazott: „a koszból való kivakaródzás” – során „Nagy Családok”, úrhatnám nemzedékek is kialakultak. Szerencsére a tanult parasztságnak ők a kisebb részét alkották, de rendkívül agresszívekké váltak. A felszínen úszó, minél kevesebb munkával megélő, ügyeskedő réteghez tartoztak, akik hamarosan elfelejtették azt a népet, amelyből jöttek. Ezek minden politikai társadalomváltás során a fölszínre eveztek. A középszerűséget és a dekadenciát képviselve, tipikus csomorkányi réteget alkottak. Mivel kis város vagyunk, nem nagy a választékunk...

Ezért a népességért végezetül közösen mondjunk el egy helyi imát:

Vásárhelyi Mi Atyánk

Mi Atyánk, ki a mennyekben és itt, Vásárhelyen vagy, minden igaz lakónk által szenteltessék meg a Te neved, aki eljár fölszentelt és megáldott házadban, vagy bárhol hozzád fohászkodik, ha dolgozik, pihen, ahol, amikor csak Rád gondol. Jöjjön el a Te országod a mi városunkban is, ahol megszülettünk, élünk és meghalunk. Hétezer éve, a Körös-kultúra falvainak népességével kezdve, a 13. században beköltözött kunokkal kiegészülve, ezt a földet szorgos agrárnépek lakják. Minden értékes ember saját, családja, közössége jobb jövőjét építi, ezáltal települését és lelkét gazdagítja. Legyen meg a Te akaratod, miképpen mennyben, úgy e helységben is. Ha csak a Te kéréseid és parancsaid irányítanak, már itt e földön minden polgárod boldog lesz.

Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. Mindannyian éhezünk a test kenyerére, ezért paraszti szorgalmunk szerint korán kelünk és későn fekszünk. Amit e vidéken Tőled kaptunk, az őselemek közül a három legfontosabb a Te ajándékod: a tiszta levegő, a víz és a föld. Ami ezeken kívül megtalálható, azt verítékünk és kezünk munkája a Te dicsőségedre, családnak boldogulására hozta létre. A természeti értékekkel nem mindig sáfárkodtunk helyesen és azok gyakran megromlottak. Legdrágább kincsünk: Földanyánk beteg. Egykor bársonyos testén érdes por- és homokviharak száguldoznak. Kivágtuk enyhet adó erdőinket és fölszántottuk termékeny legelőinket. Vízünk olykor fertőzött, kútjaink kiszáradnak. Levegőnk mérgezett és fogynak belőle a védelmet nyújtó rétegek. Uram, ezekkel Téged bántottunk meg.

De nem csak testünk, lelkünk is éhezik, mert eltaszítottuk magunktól a felebaráti szeretetet. Hatalmon és pénzen civódunk. Antikrisztusok szónokolnak igazságról, szabadságról, miközben szívünk repedt edényéből kiszivárgott az egymás iránti sóvárgás, és üresen kong lelkünk, amely saját börtönünké változhat. Atyánk, ne mindenért minket okolj, hiszen léket kapott kis ladikunk a történelem árján, és gyakran idegenektől irányítva sodródik. Kérlek, bocsásd meg vétkeinket, végy minket védelmedbe, és mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.

Polipkarokként nyúlnak utánunk e kor bűnei, hogy mélybe rántsanak. Erőt, bátorságot adj nekünk, és ezután ne védj minket a kísértéstől, amely minden nap újabb agyafűrt ötletekkel támad ránk, de szabadíts meg a gonosztól. Tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség. Mi csak szeretett városunkat kívánjuk megtartani és fejleszteni. A hatalomból is csupán annyit kérünk, hogy helységünk mindig jó vezetőket kapjon, az ország büszkeséggel tekintsen ránk, de javainkat mások romlására senki se' használhassa. Ekkor a Te dicsőséged morzsáiból is annyit nyerünk, hogy testvérvárosaink irigykedés nélkül nézhessenek föl ránk, és együtt szolgáljuk hazánkat, e nemzet minden lakójának igaz érdekét, mindörökkön örökké

Ámen.

Hódmezővásárhely, 2000. okt. 24. – 2002. szept. 28.

Szenti Tibor

I.
A VÁROS MÚLTJA

1. Történelmünk részletei alulnézetben, ahogy egy író látja

1

Ahol a vásárhelyi határ történelme kezdődött

A vásárhelyi határban a mezolitikumból nincsenek jelentős emlékeink. Az bizonyos, hogy ezen a tájon ebben az időben is éltek embercsoportok, de őket névvel még nem tudjuk megnevezni. A középső kőkorszak végére valamennyi lakott kontinensen kialakultak azok a föltételek, amelyek az emberiség történelmében az eddigi legnagyobb változást hozták, és ezt nem úrlények, idegen bolygókról történt beavatkozás teremtette meg – ahogy néhány fantasztikumban gondolkodó állítja –, hanem maga a földön élő ember.

Az addig gyűjtögető, halászó, vadászó vándorközösségek letelepedtek. Rájöttek arra, hogy életük biztonságosabb, ha termelnek, raktároznak és azt megvédik. Így alakultak ki egymástól függetlenül az első agrárkultúrák. Településeiket fallal vették körül. Ettől kezdve a lakosság munkavégző, tehát eltartó, és ezek biztonságát, valamint szellemi fejlődést biztosító rétegekre, illetve uralkodó családra különült el, és létrejöttek az első városállamok. Ez volt a neolitikori forradalom vagy agrárfordulat, amely minőségileg változtatta meg az egész emberiség sorsát.

Hozzánk a földrajzilag legközelebbi ilyen kerített, első városállam volt a Közel-Keleten Jericho, vagy Anatóliában Čatal Hüyük, és Vásárhely határában az egykori gorzsai Cukormajor területén föltárt *tell-település*. Ezeknél még ekkor sem tudjuk megnevezni az itt lakott nép nevét.

A területet 1978–1995 között a kiváló szegedi régész, Horváth Ferenc tárta föl. 1995 nyarán „*Hétezer éves romok a gorzsai halom alatt*” címmel a Tornyai János Múzeumban be is mutatta. Nem egy régészeti világkonferencián tudományos hírére keltette, és mint az egyik legkorábbi neolitikus kultúrközösség széles szakmai körben ismert, csak mi nem tudjuk, milyen értékünk volt. Mint kiderült, ez a település semmivel sem állt alacsonyabb történelmi evolúciós szinten, mint a mediterrán okjumenében jól ismert többi. Vegyük mindjárt a két folyamat közötti Mezopotámia déli részén kialakult sumer (később akkád) Ur és Uruk városállamokat.

Ezeket a településeket fallal kerítették. Horváth Ferenc is széles, jó megtartású, összefüggő, magas földfalat talált az ásatás színhelyén, amely körbezárta és oltalmazta a kunyhók lakóit. Kiderült, hogy az itt álló földházak lakóinak Gilgamesh közel azonos időben már hasonló településük volt, min Ur városa. Csak följegyzett mítosz nem maradt utánuk, hogy volt-e hősről, aki az örök élet fenntartását keresve rájött, legjobb, ha a városfalat tovább építi, mert az ő korában ez az igazi halhatatlanság biztosítója. A régész a talált kincsét azonnal lefotózta, és igyekezett mindenfelé hírül adni, hogy világszenzáció van a birtokunkban. Hasztalan.

A termékenység és a Földanya első kultuszára utaló *idolokat*, *agyagistenek* töredékét tárta föl. Köztük ember nagyságút is, amely jelzi, hogy már nem egy családi épület házi szentélyében állhatott, mint a tőle néhány kilométerre, a két világháború között Banner János által a Kökény-dombon föltárt szintén neolitikori Vénuszok; illetve Szegvár-Tűzkövesen Csalog József által kiásott Sarlós Isten és nő párja. Ez a hatalmas, szobrászati teljesítménynek is beillő töredék közösségi ház kultikus helyén állhatott, amelyet mai szóhasználattal talán „templomnak” nevezhetnénk, és az egész itteni lakosság összejövételére szolgált.

Már Korek József vásárhelyi neolitikus ásatásai során figyelmeztetett arra, hogy a *pintaderák*, azaz *testpecsételők* ornamentikái állandó fogalmat tükrözhetnek. Ezeket a jeleket az írás

megszületése előtti mintáknak tekinthetjük. De hasonló *zeg-zug* (*fonat*-, illetve *meandrikus*) mintákat találhatunk több kultikus és tároló cserépedény falán is. Minden esetre jelzések voltak, amelyekről használói tájékozódást nyertek.

Szó sincs róla, hogy a fal és a helyi istenek egyfajta elszigetelődést jeleznének. Kiderült, hogy a környező nagyobb neolitikus kultúrákkal, éppen a Mediterráneummal, rendszeres cserekereskedelmi kapcsolatuk maradt. A Földközi tenger keleti medencéjéből ebben a korban ugyanis évezreden át (majd a következő régészeti korokban folyamatosan és változatlanul) több hullámban népcsoportok indultak el és kötöttek ki a Kárpát-medencében, így területünkön is. Hozták magukkal többek között a sírokban ékszerként megtalált cyprea-kagylókat, amelyek föltehetően fízetőeszközként is szolgáltak, akár a későbbi pénzérmék. Innen pedig vitték az itt kialakult kultúra hatására azokat a termékeket, amelyek náluk bizonyultak ritkaságnak.

A Kossuth Rádió *Vasárnapi Újság* című műsorában 2003. február 9-én egy magyar sumér kutató előadásában elhangzott, hogy az ékírás valahol itt született meg – bizonyoságul hozta erre a Töröklakán talált ékírásos agyagtáblákat – és innen került át a Mediterráneumba. Hogy miként került ide az írásos tábla: hozták, vagy itt készítették, alighanem vitatható, de az már csakugyan elgondolkodtató, hogy miért cipelték ilyen nagy távolságokra, hónapokon keresztül, ha valamelyik helyen a rájuk rótt, beléjük vésett jelek nem lettek volna értelmezhetők, „olvashatók”. Akkor csupán fölösleges ballasztot jelentettek a fáradságos, nehéz úton. Képtelenség elhinni, hogy égetett agyagtáblákat hurcolásztak fél világon keresztül jól értékesíthető drágakő vagy bőr helyett. Bárhogyan alakult a dolog, itt és a világban máshol is a neolitikus kultúrák szinte egyszerre jutottak azonos szintre, és tőlük a Vásárhely határában állók sem maradtak el. Térben és időben Krisztus születése előtt 5000 évvel itt kezdődött a történelmünk.

2

Kik teremtették városunk történelmét?

Ha kellő objektivitással, megfelelő dokumentációval és időben rálátással szakember kezd neki, hogy összegyűjtse, illetve megfogalmazza egy nemzet, ország, megye, helység történelmét, abból – terjedelme szerint – kiváló dolgozat vagy tanulmánykötet születhet. Benne események és emberek szerepelnek. Ez a történelemírás, de nem a történelem.

Vannak szerzők, aki – koronként változó szemlélettel – a történelem alakulásáért hol a népet, hol összességében az előjáróit, vagy egyszemélyes vezetőjét – a társadalmi berendezkedés szerint – királyát, császárá, szenátorelnökét, köztársasági elnökét, miniszterelnökét nevezik meg. Az egyszemélyi irányító esetében kétségtelenül mindig a diktátoroknak van a legnagyobb ellenőrizetlen hatalmuk, akik egy darabig önkényesen vezethetik a rájuk bízott tömeget.

A történelem keletkezéséért felelősek azonban nem bonthatók alattvalókra és följobbvalókra. Könnyű lenne a társadalmat így kétfelé aprítani. Sokkal differenciáltabb. Az bizonyos, hogy a kenhető massa és az irányító kés egyaránt felelősek a kialakult történelmi helyzetért. Csak-hogy őket mindenkor befolyásolták a környező szomszédok, a kívülről jövő hatások, amelyek az újkorban visszavonhatatlanul kontinentális kiterjedésűvé váltak, ma pedig a világot uraló nagyhatalmak jó, vagy rosszindulatának is függvényei.

Eljutottunk oda, hogy a történelemformáló erő maga az emberiség, népekkel, országokkal, gazdasági és társadalmi hatalmakkal. De még így együtt sem elégségesek ahhoz, hogy ki-

mondhassuk, ők írják a történelmet. A társadalmi mozgásokból kihagyhatatlan a természet parancsoló és formáló ereje. A mai kutatások mind inkább azt föltételezik, hogy az ókori Atlantiszt eltűnését a Santorini vulkán és sziget szétrobbanása, illetve az általa okozott *tsunami* vagy szökőár okozhatta, melynek hatását az észak-afrikai parton lévő kultúrák is érzékelték. Ez a kataklizma – amelyet az ember nem tudott befolyásolni – megváltoztatta az egész akkori Mediterráneum életét és történelmét. A krétai kultúra eltűnése további alakító hatással volt az itt élt népességre, de már végleg nem tűnt el. A bikakultusz például tovább élt a görög mitológiában. Zeusz bika képében elrabolta Európát. Napjainkban is megtalálható a mediterrán latin népek egy részénél, illetve innen a hódításokkal Közép- és Dél-Amerikába áttért bika-futtatások és bikaviadalok versenyében.

Még nagyobb befolyással volt a természet a kultúrák szétszórására és összekötésére a vízi és szárazföldi utak lehetőségének kitágításával. Ehhez három tényezőre volt szükség: vízi járműre, a földön kerékre és húzóerőre, vagyis kocsira, lóra és ökörré. Itt bonyolódik egybe ember és természet közös erőfeszítése. Azok a népek tudtak fejlődni, akik olyan ipart bírtak létrehozni, hogy tartós vízi és szárazföldi járműveket voltak képesek készíteni, illetve állatokat házasítani és tenyészteni.

Ehhez már csak egyetlen szellemi és mentális alkotás megszületése kellett: a *mítoszteremtés*. Az embernek létszükséglete és lelki igénye a mítosz. Megvalósításának két alapvető mozgatórugója van. Egyrészt isteneket és vele hitet kellett formálni, hogy a fölfedezett transzcendenciát, amelyet értelmezni képtelenek vagyunk, kapaszkodóul beépíthessük mindennapi életünkbe és a népek történelmébe. Ezzel a bajokat kivédhessük és elkerülhessük, illetve az értékeket általa megszerezhetjük.

A mítosz másik fontos mozgatója és feladata a kiválóság bizonyítása. Az a nép, amelyiknek védő istenei, példát mutató hősei, kultúrát teremtő történetei vannak, bizonyítani tudja nagyszerűségét – eltorzult ideológiává változtatva –, „felsőbbrendűségét”. A népek egyetemes fejlődési versenyében a mítosz az ugródeszka. Aki alatt rugalmasabb, erősebb lécs van, messzebb kerülhet a rajtvonaltól és közelebb a célhoz. Olyan, akár egy nemzetközi kitüntetés, amely általános elismertséget fémjelez, és az általa képviselt értéket többé nehezen lehet megkérdőjelezni.

Mindez együtt már maga a történelem.

Ebből a megközelítésből kell vizsgálni egyetlen helység, így Vásárhely történelmét is. Ebbe a képletbe, a megadott értékek helyébe szükséges behelyettesíteni a mi adottságainkat, hogy kialakíthassuk városunk – a névadó Hód és Vásárhely egykori községek – közel 800, mezővárossá válásuk mintegy 550 éves, egész térségének mintegy 7000 éves valós arculatát.

A szomszédainkkal ritkán jutottunk dűlőre. Kölcsönös szenvedéseket okoztunk egymásnak. Volt békésen tűrő és gyakran lázadó népünk. Akadtak jó és hitvány vezetőink. Földesuraink, akik fölvirágoztatták, vagy akik kizsákmányolták a mezőváros lakosságát. Főbírók, főjegyzők, polgármesterek, rendőrkapitányok, országgyűlési és városi tanácsai, illetve önkormányzati képviselők, különféle helyi elöljárók, akik hol maguknak kaszáltak, hol lakótársaiknak arattak.

Vízi és szárazföldi utjainkon sok értékes ember érkezett hozzánk, akik beilleszkedtek, de esélyek híján is több vándorolt el tőlünk. Két kézzel szórtuk értékeinket, ahelyett, hogy megtartottuk volna. Kiváló történelemíróink és éppen érvényes, elfogadott ideológia által befolyásolt meghamisítóink.

A természet összességében kegyesnek mondható hozzánk. Igaz, hogy hol ár- és belvíz, hol aszály; hőség vagy fagy pusztított, de nem éltünk át romboló földrengéseket, meghatározó klímaváltozásokat, amelyek elvették volna kenyerünket, netán kihalásra ítélve bennünket.

Egyetlen egy értékkel maradtunk adósak önmagunknak. A jó értelemben vett mítoszteremtést nem sikerült megvalósítani. Magunk körül nem tudtunk kellő csinnadrattát kelteni, hiába volt, és romjaiban máig él kiváló népművészetünk; képző- és utóbb iparművészetünk, jó földünk, kiváló búzáink... nem sorolom. Esélyünk volt arra – nem több, nem kevesebb, mint más hasonló helységeknek –, hogy történelmünket magunknak alakítsuk.

Még a vásárhelyiségünkön is vitatkoznak, hogy van-e; ha létezik, egyáltalán érték-e, vagy együgyű mese. Amiről eddig lekéstünk, amit eddig nem tudtunk megteremteni, amelynek értékét máig képtelenség volt bizonyítani, féltő, hogy végleg elveszítettük, mert korunk már nem alkalmas a mítoszteremtésre, annál inkább a szálnalmas beolvadásra vagy széthullásra. De nem kívánok éppen szülővárosom esetében vészmadárként kelepelni. Majd az idő, a történelem dönti el e fejtegetés értékét.

3

Hány falu volt a középkori Hód–Vásárhely nagy határában?

Abban egyetérthetünk, hogy egykori, elpusztult falvaink összeszámlálása nem olyan könnyű, hogy autóba ülve végigjárjuk a határt, és ahol településnyomot találunk, füzetünkbe húzunk egy vonást, majd hazatérve összeadjuk és készen áll a leltár. Megdönthetetlenül kinyilatkoztathatnánk, hogy ennyi vagy annyi. Kiváló régészek nemzedékei évtizedeken keresztül végeztek terepbejárásokat, és egyre pontosabban megjelölték azokat a helyeket, ahol hajdan falvak települtek. Felelősséggel ők sem nyilatkoztattak ki pontos számot. Nem is lehet.

Nagy gondot jelent a terepváltozás és a tereprombolás. Amióta korszerű erőgépek végzik a talajművelést, olyan mélyszántást és apróra zúzást végeznek, hogy szakember legyen, aki a fölszíni szórványleletekből biztos következtetést tud adni. Szabad legyen egyetlen példát említeni: a régészetileg szigorúan védett Kökény-dombot – bejelentés és engedély nélkül – évtizedekkel ezelőtt földgyalukkal elegyengették. Sírt a lelkem látva a feldúlt neolitikus sírok apróra zúzott emberi csont-, és a kunyhók patics-, illetve használati edény-maradványait.

Gondot okoz az is, hogy a történelem melyik időszakát vizsgáljuk, hiszen háborús, gazdasági és természeti okok miatt települések születtek és pusztultak el. Legcélszerűbbnek ma is az látszik, ha az itteni két nagyobb névadó település, a később területileg és közigazgatásilag összeolvadt Hód és Vásárhely első, 13. századi említésétől a török hódoltság koráig terjedő időszakot vesszük alapul, ahogy ezt Szeremlei Sámuel és más jeles helytörténészek is tették.

Meg kell jegyezmem, hogy Ábrány, Tarján, Gorzsa és sok más települést itt azért nem említem, mert ebben a nagyon rövid áttekintésben elég a két névadó települést példaként hozni. Szeremlei szerint a Hód és Vásárhely nevek első megjelenése, illetve egyesülése így alakult: „Houd – 1231. Hod – 1280. Visarahely – 1266. Holduuserhel – 1396”.

Időben vissza kell mennünk államalapító Szent István királyunk azon rendeletéig, amikor törvénybe foglalta, hogy minden 10 település köteles egy templomot építeni. A végleges megtelepedés időszakában Isten házáat nem lehetett *jurtként* vesszőfonással és nemezzel földve cölöpökre helyezni, sem félig földbe süllyesztett viskóként kialakítani, vagy vályogból emelni. A templomnak a maradandóságot és a halhatatlanságot kellett képviselnie. Szent helyet, ahol Lélek van: Isten és ember együtt, egymásra találva. Az alapjának, de legalább a fölmenő falaknak maradandó anyagból, kőből kellett készülni. Csakhogy itt a Dél-Alföldön, a Tiszán túl, ahol még homokból való *darázskő* sem található, mint a Szegedhez közeli homokhát-

ságokon, nem volt más, min a „követ” földből kellett égetni. A vásárhelyiek nyelvén így vált a téгла nevében is *kűvé*.

A nép – előjáróival együtt – változatlanul különböző technikával kialakított földfalakból készítette lakhelyét, amelyet náddal, sással és gazzal fődött. Ezek a történelem során mind elpusztultak, olykor a nyomukat is nehéz megtalálni, de a kő, vagyis a téгла maradt. Régészeink elsősorban ott találtak településnyomokat, ahol előkerültek a templom alapját szolgáló téglák. Némelyiknek, mint a csomorkányinak a szakszerű föltárása az alaprajzot és az építkezés különböző korszakait is szemléltetni tudta. Bizonyíthatóan középkorunkban 16 templomos falu települt Vásárhely egykori határában.

Miként szólt a rendelkezés? „10 falu építsen egy templomot”. Következésképpen, egy templomos faluhoz 10 kisebb, templom nélküli településnek kellett tartozni. Ezek túl messze nem lehettek egymástól, mert a távolság meghiúsította volna, hogy gyalog, kocsin, lóháton idős, várandós anya és kisgyerek vasárnap, illetve ünnepnapokon rendre elmenjen a templomba. Ha ez így volt, az eddigi középkori alföldi településszerkezetről megváltozik a kép, és az a mai dunántúli falutelepülési sűrűséghez lehetett hasonló, ahol nem egy összeépült, vagy szoros közelségben van a szomszédjával. A 16 fő települést is meg kell szorozni a további 10 templomépítő, azt segítő falu számával, így kiderül, hogy 160 kisebb-nagyobb helység hálózhatta be a vidékünket.

A településnéprajz eredményeinek birtokában a föltételezés nagyon is elképzelhető. A határ megművelése mindig gondot okozott, ahogy a lakosság szaporodott, és a lakóhelytől egyre távolabb kellett elfoglalható, szűzföldekért kijárni. A cél a munka hatékonysága volt, mert a termelés eredménye, a fölhalmozható termés mennyisége határozta meg az eltartható népesség számát. Ha a munkaidőt járkálással kellett eltölteni, kevesebb volt a művelés és a termés, kevesebb embert tudott a település eltartani. Ezért nagyon fontos volt, hogy a lakó- és munkahely minél közelebb legyen. A munkahelyet, jelen esetben a földet nem lehetett a faluhoz közelebb húzni, hanem az ember volt kénytelen utána menni. Így történt, hogy az anyatelepülésről a fiatal munkaképes családok, akik megélni és szaporodni kívántak, de nem osztozhattak atyáik mind apróbbá váló, egyre kisebb eltartó képességgel rendelkező telkén, elvándoroltak és új otthont, mellette munkahelyet teremtettek.

Ezt látszik igazolni az *aulkertes* településrendszer teóriája is, amelyet Erdélyi Sándor és sokan mások képviseltek. Még a népvándorlás során hagyományként őrzött legeltetésmód volt, hogy a pásztorok jókora távolságokra elmentek közösségük lakóhelyétől. Friss, jó legelőt kerestek. Téltre, amikor a jószágokat már nem lehetett legeltetni, visszatértek településük közelébe, ahol karámokba terelték a jószágot és a nyáron gyűjtött takarmánnyal etették, illetve védték őket a betolakodóktól, rablóktól, fenevadaktól. A pásztorok nádkunyhókban, *vasalókban*, földbe süllyesztett, ún. *seggenülő kunyhókban*, majd a *tüzelős istállóokban* húzták meg magukat, és innen látogatóba vissza-visszatértek családjukhoz.

Ezekből a téli szállásokból, ahogy a családjuk szaporodni kezdett és állandó lakóházat kellett építeni, újabb települések keletkeztek. Egy-egy nagycsalád ideszakadván, házasságok révén egymással szorosabb vérségi kapcsolatba kerültek, és kialakultak a *klánok*, amelyek az új faluközösség magját, a településalkotókat képezték. Külön településnevük nem volt. A birtoklevelek a templomos falukat jelölték, és a hozzá tartozó területet, amelyen a kis közösségek megtelepültek, valamennyit egynek számítva.

Nagyon érdekes, amit az antropológia kimutatott. A hordákban élő előemberek ideális csoportnagysága 20-25 főből állt. Tovább szaporodva szétváltak és újabb hordát alapítottak. Ez az ősi „családalapítási modell” egészen a 20. század elejéig többé-kevésbé érvényesült, és

a néprajz *nagycsaládi* köteléknek nevezte. (Valószínű, hogy lélektanilag ez a létszám az, amelyik még nagyobb súrlódás nélkül egybetartható. Az első világháború társadalomformáló ereje kezdte végleg megszüntetni.) A középkorban még általános volt. 3-5 nagycsalád 20-25 fős csoportjai kiváltak, klánokká egyesültek és új települést alkottak, amelyek így 80-120 főt számlálhattak. Ez a szám megfelelt egy újkori kis falunak a Kárpát-medence bármelyik területén. Természetes, hogy ők létszámukban és gazdaságilag nem voltak olyan erősek, hogy önállóan templomot emeljenek, hanem a kényszer hatására betársultak az elhagyott egykori anyatelepülés téglaeépítkezésébe. Kis falvaikból semmi, még a nevük, emlékük sem maradt, viszont a templom – Istennek jóvoltából – romladozó téglákkal ugyan, de máig bizonyáságul szolgál.

4

A Hód-tavi csata

A 13. század Vásárhely történelmében különös változásokat hozott. Itt van mindjárt a két szomszédos, talán egykor megerősödött klánok templomos faluközösséget alkotó településének: Hódnak és Vásárhelynek a létezését bizonyító, a század első harmadából származó okirat, amelyben mint földesúri vagyont már névvel jelölték.

A Kárpát-medencébe ugyancsak a 13. század első felében tört be a mongol nomád lovas nép hadereje és tatárjárás névvel került történelmünkbe. Ekkor a Vásárhely középkori határába települt falvak jó része elpusztult. A templomos helyek közül talán azok maradhattak meg, amelyek falai ellenálltak, és a gyorsan továbbrohanó rablóhordáknak nem volt ideje a bennszorult lakosság kiéheztetésére. Az aulkeres kis települések mind áldozatul estek.

A harci események ezzel nem értek véget. A tatárjárást a megmaradt lakosság lassanként kiheverte. Falvaikat újjáépítették és továbbfolyt a termelőmunka. Közép-Ázsia pusztáiról indulva, a népvándorlás egyik utolsó hullámaként, főleg a már letelepült népek által Keletről Nyugat felé szorítva határainknál megjelentek a velünk rokon népek számító, östörök-ági, még mindig nomád lovas, katonai életmódot folytató kunok. Be-betörték a letelepült, mezőgazdasági életmódot folytató magyar területekre, ahol éppen úgy, mint a kalandozások korában eleink, raboltak, fosztogattak, gyilkoltak.

IV. vagy Kun László volt a király, akinek – mint a neve is jelzi – szeretői révén is kedvesek voltak a kunok, és jó darabig tűrte a számára rokonszenves idegen népesség garázdálkodását. Talán őseinek nomád vére lüktetett ereiben, és föltámadt benne a nosztalgia régi „dicsőségeink” iránt. A magyar nemesek, akiknek a kunok a birtokait pusztították, kevésbé voltak türelemmel, és a királyt egyre jobban sanyargatták, hogy vessen véget betöréseiknek. 1282-ben, amikor március, május környékén a kunok Oldmur vezetésével ismét nagy sereggel özönltek el a Dél-Alföldre, és Hód, Vásárhely környékét fosztogatták, a király Erdélyben tartózkodott seregével. Vazallusainak nem tudott tovább ellenállni, és kénytelen volt elindulni, hogy megvívjon a kunokkal.

A történészek sokáig két pártra oszlottak. Egyik része azt állította, hogy a csata Erdélyben volt. Csakhogy ebben az országrészben egyetlen Hód nevű középkori tavat sem tudtak kimutatni. Ilyen egyedül Vásárhely és Hód község határában terült el. Ma már – néhányan talán kelletlenül, de – elismerik, hogy a Hód tavi csata itt volt a Hód-tó partján, a mi mostani városunk és Szent Adorján mártír (ma Mártély) község között.

Szeremlei Császár Sámuel történeti monográfiájában igen részletesen beszámolt az ütközet eseményeiről. Fölhasználta hozzá a csata föltételezett színhelyein talált fegyver- és emberi csontmaradványokat. Paraszt adatközlőim beszámoltak arról, hogy Mártély alatt a tiszai gát-építéskor elbontott halomból, mint „építőanyagot” kocsiszámra hordták az emberi csontokat a gátba.

Szeremlei azt írta, hogy a kunok több összecsapás közben lassan vonultak a Tisza felé. A hadiszerencse váltakozott. A magyar sereg egyáltalán nem volt fölényben, sőt az egész napos csatározásnak voltak olyan kritikus szakaszai, amikor az ellenfél közelebb állt a győzelemhez. A kunok még mindig a régi lovas-nomád harci technikát gyakorolták, amelyet mi már elfelejtettünk. A harcmodorunk és a fegyverzetünk is gyökeresen megváltozott ahhoz, hogy ugyanazzal a csapásméréssel küzdjünk, mint ők. A kunok könnyű lovasokként gyorsan tudták helyüket változtatni, meghátrálást színlelni, távozóban a ló hátáról visszafordulni, és a visszacsapó íjakkal az üldözőket jókora távolságból meglőni. Ez lett a végzetük is. Az utolsó, mindezt eldöntő csatában a Tisza akkori ártere körül heves nyári zápor tört ki, amely eláztatta az íjak állatinakból készült *idegeit*. Azok megnyúltak, rugalmatlanokká és harcra alkalmatlanná váltak. Kun László serege ekkor végleg fölülkerekedett. A csata, egyszersmind a kunok sorsa végleg eldőlt.

Egész magyar hadtörténetünk eddigi legnagyobb fejezete volt a Hód tavi csata, amelyre mi Vásárhelyiek büszkéek lehetünk. Ebben az időben a 13. század és az európai lovagkor végén vagyunk. Vizsgáljuk meg, mi történt a középkorban egy idegen országba hívatlanul betört, fosztogató sereggel, ha legyőzték? A fegyverrel harcolókat kíméletlenül legyilkolták. Korábban a kelták ellenfeleiknek még a fejét is levágták, és a nyereg mellé tűzték. A koponyákat később sem temették el. Ez is a megszégyenítés egyik módja volt. A harcosokkal érkezett lakosságot, a kiszolgáló személyzetet, családtagokat megcsonkították, tüzes vassal megbélyegezték. Ne feledjük, hogy a rabszolga kereskedelem a „művelt Európában” még a 17. században is természetes „áruközi kereskedelmi kapcsolatnak” számított. Gondoljunk csak a Pozsonyban elítélt, és szörnyű körülmények között Velencébe, majd Nápolyba elhurcolt reformált vallású prédikátorok és tanítók sorsára.

Ezzel szemben hogyan viselkedett a magyarság a legyőzött kunokkal? Letelepítette őket. Földet, vele hazát és családjaiknak megélhetést biztosított. Vérszerződés nélkül még házas-társat is csereberéltünk. Ez a testvéri kéznyújtás az öldöklő harcok és az előző rablótámadások után szinte naiv tettetnek számított. Mindenesetre, a korabeli Európa megrökönyödve, hol bosszankodva, hol nevetségesnek tartva fanyaloghatott rajta. Befogadó képességünk, humánus cselekedetünk máig példát adna a világnak, ha ránk figyelnének.

Mi történt a csata után közvetlenül a kunokkal? Kisebbségük, akik nem voltak hajlandók áttérni a földművelő életmódra, visszavonultak Kelet felé, amerről jöttek. Ők el is tűntek, szétmorzsolódtak a „népek tengerében”. Nagyobb részük vállalta a letelepülést. Elszállásolásuk már nem a magukkal hozott jurtokba történt, hanem a művelésbe kapott földjeiken éppen olyan földházakat építettek, mint a már itt lakó magyarok, és meg kellett keresztelkedniük.

Az is nyilvánvaló, hogy letelepítésük nemcsak a Duna-Tisza között, illetve a Tiszántúlon Karcag környékén ment végbe, hanem éppen a hely adottsága miatt legtöbbször Vásárhely környékén kaptak szállást. Ezt a föltevésemet a legkiválóbb magyar turkológusunk, a tragikus körülmények között elhunyt és a kazah Alma Atában eltemetett Mándoki Kongur István erősítette meg, aki rendszeresen járt Vásárhelyre ide származott családtagjait látogatni, és antropológiai vizsgálatokat végezni.

Jellemző elődeink nagyfokú kun keveredésére, hogy a Tolnai Világlexikon két világháború között megjelent kötetének egyikében a „magyar típus” bemutatására hódmezővásárhelyi gazdaportrét közölt: kugligolyóra emlékeztető, kerek formájú fejjel, horgas sasorral, akár az őstörök népeknél máig látni; pergamen sárga bőrrrel és kissé mongolid jellegű szemmel. Megannyi idős adatközlő, a „vérbeli vásárhelyi magyar parasztok”, illetve a régi gazdacsaládból származók, máig magukon viselik ezeket az embertani jeleket.

A kunok tehát beilleszkedtek. Nekünk köszönhetik, hogy e már késői történelmi korban, amikor minden vidéken letelepült, országot foglaló népek éltek, ők is hazát leltek. Megőrizhették kun tudatukat és származásukat.

5

A nándorfehérvári viadal vásárhelyi emléke

Aki elolvasta a Korán modern magyar fordítását; aki ismeri a középkori arab irodalom és tudomány kiemelkedő rangját; aki faji előítélet nélkül embertársát látja a másik nemzet fiában is; aki annyit utazott az arab kultúrában mint én, hogy két kontinensen közelebbről megismerje és megcsodálja máig ható kulturális értékeiket, szinte értetlenül áll a „hódító iszlám” erőszakos terjeszkedési hajlama előtt.

Maguk a mai arab bölcsek és a Koránt ismerő, de fölvilágosult iszlámhívők is állítják, hogy Allahnak, illetve az Ő profétáinak sehol, egyetlen leírt sugallatában sincs az erőszaknak nyoma, amely más népek elnyomását, „igaz hitük” erőszakolt terjesztését célozná.

Különösen erőszakos volt a középkori török hódítás. Terjeszkedésük az iszlám nevében, és a nem ezt követők „lepogányozása” semmivel sem különb, mint a keresztények erőszakos hittérítése és a nem keresztény emberek „visszapogányozása.” Ezek mögött az ideológiai és fegyveres csatározások mögött nem más, mint a vallási türelmetlenségbe, mint szellemi alapba és háttérbe való fogódzót keresve gazdasági érdek; terület- illetve vagyonszerzés, a képzelt felsőbbrendűség, az „isten eredetűnek vélt kiválasztás” bizonyítása húzódik meg. Magukat kellően érettnak érezve a küzdelemre – ne feledjük, hogy a török katonák a kor Európájának legelitebb hadseregét képezték – ezekkel a szellemi alapokkal és hadra készséggel indultak el a 15. században is a Balkánt és Nyugat egy részét meghódítani.

Hunyadi Jánosnak jutott a sors, hogy már ifjú korában találkozzon velük, és élete végéig harcoljon ellenük, míg a szörnyű pestis járvány áldozataként maga is meg nem halt. Vásárhelynek potenciális történelmi lehetősége és előnye volt, hogy Hunyadival tartva elpusztuljon vagy győzelmet arasson. Az 1450-es évek közepén ugyanis az itt települt falvaink Hunyadi birtokában voltak. Hód és Vásárhely a törökverő hős idejében kapta meg az *oppidum*, vagyis középkori mezővárosi rangot. Nagyon nagy szó volt ez. Mint a Vásárhely szavunk mutatja, a korábbi birtokolhatott, de a középkorban mindig ingatag, a gyorsan változó földesurak szeszélyének kitett vásártartási, vám- és kereskedelmi megállító jogunkat megerősítette. Oklevelünk Hunyadi aláírásával erről az adományozásról nincs, de elképzelhetetlen, hogy a saját birtokában lévő települések sorsának alakulásáról ne tudott volna.

Tény, hogy Hunyadi birtokaként 1456 nyarán hozzánk is elérkezett földesurunk hadviselésre szólító, vérbemártott zászlaja. (Szó sem volt „vérbemártott kardról”! Már Szent István is vérrel festett zászlót hordoztatott az országban, ha az urakat hadba hívta. Az ő zászlójának ezért volt vérvörös a színe; de ugyanilyen színű zászlót bontott ki 1703-ban II. Rákóczi Ferenc nagyfejedelem is, amikor fölkelte. Gondoljunk bele, mire az országban körbejár, a kifent,

tükörsima, éles kardról még a tapadó vér is lecsúszik, megszáradva lepörög, nyáron a rovarok leeszik, vagy szüntelen gyakorisággal vérbe kellett volna mártani, ami elég képtelenségnek hat.)

Amikor a hadba szólító jelkép – maradjunk ennél a fogalomnál – megérkezett hozzánk, az egész lakosság a földeken dolgozott. A legnagyobb munka és ünnep dandárjában voltak: arattak, behordtak, csépeltek, terményt raktároztak. Egy évig, a következő termésig ettől függött a település lakóinak élete. Ha nem sikerül megfelelő mennyiséget gyűjteni és elvermelni, éhínség, szétszóródás várhatott a családokra.

Hunyadi hívó szavára az addig derékszögben a nyélre szerelt kaszákat kiegyenesítették. Minden fegyvert fogható férfi vette a tarisznyáját, kulacsát és pokrócát. Elbúcsúzott övéitől és elindultak a szegedi Palánkba, ahol a hadba vonuló dél-alföldi fölkelők gyülekeztek. Innen vonultak egységesen Nándorfehérvárra, ahová a fenyegető török csapatok egymás után érkeztek.

Hód és Vásárhelyen, valamint a környező településeken csak a gyerekek, asszonyok és idős férfiak maradtak. Sarlóikkal ők folytatták tovább az aratást, és verítékezve végezték az utána következő föladatokat, egészen az őszi földmunkák megkezdéséig, mert ha enni akartak, a földnek teremni kellett. A humusz nem kérdezte, ki vet belé életet, és milyen körülmények között, a talaj csak nevelt.

A történelem krónikásai leírták, hogy a nándorfehérvári csata hogyan zajlott. Kiderült, hogy – akár a Hód-tavi csata esetében – itt is váltakozott a hadi szerencse, míg a magyar seregek hosszú küzdelem során fölülkerekedtek. Akik nem az ostrom alatt pusztultak el, azokra az utána kitörő pestisjárvány leselkedett. Bizonyos, hogy ennek is, annak is sok ősapánk áldozatul esett.

El lehet képzelni, mégis milyen nagy öröm és büszkeség lehetett, amikor a hazatérők kis seregének kaszaélein a település határában megcsillant a napfény. Aki csak tudott, elébük szaladt. Vitték a tömlőben a bort, folyt az ölelkezés és sírva vigadás. Hősök voltak, akik győztesként tértek haza. Ahogy az idő telik, áldozatuk mind jobban fölmagasztosul. Ritka pillanat lehetett ez a magyar és a vásárhelyi történelemben!

Mi vásárhelyi utódok is büszkén kihúzzhatjuk magunkat, amikor minden délben meghalljuk a harang szavát, mert jobbágy őseinkért is szól, akik vérük hullatásával egy újabb évszázadra visszavetették az oszmán terjeszkedést, hogy ez alatt kis mezővárosunk megerősödhessen és Szegeden, Gyulán, Egerben a véráztatta várfalakon újra harcolhassunk hazánkért.

6

Csomorkány oppidum

Herczeg Mihály, kedves barátom a megmondhatója, hogy a csomorkányi templomromon és az 1910-ben épült, egykori szép népiskolán túl – ahol emberöltővel ezelőtt tanított – Kutas és Sámson felé legyezőként szétnyílt a táj. Mind jobban fogytak a tanyák, és átvette a hangulatot a vásárhelyi Puszta. Ez a vidék a régi határtérképeken is úgy szerepelt, hogy „Csomorkányi pusztá”. Itt éltek és dolgoztak feleségem egyik apai ágának ősei is. A 19. század végi birtoktérképen a rom környékének egy része Tóbiás István telkes gazda vagyonaként van föltüntetve. Mára megszűntek a tanyák, és az egész terület ismét pusztasággá vált.

Elsőnek Szeremlei fölkérésére dr. Tergina Gyula tanfelügyelő még 1892-ben végzett ásatást a templomrom területén, illetve 1895-ben Varga Antal tanár a települést igyekezett kutatni. A 19. sz. végén, 20. elején még nagyobb téglafal-darabok meredeztek a környező szántóföld közepén, mint manapság. Az ásatást követően – ahol nagyon indokolt volt – a falakat téglából fölrakott gyámoszlop jellegű támaszpillérekkel megerősítették, és drótszövetből kerítéssel vették körül.

A következő „ásatást” nem a romnál, hanem körülötte végezte a második szövetkezetbe terelést követően, az 1960-as évek elején a gépi mélyszántások sorozata. Máig jól kivehető, hogy a romot közel félkörben körülvevő magaslat húzódik a sík terepen keresztül. Amikor a barázdákat tárcsázással, fogasolással elegyengették, a földháton látni lehetett az egykor ott húzódó utcát, a házak sorát. A pitvarban még a kemence helye is megmutatkozott az utolsó tűzgyújtásokból ottmaradt, elszenesedett fadarabokkal és szürke pernyefolttal.

Több meglehetősen ép, agyagból formált, színes mázas, égetett szemes kemence-cseréptöredék, illetve az itt történt állandó helyben lakás megannyi tárgyi emléke került elő. Ezeket a felszíni szórványleleteket évek alatt a földművelés mind kisebb darabokra tördelve, örölte végleg eltüntette. Herceg Mihály kezdetben sokat megmentett belőlük. Kis üveges tárlót készített, és tájékoztató szöveggel ellátva, a templomromra erősítette. Az előkerült emberi maradványokat, csontokat visszatemette. Néhány évig a tárló még hirdette testvérvárosunk emlékét, míg barbár kezek szét nem verték. Így múlna el egy régi dicsőség?

A harmadik, de szakszerűség tekintetében az első ásatást az 1990-es években dr. Béres Mária szegedi régész kiváló fölkészültséggel és odaadással a templomrom föltárásával, illetve dokumentálásával végezte el. Amit lehetett, a helyszínen védett és megőrzött. A talált leletanyag múzeumba került. A helytörténészeket magába gyűjtő Szeremlei Társaság egyik föl-olvasó ülésén amit a csomorkányi ásatási tapasztalatairól elmondott, mindenkit megkapott, és ismét erősítette bennünk vásárhelyiségünket.

Értékeket fölhalmozó beszámolójából példaként egyetlen fontos, egész gondolatsort elindító eredményt említek, amely megmutatja, hogyan éltek ősünk a középkorban. A föltárás során sírokat is talált. A női hamvak egyike közül velencei csipke maradványa került elő. Mit jelentett ez? Tudni kell, hogy abban az időben ez a kézműves termék olyan drága volt, mint az arany. Az eladónál a kétserpenyős, patikamérleghez hasonló mérőeszköz egyik tányérjába elhelyezték a kiválasztott csipkét, a másikba pedig annyi aranypénzt kellett rakni, hogy a mérleget kiegyensúlyozza. Honnan lehetett egy Isten háta mögötti kis településen annyi vagyon, hogy a nők számára velencei csipkét hozassanak, és azt az egyik tulajdonosának halála után még el is temessék vele. Bizonyosan volt még belőle a családnak, ha ilyen könnyen megvált tőle, függetlenül a szeretett elhalt személy iránti erős gyászreakció ilyenkor szokásos, olykor tékozló megnyilvánulásától.

Csomorkány Hunyadi János birtokaként szintén az 1450-es évek közepén vált oppidummá, Hód és Vásárhely településsel egy időben. Templomos helyként, a környék meghatározó falva lehetett addig is. Az itteni talaj, amely a mezőváros határának jelentős részét borította, elsősorban az állattartásnak kedvezett, hiszen szikes, szittyós, mai minőség-meghatározással élve, kevés aranykorona értéket képviselhetett. A vásárhelyi Pusztát évszázados göbolyhajtó utak szelték át. Egyik ma is létezik, Orosháza, Békéssámson, Makó, Arad helységeket kötötte össze, és még a 18. századi kézzel rajzolt határtérképeken is föltüntették, egyébként ha nem is erre a célra, de máig használják. A középkorban némi túlzással azt mondhatnánk, hogy „nemzetközi út” volt, amelyen a területen fölnevelt fölös állatot lehetett eladásra terelni.

A feudalizmus végéig, területünkön a keleti marhavész hatása miatt a 19. század első harmadáig, a vagyon a mezővárosi lakosság esetében a lábasjószámban volt. Közismert, hogy a ridegen tartott magyar marha rendkívül szívós, ellenálló és az igénybevételt jól bíró jószág. Honfoglaló eleink a mai szürke marhánál jóval kisebb testű rideg állattal érkeztek hazánk területére. Ezért nem merem azt állítani, hogy a hajdani csomorkányi tehénféle már a mainak megfelelő „szürke marha” volt. Jól tudjuk, hogy nem ősi típus. Ez a fajta valamikor a középkorban már itt, a Kárpát-medencében, a letelepült magyarok hozzáértő állattenyésztését követően alakult ki. Az bizonyos, mindkét alfajt lábon könnyen lehetett messzire terelni, mert közben legelve úgy tartották el magukat, hogy eredeti tömegállapotukat és vitalitásukat megőrizték. Behajózva, élve lehetett tovább szállítani, és a mind kiterjedtebb tengeri kereskedelem kiválón használhatta, hiszen hosszú utakon is friss hússal látták el a hajó legénységét.

Velence a középkorban mindinkább tengeri nagyhatalommá nőtt, részben ennek is köszönhetette gazdagságát. Meg tudták fizetni a nem kis értékű, ugyanakkor íz- és aromaanyagában kitűnő, nem hájas, igaz, nem is sok tejet, de annál több húst adó magyar marhát, amelyet szinte minden mennyiségben átvettek a hajcsároktól. A velencei aranypénz az egyik ismert legjobb európai fizetőeszközt képviselte, amelyért bármit meg lehetett vásárolni, így a csipkét is, amely egyrészt a visszafelé vezető hosszú úton a haramiák által kevésbé volt kapós, mint az arany, másrészt az itthon maradt asszonyoknak jobban lehetett vele kedveskedni.

Elgondolkodtató, hogy milyen fejlett kultúratisztelet, reneszánsz jellegű szemlélet, értékszeretet és az ezekhez szükséges anyagi javak megteremtésének föltétele alakult ki ezen, a nyugati kultúra sodrásából földrajzilag igencsak kimaradt, távoli vidéken, ahol az emberek göbolytartásból és eladásból gazdagodtak meg úgy, hogy lakóházaikban a kemencéhez mázas, szemes csempéket használtak, sírjaikban velencei csipkét temettek. Az a büszkeség, amely Vásárhely környéki őseim iránt elfog, szomorúságba torkoll, hogy ennek a fejlett, polgáriasodó településnek úgy el kellett pusztulni, hogy soha többé nem épült újjá.

7

Lambion úti beszámolója

Szeremlei Császár Sámuel írta: 1695-ben, amikor a török hódítás alól való felszabadító háború területünkön is véget ért, egy Lambion nevű császári mérnökkari tisztet azzal bízták meg, hogy kíséző katonáktól védve, kocsizzon Szegedről Gyuláig, és térképre rajzolja be azokat a településeket, amelyeken lakosságot talál.

A karton bejegyzés nélkül, szüzen került vissza, ellenben a tiszt naplót vezetett. Valószínűsíthető, hogy erre utal Szeremlei, amikor történeti monográfiájának harmadik kötetében azt írta, az úttalan vidéken a katonák úgy tudtak keresztül vergődni, hogy kivont karddal haladtak, és a gaztengert vágták, illetve a vadállatok ellen hadakoztak. A táj teljesen lakatlan volt és elhagyott. A nádi csikaszok jellemző módon úgy elszaporodtak, hogy a levéltárunkban megőrzött hirdetőkönyvekben még a reformkorban is azt jegyezték be, mindenki, aki csak teheti, „menjen Újvárosra farkast kergetni”.

A gyulai vár 1566-ban elesett. Ez meghatározta a körülötte elterülő országrész, illetve birtokok sorsát. Ezt követően a települések a század végéig sorra olyannyira elpusztultak – köztük az 1590-es években Csomorkány mezőváros is –, hogy a legtöbb máig csak az oklevelekben, kis részük az egykori térképeken, ásatási naplókban található meg. Gyakran úgy eltűntek, hogy a helyüket is kutatni kell, vagy létesítmények épültek fölöttük, amelyek a további föltárást és kutatást lehetetlenné tették.

Senki se higgye, hogy a török gátlástalan barbárként pusztított. A hódítás első évtizedeiben nagy hadseregre volt szüksége. A fél európai, meghódított területen sehol sem fogadták őket tárt karokkal, sőt komoly ellenállásba ütköztek. A falvak kifosztását, fölégetését, a barbár brutalitásokat nem az elit hadsereg végezte, hanem az előttük járó, tisztogató előőrsök; többnyire a Krimből toborzott, mindenre képes tatár seregek, akik nem zsoldért, hanem koncert harcoltak. Az maradt az övék, amit elraboltak. Ennek volt köszönhető, hogy a fölszabadító háború során a Thökölyvel szövetkezett tatár seregek is úgy viselkedtek eleinkkel, mintha ellenségek lettek volna, akiket meg kell szállni, és semmisíteni.

A török jól tudta, ha mindenkit elpusztít, hiába tart fenn nagy területet, nem lesz, aki adózik neki. Csak az utánpótlás útvonala növekedik, akkor meg miért foglalta el a településeiket? A meghódított részeken a kezdeti lendület után az iszlám hitre való térítés is gyorsan megszűnt. Aki ugyanis áttért, az mintha „állampolgárságot” nyert volna, vagyis nem kellett neki úgy adóznia, mint a leigázott népességnek. Ha viszont mindenki Allahot imádja, ki fog a töröknek adót fizetni, és miből tartja fenn kiváló hadseregét, a szultáni háremet, a sok léhűtő hivatalnokot, és a kiváltságokat élvező urakat?

A hódítást követően – bár a kisebb települések sorra elvesztek – a megmaradt lakosság részben elbujdosott, részben pedig beköltözött a még álló nagyobb helységekre, területünkön a mezővárosokba. Így gyarapodott egy darabig Hód és Vásárhely oppidum is, majd a túlzott adószedés és a rendszeres kirablások hatására fejlődése lefékeződött, visszafordult.

A 17. század végén azután Thököly Imre kóbor krimi tatárjai a többi elintézték. Kéménybe húzták a város bíróját, talpa alá tüzet gyújtottak, hogy adja elő a település pénzét. Fölgyújtották a levéltárat és odaégett városunk egész addigi írott történelme. Végül, ami a hódoltság közel 150 éve alatt nem következett be, Hód Mező-Vásárhely mintegy 7-8 évre teljesen kiüresedett. Lakóinak egy része ismét elbujdosott, nagyobb hányada szekerekre fölpackolt, és főleg a Duna-Tisza közti területeken álló településeken húzta meg magát, amelyeken már véget értek a harcok és fölszabadultak.

Vitték magukkal minden mozgítható ingóságukat. Lakitelektől Nagykőrösig Algyőtől Félégyházáig szétszóródtak eleink, és családi kapcsolatba kerültek a befogadó lakossággal. Tálasi István írta, hogy Halason az 1691-es anyakönyvbe több tipikus vásárhelyi nevet jegyeztek be. Levéltári adat bizonyítja, hogy a „Nagy szaladás” idején az egyik vásárhelyi nagycsalád még az építéshez nélkülözhetetlen fedéltartó külső *ágasfát* is magával cipelte, hogy a fában szegény Alföldön, ahol lehetőséget kap megtelepedni, rögtön tudjon magának és állatainak hajlékot teremteni.

Lambion mérnök úr ezeknek az embereknek lelte hült helyét az elvadult, siralmas vidéken, amely akkor még úgy látszott, hogy itt az osztrák császárnak belátható időn belül nem lesz adófizető polgára. Nem így történt. Amikor a századforduló előestéjén a kincstár meghirdette, hogy mindenki akkora földet foghat szabadon, amekkorát saját háza népével és igás barmaival meg tud művelni, a rög iránti szeretet azonnal kocsira ültette eleinket. Ott hagytak beművelt földet, fölépített házat, már kétfelé tartozó családot, és szinte semmi nélkül visszaköltöztek, hogy ismét benépesítsék városunkat. Óriási ereje volt az anyaföldnek.

Szállás vagy tanya?

A török hódoltság utáni visszatelepülés első éveiben elhagyott városukba – néhány kivételtől eltekintve – régi vásárhelyi atyáinkfiai tértek vissza. Az itt talált állapotok nagyon kezdetlegesek voltak. A területért többen is harcoltak. Nem egy földesúri család jelentkezett valamelyik előző királytól évszázadokkal korábban kapott tulajdonlevelet lobogtatva, hogy Vásárhely és környéke csakis őket illeti meg. Adták, vették a területet, mintha azon nem is emberek élnének, akik a földet megművelik, hogy őket eltartsák.

Az újkori értelemben vett közigazgatás Vásárhelyen is 1723-tól kezd kialakulni, amikor létrehozzák a vármegyerendszert, és a szatmári békekötő Károlyi Sándor lesz a földesurunk. A Habsburg-ház részéről a protestánsok ellen újra elindul a békétlenség, megszorítások sora, például nem lenne szabad nekik templomot építeni. Károlyi szemet huny a rendelkezés betartása fölött. Eleink tovább folytatják az 1713–20–21–23-ban elkezdett Ótemplomot építeni, amelyet 1741–42-ben lőrésekkel kialakított téglafallal kerítenek.

A visszaköltöző lakosságunk a század első felében tomboló súlyos járványok ellenére is szaporodni kezd. A kezdetben elfoglalt Oldalkosár utca környékéről a belterületen lakók is tovább terjeszkedtek. A művelésbe került földek a város határában már kevésnek bizonyultak, és további földek föltörésével, a 18. század közepére kialakuló *vetésforgó-rendszerrel*, a Puszta *elkülönözésével*, és a *használati övezet* megszilárdulásával egyre kijjebb került a termelés.

A Pusztán nem lehetett állandó és lakott hajlékot építeni. Maradt a *tuguriális* terület, amelynek külső részeit napi ki- és bejárással már egyre nagyobb gond volt művelni. Ráadásul szaporodni kezdett a határhasználati eszköz és az istálló állatállomány. Ezeket nem lehetett a városi házban tartani. Elindult a szállásépítés. A belterületen fölhalmozott ingó érték jelentős része áttevődött a gyarapodó szállásokra. Ezzel megváltozott a birtokviszony. Amikor a becsüjegyzőkönyveket vizsgáltam, kiderült, hogy a termelőhelyen leltárba vett ingó és ingatlan vagyon értéke kezdetben kiegyenlítődött a ház és szállás között, majd a 18. század végén az utóbbi javára billent el.

Azok a fiatal családok, akik otthon már nem fértek el, mind inkább az egész évben való kint lakásra rendezkedtek be. Végül közülük sokan úgy elszakadtak a várostól, hogy a II. József császár által elrendelt urbárium összeírás során, a hirdetőkönyvben tett bejegyzések szerint, könyörögni kellett nekik, hogy a kijelölt helyre jöjjenek be magukat összeíratni.

A szállás történelmi értelemben a feudalizmus végéig, egészen addig, amíg a művelt telek saját tulajdonba került, a földesúri terhek és a termelési megkötöttségek miatt *szállás* maradt. Ugyanakkor Vásárhelyen néprajzilag már a 18. század végén *tanyákról*, és a reformkortól – a kitelepülő parasztiparosok, még nem hivatásos tanítók által végzett, de szórványosan meginduló tanyai oktatás, tanult bábák stb. tevékenységétől – *tanyarendszerről* beszélhetünk. Mindenesetre, az 1970-es évektől Juhász Antallal elsők között vezettük be és alkalmaztuk a *szállás-tanya* fogalmát, amely ezt a köztes történelmi–néprajzi helyzetet tükrözi.

Az akkori becsükben talált tanyaépületek alig különböztek az egy századdal később emeltekénél. A jobbágy mindinkább magáénak érezte az általa művelt földet. A tanyákon elbújt a közteherviselés elől. Robotot, kötelező fuvarozást és bér munkát egyre kevésbé vállalt. A földesúr hiába könyörgött nekik és ígért jobb bért, mint a módos jobbágygazdák a szegényebb haszonbéresnek, zsellérnek. A gazda nem az intéző által megszabott terményt, hanem azt kezdte termelni, ami számára a legmegfelelőbbnek bizonyult. Ez az önállósodás a feudális

kötöttségek levetésével történelmileg is közelebb hoz bennünket a tanyához, mint a szálláshoz.

Az elnevezés jelentése is megváltozott. A 20. század második felében még több tanyás vidéken a tanyákat változatlanul szállásnak nevezték (pl. Kalocsa környékén); de e legújabb korban is maradtak fenn olyan szállások, ahol nem laktak kint, csak a jószág egy részét, a szerszámokat tartották ott, és a kaszálón a takarmányt halmozták föl, mivel ezeket a városi házban nem tudták elhelyezni. Ez a típusú szállás Vásárhely határában ekkor már jórészt ismeretlen volt.

9

Az önkényuralom népviseletet teremtett

A vásárhelyi becsűjegyzőkönyvek kincsestárai a paraszti, illetve polgári műveltség egy-egy időszületének, az életforma és a szokások változásának. Az ún. *pórnép* is alaposan differenciálódott. A paraszt nemcsak néptípust, hanem szakmát jelentett: földművelő, állattartó, áru-termelő és értékesítő embert. Ezen belül a 18. sz. végén, az urbárium bevezetését követően, amikor végleg lezárult a fölemelkedés lehetősége a föld nélküli zsellérek vagy a kistrész-telkű jobbágyok számára, a parasztság is jól körülhatárolható társadalmi rétegekre oszlott.

A módos jobbágyok esetében már ekkor elkezdődött a polgárosodó nemesség, kereskedők és iparosok életmódjának utánzása. (A nemesek szemszögéből nézve: majmolása.) A középkorban gazdagon, majd a feudalizmus végén mérséklődő módon díszített, iparilag előállított ruházat viselése alaposan eltért a házilag készült, és a nép által saját művészetével olykor erőteljesen kivirágztatott kelméktől.

A 18. század végén a lakáskultúra tárgyai is változni kezdtek. Vásárhelyen a fazekasok még a máztalan, füstöléssel készült feketekerámiát gyártották. Kezdetben a *vásárhelyi hímzés* néven ismert varrott párnavégek is fekete vagy sötétbarna rackagyapjából készültek. Az asztalosok által alkotott bútorok sötétkékek voltak, több faragással, mint ráfestéssel díszítve. Ezeket az állításokat bizonyítják a múzeumunkban őrzött korabeli használati tárgyak.

Már ebben a korban megjelentek – és ezt a becsük tanúsítják – az egy színű, sötét festésű, vagy festetlen könyvtartó polcok, szekrények, fali tékák. Valamennyit a városi házakban írták össze, és elsősorban polgári családoké voltak, de ne higgyük, hogy a jobbágyok tanult gyermekei nem léptek ebben az irányban. Imre Mihály a vásárhelyi iskolamúltról és művelődésről írt tanulmányában megjegyezte, hogy nem egy parasztfiú elvégezte a gimnáziumot, majd visszatért apja birtokára gazdálkodni. Egy 1799-ből származó bűnpör kapcsán, az egyik fiatal házasságteremtő házasságtörésének bizonyítására a kedvesének írt és elkobzott verses köteteket őrzött meg az úriszék ügyirata.

A becsükből és a vonatkozó szakirodalmat összevetve, az is kiderült, hogy az egyszerűbb jobbágyok, a zsellérek és a városon, tanyán élő szolgaszemélyzet hétköznapi viselete csak szabásában, a hordás módjában és a kelme minőségében tért el a Balkánon, vagy a szomszéd népeknél használt, többnyire élénk színezésű ruhadaraboktól. Vagyis a kelet-európai népek szerették a színes viseletet.

A polgáriasodó rétegnél terjedni kezdett a sötét, többnyire fekete ünneplő ruha, amely egyszerű volt, de színe miatt magasztos, ünnepélyes. Ez a nép nagyobb részétől még idegen volt. A külföldi posztót meg sem tudta fizetni. Nagyot változott a viselet ezen a téren is az 1848–1849-es szabadságharc leverését követő önkényuralom idején. A becsükből mind inkább

eltűnnek a póri színes fölső ruhák. A nép *nemzeti gyászba* öltözött. Megjelentek a fekete csizmák – férfiaknál, nőknél egyaránt –, a fekete pantalló, hosszú ujjú, állig begombolt fehér ing, rajta fekete mándli vagy kabát, fekete Kossuth-kalappal, ennek üldözése miatt a tőle alig eltérő keménykalappal. A nőkről eltűnt a színes rokolya, helyette fekete vagy sötétkék sima szoknya, fekete pruszlík, *mejjes*, kabát, és vállra borított nagy, fekete kendő került, amelynek legföljebb a rojtjai között volt elvéve egy-egy pasztellszínű, nem hivalkodó színes köteg, vagy beleszőve néhány élénkítő fonalminta.

Ez a kifelé is ellenállásként jelentkező, a nemzet sorsát megítélő, az emberek belső hangulatát, lelkiállapotát tükröző viselet azután annyira elterjedt, hogy ebben mentek templomba, bálba, az olvasóköri összejövetelre, névnapozásra. Elképzelhetetlen volt, hogy az esküvői szertartás alatt, illetve utána a fényképezés során, vagy a gyász napjai alkalmából ne ilyen fekete ruhákba öltöztek volna. Ez a viselet meghonosodott, és ez lett a helyi népesség népviselete.

Ritkán, egy-egy a parasztságát a viseletével büszkén valló gazda használt a fekete felső ruházatához (mándli, kabát) fehér gyolcsból készült *borjúsájú ümögöt*, ráncos *bűgatyát*, de a csizma és kalap fekete volt rajta. Ilyen képet készített feleségem ükapjáról: Tóbiás Mihályról, a 48-as honvédről Plohn József. Ő volt az egyetlen, aki gatyába ült a kamerája elé. (Tornyai Jánosnak annyira tetszett az öreg – a feje is gyönyörű „ősmagyaros” volt –, hogy több képéhez modellnek kérte, így a Magyar Nemzeti Galériában található *Rákóczi Rodostóban* című festményén a rideg tájban, elhagyottan ülő nagyfejedelmet is róla festette meg. Erdős Péter nagy méretű *Vásárhelyi Testamentum* című rézdomborításában szintén Tóbiás honvéd portréja képviseli a vásárhelyi parasztarcot.) Ugyancsak ünnepi viselete volt a fehér bűgatyá Hócsi István gazdának, egykori külső-szörháti olvasóköri elnöknek, akit – miután az alakuló szocialista mezőgazdaság helyi vezetői kiközösítették és rámutattak, hogy ebben a társadalomban nincs rá szükség –, voodoo jellegű halálát ebben várta, amikor a tanyarombolás során többször elszenvedett kilakoltatások egyikét élte meg. Előtte való este elbúcsúzott a családjától. Felöltözött ünneplőjébe, és lefeküdt az ágyba, majd betakarózott. Másnap reggel, amikor jöttek, hogy elköltöztetik, holttestét kihűlve találták. Ezt az orvostudomány által is nehezen magyarázható halálnemet kiváltó lelki állapotot ezzel a régi korokból megőrzött ünnepi népviselettel kívánta kifejezni.

Ez a divat a 20. században gyorsan megszűnt. A polgáriasodó, módos és már városi rangot is szerzett, főleg *virilis* parasztnál a 19. század végétől újra a nemesektől átvett viselet paraszti változata, a gyakran több hold árát érő *díszmagyar* kezdett meghonosodni, amelyen a színek ismét megjelentek, de ez már egy másik világot, kort és ízlést tükrözött.

10

Az 1848-as paraszthonvédok

A magyar alföldi rónán ritka hely a vásárhelyi határszélen lévő Sóshalmi Olvasóköri. Az egykori népiskola Kutas felőli végén az elmúlt évtizedekben egy tanyai történelmi nemzeti parkot hoztak létre. Ezt megalapozta a belső-szörháti lebontott iskola és olvasóköri mellől megmentett, és idehozott első világháborús emlékmű, amely körül – ahogy az évek teltek –, sokasodni kezdtek a faragott emlékoszlopok. Került ide második világháborús és 1956-os hősökre emlékeztető kopjafa. Most az 1848–49-es tanyai hősökre utaló jelfa kapcsán róluk emlékezek meg.

Kossuth Lajos 1848 őszén, amikor ismert alföldi toborzóújt járta, Vásárhelyen is beszédet tartott a később róla elnevezett téren, ahol most a szobra áll. Minden település esetében a

lélekszáma határozta meg, hogy a haza hány katonát kér tőle. Kossuth olyan gyűjtő beszédet tartott városunkban, és ez olyan mélyen érintette az itt lakó fiatalságot, hogy seregébe jóval többen jelentkeztek, mint ahogy ez kötelező lett volna. Erre úgy kerülhetett sor, hogy sokan, akik a sorozáshoz szükséges életkorukat nem érték el, 16-17 éves fiúk magukat megöregítették. Azt füllentették, hogy 18-19 évesek. Akkor még nem volt személyazonossági igazolvány. Az anyakönyvezést is a templomokban vezették. Sokan, akiknek szülei valami miatt kerültek a bejegyzést, még itt sem voltak nyilvántartva. A toborzó katonák látták ugyan, hogy a legény bajusza még alig pelyhedzik, vagy kimondottan nyálasszájú, de a katonára szükség volt, ezért nem utasították vissza.

Vásárhely lakosságának nagyobb része jobbágy, illetve zsellér, napszámos volt. Itt még az iparos is parasztsorból került ki. Közülük nem egy némi rangot és vele hitelt kívánva szerezni, úgy jelölte foglalkozását, hogy *parasztasztalos*, *parasztzsűcs*. A gazdálkodó embernek a szállás, majd a tanya volt a világa. Közülük seregnyi egész élete során még az anyavárosba is csak néhány esetben, valamilyen halaszthatatlan családi, vagy hivatalos ügyben fordult meg. A tanyára nagyon gyorsan igyekezett kijutni, mert a kialakult korlátlan szabadságérzetével szemben a településen elfogyott az élettere, levegőt is alig kapott.

Amikor az osztrákok toboroztak, a fiatal férfiak még a környéket is messze elkerülték. Ezért kellett „kötéllal”, vagyis erőszakosan katonát fogdosni. Ha utánamentek, képes volt a közeli ér vagy tó nádasába akár félnapszám is kucorogni, és türelmesen megvárni, míg az ordító, fenyegetőző hadfiak dolguk végezetlenül távozni kényszerültek. A tanyai parasztleány nehezen viselte mindazt a kötöttséget és zártságot, amelyben a katonaság részesítette. Ha más kibúvót nem talált, olykor az öncsonkításig is elment, csakhogy békén hagyják.

Egész más volt a helyzet, amikor valóban saját hazáját kellett védeni, vagy a nemzet apostola, Kossuth apánk személyesen jött el hozzájuk. Az a szent ember kért tőlük segítséget, akinek köszönhatték, hogy a telekben lévő föld, amelyet műveltek, személyes tulajdonukká vált. Úgy érezték, most ez a szántó, ez a határész került veszélybe. Ezután hogyan sétálnák hajnalonként körbe a vetést, és gyönyörködnének benne, miként növekedik, szökken szárba, majd érik be a termés. Választani kellett katonai kötöttség, érte kapott szabadság, vele járó család és föld között.

Nem volt kétséges, melyiket választják. Egyre nem számítottak. Arra, hogy a szabadságharcot el is lehet veszíteni, és utána a kigyósi pusztán jön a megszegyenítő botozás, az üldözés, illetve a kiegyezés után az érdemeikről való teljes megfélemezés. Ennek köszönhető, és nem volt véletlen, hogy amikor Plohn József kérésére – újságban is meghirdette –, 1902-től össze-sereglettek, és kamerája elé ültek, néhány idős polgár kivételével olyan benyomást keltettek, mint egy rongyos sereg. A fényképész mester kérte, hogy mindenki ünneplő ruhájában jöjjön el. Csakhogy ilyen nem volt. A legtöbb azzal az egy viselettel rendelkezett, amely testét fődte. Egyiken sem látszott szakadás, a lustaság és nemtörődömség jeleként. Minden feslést becsülettel befoltoztak. A kopott, agyonhasznált kabáttra a szívük fölé még a kitüntetéseiket is kitűzték, és büszkén kihúzva magukat, kidomborították mellüket. Csak a szemükben tükröződik szomorúság, hogy a hon megfélemezett róluk.

Ha most a hazáért kellene harcolni, hányan mennének önként? Maradt-e még egyáltalán paraszt, aki úgy érzi, hogy rá szükség van; és neki is a hazájára, arra a darab földre, ahol ő és családja él? Ha ükunokáiknak kamera elé kellene ülniük, bizonyos, hogy nem a ruhájuk, hanem az elmúlt évszázad megannyi megalázása és keserves megtöretése miatt a lelkük lenne rongyos, amely – a gondos előhívás ellenére – egyetlen fényképen sem látszana.

A Sömmi Kis Jánosok

Legénykoromban, amikor nagy ritkán elmentem valami mulatságba, ahol táncolni kellett, elgondolkodtam, milyen jó nekem, hogy apámtól szép családi nevet örököltem, amellyel büszkén és nyugodtan mutatkozhattam be, ha ismeretlen lányt kértem föl egy fordulóra. Vajon mit szól az a fiatal nő, akihez odamegy egy ismeretlen férfi, és bemutatkozásként azt mondja neki, hogy Buzi, illetve Bugyi, esetleg, Terhes, Siket, Gagyí vagyok, és sorolhatnám a nevetiséget vagy gonoszkodó gondolatokat szülő neveket.

Mulatságos, de kellemetlen félreértésekre adhat okot az is, ha valakinek madárneve van. Kedves barátom mesélte, hogy amikor autóvezető tanfolyamra járt, az egyik oktatóját, aki a vezetést gyakoroltatta vele, Verébnek hívták, de ezt ő nem tudta. Amikor először beült mellé bemutatkozott, mondván: Kakukk. Erre a tanár fölháborodott és kérte, ne szemtelenkedjen vele. Majdnem hajba kaptak, mire a dolog tisztázódott. Abban azért megállapodtak, hogy ebben a tanulócsoportban legalább Sas egyiküket sem veszélyezteti.

Levéltári kutatásaim során több évszázad bűnpöreiben, becsüjegyzőkönyveiben, hagyatéki leltáraiban, hirdetőkönyveiben stb. találkoztam vidékünk ragadvány- és csúfneveivel. Ezek között számtalan olyan volt, amelyik jelentését mára elfelejtettük, csak Bálint Sándor Szögedi Szótárával tudtam megfejteni, vagy egy-egy öreg adatközlőm, tudós helytörténész barátaim adtak róla fölvilágosítást. Ki emlékezne már például arra, hogy mit jelentett a *Kurcina*, amely valószínű, hogy ragadványnévből vált családi névvé és máig előfordul. Lexikonokhoz kellett fordulni, mire végleg megtaláltuk. Jelentése: „sült szalonna, töpörtő, a szájon lévő pörkös kiütés”. Ezek közül az idevonatkozó jelentés a töpörtő volt.

A régi iratokban már a 18. században előfordult és szintén máig ismert a vásárhelyi Sömmi, Semmi Kis családnév. Ez sem igazán azok közé a nevek közé tartozik, amelyekkel büszkélkedhet az ember. Nem olyan a hangzása, mint a Szépvölgyi, Kőszegfalvi, Szentgyörgyi, vagy az egyszerűbbek között a Kovácsnak, Szűcsnek, Nagynak, Lázárnak, Töröknek, Tatárnak, Szökének, Barnának... sorolni is sok lenne, hány általánosan elterjedt és megszokott magyar családnévnek.

A szocialista zendülő Kovács János ragadványneve, a Szántó is jelzi azt az évszázados küzdelmet a földért, kenyérért, a paraszti életforma megtartásáért, amely Vásárhelyen az alapvető, és legtöbbet gyakorolt foglalkozást jelölte. Ebben a névben a szorgalom, a kemény munka, és a vele járó megbecsülés érvényesül, hiszen aki szánt, vet, fáradsággal látja el magát, családját és nemzetének egy csoportját. Talán a mi Kovácsunk éppen azért vette föl ezt az előnevet, mert vele jelezni kívánta származását; és a 19. század végére, amikor a szaporodó gépek, illetve a fogyó munkalehetőség hatására számára is csökkent, vagy megszűnt a létbiztonság, hírül akarta adni, hogy bár dologra képes, ettől megfosztották.

De mit mondhat el magáról egy Sömmi Kis. Már az alapnév, a Kis is, ha az értelmét keressük, valamilyen mennyiségből vagy minőségből keveset, kicsit jelent. Vagyis kevésbé fejez ki értéket, mint a Nagy. De, ha még a Sömmit is elébe rakjuk, mögötte az ember olyan kicsivé zsugorodik, egész lénye olyan semmivé lesz, mint egy porszemé, a földön futó és mindenki által eltaposható hangyáé.

A feudalizmusban, amikor a név elterjedt, azok részéről, akik embertársuknak ezt a lekicsinylő, szinte megsemmisítő megbélyegzést adományozták – akkor még valószínű gúnynévként –, vele jelezni kívánták, hogy számukra ez az ember nulla, akinek nem lehet szava. Fontos ügyekbe nem szólhat bele. Még a saját sorsát is képtelen irányítani, hiszen nincs vagyona.

Hiába szerelmes a szép lányba, aki érzelmét viszonozza, hozzá egyetlen családtagját sem adja feleségül senki.

Teljesen kiszolgáltatott azoknak, akik „keresztényi kegyelemből” mégis löknek neki néhány morzsát lakomájuk asztaláról, hogy éhen ne haljon. Ezért természetesen keményen meg kell majd dolgozni, és ami a legfontosabb, pereputtyával együtt legyen érte hálás. Vegye tudomásul, hogy az úr asztaláról kapott maradékot a disznóknak is adhatta volna, de a kegyelmes előjáró szívélyes volt hozzá. Így neveltek belőle kuncsorgó alattvalót, akiben hamarosan meggyökerezett a tudat, hogy másra nem is alkalmas.

A 20. században, amikor véres világ- és helyi háborúk, sorozatos tömeggyilkosságok és ámokfutók rémtettei után mindenki érzékelhette, milyen semmivé vált, mennyire kiszolgáltatott – akár ráakasztották az éرتéktelenségének tudatát fönttartó gúnynevet, akár nem –, keresni kezdett valami kapaszkodót. Egy erős, hatalmas lényt, aki mellé áll, megvédi, és biztonságot nyújt. Isten nem jöhetett szóba. Ő korunkra már „nem fontos, halott”. Így terjedt el mára szinte minden lakott kontinensen egy sokak által látott, ámde létezéséről semmiféle tudományos bizonyítékot ez idáig nem szolgáltatott óriás szörny figurája, valamilyen rendkívül óvatos és egyes túlélő előembernek a mítosza.

A benne hívők ezt a fantomot Ausztráliában *Yogin*ak nevezik, és árkon-bokron keresztül hajkurásszák. A Himalájában, Tibet környékén *Yetiként* ismerik és expedíciók kutatják. Az észak-amerikai kontinens nyugati részén a *Sasquatch*ot *Big Foot*nak (Nagy Lábnak) hívják, és már gyanús amatőr film is készült róla. Nem egy országban despota és diktátor államfők töltik be ugyanezt a szerepet. Ők legalább kiálltak a milliányi Sömmi Kis elé és jelezték, hogy valamennyiüket kegyeltjüként tekintik. Így terjedt tovább Vásárhelyről a Sömmi Kisek végeláthatatlan tábora. Többé nem mítosz, hanem szomorú valóság tapad hozzájuk.

A Sömmi Kisek itt vannak köztünk, velünk. Ahogy a korábbi orosz írók azt vallották, hogy Gogol *Köpanyeg*-éből bújtak ki, mi szinte valamennyien Sömmi Kis bőrébe bújtunk be. Átvitt értelemben mára mindannyian nullákká váltunk. Tehetetlenekké a saját és a világ sorsának jobbrafordulását sürgető változások kikényszerítésében. Riasztóan szűkül körülöttünk az a szemétdomb, amelyen rekedt kakasként kapirgálunk. A Sömmi Kisek Vásárhelyiségünk kitörölhetetlen részévé váltak. Átlépték városunk határát, és világpolgárrá növekedtek. Rájuk, önmagunkra mégsem tudok büszkeséggel tekinteni.

2. Városthörténeti emlékek

12

Pusztuló és épülő városunk

A Városi Levéltárban őrzött becsűjegyzőkönyveink arról tanúskodnak, hogy már a 18. században, amikor még ki sem alakult a teljes szállás-, illetve tanyarendszer, a becsűsök ilyen jelzőkkel látták el a földmért külterületi épületeket: rossz, romladozó, rongyos, düledező, kopott, félkészületben stb. A helyzet a belterületen sem volt jobb. Kétségtelen, ehhez hozzájárult kényelmességünk, de a földből, nádból, könnyen pusztuló anyagokból való építkezés, és a gyakori belvizek kártétele is. Ezek egyúttvéve meglévő emberi és természeti adottságok voltak. Mellettük a város és tanyavilága fokozatosan épült, szépült.

A kiegyezés után, az 1880-as évektől az első világháborúig robbanásszerű urbanizálódás és városközpont-fejlesztés indult el. Még négy évtizeddel ezelőtt is, ha a városháza tornyából szétnéztünk, lehetett látni, hogy a belvárosban állnak fontos középületeink, amelyek stílusukkal, méretükkel és szépségükkel kitűntek a mögöttük elterülő egyszintes, többnyire vályogból épült házak közül. A belvárosban megtalálható volt a polgárosodás jelképeként a tornyos városháza, az Úri Kaszinó, a Fekete Sas szálloda és étterem, a Zsidó Kávéház, a bank és postaépület, a bíróság, az Erzsébet Kórház épülete, az Imre József ház, a Tárkány-palota, a többszintes régi bérházak stb. Rajtuk az eklektika, a neobarokk, a klasszicizmus, és néhány esetben a magyar szecesszió stílusa is érvényesült.

A belvárosból kivezető fő útvonalak mentén álltak a gazdapolgárság utca felől vörös téglával kirakott falú, hatalmas, szárazbejárásos, a terménytárolásra alkalmas, emelt padlásterű, pincézett, nagy kerttel rendelkező házai. A külváros vert és vályogfalú lakóhelyei mellett ezek az egész város meghatározó épületei voltak. Bejárati homlokzatukat kiugró vagy eltérő színű téglából mintásra kirakták. A kapukat esztergályozott fabábukkal, rátét geometrikus síklemezekkel domborműszerűen, gazdagon díszítették. A padlás szellőző nyílásaira helyezett dísrácsok, a meszelt vagy kőporos falakon megjelenő stukkódíszek, majolikabetétek nagy változatossága a városnak stílust és egyedi jelleget nyújtott.

A külvárosban a földből készült házaknál az mutatta gazdájuk vagyónhelyzetét, hogy azokat az utcára kifordított helyzetben, vagy véggel kifelé építették. Utóbbinál nem volt szárazbejárásos kapu, viszont a kiskapukat gazdagon díszítették. Susánban és Újvároson még ma is nem egy régi napsugaras kaput lehet látni. A nagykapuk fölé oszlopokra téglából vagy deszkából gyakran emelt nyeregtetőzetet építettek; olyasfélét, mint a székely kapuk galambdúcos bejáratai. A házak külső tetőoromzata deszkából készült, rendkívül változatos fűrészelt díszítéssel, évszámmal, olykor monogrammal. A deszkakerítések felső vége szintén fűrészelt díszes volt. A paraszti pompaszeretet, a széphez való ragaszkodás, és az érték megbecsülése árulkodott itt is. Építészetében még a szegénység is gazdagságot teremtett.

A városkép akarattal történő rombolása már a 18. században, akkor megindult, amikor egy vandál természetű legény leütötte a Nepomuki Szent János szobor fejét. A 19. század végén, az agrárszocialista zendülés során, az alig fölépült, gyönyörű városháza díszes ablaküvegeit bezúzták, bejáratát és az ajtók egy részét kikezdték. A második világháborúban néhány bomba és a belvések több épületet, így a belvárosi katolikus templomot is alaposan megrongálták.

Ezt követően a társadalom átszervezése során a külterületen áldozatul esett a tanyavilág jelentős része, kúriák, a szélmalmok, útkaparó házak, olvasókörok, iskolák, boltok, műhelyek,

vámházak és bakterházak, halastavak és dűlőutak. A belterületen, a Nyári Színkör vagy „faszínház”, a Vigadó, az ótemplomi bazársor, az egykori Csengettyű-köz, a díszkutak egész sora, a gyönyörű, máig hátrányos helyzetű kőkereszteket egy kivételével kitelepítették a katolikus temetőbe.

Az 1960-as évektől megindult a módszeres város-átalakítás. A legszebb óváros-részt, az Oldalkosár, Béla, Batthyány utcát, az Andrássy út jelentős, a Szentesi út egy részét, a Kállay utca (ma Bajcsy-Zs. E.) külső végét a Mérleggyár miatt... és sorolhatnám még, hány szép, meghatározó jellegű utcarészt, házakat tüntettek el a föld színéről.

Helyettük épült a színháznak szinte alkalmatlan kultúrközpont, a Csete György építész által „emeletes nyúlketreceknek” nevezett, jellegtelen bérházi negyedek falansztere. Eltűntek a nagy parkok, terek, fogy a város tüdeje. Beépítik a kishomoki kerteket. Megjelentek a sematikus típustervek alapján készült, sáttortetős „egyenházak”. Ízlésromboló stílustalansággal épülő fiatornyos, rokokó erkélyes épületek, idegen, a tájba nem illő, favázás lakóházak. A lapos tetejű, ablaktalan középületek, diszkontok, üzemek teszik embertelenné épített környezetünket. A Kossuth és Szent István tér átépítése jelentett színfoltot az utóbbi években. A megállíthatatlannak tetsző éjszakai vandál rombolás viszont minden évben milliókra rúg, amelyeken új parkokat lehetne létesíteni. Merre tart korunkban a vásárhelyi városkép?

13

A vásárhelyi téгла

A feudalizmusban Vásárhelyen csak a földesúrnak volt tégláégetési joga. Az uraság minden jelentősebb épületét téglából építtette. A város, és főleg polgárai csak földből építkeztek: *csömpölyegből*, vályogból, és vert falu házakat emelhetek. Kivétel a templom volt, de ehhez is a földesúr engedélye kellett, hiszen városunk lakossága nem tartozott a vezető, államilag támogatott egyházhoz. Zömében református, a rekatolizáció és ellenreformáció időszakában üldözött, később megtűrt volt. Nagy kegynek számított, amikor a 18. sz. elején fölépülhetett az Ótemplom, majd a század végén az Újtemplom. Az uralkodó osztály jól tudta, hogy még mindig jobb egy „rebellis” vallást megtérni, mint a hit nélkül terjedő pogányságot és erkölcstelenséget elviselni.

A kiegyezést követően mind a város, mind néhány magánember téglagyárat létesített. Ez egybeesett hazánk és városunk gazdasági fölvirágzásával. Nagymértékű tégláépítkezés indult el városszerte. A 19. század utolsó két évtizedétől az első világháborúig alakult ki a belváros: elsősorban a Kossuth tér, Andrássy út, a későbbi Szántó Kovács János, Szent Antal utca képe. A mai központi Rendelőintézet mellett fölépült szép emeletes lakóházat a ma is élő Nagy György család öse, egy jó módú gazda emeltette, és ez volt a város első magán bérháza.

Vásárhelyen már a 18. század végén megerősödött egy gazdagodó és a kiegyezést követően gyorsan polgárosodó gazdaréteg, a parasztpolgárság. A család atyja a fiait taníttatta. Egyiket visszahívta gazdálkodni, másiktól nadrágos urat faragott. Ők voltak az első parasztból kiművelt civisek: ügyvédek, orvosok, tanítók, akik nem lakhattak fölből emelt házakban. Státusz-szimbólummá vált a téгла, és a fölhasználásával egész utcasorok épültek át.

Még mindig használtak vályogot. A vegyes építkezés során a fal külső felületét burkolták téglával, illetve két sor vályog közé egy sor téglát raktak. Akkor még nem is gondolták, hogy milyen „modern” technikát alkalmaznak, amelyet, mint „új találmányt”, főleg Észak-Amerikában, a 20. sz. végén a lakóház-építkezéseknél kezdtek bevezetni. Kiderült, hogy a

föld jó hő- és hangszigetelő, a komfortérzés benne a legjobb, különösen a levegő ideális páratartalmának megőrzése, a falak lélegzése miatt, ezen kívül még mindig olcsóbb, mint az égetett téglá.

Az első világháborút követően már nemcsak a rangos gazdák, de a kisparasztnak is mind több téglát használtak föl véggel az utcára épült házaikhoz. A városi építési rendelet még a tanyákon is megkövetelte a téglából készített alapozást. A stukkó neobarokk díszek helyett – különösen a padlástér beépített végén – kiálló téglasorokból raktak ötletes, gyakran a városi tervrajzokon megadott egyen-, többnyire azonban a jó érzékű kőműves mester ízlését dicsérő egyedi díszítést.

A fő útvonalakat is téglával kezdték burkolni. A Kállay utcán csúszós sárga klinker-, máshol élére rakott, bélyeges téglák szolgálták a közlekedést.

14

Amikor még a kocsi zörgött

Vásárhely az 1940-es évek végéig megőrizte régi, mezővárosi hangulatát. Különös, magam sem tudom megmagyarázni, miért születtem ilyenek, de nem a belváros vonzott tarka üzleteivel, a városházától a Tárkány-palotáig húzódó heti piacaival, hanem a külváros. Már kisgyermekkoromban elfogott a kíváncsiság, mi lehet az utca végén? Talán az Óperenciás-tenger, vagy a világ vége, ahol lábam lelogathatom a semmibe? Nem sokáig kellett a megoldásra várnom, mert a susáni Réz utcából, a dédanyai, családi házból, lovas kocsin vittek ki a kopáncsi tanyára. Újvároson keresztül baktatott velem a rázós parasztkocsi a lelei úton kifelé. Amikor a ló a város szélén fölkapaszkodott a körtöltésre és hirtelen kinyílt előttem a táj, olyan érzés fogott el, mintha egy hatalmas óceánjáró emeletéről a végtelen tengerbe zuhantam volna, és körülöttem nem maradt más, csak a csobogó hullámok.

Ismeretlen, új világ küszöbére értem. Nem rajtam múlt, hogy ezt a határt átlépem-e, mert a lejtőn a kocsi nagy zörgéssel gurult lefelé, és a Fura nevű ló vidáman kocogott a rúd mellett, hiszen nem kellett a terhet húznia. Tizenkét kilométerre volt a tanyánk, túl a Vágott-halmon. Oda is meg vissza is, nem hallottunk mást, csak a kocsi zörgését. Egyetlen autó sem került el, senki sem kürtölt ránk, hogy félre az útból, paraszt! Nem nyeltük a benzingőzt, és nem jártunk az orvoshoz allergiát gyógyíttatni.

A Fura minden út menti kocsmánál biztatás nélkül megállt. Az elsőnél kosarat bontottunk és kenyeret, szalonnát, hagymát falatoztuk. Amikor újra rákanyarodtunk a hepehupás köves útra, a kocsi ismét zörögni kezdett alattunk. Egyelőre a fejem ide-odajárt, nem tudtam volna betelni a tájjal, amely a gyakori kanyarok és fordulókat után mindig, mást mutatott. A Hódtói-csatorna mellett letértünk a földes útra. Elmaradt az idegen kocsik zörgése, csak alattunk nyikorgott a kerék a jókora göröngyök között, pedig nem volt kenetlen.

Észre sem vettem, hogyan szenderültem álomba. Nem kellett táltosként bódító italt fogyasztanom, vagy fojtó füstöt beszippantanom; sem pergő dobok között ájulásig forognom. Minden hiányzott, ami mesterséges volt, csak a természet uralkodott rajtam. Álomkarjába vett és a tanyaudvarig ringatott. Álmodtam messzi virágos rétekről, ahol fehér libák gágogtak, és hosszú botra kötött tarka ronggyal terelgettem őket. Észre sem vettem, hogy az álom mikor vált valósággá, és az a kocsizörgés még ma is a fülemben szól. Zenévé változott. Ott muzsikál a fejemben, pedig kocsi, ló és a gazdája már régen oda...

Apám mindig a lexikonokból „mesélt”. Egy alkalommal a hazáról esett szó. Próbálta megmagyarázni, mit jelent ez a fogalom. Sorolta családunk tagjait, azután a könyvekből megmutatta Zrínyit, Rákóczit, Kossuthot. Kihajtotta a lapok közül a térképet és ujjával körbehúzta az ország határait. Nem értettem még, ezek hogyan alkotják együtt a hazát. Elgondolkodott és végül így szólt:

„Itt van a hazánk, mert amikor a nagyállomáson leszálok a vonatról, itthon még a kerék is másként zörög.”

15

A szabadságunk

A szabadság ritka kék madár. Az ember magának teremti vagy veszi el. Ami az egyiknek szabadság, gyakran szabadosság vagy joggal biztosított uralkodás, a másiknak elnyomás. Vásárhelyen a szabadság mindig luxus volt, amelyet vagy mi vagy mások béklyóztak. Évszázadokon keresztül rebellis népként tartottak bennünket számon. Rendre dacoltunk, sőt szembeszálltunk elnyomóinkkal.

A török hódoltság alatt, a Toronyi zsinat után már saját református papunk volt, és a népesség zöme a kálvinista egyházat követte. A hű katolikus Habsburg család évszázadokon keresztül küzdött a rekatolizációért, hasztalan. A hódoltságot követően a Károlyi családban jó földesurakat kaptunk. Városunkat gyakran támogatták, de a feudális világban a pallós joggal rendelkező uraságnak több olyan kiváltsága volt, amely béklyózta a jobbágyok szabadságát. Még országon belül is csak utazási engedéllyel lehetett közlekedni, és a terjedő betyárkodás miatt nagyon megnézték, kinek adnak.

1753-ban Mezőtúron és Vásárhelyen szökkent szárba a Bujdosó–Pető–Törő féle Habsburg-ellenes, utókuruc zendülés, amelyet kegyetlenül vérbe fojtottak. Vidékünkön már a 18. század közepétől gyarapodik a munkakerülő szegénylegények, megugrott katonák és rabló betyárok száma, akik minden törvényt félrerúgva, a hatóságokkal és a lakossággal is szembefordultak.

Az 1848–1849-es szabadságharcban városunkból Lenkei délvidéki harcát segítő fiatalok hagyták el otthonukat. Kossuthot városi küldöttségünk látogatta meg Turinban, díszpolgárunknak választottuk, és halála után egymás után alakultak meg a 48-as ellenzéki körök. A Habsburg-ház mindezt többek között úgy torolta meg, hogy hőseink nyomorban tengődtek.

A nincstelen zsellérek, földmunkások már a feudalizmusban elkezdtek küzdeni a szabadságukért, amikor a szocializmus eszméjét még nem is ismerték. A vásárhelyi hirdetőkönyvek minden nagyobb mezőgazdasági munka idején tele voltak az uraság fölszólításával, hogy a kornak megfelelő bérért munkásokat keresnek, de alig jelentkeztek. Vásárhely a 19. század végén a szocialista tanok egyik bölcsője és „próbahelye” volt. A hatalom itt kísérletezett, meddig lehet a népet nyomorgatni, a zendülők pedig azzal, hogy mekkora a rend tűrőképessége. A véres összezapás sem a várost, sem a nemzetet nem vitte előre.

Föllángolásainkat sorra elfojtották, mert alig volt még egy magyar város, ahol évszázadok alatt annyi gáncsolója élt minden igaz és haladó ügynek, mint Vásárhelyen. Az is igaz, hogy történelmünk során, az adott kor jelenségeire ritkán tudtunk megfelelő választ adni. Midőn szükség lett volna az erőnkre, vagy amikor ki kellett volna állunk, a leeresztett függöny rései mögül néztük, hogy mások éhen haltak vagy elvéreztek. Amikor viszont fölösleges volt az áldozatunk, egy szál karddal hadsereg ellen ugrottunk és értelmetlenül virtuskodtunk. Ha kellene, nem adunk, nem szeretünk, tőlünk a világ is elkárhozhat, máskor mártírként a szabadságunkról is lemondunk.

16

A hűség

Minden valamire való helységnek vannak lokálpatriótái, akik szeretik földjüket. Születésüktől halálukig vagy bevándorlóként megérkezésüktől életük végéig ragaszkodnak hozzá. Sorsfordulókon, nehéz történelmi helyzeteken és a magánélet gondjain átvergődve sem hagyják el az otthonukat. Ha erőszakkal elszakítják tőle őket, lehetőségük szerint visszatérnek és hűek maradnak hozzá. Vásárhelyiségünk egyik meghatározó tulajdonsága ez a hűség, amely évszázadokra nyúlik vissza.

A szülőföldet itt hagyni a parasztembernek a legkeservesebb, mert munkájával a földből él, ezért jobban ragaszkodik birtokához, mint iparos a pótolható műhelyéhez vagy a szerszámaihoz. Ami viszont ezekkel szemben a gazdának nagy szerencséje, hogy a földet a hátán még egyetlen náció sem tudta elhordani alólunk, bár ezt a történelmünk során de sokan megtették volna. A 17. század végén, a *Nagy Szaladáskor*, amikor a török hódoltság alóli fölszabadító háborúk során Hód Mező Vásárhely mezővárost földúlták a Thökölyvel szövetséget kötött krimi tatárok, szántó-vető eleinknek életüket mentve menekülni kellett. Erre a sorsra jutott a Deák család is. Az egykori eseményeket a Szentés Városi Levéltárban egy vagyonpör örökítette meg emberöltővel később, amikor a nagycsalád egyik tagja visszaemlékezett arra, hogy a harci események elől bujdosva, menekülve hány helyre kellett szétszóródniuk kenyérkeresetük miatt. Amikor a 18. század elején visszatérhettek, a más településeken közben kialakult helyüket és javaikat otthagyva, elhozható ingóságukat kocsira rakták, és azonnal elindultak szülőföldjükre.

A 20. században mind a két világháború nagy pusztítást vitt végbe a vásárhelyi lakosság között. Akik nem estek a fegyveres erőszak áldozataivá, közülük is nagyon sokat hurcoltak el fogolytáborokba vagy elmenekültek. Ha térképet készítenénk az útvonalukról, nem lenne olyan lakott kontinens, ahová ne jutottak volna el. Egy első világháborús hadifogoly papucsos a japán császár udvarában élt jó darabig, de ott sem helyi, hanem vásárhelyi papucsokat készített. A mester munkáját szerették és megbecsülték. Élete végéig maradhatott volna, családot alapítva egy finoman ívelt, mandulaszemű lánnyal. Benne azonban titkos biológiai „műszer” működött, akár a költöző madarakban, akik ösztönüktől hajtva, egyszerre csak fölkerekednek és – ki tudja, milyen tájolást használva – elindulnak arra a helyre, ahol kikeltek, és nekik is fészket kell rakniuk. Amikor lehetőség nyílt rá, a mi papucsosunk fogta magát, és szívének parancsát követve elindult, hogy viszontagságos út után újra visszajusson hozzánk.

Hányan hajoltak le az állomáson várakozva a vonatokról – akár önszántukból emigráltak, akár katonaként vagy fogolyként vitték őket –, hogy a hazai földből fölmarkoljanak egy darabkát. Úgy keltek útra, hogy zsebkendőjükbe rejtve, a kabát bélésébe, a szívük fölé varrva a szülőföld velük maradt. A legtöbb kitelepült, vándor embernek az a kérése, hogy amikor más országban meghal, hozzák haza, és a vásárhelyi temetők egyikében, szülei, családja sírjában nyugodjon. Hamvai csak akkor találhatnak végső nyugalmat, ha az ősi, szent földben pihenhetnek.

17

Az egykori vásárhelyi határ

A török hódoltság után a város és határa teljesen üres volt. Visszaköltöző eleink előbb az Oldalkosár városrészben foglaltak helyet és innen terjeszkedtek. A középkori szállásrendszerünk teljesen elpusztult. Az emberek a táj adta lehetőséggel élve a 18. században is föld-

művelésből éltek. Mindenki akkora területet foglalt magának, amekkorát meg tudott munkálni. A Pusztai elköltöztetésével megindult a művelési övezet kialakulása. A kezes állatokat a város körüli Nyomáson napi ki- és behajtással, a növendék és egyéb haszonállatokat ősztől tavaszig a Pusztán félrideg tartással őrizték.

A szántóföldi művelés helyén megindult a szállásépítés. Kialakult a kétlaki életmód: a munka- és a városi lakóhely közötti időszakos ingázás. A népesség szaporodásával, a termelés korszerűsödésével és a nagy távolságok miatt mind inkább gyarapodott a kint lakó családok száma. A 18. század végén már néprajzilag tanyáknak nevezhető épületcsoportokban folyt a gazdálkodás. A 19. század végén, a 20. század elején a lakosságnak több mint harmadrésze tanyáinkon élt. Kalászosokat, elsősorban kenyérgabonát, illetve kapás növényeket és takarmányt termeltek. Mártély határában a kender is jelentős volt. A 19. század elején jelentkező keleti marhavész követően a lábasjószágok száma és értéke csökkent, de a baromfi számolatlanul élt.

Ha rátekintünk feudalizmus kori kézzel rajzolt és színezett térképeinkre, jól látszik, hogy a határ jelentős részét állandó és időszakos vizek tagolták. Népességünk megtanult együtt élni a rendszeres árvizekkel, belvizekkel, és hasznot hozó rétgazdálkodást folytatott. A Tisza jókora szabályozatlan ártere a Nagy Rét, amelybe beletartozott Kopáncs is. Ezt a határrészt nádli és kaszáló övezetnek használták. Sem itt, sem a Pusztán nem volt szabad maradandó épületeket létesíteni. A Rétre csak nagy aszály idején, nyár végén engedtek be jószágot. Mindkét terület a betyárvilág búvóhelyévé vált; a szállás-, illetve tanyarendszer pedig a rablások, színtere volt. E bűncselekmények kárvallottai a szorgos parasztok, akiktől lehetett mit elvenni. A munka nélküli zsákmányszerzést évszázadokon keresztül több háború, forradalom és válsághelyzet során elszenvedte lakosságunk.

Az évmilliók során, a folyók, erek, tavak áradásai alkalmával homokkal föltöltött hátságokon megindult a szőlő- és gyümölcstermelés. Borkimérési joga csak a földesúrnak volt, csárdáit árendába adta, a szőlőhegyeken kiosztott kertek a lakosság körében mégis kedveltek voltak. Az 1845-ös nagy tiszai árvíz a tőkét kipusztította és a szőlészeti határunkban később sem tudott uralkodó termelési ággá válni.

A feudalizmusban a belterülethez közel „káposztáskerteket” jelöltek ki, amelyek a városi lakosság konyhakerti igényeit elégítette ki. Ezek területe a népesség növekedésével arányosan terjeszkedett. A Hód-tó lecsapolása után jöttek létre a „tői földek”, amelyek délről övezték a települést, és az új városrészek beépüléséig virágoztak.

Vásárhely határának a természetes fölszíni vizek szabályozásáig meghatározó része volt a Tisza nagy árterületén található, a folyóval rendszeresen vagy időszakosan közlekedő mennyi mellékág, ér és tó. Elődeink étlapján nemcsak a melegvérű állatok szerepeltek, de a napi táplálkozás része volt az elfogyasztott rák, hal és kagyló is. Nem véletlen, hogy a városháza alatti piac egy részét még gyerekkoromban is Hal térnek nevezték, és az olcsó szeméthalért sok szegény ember idejárt.

A víz igazán sohasem tűnt el határunkból. A kiszáritott erek, tavak medre rendkívüli nedves időjárás hatására újra megtelt. Az 1950-es évek elejéig a várost még jelentős nádas övezte, különösen a kubikgyödrök környékén. A Csúcs, Susán, Újváros, Tabán, Tarján egy részén, a lapos kertek végén ekkor még nádat lehetett szedni. Itt-ott, főleg a köfal alatt, a Kertvároson túl és a körgáton kívül még ma is akad belőlük.

Belvízküzdelem a vásárhelyi határban

Vásárhely határa a Kárpát-medence legalacsonyabban fekvő része. Az óriási kiterjedésű tanyavilág legkeletibb része a Puszta. Ez a terület Krisztus születése körül még erdős, ligetes szavanna volt, amely a megtelepedő jazyg szarmaták és a népvándorlás során itt élt népek tájtalakító hatása következtében fokozatosan vált szikes, fekete homokos, gyöngye minőségű, lefolyástalan, lúgos kémhatású, tavaktól szabdalt, fátlan állatlegelővé.

Tapasztalni kellett hogy tavasszal, amikor az erdélyi hegyekben megindult a hóolvadás, a többletvíz kelet felől alattomosan a Pusztára szivárgott. Lefolyástalanul előtört a szántókat és megmaradt gyepeket. Mivel az egykori erek útját elvágta a földművelés, a vadvíz mellékágakon nem tudott a Tiszába folyni. Itt pangott és arra várt, hogy a tavaszi nap erősödésével magától elpárologjon. A víz alatt addig sajnos kipusztult a vetés.

A gazdák úgy igyekeztek ez ellen védekezni, mielőtt a belvíz folyóümlése megindult, földjeiket táblákra osztották és keskeny, alacsony nyúlgát jellegű vagy a későbbi rizsföldeket szegélyező töltésekre hasonlító földhátakat hánytak területük határáig. Ezt a módszert nevezték *rekeszelésnek*. Elsősorban a tanyaépületeket védték vele és az alacsony fekvésű szántókat. A fölös víz így a legelőkön gyűlt össze. A vadvíz a rétnak nem okozott nagyobb kárt, ha április végéig letakarodott. Ezt elősegítendő, ásóval, lapáttal időszakos lefolyókat, csatornákat mélyítettek, és a közeli tavakba, útszéli *kanálisokba* igyekeztek levezetni.

A talajvíz a legtöbb kárt a régi vert- és vályogfalú épületekben okozta. Alattomosan támadt és fölszivárgott. A tanya népe gyakran arra ébredt, hogy csillog a földes padló és csúszik a talpuk alatt. Nagyon sok tanya dőlt romba, vagy berogyott, átnedvesedett falait újra kellett építeni. Különösen emlékeztetések maradtak az 1939 ősztől 1943 tavaszáig terjedő, de zömében 1942–43-ban pusztító „vizes évek”. Ősszel hosszantartó, sok csapadékot hozó, áztató esők estek, amelyek télen a kiadós havazással folytatódtak. A tavasz hirtelen köszöntött be, amikor a hatalmas tömegű hó és jég szinte egyszerre olvadt el, megállva és szaporodva a még mindig fagyott, lefolyástalan földeken.

A parasztember évszázadok óta a határban kiemelkedő dombokra, hátságokra, tó- és folyópartok koronájára építette tanyáját. A telkek aprózódásával, a családok szaporodásával elfogytak a tanyaépítésre alkalmas magaslatok, és sokan az alacsony fekvésű szántóföldjük, legelőjük egyik részére voltak kénytelenek építkezni. Ezek szinte mind áldozatul estek a belvizeknek. A magaslatokra épült tanyákból az emberek ún. *lápokon* – ólajtókból, deszkából rögtönzött, *petrencés rudakkal* taszított – *szükségutajokon* közlekedtek egymáshoz. Még a folyószabályozás előtti időből megmaradt csónakok is előkerültek. Ezekben az években a gazdák egy része szántóföldjén nem aratott, hanem halászott.

Már a 18. századi becsűjegyzőkönyvek tanúsítják, hogy a jobbágyok földjeik határát *garádja* kerítéssel és *árkolással* igyekeztek elkülöníteni, illetve védeni. Az árkolás egyszersmind a fakadó belvizek levezetésére is szolgált. Csakhogy ez a módszer például a vizes esztendőknél semmit sem ért. A vásárhelyi határ másik, a vadvizek pusztításának kitett része volt az egykori Nagy Rét, a Tisza lecsapolt, áradmányos, nádló- és kaszálóhelye, Kopáncs, ahol hajdan erek és tavak is szép számmal voltak. A Rét kiosztása, 1863 után az ide települt emberek az épületfalba *cölöpszervezetet* építettek, amely tartotta a *mester-* és *födémgerendákat*. Ezekre helyezték az *üres-* vagy *ollószáras fedélszéket*, és rajta kialakították a tetőzetet. (A szegedi néprajzkutatók hasonló épületeket találtak Farkirét és Tápé környékén.) Amikor jött az árvíz, vagy feljött a talajvíz, a földből készült falak eláztak, kidőltek, de a ház tartószerkezete erősen

állt. Az ingóságot fölmentették a padlásra. A víz visszavonulása után a falakat berakták a cölöpszerkezetbe, betapasztották, kimeszelték és kiszáradása után ismét használatba vették.

A 19. század végén a tanyai építkezésnél alkalmazni kezdték az égetett téglát. A 20. század elején a városépítési szabályrendeletekben előírták, hogy tanyát csak megfelelő téglalapra szabad építeni. Vajhát határában az 1940-es évek elején egy gazda épületalapnak már betonkoszorút alkalmazott, amely nem vált be. A rárakott és átázott vályogfal vajként lecsúszott róla.

19

Az 1950-ben végrehajtott területrendezés

A török hódoltság után Hódmezővásárhely akkora elnéptelenedett határral bírt, hogy a gazdák által kiadott lábas jószágot Gyuláig terelhették legeltetni. A 18. és 19. század során a különböző jogcímenek történt, de többnyire jogtalan határfoglalás következtében, a város körüli tér egyre szűkült. Még így is a Trianon előtti Magyarország egyik legnagyobb területű mezővárosa maradt. A feudalizmusban a valódi érvágás kétségtelenül az 1744-ben Zombárol a Pusztára települt *szabadmenetelű jobbágyok* helyfoglalása volt, akik megalapították a legújabb kori Orosházát; de a Károlyiak is rendre szűkítették a mezőváros külterületét.

Mindezt betetőzte az 1950-ben értelmetlenül végrehajtott „területrendezés”, amelynek során önálló községek, járásokhoz, városokhoz csatolt területek jöttek létre. Legjobban a Pusztát osztották meg, amely egykor mintegy 40 ezer kat. holdnyi terület volt. Ebben az időben zajlott az első szövetkezeti mozgalom, amikor többnyire kényszerrel igyekeztek szocialista agrárközösségeket létrehozni, és lehetőleg a világból is kiüldözni a középparaszti gazdaréteget, akiket kulákká minősítettek.

Az egyik gazdacsaládban három kisebb-nagyobb tanyában látótávolságban éltek és termeltek az apa, nős fia és a násza. Az öreggazda neve napjára összejöttek. Amikor a borozgatás hatására emelkedni kezdett a hangulat, a házigazda így emlékezett:

– *Éngöm egy éjszaka Vásárhelyre vittek be az ÁVÓ-ra möggyőzni, hogy neköm a lehető legjobb, ha a földem fölajánlom. Hát tē merre vótál fiam?*

A dülőút másik felén gazdálkodó középkorú férfi nagyot nyelt a rossz emlék hatására, majd kifakadt:

– *Elmúlhatott éjjél. A legjobbat aludtam, amikor mögállt a fekete autó az ugató, ugráló kutyák előtt az udvarban. Bekiáltott az egyik géppisztolyos, hogy »– Gyere ki, te népnýúzó kulák, különben a saját gērendádon fogsz lőgni!« Engedtem oszt a szíves invitálásnak és betuszkoltak a kocsiba. Mōg sē álltak velem a kutasi rendőőrősig. Nem kérdőztek azok ott sōmmít, csak ütöttek, ahun értek. Röggel továbbvittek Szentősrre, a városi bíróság fogdájába. Onnan csak akkor gyūhettem ki, amikor a belépési nyilatkozatot aláírtam.*

A nász az asztal másik végén emelgette a poharat. Napégette, kérges arca olyan fekete volt, akár a sertése pörzsölés után. Amikor borotválkozott, a barázdákon úgy ugrált a kés, mint amikor a disznó bőrét fehérre kaparják. Lassan szólalt meg:

– *Az úgy vót, hogy ēngöm délelőtt leptek mōg az agitátorok. Vótak vagy nyócan. Isonzónál nem kelepöltek annyira a digók géppuskái, mint ezőknek a nyelve. Rosszabb élmény vót, mint tűzharcban elül mōnni. Egy fērtály óra múlva mondtam is nekik, hogy »– Hun az a nyilatkozat, rōgvest aláírom.« »– Hohó! – ordította az egyik. – Nem úgy van az, tata! Maga*

most már Kardoskúthon tartozik. Fogja be a gebét, oszt mönnyön be az orosgyházi járási tanácsra. Ott már várják a bizottság előtt, ahun bizonyíthatja, hogy önként és dalolva lépett be a szövetségbe.»

Így került az egy határbeli család három közigazgatási területhez. Amikor ügyes-bajos dolgaikat kellett intézni, járták a különböző égtájak hivatalait. Legközelebb volt Orosháza, azután Vásárhely következett, de akit balsorsa, mint kutas lakost Szentesre, a járási hivatalba vitt, az az egész napot rászánhatta, mert nem volt közvetlen vonat vagy autóbusz-járat. Átszállással, hosszú várakozással jutott a tetthelyre. Itt megtudhatta, hogy újabb adóhátraléka van, és ha rögtön nem fizet, a végrehajtó hamarabb kint lesz a tanyáján, mint ahogy hazaér.

20 A földünk

Milyen a vásárhelyi föld? Attól függ, ki szemléli. Ha értékét aranykoronával mérjük, elmondhatjuk, ilyen is, meg olyan is. Gregus Máté hajdani pusztai birtokán a 0,65 aranykoronás fekete sívó homokról azt írta életrajzában, hogy „csak királydinnye termett rajta”. Szorgalmával és hozzáértésével mégis olyan negyven holdas kertgazdaságot alakított ki belőle, ahová a két világháború között tanulni még a szegedi mezőgazdasági iskolából is elhozták a diákokat. Határunkban több helyen akadt homokos, szikes, vizenyős rét, amelynek értéke legföljebb 6-10 aranykoronát ért, máshol olyan zsíros televény, amely a 40-et is meghaladta. Az egyiken még a birka is tengődve bégetett, a másikon csak a magot kellett a barázdába vetni, hogy bőséges legyen az aratás.

Tapasztalatom az, hogy a föld legjobban ott táplált, ahol a termésért becsületesen meg kellett dolgozni, de nem kellett vért izzadni, vagy lábat lógatni. Az a föld éllette legjobban a családot, amely a kellő emberi munkát és verítéket igényelte. Ott sem a szegénységtől, sem a gazdagságtól nem torzult el a test és a lélek. Nálunk mindig ebből a talajból volt a legtöbb.

Ez a vásárhelyi humusz számunkra a nagy kezdőbetűvel írt Anyaföld, ezért szülőföldünk, amelyből vétettünk; tápláló forrásunk, amely éltet és magába fogad, ha örökre távozzunk. Haló porunkat mélybe áshatjuk, a szél szárnyára bízhatjuk vagy rózsakertben szétszórhatjuk, végső soron Földanyánknak adjuk vissza. Ezért a földért érdemes volt csillagporunkból eszmélni, hogy értelemmel fogjuk föl ezt a csodálatos ajándékot, amelyet az élettel együtt kaptunk. Számunkra mindig az otthont, a családot és a hazát jelenti.

Ezért a földért kaptak kaszára elődeink, ha valaki megirigyelte és bitorolta. Őseink a vérüket áldozták érte a tatár, a török, az osztrák elleni hadjáratokban. A két világháborúban Vásárhely közel hatezer életet vesztett csak azért, hogy ezt a földet védje; hogy maradjon rajta család, amely a vér- az anyagi és erkölcsi veszteségeket pótolja.

Hányszor ért utol a vihar a határban, amikor már sem dülőút, sem partos oldal nem volt az egybeszántott rónák között. Beragadt kerékpáromat kilométereken át a vállamon cipeltem ki a kövesútra, és a fejem búbjáig besározódtam. Mégsem éreztem magam koszosnak. Mások már a tetteiktől és a szavaiktól is bemocskolódnak, mert a sárdobálók elsősorban magukat keverik be lemoshatatlanul.

A föld öléből kivájt vásárhelyi agyagból híres kerámia készül. Az edényt mindig különös tisztelettel veszem a kezembe, mert akkor is emberszabású, ha nem minket ábrázol. Omar Chajjam, a középkori nagy perzsa költő írta egyik négysorosában, hogy az edények falából

királyok szeme tekint vissza. Nálunk paraszt- és iparos őseink porából „embörzsírral”, vagyis veritékes munkával gyúrnák, ahogy Kiss Lajos néprajztudósunk fogalmazta.

Öregségemre kicsi kertet kaptam a gondviseléstől. Simogatom, babusgatom, ahogy hajdan gyermekeimet. Amit e földre ültetek, már az unokáimnak neveli.

21

Az ivóvizünk

A 19. sz. végéig Vásárhely az egészségtelen, fertőzött ivóvizek városának tekinthető. Gyakori volt a bélfertőzés, pusztított a kólika, a kolera és a vérhas. Nem csoda. A város és határa a Kárpát-medence legmélyebb részén terül el. A felszín tele volt posvánnyal, lefolyástalan, mocsaras területekkel. Csatornázása egészen az 1990-es évek második feléig igen gyöngye volt. Saját szennyvizünkön „úsztunk”, amely egyaránt megfertőzte a talajt és az ivóvízkészletet.

Kezdetben *sírkutakat* ástak. Nevüket onnan nyerték, hogy sírforma szögletes, ásott üreg volt, amelynek egyik keskeny végébe lépcsőket vágtak, és ezeken mentek le favödörrel vizet merni. A kerek, ritkábban szögletes alaprajzú, téglákkal bélelt *ásott kút* már kulturáltabb, hiszen belőle *gémszerkezettel*, vagy ritkábban *kerekes* tengelyre csavarodó lánc végére akasztott vödörrel emelték ki a vizet, és az igényesebbek deszkafedőt raktak rá.

Különös jelenségre figyeltem föl a tanyák és külvárosi ásott kutak esetében. Amikor eltört egy üveg- vagy cserépedény, darabjait gyakran a kútba vetették, hogy a mezítláb járók bele ne lépjenek. Hasonló megfontolással, az útba lévő más, már használhatatlan tárgyak, rozsdás vasdarabok is kerültek bele. Levéltári bűnperek bizonyossága szerint, a város közterein álló ásott kutakban gyakran találtak belévetett dögöt és nyakára kötött téglával bedobott újszülött hulláját. Az emberek néha elkeseredésükben is kútba ölték magukat. Kihalászták az olykor már oszlásnak indult tetemeteket, és a vizét különösebb fertőtlenítés nélkül tovább használták. Ittak tavakból, erekből, minden természetes felszíni víznyerőből, amely szemmel tisztának látszott. Az 1960-as években az élő Tiszából főzéshez bográcsba még magam is vizet merítettem, olyan tiszta volt, a halászok pedig azon mód, nyersen fogyasztották.

Nagyot fordult a helyzet, amikor Nagy András János a saját költségén megfúratta a város első, az ország második artézi kútját. A bő hozamú, tiszta, egészséges víz vörösfenyőből készült facsővön, mélyről tört föl és vaskifolyón jutott a szabadba. Messzi városrészekből, de még Mindszentről is lajttal hordták, a közelebbi lakók pedig kantákból, korsókban cipelték haza. Külön szakmává vált a vízfordás és vízkereskedés. A lajtos kocsi, akár napjainkban a fagyaltos targonca vagy autó, járta az utcákat, és kiabáltak: „– ivóvizet tessék!”

Ez az üzletág igen gyorsan megszűnt. Szaporodni kezdtek az artézi kutak. Kezdetben a város terein épültek. Takaros beton-, illetve téglából készült medencék közepére rakott díszes oszlopokban vezették föl a több ágon folyó csöveket. A módos gazdák a tanyáikon is kutat furattak és a csurgalék vizet az egykori vályogos gödörbe vezették, amelybe néha még halat is telepítettek.

A kutak kezdetben bő hozamú vízzel rendelkeztek. A város az utcákon kezdte elvezetni és részben közkifolyókat létesített, részben a házakba kötötték be. Utóbbiak sokáig csak az udvaron lévő kifolyók voltak: felül nyári, alul téli csappal ellátva. A második világháborút követően a vezetékekkel rendre áttörték a falakat, és a víz fali csapból folyt. A világ nagyot változott. Környékünkön megjelentek az olajkutak, lebontották a tanyákat, megszűnt a vizet

megtartó mikroklíma, de változott, melegedett az éghajlatunk is, és ezek összehatásaképpen elfogyott a felszíni víz. Sok tanyát, különösen a vásárhelyi Pusztán azért hagytak el, mert a kútban a jószágnak sem maradt elegendő ivóvíz.

22

Mezőgazdasági szövetkezeteink

Az 1945 után, társadalmi nyomásra kialakult termelő szövetkezeti csoportok, mint a közös szocialista agrártermelés első úttörői, keserves létküzdelmet vívtak. A kulákká minősített szorgos gazdáktól valamilyen indokkal elvették a földjüket, tanyájukat és ingóságukat. Az induláshoz ezek adták az alapot, mert a legtöbb téeszalapító szegény ember volt, aki a közösségbe alig vitt magával használható eszközöket, állatokat és földet.

Egykorú visszaemlékezések szerint, a jószág számára nem volt tartalék takarmány és alomhoz való szalma. A trágya gyakran úgy fölszaporodott az istállóban, hogy a lovak, tehenek beverték a fejüket a földembe; a szerfás és betonaljzatú állattartó telepeken pedig kifáztak. Gépekkel még nem rendelkeztek. A legtöbb paraszti munkát hagyományos módszerekkel, kézzel végezték. Az is komoly gondot okozott, hogy a legtöbb tag: a korábbi béres, cseléd önálló gazdálkodáshoz nem szokott, és különösen nagy földadatot jelentett nekik több száz, később több ezer holdon korszerűsödő, nagyüzemi termelést folytatni.

Kezdetben a szövetkezeteket a beadási kötelezettség éppen úgy sújtotta, mint az egyéni termelőket. Gyöngye termés esetén a beszolgáltatás után alig maradt nekik valami. Az emberek legtöbbször pénzt nem is kaptak, csak természetbeli juttatásból tengődtek, akár valami ös-közösség vagy kommuna tagjai. Öröm volt, ha a leadott termés után a földolgozó ipartól cukrot vagy rumot kaptak, de egyik sem az a kimondott napi élelmiszer, amellyel otthon a család éhségét csillapítani lehetett volna. Ezért nagyon sokan a szövetkezeti munka mellett eljártak kubikra vagy segédmunkásként építkezésekhez. Amit lehetett, munkahelyükről el-tulajdonítottak, hogy a létminimumot biztosítani tudják. A vezetők szemet hunytak, mert a közös vagyonhoz részint maguk is hozzányúltak, részben pedig túrniuk kellett a szabad lopást, hogy az emberek egyik éves elszámolástól a másikig kitartsanak. 1956-ban több szövetkezet egyébként is a teljes csőd szélén, bankadósságokkal küszködve, a forradalom hatására föl-oszlott.

Amikor 1960-tól az embereket szövetkezetbe terelték, már nem tettek jelentős különbséget az egykori kulák és a cseléd között. Az eszme számított, hogy aki parasztként kíván élni, szocialista üzemekbe tömörülve dolgozzon. Vásárhely határában is kiúrták az utak mentén, hogy „Termelőszövetkezeti város”. A sok régi gazda szakértelme, földje, jószágállománya lendületet adott a szövetkezeti életnek. A nyomorgás lassan oldódott, gyűltek az új gépek, a beadási kötelezettség végleg megszűnt, mindenki igyekezett maga ügyeskedni.

Amit csak kevesen ismertek föl, ezért nehezen boldogultak, hogy a megtermelt árut ne alap-anyagként forgalmazzák, hanem legalább félkész terméként dolgozzák föl. Kevés és gyöngén működő szövetkezeti földolgozó üzemág létesült. Ahol ez valamilyen szinten megvalósult, és a szövetkezet vezetői már nem tanulatlan, hanem hozzáértő, fejlett technológiát gyakorló, rátermett gazdálkodók voltak, a téesz fejlődni kezdett és az emberek megélhetése javult.

Amikor az öreggazdák nyugdíjba vonultak és elhaltak, a gépesítés, illetve a korszerű gazdálkodás hatására a kialakult új agrármunkás-rétegnek a téesz már jó vagy átlagos megélhetést biztosított volna, a rendszerváltás során az állami támogatás csökkent, megszűnt. Az élelmes

vezetők sok esetben a legjobb földeket maguknak váltották ki, olcsón megvették a gépeket, a jószágot, és magángazdálkodásba kezdtek.

A szövetkezetben a legszegényebbek maradtak és csődbe jutottak. Több szövetkezet teljesen megszűnt vagy átalakult betéti-, illetve részvénytársasággá. Emberek ezrei kerültek az utcára, növelve a munkanélküliek táborát, vagy ingázásra kényszerültek távoli községbe, városba. Az „egy falu egy szövetkezet” régi elv visszaüött, amikor a falu, tanyaközpont egyetlen munkahelyét képező szövetkezet csődbe jutott, és dolgozói kereset nélkül maradtak. A fennmaradt, de átalakult volt szövetkezeteink kiszolgáltatottak. További sorsuk ma is az állami támogatástól és a mindenkori kormány segítőkészségétől függ. Szomorú, hogy korunk magyar politikája nem az embert, hanem az elvet támogatja.

23

Diákmunkán a mezőgazdaságban

Vásárhelyi tanuló éveim zömében az 1950-es évtizedre estek, amely időszak a magyar történelemben nem vonult be arany betűkkel írva. Az egész osztály, az egész iskola úttörő volt. Egy pajtásnak viszont nemcsak a tanulásban kellett jeleskedni, hanem ki kellett a részét a szocialista haza építéséből is venni. Amíg az iparilag fejlett, boldogabb országokban a tanulók alig várták, hogy vége legyen az iskolaévnak és a szülőkkel kirándulni, üdülni mehessenek; önfeledten játszodozni, vidáman eltölteni a nyarat, mi azzal voltunk elfoglalva, hogy hová menjünk legalább egy hónapot dolgozni. Ősszel be kellett számolni az őrben, irodalom órán lelkesült szellemű dolgozatot írni róla, és a család sem bánta, ha valami kis pénzt keresünk, segítve eltartásunkat.

Vásárhelyen akkoriban tömegesen csak a mezőgazdaság foglalkoztatta a diákokat. Ha a munka nem vált be, ugrálni nem nagyon lehetett, mert sehol sem volt korlátlan föl vétel. Aki beválasztott, az nyöghetett hetekig, vagy beteget jelentve otthon maradt, de akkor az utcára sem volt ildomos kilépni. Apám akkor már egy ideje a fodrász szövetkezetben dolgozott. Szakértelem híján oda nem mehettem. Iparos szüleim sohasem parasztizáltak, így ebbe a nehéz munkába nem nőttem bele. Bár nem voltam gyöngye fájú, számomra a természet olykor kíméletlen viszontagságai, a nem egyszer durva modor és bánásmód mindig nehezebb körülményeket jelentettek, mint a legtöbb sorstársamnak.

Próbálkoztam a kalászgöjtéssel, az arató-, és cséplőmunkásoknak a víz hordással. A vékonytalpú dorkót csakhamar átbökte a tühegyes, kemény tarló és talpam kisebesedett. Két nap sem kellett hozzá, hogy elgenyvedt; jó, hogy tetanuszt nem kaptam a trágyás föld porától, amely a szivárgó sebet belepte. A kalászok toklásza tollforгатáshoz szokott tenyerem kezdte ki, de átdöfte rajtam a rongyos inget és a klott gatyát is. Délután már az egész testem viszketett és égett, alig vártam, hogy hazafelé a pocsolyás kanális vizében enyhülést keresve megfürödjek. A vizet kantába hordtam a munkásoknak. Csakhogy a munka mind messzebb került a szövetkezet központjától, ahol az artézi kút volt, és egyre távolabb kellett cipekednem. Délig még csak bírtuk is, de ebéd után már úgy éreztük, mintha mázsányi súlyt cipelnénk.

Ekkor telepítették a Szigetben, Vajháton és Paléban a rizst. A következő évben az atkai út mellett gyomláltam. Máig sem nagyon tudom, hogy melyik a rizs, annyi volt a muhar. Ahogy megmarkoltuk és rángattuk kifelé, borotvapenge élességű levelei bevagdosták a kezünk. Lábunk kifőtt a pocsolyába, időnként pedig a partra ülve téptük róla a piócat. Ráadásul másfél heti hideg, esős időt kaptunk, amikor a napot is alig láttuk. A víz, amelyben kötésig álltunk, gyorsan lehűlt és reszkető lábbal, lilává vált szájjal dideregtünk. A gátör kiabált ránk, hogy

álljunk ki a táblából fölmelegedni, de ez a hideg szélben, csepergő esőben nem nagy sikerrel járt. Normára dolgoztunk. Mindennap kimérték a ránk eső táblarészt és ezt illeti teljesíteni. Délben meleg ételt kaptunk. Amikor az elszámolás következett, akkor lepödtünk meg, mert a hideg időben annyit sem tudtunk teljesíteni, hogy a kosztunkat kifutotta volna. Úgy gondolom, mégsem rajtunk múlt, hogy ez a társadalom nem épült föl soha.

24

Munkásnapok a földeken

Gyerekkoromban több nyáron átéltem, milyen a paraszti munka, ha az ember nem magának, hanem másoknak dolgozik, kiszolgáltatottan. Régen ezt úgy hívták, hogy *cselédsorban*, az 1950 évektől kezdve *kommunista műszaknak*. Korábban a cseléd, ha rossz volt a gazdája, vagy utálta a munkát, gyakran morogva dolgozott, de szerényen megélt belőle. Öregségére a város szélén még kis házat is vásárolt magának, amelyet haláláig tatarozott. Utóbb „dalolva” végeztük a robotot, és „önként” jelentkezünk munkára, mert aki kimaradt belőle, hacsak a halálos ágyán a bele ki nem csüngött, árulónak számított. Jutalmul azután albérleti szobákban tengődve, néhány gyerek fölnevelése után valamelyik bérház sokadik emeletén néhány négyzetméteres lakást kaptunk, és szívünket elöntötte a „szocialista öntudattól áradó boldogság”.

Míg iskolás voltam, fanyar képpel, de a tanulás elől lógva jártunk a határban az állandóan alakuló: összevonás, szétválás, átszervezés alatt álló szövetkezetekbe őszi munkára. Hajnalban gyülekeztünk az iskola előtt. Traktor jött értünk egy-két vontató pótkocsival maga mögött. Fölzsúfolódtunk és dülöngélve megindultunk a határba. Megszabadultunk néhány feleléstől, dolgozatírástól és fegyelmezéstől. Amikor leszálltunk, beosztottak bennünket a sorokba. Szedtünk szőlőt, paprikát és burgonyát. Törtünk kukoricát, vertünk csutkatövet. Előbb derekunkra kötött fehér zacskókba, utóbb jókora kenderzsákokba gyűjtöttük az úvjárosi egrenáló számára a gyapotot. A száraz, kemény és szűrös terméshéjtól hamarosan kisebesedett az ujjunk.

Az első néhány sorig még valahogy tartottuk magunkat. Az elmaradozók hátulról dobálni kezdtek. Megcélozták a hátunkat és csattant a kukoricacső vagy a göröngy. Kitört a háború. Kezdetben a tanárok megszeppenve próbáltak rendet teremteni, de az ifjúság mozgásigénye mind inkább elhatalmasodott, és nem volt pedagógus, aki az átláthatatlan gáztengerben igazságot tehetett volna. Állíthatom, több kárt tettünk, mint amennyi haszna volt ennek a munkának. Délután visszafelé menet kipirult arccal énekeltük az úttörő titkár által elkezdett, ügyeletes mozgalmi dalt: *Szódd a selymet elvtárs...* Karácsony előtt megérkezett az iskolához a pénz, amelyet szétosztottak a dolgozó tanulók között. Pontosabban a forintokat átváltották takarékbélyegbe, amelyet csak év végén lehetett kivenni és kifizetni vele a tagdíjakat.

Amikor dolgozni kezdtem, már családom volt, és egyre bosszúsabban vettem részt a közös munkákban. Közben a táj alaposan megváltozott. Az életképtelen szövetkezetek összeolvadtak, a tanyákat lebontották. A mezsgyéket, göbolyhajtó utakat, dűlőket és az egykori táblákat összeszántották. Végláthatatlan sorokba állítottak bennünket. Már ez is jelezte a kézzel végzett munka kilátástalanságát. A legrosszabb a barázdába kifordított és a sárba ragadt cukorrépa összeszedése volt. Az ember húzta maga után a kast, és ahogy telt, egyre nehezebb, lassult a gyűjtése. Ha csomóba összehánytuk, szüntelenül vissza kellett érte menni, belerakni, kivinni az út mellé, ahová a teherautó be tudott állni, és többet gyalogoltunk, mint dolgoztunk. A művelet addig haladt valahogy, amíg fagyni nem kezdett. A sár megkeményedett és a répa a jég fogságába került. Elgémberedett ujjakkal, pusztá kézzel próbáltuk kibrángatni. Jelképévé vált akkori sorsunknak.

A kiskertek

Vásárhely történelmében a kiskertek művelése messze nyúlik vissza. A zabolázatlan Tisza kiöntései, a mellékágak, erek úgynevezett *lencsékbe* rakták le a homokot, és kiemelkedő dombokat, elnyúló löszhátakat hoztak létre. A feudalizmusban ezeket az uraság foglalta el, és a város jobbágysai között az intézők osztották ki művelésre. Elsősorban szőlőt termeltek. A gazdákat szigorú borbeadásra kötelezték. A „hőgy levét” is az uraság forgalmazta az árendába adott kocsmákban.

A lakosság szaporodásával, a beltelkek aprózódásával, a városhoz közeli területeken veteményes kerteket kellett biztosítani. Leghíresebb volt a Káposztás-kert, amely Újvároson, a későbbi Tóth-malom környékén terült el. Mellette volt a Káposztás temető. A múlt században itt temették el Beretvás kapitányt is, akit állítólag Rózsa Sándor lőtt meg. Amikor a temető fölszámolták, sírkövéit áthozták az azóta szintén bezárt Arany temető bejáratához. Talán még most is ott látható jobbra, az első kriptá tövében.

Amikor a Hód-tavát lecsapolták, a semlyékes, pihent földet kiosztották kerteknek. Ezek voltak a *tói kertők*. Még az 1960-as évek elején tavaszoként szépen virágzott a sok gyümölcsfa azon a részen, ahol most a kőfal alatt a Kertváros és a Hódtói városrész épült ki. Híres volt a peperei, máma-zugi, aranyági, sarkaji kertészkedés. A kisebb-nagyobb telkeken sok családnak állt kalyibája. Ezek elsősorban szerszámos kamrák voltak, de a nagyon szegények a viskóikban egész évben kint laktak. Tavasztól ősziig mindent megtermeltek, ami a család háztartásához szükséges volt, olykor még piacra is jutott. Ezek a kertek voltak a város éléstárai.

A kiskertek elengedhetetlen őrzője a csősz volt, aki ostonnal, sós puskával, kereplővel föl-szerelve védte a termést. A tanács engedélyével egy-egy dülő, kertközösség fogadta, és őrzetőségében szorgalmasan végezte kerületeit. Amikor a termés ért, a betakarítás következett, még éjszaka is fölügyelt. Az élelmes tolvajok és a gyerekek gyakran túljártak az eszén. Kifürkészték, merre jár, és a kertek másik szélét dézsmálták. A mezei lopást szigorúan büntették, és kevesebb volt az erre szakosodott tolvaj, mint manapság.

A második világháború után a kiskertek szerepe erősen megváltozott. Mivel a tanyák elfogytak, nagyon sok ember költözött városi bérházakba, ahol kevesebb volt számára a szabadság és a levegő, mint amit korábban megszokott. A településhez közel és távolabb új kerteket osztottak nekik. A termelés itt is fontos célt szolgált, hiszen a lakossági ellátáshoz járult hozzá, de volt egy addig ismeretlen, új földadata is. A gyakran három műszakban dolgozók, vagy feszített, idegőrlő munkát végzők, hét végén kikapcsolódhattak. Az embernek olykor jogos igénye elbújni a civilizáció elől. Az itteni munka más izomcsoportokat mozgató, mint amelyeket egész héten igénybe vett, így a test is fölélénkült. Ha a szomszéd telken nem ordították egész nap a rádiót, még nyugalmat is leltek. A szerszámos kamrák csakhamar nyári konyhává, vagy lakható épületté bővültek, amelyben gyakran egész nyáron kint lehetett tartózkodni. A föld és a természet szeretete ma is nagyon sok embert vonz a kiskertekbe. Egy részüket ma már állandó lakóépületek kapcsolják a városhoz.

Kishomok

József nagybátyám szorgalmas szobafestő volt. Felesége gyümölcsös kertet örökölt Kishomokon, amely karnyújtásnyira terült el a várostól, de még nem épült vele össze. A telek elején kis házacska állt, benne szerszámokat, kasokat, dolgozó ruhát, permetező szert és kevés élelmet

tartottak. A legtöbb vásárhelyi iparos és kereskedő igyekezett magának egy darabka szántót vagy gyümölcsöst venni, ahol kiélhette parasztőseinek földszeretetét. Nem kellett boltból, piacról venni a legszükségesebb zöldséget, gyümölcsöt és virágot. Jó termés esetén egész évre ellátta a családot.

Még kisgyermek voltam, amikor nagybátyámék egy alkalommal kivittek magukkal a kishomoki kertjükbe. Az egyre forgalmasabb szegedi úton libasorban mentünk egymás után. Elöl haladt a nagybátyám, maga mellett tolva a kerékpárját, a ráaggatott kosarakkal. Aztán következünk mi gyerekek, Marika, a lányuk és én, majd a sort a feleség és édesanya, Terike néni zárta.

A Völgy utcától a kertig hosszú volt a távolság gyalog, és mi gyerekek nagyon elfáradtunk. Marika, aki négy évvel fiatalabb nálam, már fele úton fölült a biciklivázra, de nekem nem maradt hely. Amikor kiértünk, az első dolgom az volt, hogy vizet igyak, mert a kutyagolástól alaposan megszomjaztam, és a kis házikó előtt hamarosan elszunnyadtam.

Arra ébredtem, hogy Terike néném egy darab lekváros kenyérrel kínál, amely rögtön kiverte szememből az álmod. Szaladgálni ugyan nem volt kedvem, és akkor meg is fogadtam, hogy nekem sohasem lesz kertem, ha ennyit kell érte szenvedni, de kezdtem szétnézni. Szépen ápolt alma- és körtefák között egyenes sorokban húzódott a kelőfélben lévő vetemény, amelyet a két jószágos ember szorgosan gondozott. Most is éppen kapáltak, vagy kézzel húzkodták ki a gazt.

Eszembe jutott apám óhaja, aki rám parancsolt, hogy ha kiérünk, kérjem meg a nagybátyámat, mutassa meg azt a fát, amelyiken a kolbász terem, és hozzak róla néhány szálát, mert többet ér, mint az összes zöldség, amely csak kecskének való. Jóska bátyám elérte a huncutságot, és magyarázta, hogy menjek a kert végébe, ahol az ágakról disznók lógnak, mert belőlük lesz a kolbász.

Szöveget ütött a fejembe, hogy miféle különös fa lehet az, amelyen disznó terem, de neki láttam keresni. Gondolatban azóta is kutatom, de csak nem találom. Helyette viszont láttam a tavaszi verőfényben fehér és rózsaszín virággömbbe borult lombkoronát, szorgosan gyűjtögető méhektől körülrongva. Elfelejtettem, hogy mit is keresek, csak ezt a szín- és illattengert követtem. A kert végén sárgarigó fütyült, amott fekete bóbítás cinkék ugráltak, és csőrükkel szorgosan kotorásztak az ágak hegyén tavaly ősszel ottmaradt, összeszáradt gyümölcsökben fészkelő molylepke vagy kukac után. Néhány év múlva még egyszer jártam itt, amikor gyümölcsöt szedtünk és boldogan vittem haza egy garaboly ajándékba kapott almát.

Kishomokra azóta is járok. Megszokásból megyek, és a gyermekkori virágos kertet keresem. Benne egy életfát kutatok, amelyen kolbász terem. Végig karikázok a Nyikos dűlön, át a vasúton, ki Vajhátig, de az elveszett Édent már sehol sem lelem.

27

Kenyérváró dombjaink

A régi, főleg kézzel rajzolt határtérképeken ábrázolt halmok megnevezésére gyakran találhatjuk ezt a kifejezést, hogy „Kenyérváró domb”. Örömmel fedeztem föl, hogy Gajdán dédapám hajdani, a kopáncsi VIII. dűlőben álló tanyája is a Gyúló-ér partján egy kenyérváró halmon épült. Mit jelentett ez egykor?

A Pusztán, és később a Rétben, amikor a kiosztás után tanyásodni kezdett a két határrész, még csordaszám legelészték állatok. Szent György napján kiverték őket, és Szent Mihály napján

tértek vissza téli szálláshelyükre. A gazdák megegyeztek a pásztorokkal a fizetségről, amely nemcsak a végelszámoláskor volt esedékes, hanem legalább hetente egyszer természetbeli juttatásként élelmiszert is kellett nekik kivinni a deszkából készült, kéreken mozgatható *talyigához* vagy fölszedhető kunyhóhoz, ahol a szállásuk volt. Mindkettőt őrizték, mert ezekben volt minden eszközük és ruhájuk, ami a rideg élethez kellett.

A só, kenyér, szalonna és a tarhonya a legfontosabb táplálékok közé tartozott, amelyeket mindig adni kellett. Ahol nem fősvénykedett a gazda, darab sajt, vagy füstölt oldalas is került a kosárba, a száraz bab és lófogú borsó mellé. A pásztoroknak, később a határban dolgozó parasztnak, nemcsak a gazdák vittek élelmet, mert, ha az alku úgy szólt, hogy elszámoláskor egybe fizetnek, évközben a családjuk gondoskodott róluk. Amikor a városhoz közel legeltettek vagy dolgoztak, a feleség naponta karjára öltötte a garabolyt, és délre kivitte urának a főtt ételt.

Az egykori vásárhelyi nagy határban a pásztor nem a botjára támaszkodott, és hátát a fűzfához vetve farigcsált egész nap. A nyájjal jókora utat volt szükséges megtenni, hogy mindig friss legelőt találjon. Közben gondozni, elletni, fejni, nyírni, körmölni, gyógyítani, fürösztetni, terelni kellett. A földműves sem szaladt haza minden este, hogy felesége ágyába bújjon, mert munkaidőben közel volt a hajnal, és hűvösben, harmattal jobban ment a munka. Bármilyen végezett, vagy ha semmit sem tett volna, a jó levegőn akkor is megéhezett.

A parasztilag nem ismerte az uzsonnázást, az a nadrágos városi urak, a polgárok szokása volt. *Früstökre*, ebédre és vacsorára ültek le pihenni. Közben napszám mozogtak, gyakran nehéz fizikai munkát végeztek. Különösen a fiataloknak már 11 óra tájban korogni kezdett a gyomruk, és ha időben nem érkezett meg az ebéd, amikor meghallották a városból a déli harangzúgást, összefutott a nyáluk. Ilyenkor fölballagtak a legközelebbi dombra. Szemük elé tenyerükből ernyőt formáltak, hogy a verőfényben messzire ellássonak a síkon. Figyelni kezdték, poroszkál-e már kifelé a kocszi az úton, vagy gyalogol-e az asszony? Ha nem tudtak jó hírrel szolgálni a többieknek, botra támaszkodva várakoztak. Várták a kenyeret, legfőbb eleségüket, és így alakultak ki a határban a rendszeres megfigyelésre alkalmas, kenyérváró halmok.

Mára nagyobb részük eltűnt. Földtoló acéllapok, hatalmas ekék estek nekik és elegyengették. Nem egy alól cserép- és csonttöredékek kerültek elő, jelezve, hogy valaha kultikus célt szolgáltak vagy ide temetkeztek.

28

A kubikok

Vásárhely határa tele van kubikgödrökkel. Jelzi ez azt a több évszázada folyó földkitermelést, amely városunk körül folyt. Területünkön a jégkorszakot követően számtalan ér, tó, kiöntés, mocsár alakult ki. Az ár- és belvíz szüntelenül háborgatta a letelepült lakosságot, ezért már a történelem előtti korban gátakkal igyekezett ellenük védekezni. A várost övező körtöltést teljesen csak az 1970-es nagy tiszai árvízkor fejezték be. Még az elmúlt századokban is végeztek ún. *rekeszelést* a Pusztán. Ehhez a gyöngye minőségű rétekből termelték ki a földet, és itt is maradtak utánuk egyre laposodó árkok, gödrök.

A legnagyobb gátépítő és védőmunka a 19. század közepén, a folyószabályozásokkal indult el, és elhúzódva egészen 1910-ig tartott. A védőtöltések alatt mindenütt ott sorjáznak az összefüggő, vagy elkerített gödrök. A vert-, csömpölyeges- és vályogfalú épületekhez szintén sok

földet kellett kitermelni. A tanyavilágban ez mindenütt az építmények mellett található, míg a belterület házaihoz szükséges föld kitermelését a település szélén jelölték ki.

A földesúri, később a városi, majd magán vállalkozók által fenntartott téglagyárak nyelték a földet, szaporodott körülöttük a gödör. Vásárhely mindig híres volt a fazekas- és a cserép-kályhás iparáról. Jó minőségű, zsíros agyagunkat három városrész határában is kitermelték. Később majolikagyár, agyagipari szövetkezet munkája szaporította a gödrök számát.

Anyaföldünk sebhelyei sokfelé megmaradtak. Mára többet fölszámoltak és újra hasznosították, pedig a terület így is értékesnek bizonyult. Élet elleni tevékenység volt, amikor a híg trágyát, szennyvizet a gödrökbe engedték, vagy föltöltötték szeméttel, fertőzve az alattuk csörgedező vízkészletünket.

A kubikgödört elsősorban a természet kamatoztatta. Itt élt tovább a hajdan volt mocsárvilág: mára védett apró halaival, hüllőivel, növényeivel, amelyek egykor szabadon szaporodtak. Ezekből élt vízi- és gázlómadaraink egy része. Gyerekek, szegény emberek, halászok használták. Komoly értéket jelentett egykor az építkezéshez, fonáshoz, különböző tárgyak készítéséhez itt honos és kitermelhető sás, főleg pedig a nád.

A gyerekek télen, amikor a víz tükre befagyott, ide jártak csúszkálni, korcsolyázni. Aszályos időben a kert locsolásához vödörrel merték a vizet a közeli kiskertek gazdái, később vízhúzó motort állítottak be. A kutasi úton, a volt téglagyári kubikokban sportpályát, lovas bemutató helyet építettek ki.

Az alkotó, művész ember számára a kubik, különösen a tiszai gátak tövében húzódó gödrök göcsörtös, öreg füzeikkel, hatalmas nyárfáikkal, alatt a *suhással*, a sekély vízben nyíló vad nőszirmmal, a gólyahírral és más szép virágokkal mindig kedves témát nyújtott. Nagy József (Jocó) az MTV főoperátőre gyakran forgatott itt valamelyik készülő filmjéhez vágóképeket. Én mindig az itt található hangulatot kerestem, a táj romantikáját, amely ma is visszahív.

29

Temetőink

Amikor az ember vízbe nézett, megpillantotta arcát. Először eszmélt rá, hogy a lent látott kép az ő mása. Babonás hit ébredhetett benne. László Gyula régész professzor magyarázta szerint olyan ez, mintha a túlvilágba tekintett volna, hiszen az oldalak fölcserélődtek, a balból jobb vált. Amint a víz felszínéhez ért, hogy önmaga mását megérintse, a látomás azonnal szertefoszlott. A táltos már tudatosan kereste tükörképét és benne a másvilágot, hogy kapcsolatot teremthessen elhalt őseinkkel, illetve e világ és túlvilág között hírvivő legyen.

Az ókorban nagyon ügyeltek arra, hogy az uralkodókat sírjuk alapján is megkülönböztessék. Piramisok, dombok, lépcsős templomok, sztúpák és csortenek, különös építmények emelkedtek hamvaik fölött. A középkorban nagy katedrálisok fogadták be művelt eleinket. A reneszánsztól kezdve nyugaton inkább a kis templom jellegű családi építmények, kripták vagy a nemzeti panteonok adtak állandó, illetve jelképes helyet az elhunyt előkelőségnek.

Temetőink is másai az élők világának. Fordított világ ez. A sírok, kripták házai egy holt embernek, egész családnak. Hüen jelzik, ki mit ért el életében, milyen ragja volt. Díszes márványlapok, obeliszkok, uralkodó emlékhelyek, mértéktartó sírjelek és szerény fejfák vagy keresztetek utalnak arra, hogy tehetős, illetve koldus lakik odalent.

Korábban nem volt ilyen pompa, mint ami divattá vált. Sokan a műköből rakott, turbékoló galambokkal, aranyozott angyalkákkal, festett virágfüzérékkel díszített sírokkal versengenek a megkülönböztetésért. A Dilinka temetőben találtam egy deszkából álló fejfát, amelyen mindössze két jel, az **ms** volt beégetve, így kis betűkkel. A gazda *billoga* ez a monogramjával, amelyet jószágainak bőrébe égettek. Hajdan paraszt elődeink szerényen éltek és haltak. Nem az volt a fontos, hogy mekkora sírja lesz, hanem az, hogyan élt, mit hagyott utódaira és emlékeznek-e majd rá? A billog a családnak szólt, és róla tudták, hogy az öreg atyát vagy anyát hol keressék. Akkor még rendszeresen gondozták a sírját. Ez a magatartás hozzájárult a gyász lelki földolgozásához és az elhalt iránti tisztelethez.

Ezekről az „ms” betűkről jutott eszembe, hogy egyik legnagyobb hazai festőnk a reneszánszban szintén ezt a monogramot hagyta festményein. Név sehol, és ma sem tudjuk, hogy a jelek kit takarnak. Korábban még ennyi sem került a képre, szoborra. Nem az volt a fontos, ki alkotta, hanem az, hogy megfeleljen annak a vallásnak, általános ízlésnek, amelyik megrendelte; annak a társadalomnak, amelyben a mű megszületett. Közösségalkotó értéket képviselt, és nem egyéni virtussal kívánt kitűnni.

Szó sincs arról, hogy ma ne volna bennünk kegyelet, de a globalizálódó, fölbomló társadalomban a halottnak mindinkább múlik az emléke. Azzal, hogy díszes sírt készítünk neki, talán végleg leróttuk iránta való kötelességünket. A hétköznapi rohanásában nincs idő, hogy az eltávozott hantja mellett gyakran megálljunk. Halottak napján hagyományból sietve szétosztjuk a temetőben virágainkat, és egy nap többé már nem is megyünk. Szaporodik az a temetési mód, amikor a hamvakat szétszórják, folyóba, tengerbe vetik, hogy az elhaltak pora se maradjon... Ezt az eljárást egyszer majd a temetőink is követni fogják?

30

Templomaink

Attól kezdve, hogy az emberi lélek és túlvilági képzet megszületett, a teremtető/k/nek szakrális helyeket alakítottak ki, amelyek a vaskortól kezdve mindinkább templommá épültek ki. Vásárhely határában az ásatások hoztak felszínre néhány Árpád-kori templomromot – leghíresebb a csomorkányi, amelynek néhány falrészlete jelenleg is áll –, a többi meglévő templomunk egy része a török hódoltság után, zömmel azonban a 20. század első felében épült.

A város már a török uralom alatt, a toronyi zsinatot követően áttért a református hitre és lelkészt kapott. A hódítók még szakrális célzattal sem engedtek maradandó épületet emelni, nehogy a lakosság védelméül használja. Sártemplomaink elpusztultak. Az újrakezdés során elsőnek a református Ótemplom épült föl, ezt követte a Károlyi földesúri család által támogatott belvárosi katolikus templom, majd a 18. sz. végén a református Újtemplom. Mindhárom remek műemlékünk.

Kezdetben az Ótemplom nemcsak vallási célokat szolgált. Az egyházatyák és a városatyák zömében azonosak voltak. Istentisztelet után a város sorsa, további fejlesztése gyakran a presbitérium gyűlésein dőlt el. A vastag, ódon falak, a körül lőrésekkel kiképzett, az erdélyi *kerített* templomokhoz hasonló udvari téglafal még évtizedekig a lakosság biztonságát nyújtotta. Belül gyönyörű faragott, festett papok padja, szószék és hangvető, a mennyezet egy részén díszített kazettaborítás volt látható.

A katolikus templom vidéki jellegű, késő barokk berendezést és díszítést kapott. A második világháború során a mennyezetet több belövés érte. Szép freskóit nem javították ki, hanem sajnálatos módon lemeszelték. A zárda megszüntetésével a templom eredeti mellékoltárait átrendezték. Egyik mellékhajójába került a katolikus lányiskola oltára is.

Abban a helyzetben vagyok, hogy neveltetésem során – katolikus apám és református anyám révén – „tudathasadás” és kiközösítő megkülönböztetés nélkül mind a két templomban otthonra leltem. Később elgyönyörködtem az Újtemplom fönséges belső terében, a több emeletes karzatban, a mennyezetet borító csillagokban, amely látvány az éjszakai mennyboltot, benne Isten mérhetetlen nagyságát juttatják ma is eszembe.

Nagyanyám még kisgyerekként elvitt a nazarénusok gyülekezetébe. Barátom és szomszédom a keleti varázst árasztó, gazdagon csillogó, jókora teret átívelő zsinagógába vitt. Egy-egy hangverseny, ismerősök esküvői, keresztelői alkalmából sorra eljutottam valamennyi templomba, függetlenül attól, hogy azok melyik városrészben épültek és melyik egyházhoz tartoztak. Mindegyikben az egy Istent imádják, így közülük bármelyikbe lépek be, otthon vagyok.

Miért megyek templomainkba, és ezek miért szentek számomra? Mert őseim is ide jártak és szellemük még itt leng a meghitt falak között. Azért, mert a hétköznapi zaj, rohanás után jól esik a csendes áhítat, amikor csak a hívek lélegzését hallom, és ebben az elmélyült állapotban találkozhatom Teremtőmmel. A templomban nem azt vizsgálom, hogy ki hitetlen és ki kételkedő, hanem annak örülök, hogy nekem hitem adatott, amely az életből csak velem együtt távozik.

Szeretem a gyülekezetet, mert akikkel itt a szertartás órája alatt énekkel és imádsággal együtt ülök, azokkal ugyanahhoz az Istenhez igyekszünk közelebb kerülni. Hallgatom a Szent Könyv ígését, elgondolkodom rajta, és új összefüggéseket teremtem bennem. Gyönyörködöm az orgona-szóban, amely testemből néhány percre kiröpíti lelkemet, és a dallamokkal a magasba száll, hogy feltöltsön a következő heti küzdelmekre. Végül magamhoz vehetem Krisztus testét és véré, vele a megbocsátás, a föltámadás, az üdvözülés és az öröklét reménységét.

31

Az utolsó terményáldás

Mindszent határában kis tanyai templom volt a hegyes-halmi kápolna. Amíg Istennek szolgált, idejárt a Vásárhelyhez tartozó mártélyiak egy része is, a fekete-halmiak, akik az Elege dülő közelében laktak, mert közelebb esett nekik, mint a falubeli Szent Adorján templom. Annak idején építeni is segítettek. A hozzá való téglát szalmával égették. Erősebb volt mint a vályog, de hamarabb tört, mállott, mint a téglagyári. Az épület nem régi, bírta volna vagy újabb száz évig. Csakhogy a tanyák fogyni kezdtek, és nem maradt hívő, aki a miséket látogassa.

Az egyház úgy döntött, hogy az elhagyott tájon nincs értelme tovább a kegyhelyet fönntartani. Előbb-utóbb betörnek oda. Ami mozdítható, elviszik, és az épületet meg is szentségtelenítik. Az új falurészben imaház kellene. Telek is van. Bontsák le a kápolnát, és szállítsák be ide az anyagát. Így történt. Előtte, a templom búcsúján utoljára még összesereglett a határ megmaradt népe és a vendégek. Hozták a mindszeri nagy templomból a körmeneti zászlókat, és Isten házáat zsúfolásig megtöltötték.

A szentély tele volt terménnyel. Az oltárt is szépen földíszítették. Mindenki a maga legszebb, legjobb termékét adta. Egy füzér piros paprikát, díszes ládikóban hagymát és burgonyát. Amott a szögletben egy üvegben bor, másikon pálinka volt. Szép fonott kosárban alma, az

apszis fölött szőlőfürtök függtek. Olyannak hatott az egész, mint egy világi kiállítás, de valami szakrális ősi, pogány jellege mégis volt az egésznek, amelyet az egyház a természettel és a termelő munkájával együtt megáldott.

Nem volt bacchanália és ivászat. Az ünnepséget mély tisztelet és szomorúság lengte be. Utoljára voltunk itt együtt. Néztem az arcokat. Naptól barna, hideg szélről ráncolódó bőrük elárulta, hogy kemény munkával keresik a kenyerüket. Esőben, sárban, égető melegben hányszor ki kellett menniük vetni, kapálni, gyomlálni, metszeni, kötözni, szedni, hogy most a föld drága adománya idekerüljön.

Szerettem volna a pillanatot megállítani, hogy a határban és az emberekben ez a templom sohase dőljön le. Lelki szememmel láttam, hogy a következő nyárutón már hiába hozzák termelvényeiket, nem lesz hely, ahol bemutatassák és megköszönjék Istennek. Márpedig ha nincs rajta áldás, nem táplál, csupán éhséget csillapít. Mert a föld terméke úgy válik igazán ételünkké, ha a beléfectetett munkánkkal együtt fölmagasztosul; ha a földre esett kenyeret nem rúgjuk arrébb, hanem tisztelettel föl vesszük.

A következő évben is volt terményáldás, de már a falu nagy templomában. Sokan voltunk. Zúgtak a harangok és lengtek a körmeneti zászlók. Csak a határban egy kegyhely szűnt meg és a táj maradt üres. Egy kis parasztközösség oldódott föl, veszítette el végleg azonosságát. Kinek fáj, ki álmódja vissza? Aki túlélte, vállalkozik, kereskedik vagy ügyeskedik, hogy családjával együtt fönnmaradhasson. Még ezek ajkáról száll a könnyörgés: „...mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma”. De ki adja meg? Pusztul a környezet. Áldás nélkül rombol az ár-, a belvíz, az aszály, kevesebb a termés, kiéltebb a föld, és egyre gyöngébb, drágább a kenyér...

32

Emberáldozat

A Jézusban hívő nazarénusok magukat hívőknek emlegették. A 19. század közepén a református vallásból váltak ki. Vásárhelyen rögtön megtelepedtek a Réz utca, Kasza utca közötti hajdani nagy paraszttelken. Kezdetben még a gyülekezeti termük is a Kasza utca felől álló parasztház volt, amelynek egykori szobájában még állt a búbos kemence, amelyet téli vasárnapokon befűtöttek. A gyülekezet egy nagy család volt, és köztük éltek az én anyai déd-szüleim Rátz Julianna és Gajdán István, aki maga is igehirdető volt.

Ez a szekta a mai ember számára, különösen kezdetben, nagyon szigorú volt. Több áldozatot várt a híveitől, mint a történelmi egyházak. Aki viszont elfogadta, belső örömet kapott. Úgy érezte, hogy az Isten vele van és eltölti a lelkét. Itt minden ember jóságos volt, és azonnal készen állt embertársának önzetlen segítségét nyújtani. A világi hívságokról lemondtak. Szórakozni nem jártak, könyveket nem betűztek. Egyetlen olvasmányuk a Biblia volt, amelyet egyszerű szavakkal igyekeztek magyarázni. Négyszólamú zsoltáraik gyönyörűek. Ma is, ha ritkán közéjük megyek, énekükkel elbűvölnek. Mintha a mennyből angyalok kara volna hozzám.

Életüket egy szomorú esemény zavarta meg a 19. század végén. Korábban egy eszelős szélmolnár járt köztük, aki rituális áldozatként megölte kislányát, és ezért az egész gyülekezetet meghurcolták. A Vásárhelyi Közlöny 1874. máj. 3-i számban (betűhíven) ez olvasható: „*Terjedelmes nyilatkozatot vettünk a »hívők« (nazarénusok) gyülekezetének nevében Nagy János és Tóth Ferenc hívőktől [a Tóth- vagy Hivő-malom tulajdonosától], melyben először*

jelzik, hogy Szabó Józsefnek borzasztó tettét, ki gyermekét megáldozta, magok is elítélik, másodszor csak »szóbeszédnek« s így valótlannak nyilvánítják azon hírünket, mintha egy társuk ujabban lóval áldozott volna, azt kérdezik, továbbá mért nem mondjuk meg annak nevét aki ezt tette egyébbiránt főnebb említett Szabó József is csak nevét viselte a hívőségnek, valósággal nem volt az! fölhozzák hogy ezért őket nem lehet elítélni, hisz más felekezetbeliek közül is hányan ülnek börtönben hányat fogott el Ráday végül kijelentik hogy senkivel visszázkodásban élni nem karnak, áldozataikat a soldár szerint folytatják s végre az Isten szerető lelkét kívánják – mindnyájunkra! [...]”

Mi is történt valójában? Dr. Böszörményi Ede református lelkész, helytörténész így magyarázta: Szabó József, a bigott vallásos ember mind többet vont el magától és egyre többet akart adni az Istennek. Olvasta a Bibliából Jákob történetét és elhatározta, hogy ő is föláldozza a számára legkedvesebbet, kislányát. Fogta a kést és a gyermek torkára szorította. Várta az égi jelet, amelyet évezredekkel korábban Isten küldött a hegyen fölállított oltár mellett áldozatra készülődő Jákobnak, majd Izsák fia helyett a tövisbokorba fönnakadt juhota adta neki. Csak-hogy Szabó nem volt pátriárka. Isten semmit sem kért tőle, következésképpen semmiféle jelet nem küldött neki. Az apa úgy értelmezte, hogy a Teremtő elfogadja tőle ezt a nagy áldozatot, ezért nem volt mit tenni, késlekedés nélkül elvágta a kislány nyakát, aki a félreértelmezett áldozattevés példaként nyomorultul kínálódva kiszenvedett.

33

Miért szűnt meg Vásárhelyen a boszorkányégetés?

Öreg gazda barátomat mindig elfogultan hallgattam. Túljárta életének 80 évén, és feleségét elveszítve, többnyire magányosan élt. Amikor beléptem Szántó Kovács János utcai házába, olyan hatás ért, mintha száz évvel korábban szálltam volna ki egy visszafelé suhanó időgép-ből. A nagycsalád számos elődjétől összegyűjtött tárgyak, a hajdani parasztelel megannyi, nélkülözhetetlen eszköze hevert ott tarka összevisszaságban, a penész lepte bútorok között. Mindegyikről tudott valami érdekes történetet.

„– Ezt még Kossuth apánk is láthatta”. „Az ott dédanyám írását őrizi”. „Amabból öregapám ivott a kiegyezéskor” – mesélte mutogatva.

– És mi lett a boszorkányokkal? – kérdeztem hirtelen.

Az öreg följebb tolta homlokán a fekete, molyette keménykalapot. A váratlan kérdésen elgondolkodott, azután huncutul azt felelte, hogy fiatalabb korában azokból is begyűjtött néhányat, de mielőtt a felesége megneszelhette volna, egy kis cicerézés után valamennyit szabadon engedte.

– A boszorkányoknak akkor volt igazi világuk, amikor öregapám élt – mondta. – Ő még látott közülük néhányat legény korában a Könyere-ér partján.

– Hogyan néztek ki? – kérdeztem fokozódó kíváncsisággal.

– Forgószerűen jöttek, vagy kandúr képében. Még a kulcslyukon is átbújtak.

– Tüzesek, szépek voltak?

– Boszorkánya válogatja. Akadt köztük szép, szőke hajú, sudár lány is, meg ráncos képű, vén banya.

– A kend öregapja melyikre emlékezett vissza?

- *A gyönyörű Kádár Katára. Eleven parázs volt az a lány, nem csoda, hogy a máglya szikra nélkül is föllobbant alatta.*
- *Azt mondták a régi öregek, hogy gonosz személy volt.*
- *Irigy inkább. Akinek jól tejelt a tehene, elapasztotta. Aki szerette az urát, megkötötte a férje férfiasságát.*
- *Hogyan végezte?*
- *Elfogta az éjféli strázsa és bíróság elé állították. Hetekig kínozták, verték, próbáknak vetették alá. Az volt a legnagyobb bűne, hogy nagyon szeretett bokrot ugrani, de ahányszor átrepült fölötte, a szoknyájából a tövisek mindig leszakítottak egy darabot, míg végül kilátsozott az ülepe. Tetszett is nagyon a kapitánynak, de nem hagyta magát megsimogatni.*
- *Valakinek csak odatartotta?*
- *A nyalka bajszú perzekutornak. Ezért aztán bosszúból halálra ítélték. Gyűlt a sok nép a város szélén, hogy tanúi lehessenek a kivégzésnek. A Csúcsban a cigányokkal szedették a nádat, azzal égették meg. Kár, hogy többet nincs ilyen büntetés. Egy-két személynek még én is aláfütenék.*
- *Miért szűnt meg a boszorkányégetés?*
- *Mert a Csúcsban mind elfogyott a nád.*

34

Bejöttek a szovjet csapatok

Amikor 1944 októberében a szovjet csapatok már Makónál jártak, és végleg világossá vált, hogy ezt a háborút is elveszítettük, apám családját féltve, Zomboron állomásozó csapatától megszökött. A következő éjszaka már együtt aludt a család, amikor pokoli robbanásokra ébredtünk. Rengett alattunk a föld. A közelünkben lévő Kokron-gyárat akarták lebombázni. A mögötte lévő kis utcában még tavasszal is békák kuruttyoltak a langyos vízzel megtelt, jókora bombatölcsérekben.

Életveszélybe érezve magunkat, a Teleki–Szent István utca sarkán, az elhurcolt Gerő doktor házának udvarán, egy jókora pincébe több családdal összezsúfolódtunk. A rosszul szigetelt pincéből vödörrel merték ki a vizet, az alját száraz homokkal fölszórták, és a legszükségesebb holmikkal, vagy 15-20 emberrel együtt leköltöztünk. Nekünk gyerekeknek mosóteknőt hoztak, telerakták ruhával, abban aludtunk. Nem sokáig. Az egyik alkalmi fekvőhely alól csurdogni kezdett a víz. Előbb azt gondolták, hogy a benne fekvő kisfiú bepisilt. Amikor a lábunk is tocsogni kezdett, és a föltörő víz hátán a megdagadt teknő bárkaként lebegett, kiderült, itt sem maradhatunk.

Hajnalba géppuska kelepelés után arra ébredtünk, hogy puskatussal dörömbölnek a pince ajtaján és idegen nyelven kiabálnak. Nagy volt a rémület. Kinyitottuk az ajtót. Alacsony, torzonborz katonák másztak le fasisztákat és fegyvereket keresve. Közép-Ázsia mandulaszemű legényei és román katonák vegyest tódultak a pincénkbe. Bordás Dénes fodrász mester keveset beszélt szerbül, és sikerült megértetni, hogy itt csak „sztari, bábuska és gyitya” van. Föltörték a házban lévő borbélyműhelyt, és az alkoholos kölnit megitták. Kiadták a parancsot, apám és Dénes, a két fodrász lássa el őket. Két napon keresztül megállás nélkül nyírtak és borotváltak.

Kövér, középkorú kozák volt a kapitányuk, aki arra kérte Dénest, hogy írjon neki magyarul udvarló, szép szavakat, mert nőkkel akar ismerkedni. A két fodrász összerosolygott és cirill betűkkel trágár magyar mondatokat vetettek papírra. Jött másnap mérgesen a nacsalník, hogy ez a szöveg nem jó, mert ahogy kezdi olvasni, a nők rögtön elmenekülnek előle. Írtak neki másikat. Ez még zaftosabbra sikerült, mert a katona néhány órán belül visszatért. A zubbony alól kihúzott néhány zabrált likőrös üveget és kezdte a fodrászokat itatni. Nyomatéku mag elé tette pisztolyát.

Dénes magyarázta, hogy a gyomra fekélyes és nem bírja a szeszt. „– Akkor te főzöl nekem tyúkot” – mondta és elszaladt. A Szent István utcában, borító alatt egy kotló kora ősszel keltetett csibéinek kotyogott. Kikapta és szaladt vele az üzletbe. A csirkék kocogtak utána. Amikor az ajtót be akarta csukni, alig győzte elrugdosni őket, mert csipogva tódultak anyjuk után. Délre a kotlóból főzött paprikás az üzlet asztalán gőzölgött. Mondta a kapitány, hozzák a családot is, jut a húsból bőven. Nem volt mit tenni, körbe kellett ülnünk a lábast. Bár volt szedőkanál, a nacsalník kézzel nyúlt a paprikásba, és zsírtól csöpögő ujjával szétosztotta a tányérokra. A finom falatokat látva nagyokat nyeltünk, de a kotlóból már nem volt étvágyunk enni.

35

Apám ügyfelei

Apám előbb Tordai Sándornál tanult, azután Nagy János Andrassy utcai üzletében helyezkedett el fodrász segédként. A második világháború után Bordás Dénes Teleki utcai, majd Böjti Antal Kinizsi utcai üzletében dolgozott, amikor a megalakuló Fodrászipari Szövetkezet bezáratta az üzletet, elvitte a szerszámokat és tagként be kellett lépniük.

Apám nem bírta a kényszerrel összeszedett, össze nem illő munkatársakat elviselni; a rengeteg üresjáratot, ajtóban való ácsorgást és a fölösleges kötöttséget. Jelentkezett kijáró fodrásznak. Ez azt jelentette, hogy az idős, beteg, nagyon elfoglalt vagy egész nap távollévő emberekhez, akik a fodrászszolgáltatásokat az otthonukban kívánták megkapni, főleg kora reggeli és esti időszakban házhoz kellett kimenni.

A szövetkezeti munkával éhen éppen nem lehetett halni, de családot eltartani már képtelenség volt, ezért apám kilépett. Kisipari tevékenységre már nem adtak engedélyt, így évekig kontárkodott. Fejünk fölött lógott Damoklesz kardja, hogy valamelyik irigy ember mikor jelenti föl, és miként büntetik meg példásan. Miután üzlete nem volt, változatlanul kijárt a régi ügyfeleihez dolgozni.

Apám a kisvárosi társadalom minden rangú emberét nyírta, borotválta. Csak az elvarázsolt kastélyban lehetett olyan embereket találni, akikkel foglalkozott. Ezekben az években néhány gyöngén fizető művelődési és egészségügyi intézmény magába szívta és rejtegette a politikai okokból eredeti pályájukról kiüldözötteket. Apám többek között járt a múzeumba, ahol a jogi végzettségű költő: Galyasi Miklós volt az igazgató, aki munkaszolgálatból tért haza kifosztott régi házába. Borotválta rendszeresen az egykori orvost Péczely Attilát, a Szentendréről elüldözött Zalótay Elemért és a friss diplomás Gazdapusztai Gyulát. A kórházban a sebészet összes orvosát nyírta, borotválta, Láng Imrétől Mezey Józsefen keresztül Moldvay Sándorig. Utóbbiak még fizettek is, amikor tudtak, de a múzeumi emberek önhibájukon kívül gyakran adósok maradtak.

Valahol a Jókai utcán lakott Mónus sógor – az egész város így nevezte –, akitől nősülése után néhány napig megkérdezte a felesége, hogy „– Mit főzzek, kedves párom?” Mire a fuvaros rendre azt válaszolta, hogy marhapaprikást. Egy hét múlva az asszony elhatározta, többet nem kérdezi tőle, mi legyen a menü, hanem egy hónapig minden délben kedvenc ételét készíti, majd csak megunja. Amikor letelt a próbaidő, ismét faggatta férjét az ebéd felől, de ő változtatlanul marhapaprikást rendelt. Mónus sógor kezdetben tisztességesen fizetett, de ahogy a lakosság fizetőképessége csökkent, és elmaradtak a fuvarok, látja apám, hogy ül az udvaron a fa alatt, előtte a kutyája és egy csajkából valami förtelmes kotyvalékot eszik. Mint kiderült, babfőzeléket evett úgy, hogy egy kanállal a kutya szájába, eggyel a sajátjába rakott. Borotválása után jelezte, hogy fizetni ő sem tud, de maradt még bab bőven, és a kanállal körbejárva hármában tovább ehetik.

Külön színfoltnak számított az élheterlen szatócsboltos, akinek egy sereg nevetlen lánya ténfergett az üzletben, akiket az akkori legolcsóbb eledelen, babon nevelt. Amíg apám a raktárban a kereskedőt borotválta, a lányok mezítelen fenékkal beleültek a nyitott lisztes zsákokba és belepukkantottak. Szállt a fehér por szanaszét, és mire az apjuk előkeveredett, csupa liszt volt az üzlet. A fizetés itt is rendre akadozott.

A város legtöbb lakója földet művelt. Gazdasági vétségekért éppen a börtönben ültek, vagy oda készültek, illetve onnan jöttek. Fejük alól a végrehajtók már az utolsó párnát is kihúzták, így fizetni ők sem tudtak. Pálinkával itatták apámat, de az alkoholgőztől otthon egyikőnk sem lakott jól. Máig csodálom, gondterhelt anyám hogyan tudott mégis mindennap valami szegényes ételt főzni.

36

1956-os élményeim

A Rákosi-rendszerben mindenki félt, különösen a Rajk-pör után. Ekkor világossá vált, hogy koholt váddal akár a hatalom elitjéhez tartozót is kivégezhetik. 1956 őszén az a néhány nap, amelyet a pesti tanuló- és munkás ifjúság indított el, majd népfölkelésből szabadságharccá vált, fordulót jelentett a vidéki diákság életében is. Harmadikos gimnazista, 17 éves voltam. Apám kisiparosként próbálta a családot eltartani, ezért a nevem mellett ott éktelenkedett az osztályellenségnek számító nagy E betű, ami az „egyéb” szó rövidítéseként egész életemre meghatározta sorsomat.

A forradalom második hetében a helyi laktanyából a gimnázium tornatermébe teherautókon fegyvert és löszert hordtak. Akkor még 25 fős osztályunkat két rajba osztották. A parancsnokok dobtáras géppisztolyt, mi rajtagok pedig egy-egy hosszú puskát kaptunk, amelyet *dióverőnek* csúfoltak. Amikor hazavittem, apám elkeseredett.

– *Mit akartok, ti gyerekek, ezzel a játékszerrel, akik még katonák sem voltak? Hallgasd csak, fiam a rádiót: Záhonyánál már özönlenek hazánk földjére a szovjet tankok. Mire ezt a mordályt betöltöd, a páncélosok gépfegyveréből szitává lőnek. Ma nem hősi halottakra, hanem túlélőkre van szükség.*

Elhatároztam, soha, senki ellen nem fordítom a puskám. Ha engem lő le valaki, lelke rajta. November 4-e után mindannyian úgy vittük vissza a fegyvert, hogy egyetlen lövést sem adtunk le. Amikor ismét a tornaterem sarkába állítottam a puskát, tudtam, sorsunk az előzőnél is rosszabb lesz.

Sorra vették, kinél volt fegyver, hol és hányszor tüntetett, tartott-e beszédet, szavalt-e hazafias verset, és segített-e a városháza mögötti „Ivánt”, a szovjet katona szobrát ledönteni? Természetes volt, hogy a Vásárhelyen zajló eseményekben több tanárunk vezetésével szinte minden diák benne volt, de egy egész középiskolát mégsem lehetett likvidálni, ezért hamarosan elült a hivatalos kutakodás, csak a bélyeg maradt: „ellenforradalmár iskola”, és az eredménye néhány évig meg is látszott a továbbtanulásra jelentkezéskor. Volt osztálytársam, akit pozícióban lévő későbbi apósa nem engedett tovább tanulni. Nekem mindegy volt. Ha nem ezért, származásom miatt nem vettek volna föl az egyetemre. Negyvenedik évemben jártam, az első könyvem megjelent, amikor munka mellett, levelező úton, keservesen jutottam egy főiskolai oklevélhez.

1957. április 4-re Ivánt újra összehegesztették és fölállították. A rend úgy félt tőlünk, hogy hetekig nem volt szabad a gimnázium térre néző ablakait kinyitni. Kellemes, langyos tavaszt kaptunk, ráadásul fűtöttek is. Az órák akkor még 50 percesek voltak, így a teremben a sok kamasztól egy-egy szünetig olyanná vált a levegő, amelyet vágni lehetett. Mikor végre kijutottunk az udvarra, a folyosó felé lehetett szellőztetni. Az akkori igazgatónk attól félt, hogy a diákok becsmérő szavakat kiáltanak Ivánra vagy a körülöttük szorgoskodó munkásokra.

Ismét föl kellett raknunk a szovjet mintájú diák-tányérsapkát. Reggel a kapunál az egyik tanár ellenőrizte, fejünkön van-e? Az enyémről éppen hiányzott. Olyat ütött a kobakomra, hogy a kezemből elguruló csúfságot azóta se találtam meg.

37

Iskolaváltásaim

Nem jó egyéniségnek lenni, mert az valamiképpen mindig kitűnik a közösségből, amelyet nem ő választhat magának, hanem beleszületik, vagy belekényszerítik. Ezért előbb-utóbb kárát látja. Mindig örömmel mentem azokba a csoportokba, amelyeket magam választhattam és hozzám hasonló gondolkodású vagy érzelmű emberekből tevődött össze. Túl a 64. évemen ma már tudom, a barátaim változatlanok. Van, akivel voltak, esetleg még lehetnek súrlódások, akikkel ritkábban, másokkal sűrűbben találkozom, de nem váltogatom őket. Egy idő után az ember elfogadja társait olyanoknak, amilyenek, és nem a hibáikat vizsgálgatja, hanem belátja, hogy maga sem bűntelen.

Ezért történhetett, hogy sohasem szerettem tanodákba járni, és az óvodától a főiskolaig mindig „börtön” volt számomra minden okító közösség. Ez a helyzet három alapvető tényezőtől adódott. Először is nem kedveltem a tömeget, ahol masszaként kenődhettem a közös akaratnak alárendelve, amelyet legtöbbször számomra idegen elméletek hatottak át. Ezért nem lettem politikus, vagy istenhitemben egyetlen vallás mellett sem mélyen elkötelezett hívő. Másodszor sohasem azt tanulhattam, ami igazán érdekelt, amivel a nagybetűs Életben boldogulhattam volna. Ezért nagy energiát kellett befektetnem olyan dolgok elsajátításába, amelyeknek soha, semmilyen hasznát nem vettem, nem érdekelték, sőt távol álltak tőlem. Végül, néhány kivételtől eltekintve, nevelőim nem hatottak rám, vagy kimondottan hátrányosan kezeltek. Már általános iskolás koromban magyar tanárnőmtől súlyos büntetést kaptam egy dolgozatom szellemisége miatt, és később is többen, sok mindent elkövettek, hogy a tollat végérvényesen kiverjék a kezemből.

A Mária Valéria utcára jártam a katolikus óvodába, ahol szerettem idős óvó nénimet. Ami igazán nem tetszett, hogy minden korosztállyal együtt foglalkoztak. A kicsiktől a nagyobbak mindig elvették a játékaikat, gyakran megverték, és alig vártam, hogy édesanyám jöjjön értem.

Innen a Szent Antal utcai katolikus elemi iskolába kerültem, ahol Cseh Franciska tanító néni nagy szeretettel oktatott. Tőle tanultam meg írni, olvasni. Ez a két év volt iskolai életem paradicsoma. Ezt követően államosították a felekezeti iskolákat, és lakhelyem szerint átkerültem a Szent István téri, volt polgári fiúiskolába, ahol akaratom ellenére kisdobost, majd úttörőt faragtak volna belőlem. Egy nyáron elvittek a pomázi Csikóváraljára táborba, ahol egész nap fegyelmeztek bennünket, és mozgalmi indulókat tanultunk. Először szakadtam el otthonról, ráadásul olyat kellett tennem, amit már akkor is nagyon nem szerettem.

Sorsom a Bethlen Gábor Állami Gimnáziumba vitt. Itt sok tanárom volt. Dühöngött az osztályharc. A kiváló pedagógusokat rendre elhelyezték, de maradt öt, akikre máig szeretettel gondolok. A többi vagy nem hatott rám, vagy kiábrándított. Az iskola igazgatóival sem volt szerencsénk. A tanulók a társadalmi nyomás súlya alatt elsősorban továbbtanulásukért küzdöttek. A kamaszkor négy éve alatt nehezen kovácsolódtam velük össze. Emberi értéküket és hiányukat évtized múlva kezdtem tapasztalni. A főiskolán mód sem volt arra, hogy tartós baráti kapcsolatot létesítsek. Ha lenne lélekvandorlás, az újraszületésem után magántanulóként csak azt tanulnám, amit érdemes.

38

Oroszul tanultunk

Az 1950-es években, amikor iskolás voltam, élő nyelvként kötelezően az oroszra kellett volna tanulnunk. Ez nekem nem sikerült. Kezdetben kevés olyan pedagógus akadt, aki beszélte ezt a szláv nyelvet. Néhányat beiskoláztak ugyan közülük valami munka melletti gyorstalpaló esti iskolába, de kiderült, hogy a tanító együtt tanulta a nyelvet a tanítványokkal, és gyakori volt, hogy a föladatba belesült oktatót valamelyik jófejű nebuló segítette ki, aki már értette a mondatot.

A másik lehetőség az volt, hogy valamelyik világháborúban orosz hadifogságot túlélt tanár a lágerévek alatt valamit elsajátított a számára is ellenséges idegen nyelvből, és kényszer hatása alatt itthon megpróbálta oktatni. A baj ott kezdődött, hogy legtöbbször a vidéki tájszólást tanulták meg, és ahogy a szavakat kiejtették, arról sehogy sem ismertünk rá a könyvben leírtakra. Ezeknek az embereknek az iskolában alkalmazható szókincse is kevés volt, annál több orosz szlenget ismertek, és az öröktől eltanult durva nemi vonatkozású kifejezések ragadtak meg bennük.

Szerencsétlenségemre az általános iskolába, ahol a nyelvet meg kellett volna alapoznom, mind a kétféle pedagógusból jutott. Már az első félév után kiderült, hogy tőlük az orosz nyelvet sohasem tudjuk elsajátítani, így azután a könnyebb áramlás sodrására bízva magunkat, még azt a keveset sem tanultuk meg, amit lehetett volna. Jól érzékelték ezt a nyelvtanáraink is, és ezen a téren föladták a velünk való küzdelmet. Úgy osztályoztak bennünket, hogy megnézték, átlagban hányasra állunk, és ha mondjuk valakinek közepesre jött ki a teljesítménye, oroszból is megkapta a hármast.

A bomba akkor robbant, amikor a gimnáziumban a kiváló nyelvtudású Krékits József oktatta az orosz nyelvet. Az osztály egyszer és mindenkorra két nagy csoportra oszlott, ahogy a Biblia megjövendöli az utolsó ítéletet: jókra és rosszakra. Akiknek jobb pedagógus jutott az általános iskolában, és legalább az alapokat elsajátíttatták tanulóikkal, azok boldogultak. Velünk, akik jóformán még a cirill betűket sem ismertük, még a kiváló szakember sem tudott sokra menni, mert a középiskolai tanterv szerint kellett haladnia, és ezzel mi nem tudtunk lépést tartani.

A legszörnyűbb kinszenvedés az volt, hogy a lecke tartalmát emlékezetből kívülről, a saját szavainkkal kellett elmondani. Innen-onnan összeollóztunk néhány mondatot, és azt a többi házi föladat rovására, hosszú időtöltéssel próbáltuk bemagolni. Fogalmunk sem volt arról, hogy az általunk összeállított szöveg értelmes-e vagy sem, és gyakran sok hülyeséget mondtunk. Tanárunk oroszul akart bennünket kijavítani és visszaterelni a szöveghűséghez, csak-hogy azt sem értettük, mit mondott. Így azután rögtön kiderült, hogy semmit sem értünk abból, amit beszajkóztunk.

Ebben a rettenetes küzdelemben az adott némi fénysugarat, amikor klasszikus orosz költők verseit kellett betanulni, mert a rímek miatt könnyebben az emlékezetünkbe vésődött. Megtanultuk például a hosszú *Tatjana levelét* kívülről. Amikor minden hangsúlyozás és értelmezés nélkül előadtuk, szegény tanárunk csendes ironiával megállapította:

„– *Hülye vagy, fiam, de legalább szorgalmas.*”

Így azután átevickéltünk az érettségig.

39

Az olvasókör

Különös város a miénk. Ellenségei azt vetették a szemünkre, hogy itt a paraszt csak a pénzt, az állatait és holdakban a földjét számlálja. Nem ír, nem olvas, ha hivatalos papírra kell a nevét vetni, helyette ákombákom keresztet barmol. Akkor hogyan létesültek és tartottak fönt több mint száz olvasókört a reformkortól 1950-ig? Miért adtak telket, gabonát, pénzt vagy dolgoztak hetekig, hogy az olvasókör fölépüljön?

Ahol volt egy jó tanító, valódi lámpása volt a környéknek. A közösségben való gondolkodás már az iskolában elkezdődött. Sem rendelet, sem jegyzői felszólítás nem kellett, hogy nagy ünnepeinken kerüljön zászló a középületekre. Ezek a tanítók igazi népnevelők voltak. Nem egy közülük, mint Kutason Deli Lajos, a népi színműveket is maga írta, amelyeket előbb az iskolában adtak elő, majd az olvasókörök Ifjúsági Egyletében. A legtöbb olvasókörben legalább száz kötet volt, többnyire magyar klasszikus íróink, költőink alkotásai. Jártak a helyi lapok és néhány országos folyóirat. Ezüst- és aranykalászos tanfolyamokon sajátították el a kornak megfelelő, legjobb gazdálkodás alapjait, pedig néha keservesen jutottak el a körbe, főleg a tanyai tagok.

Egyik lelkész ismerősöm mesélte, hogy amikor a két világháború között ifjúként kikerült a Pusztára, a református imaházba különös dolgot figyelt meg. Vasárnap délelőttönként messzi tanyákból is eljöttek a parasztok. Szépen fölöltöztek fekete ruhába, végig begombolt, fehér ingbe. Legtöbbször azonban az ünneplőhöz méltatlan nagy szőrtarisznyákat, vállra vetett *csalánzsákok*ot cipeltek. Ez minden vasárnap ismétlődött. A lelkipásztort hajtotta a kíváncsiság, mi lehet ennek a jelenségnek az oka, és amikor véget ért az istentisztelet, szólt egyik presbiterének, hogy egy szóra maradjon vissza. Kérdi tőle:

– *Mi van a tarisznýákban?*

Az öreggazda kihívta a lelkészt az imaház elé az útra és mutatta:

– *Látja, tiszteltes uram, itt van mellettünk a Barackosi Olvasókör. A parasztnép nem tud minden vasárnap templomba járni, mer legtöbbször a halaszthatatlan mezei munka, gyakran a sár, vagy valami családi gond tartja vissza. Esténként, mikor a jószágot már ellátták, de elalvás előtt még kedvük van, előveszik a könyvet és olvasnak. A szomszédok egymás között*

cserélnek, de egyszer így is végire érnek. Beosztják maguk között a dülőben, hogy mikor ki tud jönni. A soros gazda azután visszahozza az elolvasott könyveket, majd – amikor vége a temp-lomozásnak – a kicserélt köteteket kiviszi a határba, és útközben szétosztja. Nézze csak meg, itt van az én szatyrom is. Mónuséknak most váltom Petőfit Aranyra, Tatáréknak Jókait Mikszáthra. Kotormánék rám parancsoltak, hogy Móricz Zsigmond nélkül el ne jöjjenek.

– *Halja-e, csakhogy a köri söntés is teli van, ott pedig nem könyvet mérnek.*

– *Drága nagy tiszteletű, lelkész uram, Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen, a cipekedésnek is ára van.*

Az új esztendőzt ezüstkalászos tanfolyammal kezdték. Január végén megbetegedett az egyik előadó, akit ebben a zord időben nem tudtak hirtelen pótolni. A kör elnöke fölkererte a lelkészt, hogy készüljön föl az öntözéses legelőgazdálkodás témaköréből, mert ez minden állattartó pusztai parasztot nagyon érdekel. A tiszteletes úr járta a vásárhelyi és orosházi könyvtárakat. A kért témából jobban fölkészült, mint a következő íghirdetésre. Hívei előtt nem akart szégyenben maradni.

A gazdák figyelmesen végighallgatták és megtapsolták. Amikor hazafelé igyekeztek, meg-veregették a vállát és gratuláltak neki. Mondták, jó volt a történelmi áttekintése; tetszett, hogy Tessediknél kezdte, de miért nem említette még ezt és azt a szerzőt, és sorolták a neveket. Végül az egyik megjegyezte:

– *Sajnálhatja, hogy nem sétált el Gregus Mátéhoz, akinek a könyvtárában egyben megtalálta volna az egész szakirodalmat, és ha kiállnak a tanyája sarkához, az öreg gyakorlatban megmutatta volna azt is, amit a tudós könyvekből kihagytak.*

40

Olvasóköri ünnepek

Hódmezővásárhely a 19. század óta az „olvasókörök városa”. Jelenleg is itt működik az ország összes körének több, mint fele. Vásárhelyiségünknek ez az egyik legszebb és legértékesebb megnyilvánulása. Ma már olyan városrészeknek is van önálló olvasóköre, amelyek csak a második világháborút követően kezdtek kialakulni, tehát saját hagyományokkal még nem rendelkeznek, mint a Béke-telep, Kertváros és a Tóalj.

Ezeket a polgári szervezeteket többek között az jellemzi, hogy önszerveződésűek. Közvetlenül nem politizálnak, belülről építkeznek, és szabadon, demokratikusan választják meg a vezetőségüket. Maguk gondoskodnak az elfoglaltságukról. Önállóan szervezik kulturális, ismeretterjesztő, szórakoztató műsoraikat és a körön belül igény szerint létrejött baráti, szakmai egyleteket. A legtöbb kör saját arculatát igyekszik kialakítani olyan tevékenységgel – kertbarát-körrel, nyugdíjas klubbal, asszonykórossal, színjátszó- és versmondó csoporttal, művészeti kiállításokkal stb. – amely meghatározza egyediségét.

Az olvasókörök nagy nemzeti ünnepeinket rendre megünneplik. Külső előadókat ritkán hívnak. Erre elsősorban a tudományos előadások alkalmából kerül sor. Megtanulnak szerepelni, önmagukat, közösségük hagyományait adni, és azt az eszmét hirdetni, amely az országos történelmi eseményhez fűződik. Ezek a köri rendezvények olyan szent fölkészülést jelentenek, mint vallásos embernek az áldozás vagy úrvacsora vétel.

Először is lélekben hangolódnak a föladataira. Ki kell választani azokat a dalokat, amelyeket elénekelnek, az elszavalásra kerülő verseket, és a fölolvassandó szövegrészeket. Ezek között nem egy akad, amelyet az alkalomra maguk a tagok írtak. Olyan, a köri életet támogató és szerető közéleti embert kell fölkeríteni, aki hitelesen tudja elmondani az ünnepi beszédet.

A körnek hozzáértő embert kell kinevelni. Ő a műsort összeállítja, betanítja, a próbákat elbírálja és az ünnepi műsort levezeti. Mások a társadalmi szervekkel, hivatalokkal, egyházakkal és a tagokkal tartják a kapcsolatot. Ezekre a tevékenységekre városunkban az újjáalakult körök esetében kiváló példa volt Kenéz Sándor és Csorcsán Szűcs Imre, most Ime Pál sóshalmi, Rúzs Molnár Ferencné kútvölgyi, Rácz József batidai, Szent András csúcsi, Szabó Imre a Mátyás utcai, Nagy Sándor újjvárosi, és Hegedűs Imre tarjáni köri vezető a szűkebb ismeretségi körömből.

Az ünnepségek és összejövetelek zömére este kerül sor, amikor az emberek jobban ráérnek. A rendezők és a szakácsok már órákkal korábban összesereglenek. Elindul a hús darabolása, a paprikás fölkészítése, a terítés és a terem díszítése. Akár a bálozó fiatalság, a köri ünnepeken megjelenő emberek is órákkal előbb befejezik a munkát, tisztálkodnak, szépítkeznek, fölveszik legszebb ruháikat, és szívükben várákózással elindulnak a körbe, hogy minél jobb helyet kapjanak. Mire megérkeznek, a bográcsok alól fölzálló kellemes illat jelzi, hogy az ünnepi együttlét társas vacsorával zárul.

Csak néhány firkász és hozzá nem értő politikus fanyalgott a „köri lakomákon”. Akik belülről ismerik az olvasókör életét, azok barátokként ülnek egymás mellé. Jól tudják, hogy a közönségnek összetartó ereje az, ha az emberek fehér asztalnál is találkoznak. Gondjaikról beszélgetnek, vitatkozhatnak és egymástól tanácsokat kapnak. Ennek különösen szép példáit láttam és éltem át magam is a tanyai olvasókörökben, ahol messzi tanyákról, az elköltözöttek több faluból és az anyavárosból érkeztek. A nosztalgia, a feledhetetlen egykori események fölelevenítésének varázsa, a várákózás izgalma, az új élmények iránti kíváncsiság és igény gyűjti egybe három-négy korosztály közel azonos gondolkodású köri tagjait.

Hagyományaink addig élnek, amíg lesznek olvasóköreink és abban közösségükért serényen munkálkodó emberek.

41

Egészségügyünk

A török hódoltság utáni évtizedekben súlyos járványok tizedelték lakosságunkat. Paraszt bábák, kuruzslók, javasok, füves asszonyok igyekeztek enyhíteni a betegek fájdalmát. Ünnepe volt, ha egy-egy borbély-sebész, kirurgus erre tévedt. A 18. század utolsó harmadától a vármegye irányításával városunkban is megindult a rendszeres orvosi ellátás. Az 1831-es nagy kolerajárvány, amelynek során több, mint 2000 ember halt meg, fölhívta a hatóságok figyelmét arra, hogy a város nem működhet kórház nélkül. 1833-ban ideiglenes járványkórház épült. 1859-ben bérelt raktárban ispotályt nyitottak, ahol még elaggottakat és elmebajosokat együtt ápoltak a heveny betegekkel.

1880-ban a Serház téri uradalmi épületben idős dr. Bakay Lajos sebész vezetésével 4 szobában kórházat létesítettek. 1885-ben idős dr. Imre József 2 szobás szemészetet rendezett be. 1898-ban a Kapitány utcában 40 ágygal elkészült az Erzsébet Szemkórház, amely európai szinten működött. Bakay 1905-ben bekövetkezett halála után dr. Genersich Antalt bízták meg

a kórház vezetésével. A Szemkórház telkén 1911-ben átadták a 9 pavilonból álló, 225 ágyas, korszerű általános kórházat. A két intézmény igazgatójának dr. Genersich Antalt nevezték ki.

1930-ra elkészült a sebészeti emelet, 1972-ben a vérellátó és nővérszálló, 1983-tól működik művese állomás. 1990-ben került átadásra a diagnosztikus szárnyépület műtőkkel, központi sterilizálóval, önálló radiológiával. Tetőtér beépítéssel 1992-ben az Erzsébet Terem és a kistárgyaló. 1997-ben a korszerű gázfűtéses kazánház, a kórház centenáriuma a gyógyszer-tár, az új orvosi könyvtár, az igazgatósági és titkársági rész előadó-, illetve tárgyaló teremmel.

Kútvölgyön még 1909-ben átadták a 10 ágyas Népszanatóriumot, amely hamarosan a városhoz került, és 120 ágyra bővítve a tüdőbetegeket gyógyította. 1932-ben a Júlia Fürdő partján fölépült a 100 ágyas csonttuberkulózist gyógyító Kakasszéki Szanatórium, amely 1948-tól 110 ágyas. Ma az intézmény reumatológiai és mozgásszervi rehabilitációs osztályaként működik. 1993-ban új balneoterápiás részleggel bővült. Ezt követően folyamatosan, több ütemben korszerűsítették, és 2002 márciusában teljes fölüújítás után átadták.

A kórház mint a vásárhelyi gyógyítás központja további osztályokkal, részlegekkel bővült: intenzív, onkológiai, belgyógyászati rehabilitációs és krónikus, illetve számítástechnikai és kontrolling. Jelenleg 430 betegágygal rendelkezik. Korszerűsödtek az osztályok hotel részlegei és kezelői; továbbá a vérellátó, patológia, laboratórium, ételmezés és a mosoda. Lézer-műtőt létesítettek, a gégeszt és a szemészet modern operációs mikroszkópot kapott. Létrejött az endoszkópos diagnosztika, csontprotézis és szemlencse beültetés, izotópos laboratóriumi vizsgálat.

2000-ben kezdte el működését a nőgyógyászati tini-, illetve a sztóma-ambulancia. Az urológián korszerű prosztata-daganatszűrés folyik. A radiológia CT-t, mammográfot, ultrahang-vizsgáló műszereket kapott. Önkormányzatunk a műszerbeszerzésre és a korszerűsítésekre évtizede több százmillió forintot fordít. A legfontosabb orvosi diagnosztikát, terápiás kezelést és gondozást városunk intézményeiben korszerű módon ellátják.

A járóbeteg felnőtt- és gyermekellátás, illetve a szakrendelések a zsúfolt, mostoha körülmények közül 1960-ban a Kinizsi–Petőfi utca sarkáról, a Városház utcai, átalakított volt megye-tanácsai székházba kerültek, ahol egy részük ma is működik. Ez az épületünk alapos fölüújításra vár. A várost jól behálózzák a házi-betegellátó és magán orvosi rendelők. A lakosság egészségének őrei az ÁNTSZ, Tüdőgondozó, Onkológiai Gondozó, Terhes Tanácsadó, Gyermek Szív-gondozó, Bőr- és Nemi Beteg Gondozó, Ideggondozó, Diabétesz Gondozó, Reumatológia és fizikoterápia, az ortopédia, szájsebészet, fogászat, dentálhigiénikus szolgálat, iskolaorvosi és védőnői szolgálat. Ezek folyamatos ellenőrzéseket, szűrést, illetve gondozást végeznek. Az életmódtábor 15 éve működik.

Vásárhelyen másfél évszázada kiváló orvosok gyógyítanak, illetve innen indultak el nagy ívű pályájuk felé. Közülük is kiemelkedett idős és ifjabb Imre József szemészek, a sebész Bakay család több nemzedéke, Genersich Antal és Láng Imre sebész, Kukán Ferenc szemész, Szentkirályi Zsigmond bőrgyógyász, Ormos Pál, több szakágazat kiváló főorvosa, Heller István gyermekgyógyász, Kassay Dezső gégeszt, Riskó Tibor tüdőgyógyász és ortopéd sebész, Csillagh Ferenc szemész, Rosztóczy Ernő egyetemi magántanár, állami közegészségügyi és járványügyi felügyelő, Deutsch Béla és Winter Miklós belgyógyászok. Ma élő orvosaink jelentős része az elődök jó hírnevét tovább öregbíti a kórház- és a város egészségügyét építő munkájukkal.

Görbe utcák, vakközök

A török hódoltság alóli fölszabadító háború során Vásárhely teljesen kiüresedett és évekig lakatlan maradt. Amikor a 18. sz. elején újratelepült, még sokáig bizonytalan volt a történelmi és hadi helyzet. A lakosság félt a gyakran erre portyázó, fosztogató, erőszakoskodó, különféle nációkból verbuválódott katonáktól. Az újkorban városunkat elkerülték ugyan a jelentékeny harci cselekmények, de a rajtunk áthaladó legkülönbözőbb katonai erők a térséget utánpótlásuk lehetőségének, kimerült tartalékaik feltöltő állomásának tekintették, és gátlástalanul kirabolták.

A garázdálkodások megnehezítésére, tehát történelmi kényszer hatására görbe utcákat építettek, amelyekben nem lehet végig látni és lövöldözni. Könnyebb a menekülés, a rejtőzködés és az elbúvás. Ezt a törekvésüket segítette a terep is, és ez a másik fontos adottság a görbe utcák természetes kialakulását tekintve. Az egykori város még tele volt erekekkel, árkokkal, kisebb-nagyobb lefolyástalan mocsarakkal, tavakkal. A házak ezek partjára épültek, követve a kanyarulatokat. Tipikus példa erre ma is a Lenkei utca, amely az egykori érparton nagy S alakot ír le, vagy a Csúcsban a Daru utca. A medreket régen föltöltötték, csak az egymással szembe lévő házsorok maradtak görbék. Hasonló volt a Búvár utca, városunk egyik legmélyebb része, amely nevében is őrzi az egykor itt kanyargó vízi világot, és sorolni lehetne a példákat.

Ugyancsak a terepviszonyokat követve és a búvóhelyet keresve alakultak ki a Vásárhelyre jellemző *vakközök* vagy zsákutcák. Egy-egy fő útvonalról elágazó keskeny, gyakran kacskaringós közök tették változatossá a városrészt. Susánban a Klauzál utcából több ilyen vakköz is nyílik, de Tabánban, Tarjánban szintén gyakoriak.

Ezek a régi, többnyire szűk utcák különös, középkorias hangulatot árasztanak. Bennük a régi, fehérre meszelt, feketével, barnával, zölddel elhúzott tövű vályog- és vert falú házak a paraszthagyományok szerint épültek, többnyire a tulajdonos gazdacsalád segítségével. Jókora porta tartozott hozzájuk, és végük gyakran átnyúlt a másik utcába, vagy a *túszomszéd* telkével találkoztak.

Festők, költők, alkotó emberek járták és élvezték ezt a ritka városképi hangulatot. Sehol más-
hol nem található meg ilyen formában, csak itt a Dél-Alföldön, legfőképpen Vásárhely óváros részeiben. Amikor a hepehupás téglákon járkálunk, régi korok elevenednek meg bennünk. Még itt leng a fekete keménykalapban, lajbiban, fehér bűgatyában, előtte kék kötőt viselő, a kapuk előtt kint üldögélő öreg gazdák és iparosok alakja, akik meghatározói voltak a mezővárosnak.

Nagy idők tanúi maradtak ők. Amikor esténként összegyűltek valamelyik tekintélyes családfő kapujában, az öreg a feleségével vagy gyerekeivel kirakatta a gondolkodószéket és rágyújtott a pipára. Jeladás volt ez a többi szomszédnak. Hozták a maguk gyalogszékeit és körbeülték az atyát.

Megindult a beszélgetés hajdan volt menyecskékről, boszorkányokról, a város bolondjáról, a K.u.K. hadseregben viselt dolgokról, a heti piacon tapasztalt árakról. Világ épült a szavakból, amelyek a valóságból merítkeztek, de a fantázia színezte mélyen emberivé. Hányszor hallgattam magam is családi körben ilyen beszélgetéseket kisgyermek koromban, pisszenés nélkül – hiszen az öregeket nem volt szabad megzavarni –, eltelve az izgalmas, képzeletemet nyitogató gondolatokkal.

Kapuban üldögélők

Estefelé, amikor az öregek már elvégződtek, akik megfáradtak és nem tudtak több munkát magukból kisajtolni, pihentetőnek választották a nézelődést. Akkor még nem volt televízió, rádió is kevés. Az újságot már kiolvasták. A szürkületben ahhoz még világos volt, hogy bent lámpát gyújtsanak, sötét, hogy szemüket erőltessék, ezért könyvet sem betűztek. Levetették házi munkához viselt ócska, piszkos, foltos ruhájukat, vagy maguk elé hosszú, tiszta kötényt akasztottak.

Kiültek a nyitott kiskapu, vagy a ház elé és figyelték a járókelőket. Akadt, aki leásott akác-oszlopokra vízszintesen deszkát szögelve padot készített az ablak alatt vagy a járda szélén. Ez csalogató is volt, hiszen a padon többen elfértek. Amikor a hasonló korú és sorsú szomszédok észrevették, hogy valaki már kint ül, kiálltak a kapuba szíves invitálásra várva. A fölkérés hamarosan meg is érkezett, és odaültek a szomszédjuk mellé komázni. A rátarti vagy módosabb ember saját székét hozta, mert azon ülve függetlenségét élvezhette.

A férfiak hétköznapiakon is kiültek, az asszonyok elsősorban vasárnap este. Mind a két nemnek megvolt a maga társasága és témája. A férfiak szerettek a háborús élményeiről beszélni. Csatajelenetek éppen úgy fölszínre jutottak, mint a rekvirálók előli vagyonmentés, dugdosás. Megbeszélték a drágaságot, szidták az időjárást, amely nem kedvez a termésnek. Előkerültek a régi betyártörténetek, alagutak meséje vasajtóval, különös emberek elképesztő cselekedetei. Régi disznótorok, olvasóköri összejövetelek, a legényévek mulatságai, a hajnalig tartó bálók. Közben pipára, cigarettára gyújtottak.

Az idős, megbecsült mesterembert, különösen a kovácsot, szíjgyártót, asztalost, ácsot, bognárt, kötélverőt, szitakészítőt, fazekast, kőművest maguk között *májsztrónak* tisztelték. Eldicsekedtek vele, hogy a padlason már megvan a koporsójuk és kiváltották a sírhelyüket. A torra nevelik a borjút, a veremben teli egy hordó saját borral. Ők nyugodtan néznek a jövőbe, az ilyesmivel már nem kell törődniük.

Az asszonyok egész más világot éltek át pletykálásuk közben. Kihozták a rájuk bízott kis unokákat. A lányoknak beszélgetés közben a haját fonták, a ruháját igazították. Eldicsekedtek vele, hogy a kisszoknyát és a blúzt az elmúlt héten maguk varrták neki, azért ilyen szép. Összesúgtak, hogy avatatlan fül meg ne hallja a nagy újságot: a pékné Marijának „nő a ház eleje”, pedig férje sincs, legény meg három is járt hozzá az elmúlt tavaszon. Nagy vérű az a lány, már fruska korában is kergette a fiúkat.

„– Hanem olyan finom kött kiflit is régön öttem, mint a múlt héten Lidi ágyoméknál – vágott a beszédbe egy másik asszony. – Hiába, van rá ideje, a három lánya mindönt mögcsinál helyötte. Bezzeg az én Piroskámat úgy köll hajtani, hogy söprűt fogjon, de alig tősz vele egy-két tétova mozdulatot, kiesik a keziből. Akkor azután óraszámra eltűnik, az ágyból verem ki a szégyöntelent, hogy végződjön.”

Bolond idöket élünk, akárki megláthatja, nem lesz jó vége. Teruséknál a tyúk is kukorékolni kezdett. Már csak az üstökös hiányzik, hogy itt legyen a világ vége.

Csengők és harangok

Anyánk áldott testében két erős ritmus serkenti magzati fejlődésünket: egyik az ő szívhangja, másik hasi verőérének dinamikus lüktetése. Nem véletlen, hogy az emberré válás után első és máig legfontosabb hangszerünk a szív hangját utánzó dob, amely ha sámán kezében szólal meg, az átszellemülést biztosítja abba a *köztes létben*, amelybe születésünk előtt és halálunk után jutunk. A másik hangszer a fémöntés után született meg, és ez a verőér lüktetését kongató harang, amely messzire elhallatszik. Hívogat az áhítatra, szól az örömnünpre, búcsúztat, veszély esetén jelt ad, vagy figyelmeztet bennünket az idő múlására.

A pogány korban legföljebb a sámán csörgős botját és a köpenyére akasztott kis csengők hangját hallotta. A kereszténység föl vételét követően a harang meghatározóvá vált népünk életében. A pásztor *csengőt*, ha mérete nagyobb volt *harangot* kötött állatai nyakába, és szavukról messziről megismerte, hogy ott az ő jószágai legelésznek. Amikor még nagy volt a határunk, és szabadon járkálhattak, a pusztai pásztorok sem mentek távolabb, mint ahová a város tornyaiból a harangzúgás elhallatszott.

Hunyadi János birtokaként kaptuk a mezővárosi (oppidum) rangot, és mint jobbágysági vettünk részt a nándorfehérvári viadalban. Azóta szerte a keresztény világban, minden délben elődeinkért, értünk is szólnak a harangok. Erre emlékezik Für Lajos egykori honvédelmi miniszter ajándéka, amely e viadal emlékét őrizve, minden délben most is megszólal a Zrínyi Miklós Gépesített Lövészdandár laktanyája előtt.

Kisgyermekként a Csúcsban a hozzánk térben legközelebbi Szent István katolikus templom harangját hallottam megszólalni. Most, hogy oda visszaköltöztem, e harangszó ismét kísérről szegődött. A Rákosi rendszer kezdetén, amikor a május 1-i fölvonulások végpontja a Szent István templom előtti tér volt, és az ünnepség szónoka éppen Sztálint dicsőítette, a nagy mise közeledvén, a templom akkori plébánosa, Zsíros Ferenc jezsuita atya megkondította a harangot, amely zavarta a recsegő hangszórót. Másnap behívták az ÁVH-hoz és megkérdezték tőle:

„– *Nem fél?*”

Az idős, sokat tapasztalt és hitében elmélyült ember így válaszolt:

„– *Jártam misszióban kannibálok között is, ott sem féltem, mitől félnék kultúrállamban? A harang Isten szavát közvetíti. Ha Ő velem, nincs kitől félnem.*”

Amikor a Bethlen Gábor Gimnáziumba jártam, karóra híján az Ótemplom tornyában a híres Rákóczi csengettyű igazított el. Mély G-hangjával legjobban az Újtemplom nagy harangja hallatszott messze az akkor még csendes városban.

Nézem az 1917-ből való levelezőlap fölírását: „*Hadbavonuló békéssámsoni harangok.*” A pusztai település a Csongrád–vásárhelyi uradalomhoz tartozott. A képen középen két kis leszerelt harang pihent, nemzeti szalaggal átkötve. A plébános mögöttük állt összekulcsolt kézzel. Jobbról, balról katonák fél térdre ereszkedve búcsúztak harangjaiktól, a gyerekek és öregek körbeállták őket. Azután egész Európában az egyházak megáldották a harangokból gyilkossá vált, halált dörgő fegyvereket.

Hány kisharang, csengő sem szól többé a lebontott tanyai iskolák, olvasóköri, imaházak kertjében. Az elnéptelenedett, fátlan táj is haldoklik. Akkor támad föl ismét, ha majd a harangok megkondulnak benne. Hemingway gondolatával: értünk szólnak.

Kemencéink

A kemencéket több néven is hallottam már nevezni. Vidékünkön leggyakoribb két kifejezés volt a belső térben elhelyezett *búbus kemönce*, és az udvaron épített *külső kemönce*. Az előbbiek között említettek még *bába* és *banya kemencét* is, utóbbiak között kerti, udvari, külső falhoz épített kemencét és a Duna-Tisza közti homokhátságon *lacikonyhát*.

Mindegyikre jellemző volt, hogy sütőterük falát alól szélesre rakott, fölfelé keskenyedő, szinte esztergályozott óriási bábu alakúra építették. *Antropomorf* jellegűek voltak, amire a banya és bába kemence név is utal. Akár a nagyfenekű öregasszony – a falu ösanyja, a név és arc nélküli *agyagistenő* ül egy neolitikumi sártrónuson, akit a régészek Vénusz névvel jelöltek, hozzátevé a megtalálás helyét – kemencéink is úgy trónolnak tömör talapzatukon.

Emberformájukra az is jellemző, hogy különböző részeit a testtájak alapján nevezték el. Ennek megfelelően a kemencének is van lába, fenéke, hasa, válla. Még öle is van, bár ezt nem így nevezték el, hanem kuckónak. Az öl mindig a nő legszentebb, legföltettebb, legmelegebb, leginkább oltalmat rejtő része, ahová kisgyermek korunkban igyekszünk beletelepedni; megbújni benne, álomra szenderülni, mert számunkra ez a világ legbiztonságosabb helye, ahol önzetlen szeretetet kapunk. A kuckóba helyezték el a kelő téstát, a kisült kenyeret, fali szögbe akasztva a sőt, hogy ne szívhasson magába nedvességet. Alkalmas volt tollat szárítani, megfázott, beteg öreget, gyereket kikúrálni. Itt szunnyadtak el a macskák, ha bejárásuk volt; napos kiscsirkék ezen a helyen száradtak föl, amikor kora tavaszon az első kotlóültetéskor a hideg kamra földjén kikeltek.

A kemence tűzterébe sütés után, amikor lehűlt, de még elviselhető meleget árasztott, különböző betegségek, külső paraziták eltávolítása céljából néhány percre gyereket, de még fölőttet is bebújtattak. Kéményébe rudakat építettek és disznóvágás után a földolgozott húst, elvágott szalonnát füstölték rajta.

A kemencéket alapjánál döngölt agyagból, vályogból vagy téglából rakták. Falát hajlított vesszők beépítésével kiégetett cserépdarabokból vagy erre a célra készített félkörívű, ún. *formás téglából* építették. Kívül és belül mindig vastagon betapasztották, majd külsejét fehérre, sárgára meszelték. Fölül a nyaka fölé abroncsból szélesebb peremet képeztek ki, keresztbe rá erős vasráfokat helyeztek és laposra lesimították. Fűtési idő után ide lehetett köcsögben a tejet fölrakni, hogy megalvadjon, vagy a pipadohányt zacskóban szárítani. A vállához tapasztottak még egy kis vályúfélét is, amelyben *masinát*, azaz gyufát tartottak. Ez jó magas volt, hogy a gyerek el ne érje. A kemencetést köré tapasztott földből, téglából vagy deszkából ülökét, *padkát* építettek. Ezen ülve, a meleg kemencéhez támasztott háttal sok-sok beszélgetés zajlott és többféle kézimunka folyt.

A kemencét legtöbbször a konyhából vagy az eresz alól lehetett tüzelni, hogy a szoba tiszta maradjon. A tűztér előtt alakították ki a *kamint*, amely épített, szögletes, kiugró rész volt, rajta nyitható deszkaajtóval. A tűzteret fölül félkörívben elkeskenyedő, tapasztott, vastag agyaglap, az *előte* zárta le. Előtte volt a *pörnyelyuk*, ahová a hamut húzták, és amely a kemence alapjába kürtön keresztül térdmagasságba leszóródott. Innen egy bádoggal ajtón keresztül lehetett vödörbe kikaparni.

Kemencét építettek szobába, konyhába, az épület mellé, annak falával szorosan összetapasztva, fűtető alá vagy teljesen különálló helyen. A külső kemencék rendkívüli változatosságot és leleményességet mutatnak. Legtöbbször a gazda és fiai maguk építették a család kíváncsága szerint, máskor kőműves, vagy kimondottan kemenceépítésre szakosodott parasztember rakta

föl. Gyakran összeépült vele hátul a füstölő, elöl, a tűzlyuk fölött a bogrács vagy üsttartó. A kemence kaminjába beépített kampókra is lehetett bográcsokat fölakasztani.

A kemence, ha a lakótérben állt, mindig szakrális jellegű is volt, a *családi tűz* védő helye. Adatunk van rá, hogy a 18. században Vásárhelyen egy kemence alapjába, fekete, kétfülű kantába kakasáldozatot ástak el. Vidékenként, a katolikusoknál, a kemence előtt, fölül kiszélesedő lábazat a falusi oltárt (vagy keresztelő medencét, talpas szenteltvíz-tartót) utánózta.

46

Házi állataink

A 20. században a természet előnytelenül változott meg körülöttünk. Nem kímélte a közvetlen környezetünkben élő, évezredek óta velünk lakó, gyakran hűséges, máskor élelmet, pénzt vagy ipari nyersanyagot adó állatainkat sem. Évezredig másként volt ez. Emlékezzünk a csomorkányi templomromnál föltárt női sír velencei csipkéjére és az akkori marhákkal való összefüggésére.

A török hódoltság után az elpusztult falvak határával bővült óriási legelőkön kezdetben minden jószág szabadon legelhetett, és nagy károkat okozott az egyre sokasodó szántóföldi vetésekben. 1743-ban a Pusztát *elkülönözték*. Itt nem volt szabad földet művelni és szállási épületeket emelni. A pásztorok és állatok birodalma lett. A hadsereg sok *remonda* hátaslovat vásárolt, és – a keleti marhavész ellenére – a 18. században a vagyon jelentős része még mindig nem a belterületi ingatlanban, hanem a pusztai állatokban volt. A birkanyájokban sokszor számolatlanul nevelődtek a bárányok, a *számadónak* csak az őszi behajtáskor kellett velük elszámolni.

A város határában elterülő Nyomáson, ahol szintén nem lehetett építkezni és földet művelni, a naponta ki- és beteretelt kezes állatokat legeltették. Ezek egy része igavonó, másik része tejelő volt. A gyarapodó városban – a nagyon kevés polgárcsaládot leszámítva – minden ház portáján, elkülönített hátsó udvarban istálló és ólsorok álltak. Az iparosok, kereskedők, kis tisztviselők is tartottak házi állatot. A családon kívül a cselédek, inasok, kifutófíúk, öreg udvarosok gondoskodtak róluk.

Elképzelhetetlen volt, hogy minden évben, különösen András napját követően, ne vágjanak disznót. Bár volt mészárszék, húsért kevesen jártak ide. Az emberek zömének a kamra és a padlás volt a tároló helye. Amikor a disznót levágták, gyakran még a rokonság is összeszaladt, és a tor családi ünneppé változott. Kóstoló nélkül senki sem mehetett haza.

Az állattartók szerették a jószágaikat. A gazda elsősorban a lovait. Megsíratta, ha elpusztultak és tisztességesen elhantolta őket. Az asszonyok az aprójószágot és a disznót nevelték. Minden családtagnak akadt *kezes jószág*, amelynek jóval többet megengedett, mint a többinek. Ezek kézhez szoktak és gyakran elszemtelenedtek. A *csettegő*, folyton ugató kiskutya, a káráló tyúkanyó és olykor a szabadon futkározó, kiválasztott disznó hűségesen követte gazdasszonyát. Amikor beteg volt, úgy ápolták mint a családtagot. Ha a kezes jószág vágásra került, gazdája böllért hívott és bement a szobába, hogy a visítását se hallja. A mártélyi Széll Sada gazda léteire még a földolgozásban sem segítkezett. Az állatnak tisztelete, volt és közel élték hozzá. A természet szülöttjének tekintették, mint önmagukat.

A potyogtatós árnyékszék

Egyes ismerőseim meghitt beszélgetések során említették, hogy WC-n ülve jól olvasnak, főleg a napilapokat böngésszik, keresztretjvényt fejtenek, vagy a világmegváltó gondolatok éppen itt jutnak eszükbe.

Nekem nincsenek ilyen jó tapasztalataim a vásárhelyi árnyékszékekkel kapcsolatban, pedig életem során kényszerűségből ültem már néhányon. A hagyományos életmód paraszt- és iparos világához tartoztak, de itt-ott még föllelhető tanyáinkon, külvárosi családi házaink telkén hátul máig meglapulnak, csak harsány szagukkal tolakodnak. Az nem kifejezés, milyen szerény módon készültek, és az embernek szorongatott helyzetében milyen kevés kényelmet biztosítottak.

Senki se gondolja, hogy ebben a visszaemlékezésemben szórakoztató, vaskos mesét kívánok leírni. A potyogtatós árnyékszék *szagos valóság*, amely nem a mai WC elődjében, hanem a *fal tüvin* bimbózott bélsárból összeállva. Az orosházi néprajztudósnak, a vásárhelyi Pusztai kutatójának, Nagy Gyulának a *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán* – ahogy sajátos helyesírással fogalmazta kiváló tanulmánykötetének címét – a 261. oldalán így fogalmazott:

„A gyerekek az árnyékszék közelében, a fal mellett végezték el a dolgukat. Az édesanyjuk hessegette őket: »Egy kicsit arrébb mennyeték a faltul!« Fekete Sándor emlékezete szerint az első világháborúban az egyik baka Montenegroban odaszólt a másikhoz, amikor a nagydolgot végezte: »Hej idéasanyám de messze elgyüttünk a faltövitül!«»

Azóta a *megkönnyebbülészeti körguggolda* – ahogy az árnyékszéket a nyelvreform korában kívánták intim előkelőséggel elnevezni – sokat fejlődött. Ház vagy istálló mögött, a kert végében, valamelyik ől társaságában ástak egy mély gödröt. Arra keresztbe két vastag rudat fektettek, rá deszkákból összeeszkábált, középen lyukas ülőkét helyeztek, majd az egésztest embermagasságú csutkaszárból, gallyakból, jobb esetben deszkából hevenyészett bódéval befőttek. Amikor előtte pár lépésnyire takaró fal volt, az ajtó is elmaradt. Legföljebb rossz zsákot szögeltek rá. Ha az ember bent tartózkodott, térdig kilátszott a letolt nadrágja és alóla a cipője orra. Ahol ennél többet adtak a szeméremre és a módira, lengőajtót állítottak a bejáratra, amelyet vagy be lehetett akasztani, vagy az ember az ülőkén kucorogva egy, az ajtóra erősített madzaggal befelé húzta, és ha közeledő lépéseket hallott, kiabálni kezdett, vagy füttyült, hogy rá ne nyissanak.

Papír akkor akadt az ülőkén, ha az előző használója éppen hagyott, vagy az ember a földatra fölkelésülve tépett magának egy darab nyomdafestékes újságlapot, amelytől fenéktörítés után előbb az ülepe, attól pedig fehér alsóneműje vált feketévé. A leggyakoribb az volt, hogy az ülőke fölött hosszú madzagon egy már többször használt kukoricacsutka olyan távolságra lógott, hogy a megfelelő testnyíláshoz elérjen. Ha leszakadt, ledobták a földre. Rosszul járt, aki közvetlen olyan után ült a trónusra, aki előbb a csutkát használta, mivel azon még friss volt a hagyatéka és kenődött mindenhova. Annak lehetett örülni, ha már beszáradt. Igaz, hogy ebben az esetben meg úgy reszelt, akár a dörzspapír.

A *pityöréhez* – ahogy elődeink találóan nevezték illemhelyük gyöngyét – fontos segédeszköz is tartozott: egy rúd. Az ülőkébe vágott girbegörbe lyuk egyetlen helyre irányította a salakanyag szóródását, amely télen percek alatt kövé fagyott, nyáron kiszáradt, és mint a növekvő cseppkő egyre följebb ért. Annak érdekében, hogy az ember ülepét el ne érje, ezen a helyzeten kezdetben úgy igyekezett segíteni, hogy – akár Mohamed koporsója föld és ég, pontosabban – az ülőke, illetve az árnyékszék födele között félig guggolva, lebegve egyensúlyozott. Akik e testgyakorlatot csak rövid távon voltak képesek gyakorolni – hiába óvtak bennünket az

öreges, hogy „*ne kavargjuk a sz...t, büdös az úgy is*” –, fogták a botot és vele a szikkadt hagyaték kúp hegyét leütötték, majd csöpögő végével lefelé, mások használatára újra a sarokba állították.

Amikor nem volt idő, vagy megfelelő ember, hogy az ürgödör tartalmát a kertbe, szántásra, trágyahalomra kihordja, minden hozzá való ragaszkodásuk ellenére, a teli árnyékszékot elhagyták, csak ezt a végén megjelölt botot vitték magukkal, amelyre valamelyik bokorban dolguk végezése során támaszkodtak. Az így külvilágra jutott csúf hagyatékot azután az ott kószáló aprójság vagy a kutyák maradék nélkül eltakarították.

Az árnyékszék az időjárásnak kitett nemes építmény volt. Ha eső esett, beázott, vagy a rések között befolyt a víz, és gyakran tócsában állt az ülőkén. Amikor szél fújt, bekavart és kivitte a szagot, de télen az ember mezítelen ülepe vörösre fázott vagy elkékült. Nyáron a bűz nagy, puha pamacsokban, gyomorfordítóan szállongott, miközben alant a gödörben pondrók ezrei lakmározva nyüzsögtek, és a boldogtalan halandót a legyek mindaddig lepték, amíg a dolgát végezte.

Nekem ezen a kies helyen még soha ép gondolatom nem támadt, és egyetlen sort sem sikerült elolvasnom. Rögeszmésen csupán az motoszkált bennem, hogy a létküzdelem eme nemtelen színhelyét minél hamarabb elhagyjam! Állítom, annak volt a legjobb, aki szorulással vergődött, mert az árnyékszékot neki nem, vagy csak ritkán kellett használni.

48

Vásárhelyiségünk görbe tükre

Mi kell ahhoz, hogy valaki törzsökös vásárhelyi legyen? A túlzott lokálpatrióta követelményeket így lehetne összefoglalni.

Először is ősi vásárhelyi szülőktől, lehetőleg megbízható gazda, iparos vagy polgári családból kell származnunk. Vásárhelyen szükséges születnünk, lehetőleg nem kórházban, hanem otthon, a nagyszülőktől örökölt öreg házban, ahol a család nemzedékei láttak napvilágot, éltek és elhaltak. Vagyis bele kell születni az elődök még jelenvaló szellemiségébe. Ezt követően fontos itt élnünk, növekednünk. Ennek a tájnak a kenyerét muszáj fogyasztanunk; átvenni a család és a város hagyományait. Meg kell tanulnunk az idegenektől való lépéstávolság betartását. Kedves, de hűvös magatartást tanúsítanunk minden *gyüttmönttel* szemben.

Itt illik egyik nagy múltú iskolában járnunk. Sport- és tanulmányi sikerekkel megalapozni a jövőnket. Valamelyik történelmi magyar egyházhoz tartoznunk, konfirmálni vagy bérmálni. Legalább a nagy vallási ünnepeken sötét ünneplő ruhában együtt ülnünk a padokban az egész családdal, és áhítattal énekelni a halleluját.

Már fiatal korban föltétlenül meg kell tanulnunk a jótekingodást, hogy mindenki érzékelje, mennyire segítjük a város szegényeit, rászorulóit, legyen az szellemi, vagy anyagi áldozat. A javak osztogatását nem kell túlzásba vinnünk. Aki tehetne, a saját pénzén építtetett itt már iskolát, fúratott közutat. Ha valaki akar, ihat, tanulhat. Elég, ha a vendégségből megmaradt, leszóródott morzsákat – mint Krisztus a megváltást, tárt karokkal, ünnepélyes körülmények között – a rászorulók között szétosztjuk, hogy jószívűségünket mindenki láthassa.

Fontos, hogy itt házasodjunk. Csak régi, veretes, vásárhelyi család sarjával köthetünk frigyot, amelyet mind a két család öregei jóváhagytak, és a szigorú városatyák is rábólintottak. Idegen, más osztálybeli, csóró szegény szóba sem jöhet! Ha a szerelem megindult, még ha ki is kezdte

már józan ítélőképességünket, nem szabad, hogy a megvetett párkapcsolat szívünk mélyéig jusson. A gyermeknemzéssel ne várjunk sokáig. Tisztességes vásárhelyi asszony első gyermeke a nászéjszakán megfog, és vagyontód fiúgyermeket szül a város legjobb hírben álló szülészé segítségével. Aki elsőnek lányt dajkál, gyanús, hogy nem az első terhessége volt. Akkor pedig ki piszkálhatta előtte? A kételyt nehéz eloszlatni. A csorbát csak visszahúzódo, puritán életmóddal, a családot több fiú utóddal megajándékozva lehet kiköszörölni.

Valamiképpen be kell írni a nevünket a vásárhelyi történelembe. Nem szükséges templomot fölgyújtatunk, hogy híressé váljunk. Elég, ha valamelyik nagy nemzeti ünnepünkön az elismert egyesület küldötteként az első sorban koszorúzunk, és erről a feledhetetlen eseményről másnap megjelenik nevünk a helyi sajtóban. Évszázad múlva a helytörténészek föladata lesz kibogarászni, milyen híressége voltunk városunknak, hogy belekerüljünk a „Jeleseink” valamelyik soron következő kötetébe.

Cáfoljuk meg nagy színészünk egykori hazug állítását, amely meggondolatlanul csúszott ki a száján a vásárhelyi közönség előtt, hogy „*itt csak születni érdemes...*” Páratlan ragaszkodásunk a szülőföldhöz legendás. Ezt a mítoszt nem szabad oszlatni, sőt kötelességünk megerősíteni. A mítoszeremtés rendkívül fontos. Ez olyan népeket is emlékezetben tartott, akik fajilag régen kihaltak. Életünkkel, minden tettünkkel és mondatunkkal sugallni kell, hogy itt van a Föld köldöke, a Világ közepe, az egyetlen hely, ahol a körülöttünk lévő univerzumban élni érdemes. Itt a legszebbek a mezők, a lányoknak legpirosabb az arca, a leggörbébbek a vakközök, „leg-legebb” a vásárhelyi hangulat és így tovább... Vásároljunk valamelyik sorozatban gyártott tanyát vagy pusztát ábrázoló naturalista festményből, és szobánk falán a legföltűnőbb helyen ars poeticánk bizonyosságul helyezzük el.

Végezetül itt kell meghalni és temetkezni. A családi sírboltban készítsünk helyet, padmalyba kaparva a porladó csontokat, hogy nevünk a kőtáblán, a szaporodó betűk alatt egyre kisebb jelekkel róva, de ott díszelegjen. A temetésre még olyanokat is hívjunk meg, akik ellenségeink voltak. Az a fontos, hogy ők is régi vásárhelyiek legyenek. A kiásott ősi rögből figyelmeztetésül koppanjon koporsónkon egy göröngy, hogy ezután nyugodt álmunk legyen a vásárhelyiségtől áthatott hant alatt.

3. Régi hangulatok

49

Kétféle szegénység és gazdagság

Vannak olyan helységek, ahol egyforma szegény vagy gazdag mindenki, kevés a kivétel és a közös sors kovácsolja össze a lakókat. Itt a Viharsarokban, különösen Vásárhelyen, már a 18. század végén, az urbárium bevezetése után, amikor a jobbágygazdák között újra fölosztották a művelésbe adott földet és ebből sok zsellér kimaradt, végleg lezárult a föl- és kiemelkedés lehetősége. A társadalmi olló szétnyílt és két ága azóta is mind messzebb kerül egymástól.

Apám, amikor szemére vetettem, miért vagyunk mi szegények, és miért dolgozunk annyit, amikor mások jóval könnyebben megélnék, mindig mondogatta, hogy „aki szegénynek születik, hacsak nem csal, lop, rabol és fosztogat, azt úgy is eszi meg a fene.” Igaza volt. Van egy réteg, amelyik megtanulja a mások testi, szellemi erejét kihasználni. Az ilyen ember utál dolgozni, ügyeskedik, politizál, csak a szakmáját ne kelljen gyakorolni. Szegényeit éhbérért tartja, míg ő a fölszínen úszik. Társait lenézi, elvárja, hogy tiszteljék és kiszolgálják, de nem érintkezik velük, nehogy a szegény szag vagy a piszok ráragadjon. Amikor már nem látja hasznukat, jókorát beléjük rúg. Ismert séma ez, amelyet a szocializmus akart eltörölni, de vezetői ugyanebbe a hibába estek. Az utána következő kormányok már a látszatra sem adtak. Megtanultuk, hogy eladják fejünk fölül az országot. Amikor szorul körülöttük a hurok, kereket oldanak, vagy a jogtalan törvényekkel is dacolva, a szemünkbe röhögnek és vidáman élnek a kárvallottak pénzén.

Meguntam a fűtetlen, téli szobákat, amelyekben évtizedekig aludtam; a foltos nadrágot, amelyben gimnazista koromban már szégyelltem járni és elsőnek ültem be az iskolapadba, hogy a többiek ne lássák; a rengeteg híg lekváros és cukros kenyeret, a jószágnak való melaszt, a bélfodorból kisütött bűdös zsírt, amelyet rendes táplálék helyett évekig fogyasztottunk.

Egész életünkben gazdaságilag a becsapottak közé tartoztunk. Lázas nélkül nem lehetett volna elviselni, ha otthonról nem kaptam volna kétféle gazdagságot. Különösen édesanyám volt adakozó. Annyi szeretetet nyújtott, amely minden gondon átsegített. Isten melegét élvezte, és ezt aranyként pazarolta rám. Szíve hevével óva takart be, amikor a társadalom hidege didergetett. Mindenről lemondott, hogy nekem legyen. Sohasem tudtam neki mindezt visszaadni. Általa gazdagodtam, amelyet viszont tőlem nem lehetett elvenni.

Apámtól a tudás lehetőségét kaptam. Amikor a hideg paplan alatt vacogtunk, elővette a lexikont és találomra olvasott belőle, mintha a Bibliát idézné, és megmagyarázta a szöveg jelentését. Így növekedett bennem az ismeret és váltam egyre gazdagabbá, mert ezt sem lehetett tőlem elvenni.

Mit kaptak a gazdagok? Vagyont és vele hatalmat. Egy tollvonással mindkettő eltörölhető, ahogy a történelem már nem egyszer megmutatta. Csak a szívük maradt hideg és az elméjük üres. Kétszeresen szegények. Ha ez fájni tudna, bizonyosan ordítának és irigyelnék az én kétféle gazdagságomat.

Bölcs lustaságunk

Vásárhelyiségünk különös hajtása a mi bölcs lustaságunk. Talán még Ázsiából hoztuk magunkkal, és génjeinkben örökítve, több mint ezer éve tulajdonságunkként a jövő nemzedékeknek is átadunk. A török alatt elbujdostunk a Tisza rejtekeiben lévő *zsëna-szigetekre*, és gyökereken, kagylókon, szeméthalakon éltünk a jobb időket várva. Igaz, ennek a szinte alattomos be nem avatkozásnak, megbúvásnak is köszönhető volt, hogy vidékünket nem kellett más népek új hazát kereső telepeseivel benépesíteni. A megmaradt őslakosság jórészt visszatelepült, és a régi üszögből új falat emelve, fölépítettük otthonunkat.

Egyik adatközlőm beszélt, hogy valamelyik őse 1848-ban, amikor meghallgatta Kossuth Lajos hívó szavát a mostani Kossuth téren, úgy föllelkesedett, hogy másnap fogta a lovát és elindult a délvidéki harcokban jeleskedő Lenkei tábornokot fölkeresni. Csakhogy közben a lova és ő is megéhezett. Megállt, levette róla a nyerget, hadd pihenjen a gyönyörű jószág, amelyben kedve tellett, ha rá nézett. A csata ráér. Mit számít, ha egy nappal később kerül oda, de elvégzi, amiért jött, és megkérdezi a generális úrtól, „– *Na, hun vannak azok a huncut rácsok, hadd csapok szét köztük, de utána fordulnom köll vissza, mert sok a dolog otthon*”. Talán ekkor született az a kis versike is, amelyet Kiss Lajos gyűjtött vásárhelyi eleinktől:

*„Egy csöppet sē’ sijessünk,
Itt a jó gyöp ötessünk!”*

Atyánkfia a szalonnaevés fáradalmaiban el is álmosodott, és a nagy buzgalom elnyomta. Arra ébredt, hogy közben a lovát elkötötték, és a Nyalkát hiába szólogatja, az már tolvajával együtt árkon-bokron túl van. Bánatában fogta a nyerget és kényelmes lépésekkel hazaindult. Mire vége volt a délvidéki csatározásoknak, szépen, komótosan haza is ért. Ismét aludt egy néhányat, mert az út fáradalmait ki kellett pihenni. A munka is megvárta. Csak azután fogott hozzá a dologhoz.

Tény, hogy azok a tudósok, akik a vásárhelyi embert kívülről vizsgálták, rögtön fölfigyeltek arra, hogy jóval kényelmesebbek vagyunk, mint a körülöttünk élő, szomszéd helységeiben lakók. Nagy Gyula jól érzékelte a vásárhelyi Pusztán, hogy az orosházi ember nem sokat teketóriázik, ha valamit föl kell emelni és arrébb vinni. Ha beleszakad is, megemeli és viszi, csak ne veszítsen vele időt, mert a munkának és a fogatnak mindig haladnia kell.

Ezzel szemben a vásárhelyi paraszt előbb gondolkodik. Kisilabizál valami szerkezetet, emelőt, vagy módszert, hogyan lehetne ugyanazt a munkát kényelmesebben elvégezni. A fene szakadjon bele! Kell az energia másra is. Nekilát farigcsálni, emelőt tákolni. Ilyet láttam és fotóztam magam is a pusztaszéli és az erzsébeti út mellett lévő hajdani vályogfalú szélmalom mögött egy tanyában. Az öreglegény boglyaemelőt barkácsolt, amelyet olyan ügyesen kifejlesztett, hogy vele egy jókora szénakupacot egyedül is képes volt a *bolondkocsira* fölhelyezni, és a tanyaudvarra beszállítani. Amíg ő kényelmes lépésekkel pattogtatta ostorát a lova farán, túlhan az orosházi szomszédja fiával együtt majd belegebedt a két rúdon, kézben szállított teherbe.

Különös, hogy itt a Pusztán, vagy a várostól távoli tanyákon valaha mennyi agglegény és vénlány élt. Ismerkedő hely még csak akadt volna, hiszen több mint 60 olvasóköri működött szerte a nagy vásárhelyi határban, a tanyák népe is összejárt a nagy ünnepeken, de sokan úgy voltak vele, hogy menjen a rosseb! Ők ugyan egy lépést sem tesznek a házasságért. (Volt ebben valami bölcsesség!)

51
A cigányzene

Már csak a velem egykorúak emlékeznek arra, milyen volt egykor a szívből jövő cigányzene. A Csúcsban laktunk. Egész gyermek- és legénykorom ide kötődik, a Szent István utcához. Kertünk vége a Béla cigány utcával volt határos, ahol színes, sátoros szoknyájában Vilma néni és sok-sok zenész cigány lakott. Akkor még nem hívták őket „romáknak”, „etnikai kisebbségnek”, amely ma a társadalomtól elkülönít, hanem nagyon is hozzá tartoztak a világunkhoz. Már kisgyerekként hegedülni tanultak. Becsülettel dolgoztak, gyakran hajnalig húzták a kiskocsmákban vagy a Fekete Sas éttermében. Eltartották a családjukat.

Ott voltak bánatunkban és örömünkben. Körmendy Ferenc nagyapám nagyon szerette a zenéjüket. Már legény korában vett egy hegedűt, és olyan szépen játszott rajta, hogy muzsikus barátai gyakran mondták neki:

„– Cigány vagy tē, hallod-ē, nē is tagadd!”

Húsvét hétfőjén, május elsején és főleg pünkösöd első napján korán hajnalban arra ébredtünk, hogy ablakunk alatt megszólalt a cigányzene. A négy-öttagú banda szépen, csöndesen kezdte. Hallgató nótákat húztak egy darabig, de nagyapám szobáján csakhamar megnyílt az ablak és kihajolt azon mód, hálóiingben. A hangszereken azonnal erőre kapott a dal: „*Szeretnék május éjszakáján letépni minden orgonát...*” Ilyenkor jöttek haza a nagy ivók kaptatosan, és amikor meghallották, hogy a banda rázendített, odasereglettek. Boros hangon, dajvékolva kísérték a zenészeket. Hulltak elébük a pengők.

Nem is volt igazán legény, aki szíve választottjának legalább egyszer nem adott szerenádot, bizonygatva, hogy a világon őt szereti a legjobban, és ha az övé lesz, soha el nem hagyja. Amikor a kandúr már a házgerincen nyávogott, és a lámpagyújtó hosszú rúdjaival sorra járta a villanykarókat, hogy az elsötétült utcákban halvány világot teremtsen, a szerelmes megállt a lány ablaka előtt néhány cigányzenésszel, akik kísérni kezdték a fölcsendülő dalokat. Az már szerencse kérdése volt, hogy a megnyíló ablakból virágot vetettek-e a legénynek, vagy a nem „nappali edény” tartalmát öntötték a fejére, ahogy Pócsy Miska nevezte az éjjelit.

Amikor Óbudán a Krúdy-féle kiskocsmákban hajdan a sramli zene szólt, nálunk a cigányok muzsikáltak. Nem tolakodtak. Megálltak egy-egy asztal mögött, és szép csöndben a vendégek fülébe húzták édes-bús, vagy vidám nótáikat. Ha érezték, hogy alkalmatlanok, tovább léptek, míg mulató emberre találtak. A törzsvendégeknek már jól ismerték a nótáit és a hangulatát. Tudták, mikor, mivel kell a zenét kezdeni: szívbe markoljon-e, vagy kitárulkozzon.

Nagyapám korán meghalt. A gyász mély nyomot hagyva súlyosodott ránk. Készültünk a temetésére. Akkor még nem ravatalozóból, hanem a háztól búcsúztattak. A lelkész néhány vigasztaló szót mondott a koporsó mellett, majd vitték a halottat a gyászkocsiba. A méltóságteljesen földíszített lovak előtt talpig feketében már ott álltak a zenészek. Senki sem hívta őket, becsületből jöttek, és a temető kapujáig muzsikáltak:

„*Most van a nap lemenőbe,
kivisznek a temetőbe...*”

A böllér és a disznótor

Különös mesterség volt a böllérkedés. Az élet volt az iskolája, az emberek egymástól tanulták meg, hogyan kell a disznót megölni és földolgozni. Ennek a mezei mészáros mesterségnek minden időben voltak elhíresült remeklői; ügyes kezű parasztemberek, akiknek a kezében gyorsan villant a kés, folyt a vér a tálba. A kimúlt párát lábbal fölfelé ráfordították egy leakasztott ólajtóra. A szőrt és a durva bőrt emésztette a tűz, majd kaparták, mosták, ügyes, fürge metszésekkel darabokra szedték. A belet egy nagy tálba kifordították, hozzáértő asszonyok mosták, kaparták, miközben már főtt az *abalé*. Darabokra vagdalták a szalonnát, sült a zsír, töltötték a sajtot, kolbászt és a hurkát.

Az asszonyok kosarakban vagy tányérban körbevitték az előző este kisütött böllérpogácsát, a ház feje kínálta a pálinkát, és szeme méricskélte, hány kiló lesz a füstölni való oldalas megsonka.

Gyermekkorom elmerült bűvárharangja alá bűvök, hogy fölidézhessem emlékeimet. Iparos szüleim nem vágtak disznót, nem is értettek a hízaláláshoz és a földolgozáshoz. Erre a nagy ünnepségre dédszüleimhez jártunk telenként egyszer, a susáni Réz utcába. Mert ünnep volt ez a javából, teli izgalommal. Hajnalban keltünk, és – ahogy a fél városon keresztül haladtunk – a kapuk mögül legalább négy, öt helyen hallatszott a disznók sivítása, hörgése. Anyám a fülét is befogta, és kezem szorítva gyorsan tovább húzott, nem szerette hallani. A jó böllér kése alatt a jószág egy nyikkanással kiszenvedett, az ügyetlen félóráig is szenvedtette.

Utáltam a disznóvágással járó fagyoskodást a hideg és sötét udvaron, a szertefolyó véres vizet, az undorkeltő szagokat, és ha csak lehetett vízhordásban segítettem. Szaladtam a Klauzál utca sarkán lévő Pásztor Sándor boltjába, az elfogyott bors pótlásáért. Közben sorra jöttek a családtagok gyermekestől, unokástól. Tanyáról és a közeli városból, ahová az élet szétszórta őket. Mindig nagy disznót vágtak, és vége-hossza nem volt a földolgozásnak. Éhezve vártam a mindig későre maradt vacsorát, mivel a bűdös szagok a sütés, főzés hatására egyre kellemesebb illatokká változtak.

Anyám és nagynénéink serényen dolgoztak, hozzájuk nem bújhattam, amikor elálmosodtam. A szoba sarkában állt a meleg kemence. Helyet készítettem és bebújtam a kuckóba, ahol csakhamar álomba szenderültem. A tányércsörgésre ébredtem föl, amikor lekerültek a piszkos kötények. A főnőttek sorra kezet mostak és a megterített asztalhoz ültek. Anyám maga mellett szorított helyet és szedte a gőzölgő *orjalevest*, majd a paprikás következett. A hurka, kolbász után a pecsenyével már birkóznom kellett, de hősiesen küzdöttem vele, a kistányérokra rakott édes befőttekből vagy savanyú kisdinnyékből válogatva.

Későre járt az idő, gyakran éjjel is elmúlt, amikor hazafelé mentünk. A családdal siránkozva, fázva igyekeztem lépést tartani, amíg apám meg nem sajnált. Fölvett és a nyakába ültetett. Anyám örömmel cipelte hazafelé garabolyában a kóstolót, amelyet drága öregeink raktak tele. Ma a boltból feleségem hoz haza 20 deka ízetlen fölvágottat, amellyel éhünket verjük, de a maradékot eltenni képtelenség, mert másnapra a hűtőben is megpenészedik vagy szétfolyik. Hiába keresem, nem is találom a lassan elfelejtett parasztízeket.

Padlásra és színbe talált értékek

Szabó (Nikolin) Éva – a Magyar Rádió egyik kiváló szerkesztője – könyvbemutatón beszélt, hogy számára a gyermekkor legrejtélyesebb helye a padlás volt, mert ott mindenféle különleges és izgalmas dologgal találkozott. Nem véletlen. A hagyományos paraszti világban minden tárgynak megvolt a maga rendeltetése, és még akkor sem váltak meg tőle, ha már nem volt rá szükség. Fölrakták a padlásra vagy kivitték a színbe porosodni. Arra gondoltak, hogy valamikor majd fölújítják, esetleg egy-két részét még fölhasználják. Így gyűltek a kacatok több nemzedéken át. Amikor megszokjuk valaminek a jelenlétét, mert gyakorta találkozunk vele, kezd közömbössé válni. Nem törődünk többé velük, és hiába látjuk, elvesznek az emlékezetünkben.

A padlás számomra is misztikus hely volt, ahová kisgyerekként félelemmel vegyes izgalommal lopózkodtam föl. Amikor a napfényről beléptem a följáróba és a lépcsőn haladtam fölfelé, egyre kevésbé láttam, míg a szemem meg nem szokta a félhomályt. A tetőreken nyílegyenesen betűző fénysugarak olykor megvilágítottak valamit, ami ettől még rejtélyesebbé vált, és igyekeztem fölfedezni. Nem egyszer nyakig porosan kerültem elő kezemben egy csomó kacattal, amelyekkel csakhamar újra fölzavartak a padlásra. Akkor még nem is sejtettem, hogy ezek két évtized múlva micsoda értékek lesznek.

A néprajzkutatók leírták a tárgyak életét, bemutatták, hogy a régi festett bútorok, egykori használati tárgyak hogyan szorultak ki a házból; előbb a szobából a konyhába, kamrába kerültek, majd a következő nemzedék a padlásra vagy a színbe száműzte valamennyit. Amikor megszűntették a tanyákat, az elköltözők ezeket a lomokat többnyire otthagyták, de az otthoni vályogfalú házak is hamarosan átépítésre kerültek, és selejtezésre az ott tárolt ócskaságok. Kezdetben mindent díjtalanul adtak vagy kevés pénzért, csak hogy szabaduljanak tőle. Messzi vidékekről jöttek a gyűjtő vagy fölvásárló „hiénák”, akik egész utcákat, tanyasorokat fosztottak ki.

Engem a tárgyak kevés ideig vonzottak. Rájöttem, ezek gyűjtőknél, múzeumok raktárában többnyire úgymint fenn maradnak, de az a tudás, amely a múltjukról szabaduló, idős emberek fejében van, velük együtt végleg eltűnik, ha nem örökítem meg, ezért inkább fontosnak véltem a történeteiket lejegyezni. Kezdetben mégsem álltam meg, hogy tárgyakat ne szerezzek. Gyerekkoromból tudtam, hogy a padlás és a fészker aranybánya. Az elhagyott tanyákat előbb mindig kifosztották, és az eladható értékeket vitték el, az ablakokat kiszaggatták tokostól, leszedték a tetőről a cserepeket.

Amikor a rom padlására fölmerészkedtem, már szabad ég árált rám. Minden föltúrva, többnyire összetörve, mert a betörőnek a vandalizmus is természete. Amit viszont nem tudott vagy nem is érdekelt, hogy a nyeletlen szárvágó a tető alá dugva lapul, a mestergerendáról madzagra kötve átfűrt, díszes cseréptányér lóg le, amely hajdan a szalonnát védte az egerek ellen. A betört üvegű képkeretben elfeledett, szép arcú párok portréja lapul, amelyek valaha Plohn József vagy Till Viktor műtermében készültek. Az igazi értékek pénzzel ritkán mérhetők!

Madarak és fák napja

Kisiskolás gyerekként alig vártuk, hogy a hosszú, hideg tél után végre jöjjön a kikelet, és a szécinkék ágról-ágra ugrálva kiáltsák ősi szózatukat: „nyitni kék, nyitni kék”. Készülődünk a majálisra. Tanító nénink mesélni kezdett. Igaz történeteket szőtt, nem álmokat. Elbeszélte, hogyan rak fészket és költ a madár, miért kell óvni és etetni őket. A táblára fölrajzolta, miként készíthetünk otthon egyszerű fészekodút, amelyet kiakaszthatunk az ágakra. A szertárból behozta a préselt növénygyűjteményt, és sorra lapozva megismertette azokat a virágokat, amelyekkel ilyenkor a természetben járva találkozhatunk.

Ahogy telt az idő, mind jobban fokozódott a vágyunk, hogy végre kijuthassunk az áhított természetbe, és kedvünkre játszassunk, ugrálhassunk. Alig vártuk, hogy egy szép májusi napon végre útra keljünk. Előbb a Kása-erődig jutottunk, később a Szigeten át gyalog mentünk Kishomokra, az iskola melletti akácos erdőbe, végül Mártélyra kalauzoltak bennünket. Az öröm leírhatatlan volt. Kettős menetoszlopban, fegyelmezetten ballagtunk, énekeltünk, magyar zászlót lengtünk. Amikor a tethelyre értünk, kitört a rivalgás, zsongott az erdő, lármától lett hangos a táj.

A kezdeti nyüzsgést fölváltotta a hasznos időtöltés. Sorra jártuk a nyíló virágokat és próbáltuk őket fölismerni. A lányok koszorút fontak kikiricsból, a bojtorján ragadós, zöld virágából kiskosarat, bababútort állítottak össze. Szabad volt botot, nyársat faragni, fűzfa- és nádsípot készíteni. A talpraesett fiúk mezei csokorral kedveskedtek a szégyenlősen piruló kislányoknak, szívük első, titkos választottjának. Figyeltük a madarakat, és nagy ujjongással fogadtuk a sárgarigó füttyét vagy a búbosbanka jellegzetes huhogását.

Az utcai árokszélen vagy az iskola udvarában nem esett olyan jól a közös játék, mint ilyenkor. Amikor elfáradtunk, körbeültük a tanító nénit, és csomagot bontva, uzsonnáztunk. Minden éhes szájnak jutott egy-két finom falat. Amikor nagyobbak lettünk és ügyesebbek, a szalonnasütéshez lehetett rózsét szedni és tüzet rakni. Talán ez volt a kirándulás csúcspontja. Már a keresés, gyűjtés izgalma is ősi vadászösztönt ébresztett bennünk, amikor pedig a száraz ágak között pattogni kezdett a láng, mindenki a tűzbe nézett.

Azóta sem láttam annyi kipirult, izgalomtól és örömtől telt arcot, mint madarak és fák napján. Nem egy esetleges újabb, drága ajándéknak ujjongtunk, amelyet két nap múlva megunva félrelökünk, hanem egymásnak és a természetnek. Kimondatlanul is itt tanultuk meg, milyen érték a természet, amely – ha jól gazdálkodunk vele – áldást hoz, ha viszont elhanyagoljuk vagy pusztítjuk, visszaüt.

Amikor hanyatlani kezdett a nap, összegyűjtöttük a véletlen elejtett hulladékot, rendet raktunk magunk körül és hosszú sorban, akkor már fáradtan, de boldogan botladozva elindultunk a város felé. Senkiért sem jöttek autóval, nehogy lépkednie kelljen csemetéjének. Az iskola előtt vártak szüleink, és mi röptünk anyánk karjába, hazáig mesélve a kifogyhatatlan élményeket.

Midőn szomorú vagyok, ma is e boldog, örökre elröpült órákra gondolok.

Gyermekkori karácsonyok

Nincs olyan keresztény gyermek, aki, ha egyszer átélte karácsony ünnepét, attól kezdve ne várná fokozódó izgalommal. Hitoktató papunk december elején elhelyezte az oltár előtt a kis jászolt, benne az újszülött Jézuskát, majd így szólt hozzánk:

– Látjátok, mezítelen didereg, és hátát nyomja a kemény deszka. Tegyétek neki elviselhetővé. Aki valami jót cselekedett, hozhat részére egy szál szalmát. Rajtatok múlik, hogy e Gyermeknek karácsonyra milyen puha lesz a jászla.

Ettől kezdve igyekeztünk megváltozni. Nem hallgattuk el, ha szüleink kértek tőlünk valamit. A fölönöttek kedvébe jártunk, nem késtünk el az iskolából és a templomból. Megosztottuk uzsonnánkat azokkal, akiknek nem volt. Háború után tengődünk, és bizony sok szobában még a gyász és a gyötrő szegénység ült.

Gyültek a jó szándék szalmaszáalai, és karácsony előtt már megnyugodva láttuk, hogy a szent estén nem fázik az 1940 és egynehány évvel ezelőtt megszületett, de most ismét visszatérő menyeyi Kisded.

Otthon már napokkal korábban elkezdődött a készülődés. A padlásról lekerült a dió, és törni, tisztítani kellett. Néhány szép darabot kiválasztottunk, egyik végébe félbetört gyufaszálat dugtunk, cérnát kötöttünk rá és kályhaezüsttel bekentük. Díszként került a fenyőfára. A mákot az asztal peremére erősített kis kézi darálón őröltük meg, és élesztőért, lisztért szaladtunk a boltba. Akkor még nem árultak kész kalácsot, de nem is vásároltunk volna szívesen belőle, mert az édesanyánk sütötte volt a legfinomabb.

Már régen tudtam, hogy a karácsonyfát nem a Jézuska hozza, mégis nyolc éves koromig eljátszottuk, mert éreztem, addig maradhatok gyermek, amíg a titok megmarad. Ahogy beesteledett, Terka nagynéném fölöltöztetett. Fogta a kezem, és az udvarban elindultunk sétálni. Kezdetben le nem vettem a szemem az égről, hogy a szürke felhőtakaró mikor nyílik meg végre, és fénnel koronázva, rénszánon mikor jelenik meg házunk fölött ajándékokkal teli karácsonyfával a kis Jézuska. Fázni kezdtem, midőn Terka néném egyszerre csak így szólt:

– Hallod, csilingel a csengő, most jön az égi szán.

Addig füleltem, amíg belülről én is hallani véltem a száncsengőt, és futottam az ajtóhoz. Amikor föltárult előttem a szoba, ott állt meleg fényben ragyogva a karácsonyfa. Dermedt kezem nyújtottam felé. Szerettem volna átölelni, de örömtől sugárzó szemmel anyám karjaiba találtam magam, és együtt lapoztuk a képes könyvet, amelyet öreg koromig dugdostam, nehogy a gyerekeim, unokáim kárt tegyenek benne, mert nekem minden ajándék közül az volt a legkedvesebb, amelyet a szüleimtől valaha is kaptam.

Azóta már nem tudok hozzájuk bújni. Karácsony táján csak a jótétemények gondolatszálmait gyűjtöm, hogy kihűlt fekvőhelyük melegebbé váljon, és legyen elég jelzőnek az égi országútra szórva, ahol számomra is hinteni kezdik már a szálakat, hogy amikor szólítanak és indulnom kell, megtaláljam a hozzájuk vezető ösvényt.

56 Örömteli telek

Tegyük a kezünket a szívünkre, és valljuk be őszintén, a gyerekeken kívül ki szereti ma igazán a telet? Az emberek jelentős része kis fizetésből tengődik. Az energia árak emelkednek, és a tél újabb kiadásokkal jár: fűtés, világítás, olaj-, benzinköltség. A nyári ételek után télen tartalmasabb táplálékra van szükségünk. Vidéken még ma is gyakran nélkülözhetetlen, hogy a több tagot számláló család disznót vágjon. A hideg, a hajnali kelések, a sötétben botorkálások a fölszóratlan, csúszós utakon senkinek sem hiányoznak.

Emberöltőkkel ezelőtt, a háborúkat leszámítva, a télnek is számtalan öröme volt, különösen a hagyományos parasztvilágban, ahová városunk lakosságának zöme is tartozott. Egy alapvető tévedésre rá kell mutatni. Az a jóhiszemű, ám a nép életmódját nem ismerő, szociográfiai kutatást nem végzett szépírók bűne, hogy a parasztot téli lustasággal ábrázolták, és elterjedt, hogy hónapokig semmit sem csináltak. Reggel az asszony befűtött a kemencébe, férjürem pedig egész nap ült a meleg padkán, pipált és nagyokat sercintett a földre. Orvossággént iszogatta az ágyas pálinkát, evés után a borát, és estére kelve jó kapatosan dajvékolt a citeraszó mellett.

Kétségtelen, hogy a tél kevesebb munkával járt, de nem jelentett tétlenséget. Ekkor javította ki a nyári munkák során elhasználódott szerszámaikat, készített magának széket, font kast, és természetesen naponta változatlanul többször el kellett látni a jószágokat, kijavítani a tetőt, ha az esőzés beázással fenyegetett, levágni és földolgozni a disznót. Csak mindez nem erőltetve haladt, mint a hosszú dologidőkben, amikor elsősorban a föld művelése, a növények gondozása, az állatok szaporítása és a termékek földolgozása volt az elsődleges. Így mind az a munka, amelyet télen végzett, örömet okozott.

Télire esett a legtöbb bál és az olyan névnap, amelyet a parasztság gyakran használt: Erzsébet, Katalin, Éva, András, Miklós, István. Ezek okot adtak arra, hogy egymással találkozzanak. Messze vidékről eljöttek a rokonok, ismerősök, hogy egymást megtiszteljék. Akinek a tavasztól ősziig terjedő időszakra esett a neve napja, az többnyire „fehér könyérhön való név” volt és futólag emlékeztek meg róla.

A paraszt fiatalok Szent Mihály nap után kezdtek házasságot kötni, és csak a Sándor, József, Benedek névnapok vetettek véget neki, mert jobban volt idejük a lagzira, amely még a 19. században is sokszor több napig tartott. Mire kapálni mentek és a jó időben könnyebben öltöztek, meg kellett látszani, hogy termékeny volt-e az összefekvés, domborodik-e már az ifjú asszony hasa.

A gyerekeknek decemberben kiadták a téli szünetet. Nem kellett iskolába járni, otthon segítettek. Jutott idő a befagyott tócsákon, ereken csúszkálni, hóembert építeni. A legények lucaszéket készítettek, a nagy lányok a régi termékenység áldásból eredően ágat rügyeztettek és bűzát csíráztattak. Mindenki lehetőleg maga készítette ajándékokkal készült karácsonyra. Ezt követően jött a Szilveszter, amikor táncra kerekedtek, és kábítózás nélkül, hajnalig ünnepelték az új esztendőt.

Ma a tél az eltakarításra váró hóval, a csúszós utakkal, a lakások melegét kikergető széllel mind több embernek szükséges rosszat jelent, amelyet a tavaszra gondolva, igyekeznek túlélni. A szegény ember számára a tél mindig rosszkor jön, mert a tüzelés, a beszerzés gondjai szaporodnak, és sokat kell fagyoskodni. Valljuk be őszintén, hol van már az az idő, amikor a viskó elé csúszkálni mezítláb kiszaladó gyerekek fényes korcsolyáról álmodva, kajánul bíztatták egymást:

„– *Karcolj, Gazsi!*”

Gyermekkorom a nyomorúságos háború végi és utáni évekre esett. A fűtött szobát először csak akkor élvezhettem, amikor megnősültem, és egy csöppnyi albérleti szobában a szenes cserépkályha mellé ültem. Mégis nosztalgiával gondolok vissza a korábbi telekre. Akkor még nem volt *ózonlyuk* és *el niño* (karácsony körül érkező „kisgyerek”). Az évszakok kiszámíthatóan, rendszeresen váltogatták egymást. Ha tél volt, hónapokon át nem az eső szakadt, hogy azután nyáron egy szem se hulljon, hanem havazott derekasan, és szép fehér karácsonyunk volt.

Áldott tanító nénink Gabányi Zoltánné Cseh Franciska Laci nevű fia, a későbbi világhíres kosárlabdás öt gimnazista társával jött el hozzánk. Reményt sugalló betlehemet hoztak, és eljátszották a kis Jézus születésének történetét. Anyám mögül félő kíváncsisággal néztem a díszes ruhákba öltözött három királyt és a két subás pásztort, amint csörgős botjaikkal a padlót kopogtatták. Azóta is várom, egyszer talán újra benyitnak hozzám, és öregedő tekintetem ismét gyermekivé változik...

Szánkónk nem volt, de az egyik unokatestvérem néha kölcsönadta, és ilyenkor apám húzott a Völgy utcából a „Bocskai havasokra”. A városban legközelebb hozzánk a Bocskai utcán volt magas körgát. Akkor még a tó alját nem építették be, és a szánkó messze kifutott a kertek alá. Visszafelé nehéz volt a hóban a szánkót a töltés tetejére fölhúzni. Minden lábujjam mozgott a cipőben, ahogy kapaszkodtam, és átmelegítve a bőrt, előbb fölolvasztotta a rátapadt havat, majd eláztatta. Amikor elfáradva hazafelé húzott apám, a hideg szélben megfagyott a cipő és benne a lábujjaim. Másnap már lilák voltak, fájtak és viszkettek. Kitavaszkodott, mire a kúrálás eredményeként rendbe jöttek, de a következő télen ismét akkora volt a csábítás, hogy a baj megtörtént.

A kerti kút mellett épült föl az első hóemberem. Ezt is apám készítette, én csak segítettem neki. András napján már állt, és valamikor húshagyó táján olvadt el, pedig közben néhányszor kisütött rá a nap és sugarai megroggyantották. Fején félrefordult a kutyánk kalapként rárakott foltos ivótála. Karjából a nyírfa seprűt nagyanyám vette ki, amikor ismét havazni kezdett. Végül órák alatt elolvadt, és keservesen megsirattam. Tudtam, többé nem lesz hóemberem, csak ha magamnak készítek, pedig az nem ér annyit, mint amit a gyermek az apjától kap.

Új évre már egész sereg madár csivített az ereszünk alá fölakasztott etető körül. Szép, színes madárcák ették a morzsát és az ocsút. Azóta eltűntek. Védett madarakként, könyvekben, lapokban látom valamennyit. Hiába szólogatom őket, csak hajdani csicsergésük szól még a szívemben.

Sárkánykészítés és eregetés

Gyermekkorom legszebb emlékei közé tartozik a sárkányozás. Ki ismeri az agy titkos működését, amikor beteljesíthetetlen vágyakat vetít elénk az álom világában? Az bizonyos, hogy álomban sokszor repültem. Ilyenkor talán a gyermekkori sárkányeregetés idegsejtjeimben elraktározott élményei elevenedtek meg újra. Hányszor elképzeltem, milyen jó lenne egy-egy fölroppenő sárkány farkába kapaszkodni, vagy a fejére rásimulni és suhanni vele a házak és mezők fölött, a felhők alatt, a szivárványt közlelő látni.

Az első papírsárkányt emberöltővel ezelőtt apám készítette. Biciklin kitekertünk a csúcsi kubik-gödrökhöz nádat gyűjteni. Szabó néni Teleki utcai vegyesboltjában vettünk cukorspárgát, az Andrassy úton a névrokon Szabó-féle papírkereskedésben néhány tekercs, különböző színű selyempapírt, és otthon, a széles verandán megindult a sárkánykészítés.

Kiválasztottunk három erős, egyenes nádat. Középen összefogtuk, egyenletesen szétnyitottuk, hatszög alakban összekötöttük. Végüket fecskefarokra bevágtuk és madzaggal körbekerítettük. Ezután lisztből csirizt főztünk. Amikor már jól ragadt és nyúlt, kiszabtuk a fejre való borítást és ráragasztottuk. Piros papírból jókora vigyorgó ajkat, kékből szemeket, barnából orrt helyeztünk rá. Középre egy erősebb kartonból kis kerek lapot erősítettünk. Háromszög alakban a két szélén fölül és a közepén átszúrtuk a megragadt papírborítást, majd a három egyenlő hosszú spárgából fölnyergeltük. Alul a két nád végére hosszú, ipszilon alakú, bojtos farkat kötöttünk. Ez valamennyi színből álló, vékony csíkokra vágott papírszeletek egyenletes távolságban való fölfűzésével készült. A sárkányfej két oldalára, a nádvégekre még 30-40 centi hosszú, *farokfűzéssel* készült fület is kötöttünk. Végül a nyereghez két gombolyag madzagot erősítettünk, és az összest egy erős gallydarabra fölcseváltuk.

A sárkány szombaton reggeltől délutánig elkészült. Irány a Vásártér, amely akkor még a piaci napok kivételével üres legelő volt a környező gazdaházak lakóinak és a jószágtartók örömére. Ott a magasban minden tavaszi délután tucat számra lengtek vagy szobormereven álltak a szebbnél szebb sárkányok. Voltak köztük négy-, nyolc- és tízsögletű, fark nélküli, háromdimenziós, doboz alakúak. Kicsik és nagyok, egy- és sokszínűek.

Megálltunk a tér Rárósi út felőli végén. Megnéztük a kedvező szél irányát és beálltunk a többiek közé. Én a sárkány fejét amilyen magasra csak tudtam, föltartottam. Apám kibontotta a madzag felét és előre sietett, majd vezényletére elengedtem, ő meg fölfelé húzva szaladt vele. Először kóválygott és igazítani kellett a nyergén, majd újra próbáltuk. Izgalmam tetőfokra hágott. Végre fölroppent az égre a többiek mellé. Kezdetben a farkán sorakozó papírszeletek suhogását hallottuk, de amint egyre magasabbra és tőlünk mind messzebbre került, elhalkult. Csak a szívemet hallottam erősen dobogni.

A Mózes utca felől visszatükröződő alkonyi fényben szája megnyílt és hívogatott. Apámtól elkértem, hogy érezzem, milyen a húzása. Odafont erős szél járt és keményen kellett tartani. Csak a Simondár gyerekek sárkánya volt nagyobb, szebb, és az övék kúszott az égen a legmagasabbra. Innen lentől a legtöbb csupán mozdulatlan, csillogó gyöngyhöz hasonlított az ég kalárisán.

Egyszerre a hosszú zsineg valahol megbomlott és elszakadt. Kaptunk utána, de sárkányunkat a szél végre birtokába vehette és röpítette az utcák fölött. Apám biciklivel utána iramodott. Darabig még követte, de a szökevény belekóstolt a szabadságba és mindörökre eltűnt. Máig búsulok utána. Ezután még sok sárkányom volt. Némelyiket magamnak, másokat később a gyerekeimnek készítettem, de olyan kedves egyik sem volt, mint az az első, amely a mesék kék madaraként elszállt tőlem. Álomban integetek felé. Talán a lét peremén egyszer megláthatom...

Gyilkosnak éreztem magam

Meleg, de kellemes nyárvégi nap volt. Édesanyámmal kiballagtunk Zelenkáné Gajdán Etelka nagynénjéhez a bodzási úti tanyájukba. Az épületek az iskola után, az 5-ös kilométerkőnél balra feküdtek, közvetlen a kövesút mellett. Pontosan már nem emlékszem, de talán lekvárt főzni mentünk. A gyümölcsös a bejáróval szemben feküdt, és hátranyúlt az *emelt csatornáig*.

A határban föltűnően néma csönd honolt. Kifelé talán egyetlen parasztkocsi került el bennünket. A bakon ülő idős ember ki sem nézett a kalap alól, nehogy szóba kelljen elegyedni az ismeretlenekkel. A tanyák körül elvétele lehetett mozgást látni. Hiányoztak a mezők szorgos emberei. Az 1950-es évek elején jártunk. A tanyavilág lakóinak jelentős része, a gazdák valamelyik közeli börtönben vagy büntetés-végrehajtó munkatelepen tengődtek „gazdasági vétkeik” miatt. Akik még itthon maradtak, legszívesebben a ház legsötétebb zugaiba bújtak volna, hogy a hatalom legkülönbözőbb üldözőszervei rájuk ne akadjanak.

Ilyen körülmények között nem volt csoda, ha a határt nem színesítette a tehenek böge, lovak nyerítése, tyúkok kárálása. Az istálló háta mögött, a Tisza felől néhány satnya akácfa nyújtogatta ágait. Az életnek erről hallottam némi jeleit. Csapatnyi kék-sárga tollú, fekete fejű cinege kutatott élelem után a levelek között ugrálva.

Barátaim előző héten tanítottak meg csúzlit készíteni. A fegyver egy ágasfára kötött, kétszárú gumiból és a közepén ráerősített kőtartó bőrdarabból állt. Ott lapult nálam prédára várva.

A cinegék hálás vadászkalandnak bizonyultak. Egyelőre önfeledten ugráltak a fejem fölött. Nem sejtették, hogy az a mezítlásos, rövidnadrágos, fekete fejű gyerek rossz szándékkal leskelődik rájuk. Egyik zsebemből előhúztam a csúzlit, másikból a gondosan válogatott, kerek kavicsokat. Megtöltöttem és kihúztam a fegyvert. Céloztam, majd elengedtem a golyót. A váratlan koppanás megriasztotta a madárrajt, és gyors szárnycsapásokkal elmenekültek. Úgy hittem, nem találtam, amikor előttem leesett az ágról egy kis cinege. Azonnal rávettem magam, hogy el ne meneküljön, pedig erre képtelen volt. Vértől lába törötten lógott, és szomorú szemét egy pillanatra felém fordította. Láttam, nagyon fiatal volt. Talán másodköltésből származott, hiszen a mellén még pihetollak lebegtek.

Valahonnan visszaérkezett az anyja, és aombok közül keserves panaszénekekkel hívta gyermekét. A sebesült néhányszor kitérte csőrét, mintha azt akarta volna panasolni, hogy „– *Röpülnék, ha tudnék*”, de szemhéja lassan lecsukódott. Kis teste egyet vonaglott és mozdulatlan maradt a tenyeremben. Most kezdtem megérteni, mit cselekedtem. Megijedtem. A halált ilyen közről, a kezemen át még sohasem éreztem, és olyan rossz érzés fogott el, mintha én lettem volna az áldozat.

Lassan széttártam ujjaimat, és sajgó lélekkel vártam a csodát, hogy magához tér, hiszen visszaadtam a szabadságát. Ismét visszashallhat a társaihoz, és kedve szerint röpdöshet fák, bokrok, rétek fölött. Amikor nem mozdult, letettem az istálló tövéhez és elbújtam a bokrok közé. Vártam, hogy leszáll hozzá az anyja, föltámasztja és elviszi magával. A madármama egy darabig még ott ugrált, de fölfogta a helyzetet és végleg elröpt.

Gyilkosnak éreztem magam. Úgy gondoltam, rajtam van a letörülhetetlen bélyeg, amelyet mindenki lát, és soha többé nem szabadulhatok meg rossz lelkiismeretemtől, amelyet az ártatlan élet értelmetlen elvétele máig bennem hagyott. Amikor hosszú gubbasztás után végre előmáztam, odamentem a kihűlt tetemhez. Egy cserépdarabbal lyukat ástam és eltemettem. Ágdarabból még kis keresztet is raktam a hantjára. Azután ott kóboroltam az épületek között, a fák mögé bújva, hogy senkivel se találkozzam. Dél tájban az éhség vitt be, hogy tányérom

fölé hajolva, titokban könnyeimet hullatva túlsózzam a *suhantott levest*. Az vigasztalna, ha áldozatommal halálom után találkozhatnék, és túlvilági életét örökös gondoskodással tudnám szebbé tenni.

60

Gyermeki félelem

A gyermek sokáig fél a környezetétől, amíg meg nem ismeri. Aki a természethez közel él, hamarabb esik át a rettegéseken, a városi ifjak jóval később. Ősi ösztöneinkben mélyen gyökerező érzések ezek, amelyeket az emberré válás során még mindig nem veszítettünk el. Félelem a sötétségtől, az ismeretlentől, a vadállatoktól, a rémektől, szellemektől és az üldözőktől.

Gyerekkoromban még sok sáros, rosszul megvilágított utca volt a külvárosokban. Télen korán esteledett, és nem volt tanácsos kísérő nélkül járkálni. Ritkán, de velem is megesett, hogy sötétedés után kellett távoli helyről hazamennem. A belvárosban, a kivilágított kirakatok fényénél, a hazafelé igyekvők között föl sem merült bennem, hogy félni kellene. Akkor még sokkal jobb volt a közbiztonság.

Amikor kiértem a belvárosból, elfogytak körülöttem az emberek. Egyszer csak azt vettem észre, hogy már egyedül bandukolok. A lámpák egymástól igen távol, a villanykarók tetején pislákolnak. A gyerekek még így is gyakran kicsúzlizták belőlük a körtét, és hosszú szakaszokon inkább az ösztön, mint a látvány vezetett.

Amikor elhagytam egy pislá fényt, hirtelen hatalmas árnyék vetült elé. Olyan volt, mint a palackból kiszabadult, imbolygó szellem. Kalapot viselt, kezében botot vagy ernyőt tartott. Nem mertem hátrafordulni, inkább a lépéseimet szaporítottam, de ekkor ő is sietni kezdett.

Az utcától elválasztó kerítések mögül váratlanul jókora kutyák rohantak felém. Láttam szemük és fénylő foguk megvillanását. Vicsorogva, dühösen ugrottak felém és tépni, szagatni kezdték az időtől mállott deszkákat. Máshol csak drótsövény volt köztünk, rajtuk tátongó lyukakkal, amelyeken már félig kibújtak és kapkodni kezdtek a nadrágom után.

Futásnak eredtem. Mögöttem hallottam az egyre közelebb kerülő lihegést, láttam, hogy az árnyék mindjárt utolér, majd elborít. Hirtelen vállon ragadott és megállított. Egy szót sem szólt, csak karon ragadott. Próbáltam menekülni, de erősen tartott. Éreztem, a foglya vagyok és nincs tőle szabadulás. A szitáló esőben darabig csak lépéseink csikorogtak a nedves téglán. A szívem úgy kalimpált, hogy áthallatszott a nagykabáton. Nem mertem fölnézni, nehogy elszörnyedjek. Az árnyék ekkor kibontotta ernyőjét és fölém tartotta.

– *Úgy rohansz, hogy alig tudlak utolérni!* – *szólalt meg fojtott hangon, még mindig levegőért kapkodva.* – *Üzenem apádnak, hogy ne jöjjön hajnalban borotválni, mert Pestre kell utaznom.*

Ekkor ismertem föl, hogy az éjszakai kísértet a szomszédunk volt, egy nyugdíjas, korábban a pusztán élő nevelő, aki még akkor is szeretett volna furulyaszóra tanítani, amikor azt már régen meguntam. Közben a kapunk elé értünk és elváltunk. Csöngetésemre anyám jött elé, és jól megszidott, hogy miért maradtam el ilyen sokáig. Nem törődtem vele, végre belé kapaszkodhattam, és az előszobából kiáradó fény felé lépdelve ismét teljes biztonságban érezhettem magam.

A csomagban érkezett lókolbász

Mikor 1958 őszén Óbudára kerültem tanulni, rendkívül szegények voltunk. A fillér ritka vendég volt a zsebemben, és távoli szülővárosomba utazni ehhez képest egy vagyonba került. A kollégiumból ritkán, csak a nagyobb ünnepekre tudtam hazajönni, így a hét végi pihenőnapokat a családtól távol kellett töltenem. Valamit ilyenkor is enni kellett. Tudtam, anyám megrakja otthon a tűzhelyet. Füst és lángnyelvek között fölteszi a lábast, főz a családnak. Apám szokását látva, én is húsevő voltam. Csakhogy főzni nem tudtam, meg nem is volt hol. Szüleim képtelenek voltak csodát tenni, ehhez pénzük sem került. Úgy gondoskodtak rólam, hogy minden hónapban csomagot küldtek, benne néhány pár száraz kolbásszal, amelyből egy darab kenyérral falatozva, telerakhattam a gyomrom.

A vasárnapokat nemcsak én töltöttem szeretteimtől távol, hanem több más évfolyamtársam is, akik hasonló sorsúak voltak. A közös teher úgy volt elviselhetőbb, ha egymás között nem csupán az időnket, de a csomagunk tartalmát is megosztottuk. Így változatosabb volt a kosztunk. Mezővárosomban mindig sok volt a ló, és őséges időkben kénytelenek voltak eledelül használni. Akkor pedig a szövetkezetekbe bevitt gazdalogvak ezreit vágták ki. Már a háborút követően megszoktam a lóhúst, nekem ez csemegét jelentett, míg az ipari területekről érkező társaim számára ismeretlen maradt. Nem is szóltam nekik, hogy mivel kínálom őket, de előbb csak a gyanú, majd a lókolbász kezdett bennük dolgozni.

A bejárat mellett egy fekete tábla függött. Erre azok nevét írták föl, akik csomagot kaptak. Ezt az egész iskola olvashatta, el sem tudtuk titkolni. Mikor az előadások után megkaptuk a csomagot, az éhes társak körülálltak és osztozkodtunk. Eleinte mohón vetették rá magukat a darabka kolbászra. „– *Talán kifelejtették belőle a sót?*” – mondta az egyik. A lóhús édeskes zamatát a sózás sem tudta elvenni. „– *Hallod-e, apád talán nem rakott bele elég szalonnát, azért ilyen kemény, és fűrésszel vágja, ha küldeni akar belőle!*” – fakadt ki a másik föltört ínyét gyógyítgatva nyelve hegyével. A darált lóhúsba sok zsír kell, hogy ki ne száradjon, de még így is hamarosan olyanná keményedik, akár a gumibot, és amikor harapjuk, mint a fűrészpör.

A diáknak még jó a foga, valahogy a lókolbásszal is megküzdöttünk. Hanem ehhez a koszthoz hozzá nem szokott emberek emésztésével baj volt. Két, mások három nap múlva förmedtek rám, hogy mit etettem velük, mert kaszakövé vált bennük és napok óta nem voltak WC-n. Egyik társunk már a gyengélkedőn jelentkezett ricinusért, és a megkeményedett székletet úgy kellett belőle kiobbantani. A társak között hamarosan elterjedt a híre, aki hiányozni akar a következő nehéz beszámolóról, előtte vendégeltesse meg magát vásárhelyi kolbásszal, mert akkor biztosítja magát, hogy nem szimulánsként a betegszobában köt ki.

Amikor ezt követően a nevem minden hónap elején megjelent a táblán a csomagkapók között, és a dobozt bontogattam, még az is kimenőre távozott, aki véletlenül ott tartózkodott, nehogy megkínáljam.

„– *Istenem – fohászkodtam nagyot – jobb lett volna, ha ezeket a szegény lovakat meghagyják szántani.*”

Vásárhelyi anticsemegék

Évekkel ezelőtt Herceg Mihály nagy sikerű tanulmányban gyűjtötte össze a „vásárhelyi csömögéket”. Az ember szájában elindult a nyáleválasztás, amikor egyiket-másikat elolvasta, és visszagondolt rájuk. Legtöbbet már csak a korosztályombéliek ismerik, de ők sem készítik. Még kevésbé azokat az „anticsemegéket”, amelyeket gyermekkoromban, a háború végétől az 1950-es évek közepéig gyakran kénytelenek voltunk fogyasztani. Jobb is, ha elfelejtődnek, vagy csak ebben a visszaemlékezésben őrződnek meg történelmi múltunk egy szeletének elrettentő példájaként. Nyugodtan leírhatom, legtöbbje mai értelemben véve többnyire haszonállatoknak szolgálhatott volna eledelül, de kényszerűségből az ember is ráfanyalodott. Szociális érzékenységem máig tiltakozik ellenük!

A nyomor tipikus képviselője volt a *moslékos embör*. Többnyire a külvárosi földfalú házakban lakó, elszegényedett, munkanélküli idény- és alkalmi munkások közül kerültek ki. Bekönyörögték magukat a „jóraló polgárok” házába, arra vállalkozva, hogy ők rendszeresen, mindennap elviszik tőlük a moslékot, hogy ne bűdösödjön az udvarra kitéve. Arra kevesen gondoltak, hogy a moslék nem a disznók elé kerül, hanem elvívójuk asztalára. Miként is került volna állatok elé? Hiszen nem tartottak. Ha disznóval rendelkeznek, előbb azt ették volna meg. Alig várta a család, hogy az öreg hazaérjen a szutykos bádogvödörrel. Egy tepsibe szétterítették és kiválogatták belőle a javát. Az ehetetlen részeket kapta a kutya vagy a macskák, így minden grammját hasznosítottak. Ahogy az évek haladtak előre, a moslék egyre hígabbá vált, és mind kevesebb ennivalót találtak benne.

Ne förmedjünk el az olvasottakon. Most, a 21. században mivel jobb a kukákból guberálók és a szörnyű koncon összeverekedők egyre szaporodó tömegének, amikor a rendszerváltás után, értékesnek tűnő szociális programmal, fele-fele arányban volt már jobb- és baloldali kormányunk is? Kik változtattak az aluljárókban, híd alatt, kapualjakban papírdobozokon fekvő hajléktalanok, a nyíltan kukázók, a szemétből élők sorsán? Gyermekkoromban legalább igyekeztek palástolni e szerencsétlenek táplálkozási forrását.

Amikor a hadifogságból hazaszivárogtak a csontsovány katonák, látva az itthon sem sokkal jobb helyzetet, nekünk is javasolták, hogy főzzünk *csalánlevest*, mert az „milyen vitamindús”. Szerencsére apám nem engedte. Azóta kiderült, hogy a csalánteát rendszeresen, szünethagyás nélkül ivók esetében súlyos vesebetegséget okoz.

Anyám gyakran ráfanyalodott, hogy nyers *cukorrépából* főzeléket főzzön. Csakhogy a háború után ez a forrás is elapadt. Aki cukorrépát szerzett, az a nép elől ette el a cukor-alapanyagot, ezért Rákosiék börtönnel fenyegették. Maradt a *marharépa* ízesítés nélkül. Ennél jobb volt, ha *melaszt* fogyasztottunk; különösen, ha már kicsit megerjedt, igen pikáns ízt kölcsönzött neki, csak jó gyomor kellett hozzá.

Az asszonyok szatyorral járták a piacokat, és könyörögtek a kofáknak, hogy a rohadó félben lévő krumplit, illetve a káposzta külső, fagyos levelét válogassák ki és adják nekik. A jószívűek csakugyan megajándékoztak vele egy-két kéregetőt, mások inkább a szemétkébe dobták, minthogy segítettek volna.

A *rakott karfiollal* jártam meg utoljára, amikor ezt a förmedvényt még elfogyasztottam. Mitől volt „rakott”, amikor egy grammnyi hús sem volt benne? Attól, hogy anyám az összegyűjtött barna kenyér héját egy bádogreszelőn *nagyja prézlinek* lereszelte, és ezzel meghintette a tetejét. Ahogy kellett, előbb megmosva, összerakva – tejföl, zsír nélkül – betette a sütőbe, és vártuk az ebédet. Közben kifogyott a tűzrevaló fa és szén. Sem pénz, sem tüzelő nem volt, hogy az étel elkészüljön. A kotyvalék félig sülvé, félig nyersen összekocsonyásodva igen

penetráns szagot árasztott. Kezdetben csak öklendeztem, mire anyám azt tanácsolta, hogy mivel nincs más arra a napra, fogjam be az orromat, és úgy küldjem le gyorsan a számba vett falatot, de az rövid úton ki is jött belőlem. A hányás úgy összetörte a gyomromat, és olyan undort keltett bennem, hogy a rakott karfiolnak azóta már a szagától is csalánkiütést kapok.

Egy-két olajütő malom még kelepelt a városban. A finomítatlan, sűrű, nyers, barnás, erős szagot árasztó napraforgó olajat jegyre adták, de gyakran sorban állás után sem lehetett hozzájutni. A bátrabb és szegény embert szánó olajütők az *olajpogácsát* nem préselték szárazra, hanem hagytak benne némi olajat. A megbízható, jó kuncsaftoknak félretették és zugban eladták. Az öregek és gyerekek foga eleve nem rágták el. Aki megpróbálkozott vele, mint a szálka vagy a borotvapenge, úgy vágta, szúrta a fogínyét, szájpadrását és a nyelvét. Has telt vele, de a ricinussűrűségű olaj megtette hatását. Aki evett belőle, hamarosan futva igyekezett a boldog enyhülést nyújtó kisházba könnyíteni magán.

A *korpa-ciböre leves* éppen ellenkező hatást váltott ki. Hogy mitől kapta a *ciböre* előnevet, máig sem kutattam, mert a jóféle vásárhelyi, aszalt gyümölcsből főzött, kellemesen fűszerezett, kompótszerű cibéréből nálunk semmi sem volt benne. Apám valamelyik kuncsaftjától munkabérbe kapott egy jókora zacskó durván örölt, sötétbarna korpát, amelyet anyám sóban-vízben, kevés olaj vagy zsír kíséretében kénytelen volt megfőzni. Azonnal fogyasztani kellett, különben, amikor hűlni kezdett, összekocsonyásodott az egész, akár a susztercsiriz, amelynek jobban alkalmas lett volna, mint tápláléknak.

A kukorica ételekkel sem volt sok szerencsém. Mondta is szegény anyám, hogy inkább születtem volna grófi bölcsőbe, mint szegény iparos családba, ha már egyszer ilyen válogatós, *kákabélű* vagyok. Még legjobban szerettem a pattogatott kukorica *cipóját*. A Kinizsi–Teleki utca sarkán, a Kis bácsi cukorkás bódéja előtt estére kelve, mikor a bodegát zárni készültek, tucatnyi éhes gyerek verődött össze. A járda mellett egész nap állt egy bádogból összeeszkábált kukorica pattogtató. Négy lába egy doboz alakú, szögletes tűzteret tartott, fölötté középen egy vastengelyen előre-hátra mozgatható, fölül-alul drótszita-szövettel lezárt edényt lehetett hosszú nyélen riszálni. A dohos, sokszor nem is megfelelő fajtájú kukoricának jó, ha fele kipattogott, amelyet a tehetősebb emberek elvittek. Ami végleg ki nem pattogott, az összeégett kukoricacipó többnyire elrághatatlan keménnyé vált a lángok fölött. Ezt osztotta szét a körülötte ácsingó utcagyerekeknek. Jóformán rágatlanul vagy csak durván szétharapva nyeldestük, hogy has teljen vele, és enyhítse a szüntelen kísértő éhséget. A baj az volt, hogy rendkívüli módon kívánta a vizet. Hiába figyelmeztettek szüleink, hogy ha iszunk, beledagad a gyomrunkba. A szomjúság egy idő után legyőzhetetlen, nagy úrrá vált, és erőt vett az észérveken. Az bizonyos, hogy néhány napig nem kellett árnyékszékre járni, és a puffasztó gondot többnyire egy kanál förtelmes ízű ricinusolaj oldotta meg.

A *málé* és *puliszka* rémálmaimban járnak vissza, és nem én eszem meg őket, hanem ők falnak engem. Mondták, hogy milyen finom, tápláló, kalóriadús és hasonlókat. Disznónak, baromfinak való a kukoricakása, amelynek itt, a búzatermő Alföldön a jó Isten is szánta. Szegény anyám kitalált mindenféle ízesítést, hogy fogyjon a kása. Ha manapság mint „reformkonyhai” készítménnyel valamelyik szakmai összejövetelen *görhemáléval* kínálnak, bizonygatva, hogy az milyen egészséges, azzal térek ki a szíves invitálás elől, hogy én már megettem azt az adagot, amely egy egész életre szól. Hol sóztuk, hol édesítettük, hol pedig különféle lekvárokkal kentük a kukoricakásákból készült egyszer sült, másszor főtt ételek tetejét. A *csíramálé*, amelyet a búza émelygős édes, elnyálkásodott csírájából sütöttek össze – bár sokan megkedvelték –, számomra még a kukoricaételeket is tetézte.

Eddig csupa növényi eredetű szörnyűségeket említettem, holott világviszonylatban óriási a protein igény és éhség, bár az ember kezdetben vegyes táplálkozású élőlényként szerepelt a

történelem világszínpadán. Emberré válásunkat mégis a húsevés segítette és gyorsította meg. Egy kolléganőm másfél évig bogyókon, gyökereken és magvakon élt, mondván, ez az egészséges. Ezt követően, hogy teljesen leromlott, a klinikán ugyanennyi időt töltött, míg rendbe hozták. Ma már tudott, hogy a szervezetünk ellenállóképességének megőrzéséhez, az ellenanyagok keletkezéséhez nélkülözhetetlen az állati fehérje. Kisgyermekként, amikor hiába éltünk olyan kiváló mezőgazdasági vidéken, mint Hódmezővásárhely, a történelem hibájából ezt is módomban volt megtapasztalni.

Tudják a kedves fiatal olvasók, milyen förtelmes bűdös és undorító a kiöregedett apaállat húsát megenni? A heréletlen, kiselejtezett bakkecskétől, kostól a kan disznóig sok mindenre rávitt bennünket a kényszerűség, amikor kiéhezünk, és már a csalamádék nem enyhítettek szenvedésünkön. A *lókolbászról* már írtam, amely kimagasló csemege volt ezek között. Ma már tudjuk, hogy az egészségre kimondottan ártalmas volt a hatósági húsboltokban árult, szérumnyerésre tartott, kivéreztetett sertés- és marhahús vagy a különböző betegségekben szenvedő jószágok akkoriban kimért húsa. Mégis százával álltunk sorban a bolt előtt, hogy legalább kis darabot hazavihessünk. A hentes használati utasításként kacsintva ránk parancsolt, hogy „– azután rendesen megsütni, megfőzni ám!”

Volt olyan szappanfőző, aki éjszaka, amikor a sötétség jótékonyan leplezte a bűnt, titokban a hátsó kapun beengedett vásárlóknak a hozzá bevitt, még ki nem főzött szappannak valóból adott el fogyasztásra. Kínunkban még a *bélfodorból* – a belet összetartó, elzsírosodott *cseplezből* – kisütött tepertőt és zsírt is elfogyasztottuk. A bélszagot sütésnél csak úgy lehetett elviselni, ha az ajtót-ablakot tárva hagytuk, illetve a szabadban végeztük el e boszorkánykonyhai műveletet. A sütés után nyert végtermék változatlanul megőrizte bélbűzös szagát, és a vele készített ételt valóban csak orr befogva lehetett elfogyasztani.

Amikor évekkel később munkahelyemen erőszakoskodtak, hogy végezzem el a Marxista Egyetemet, azzal hárítottam el, hogy – bár nem ebbe a társadalmi rétegbe születtem – a proli sorsot nekem mégsem kell könyvekből tanulnom. Ezt az ideológiát velem az élet akaratomon kívül már igen korán, és nem elméleti síkon, hanem hathatós gyakorlati oktatással elsajátíttatta.

63

Az esküvőnk

Amikor 1960 őszén munkába álltam, föladatomban tekintettem, hogy fizetésemet összegyűjtve kerékpárt vásároljak, amely egyetlen jármű lesz (és maradt!) az életemben. A következő év januárjában boldogan karikáztam haza az új biciklimen. Akkor még nem gondoltam, hogy hamarosan különös szerepe lesz a jövőmben. 1963 nyarán választottammal házasságot kötöttünk, és két szegényből egy nincstelen, közös családot alkottunk. Az esküvő napján megvásároltam a menyasszonyi csokrot. Mivel távol laktunk egymástól, időben fölültem a tiszai sártól és tanyai portól szépen letisztogatott biciklimre, és fél kézzel kormányozva elindultam a házuk előtt izgalommal várakozó arámhoz.

Közös örvendezés után leendő anyósomék úgy döntöttek, hogy az esküvőre szégyenszemre mégse biciklin vigyem a lányukat, hanem fogadjunk taxit. Vásárhelyen akkor még kevés szaladgált belőlük. A szomszédból telefonon igyekeztünk egyet elérni, de kiderült, hogy törekvésünk reménytelen. Sógorjelöltemnek volt barátja, aki saját öreg autóval rendelkezett. Éppen javította, de sikerült annyira összetákolni, hogy eldöcögött értünk.

Amikor beültem a kocsiba, néztem, miért hasonlít az alja a talaj színéhez, és miért kell a térdem olyan mélyre eresztetni. Mondja botcsinálta taxisunk, kirohadt az alja, és még nem kapott lemezt, hogy pótolja. Emeljük föl jó magasra a lábunkat, mert az út köve egy döccenőnél lekaphatja a cipőnket, és mezítláb mégsem állhatunk az anyakönyvvezető előtt. A városházaig nyakba húzott lábbal ültünk, és az alulról beáramló kipufogógázban levegőért kapkodtunk.

Mivel az egyik családban a korábbi válás miatt feszültség volt, úgy döntöttünk, hogy az esküvőre egyedül megyünk. Csak a két tanú várakozott ránk az árkádok alatt, ahol kis tábla jelezte, hogy Szántó Kovács János elégedetlen földmunkásai, az épület átadását követően nem sokkal, elkeseredettségükben itt törték be az ablakokat és rongálták meg az ajtót. Az előttünk lévő pár hivatalos szertartása kissé elhúzódott, ezért a folyósón várakoztunk, az akkor még szombat délutánonként futószalagon folyó esketések befejeződésére. Végre Benyhe Sándor, az anyakönyvvezető elé kerültünk.

– *Hol a násznép és az atyafiság?* – Kérdezte megrökönyödve, szemüvegét a homlokára tolva, végigmustrálva bennünket.

– *Az itt nincs – feleltem neki zavaromban –, de beszédet sem kérünk, mert az idő nagyon elszaladt és mi sietünk.*

A kedves öregúr csalódottan vette tudomásul, hogy nincs szükség szépen fölépített monológjára, amely a házaselet előnyeit kecsegtette és jóban, rosszban kitartásra intett. Pár biztató mondata után kimondtuk a boldogító igent és a jókora anyakönyvben aláírtuk a nevünket.

Akkor még más néven működött a Fekete Sas. Ide igyekeztünk. Sült húst rendeltünk körettel. Telt-múlt az idő, a frissen készített vacsorához idő kellett, közben ránk esteledett. Alig vártuk, hogy végre jól lakhassunk. Futottunk haza átöltözni. Kerékpárra kaptunk és karikáztunk Mártélyra, ahol az állomáshoz közeli utcában kis szoba várt ránk a közös élet nagy pillanatának beteljesítésére.

Nehezen induló házasságunk negyven év után is kitart. A mienknél jobb körülmények között kezdő két násznagyunk családi élete korán fölbomlott, egyiket már el is temettük.

64

Hurcolkodunk

Amikor 1939 telén apám kihozott a kórházból, ahol születtem, a Galamb utcai bérleti szobába vitt. Itt éltem át az első hideg telet egy gyengén fűthető helyiségben, és légúti fertőzés után életre szóló szövödményt kaptam. Nem is maradtunk itt sokáig. A Szent István utca 5. számú házban bérlőként összeköltöztünk anyai nagyszüleimmal és anyám testvéreivel. Nagycsaládban élünk, három nemzedék, és ezt máig visszasírom. Az életet igazán itt élveztem. Volt udvarunk, néhány jószágunk és összetartó családunk. Mire elaggunk, gyermekeinktől, unokáinktól távol, talán már az sem lesz, aki ajtót nyisson ránk.

Az Édenkertből a történelem gyorsan kiűzött. Átköltöztünk a Károlyi utca sarkára. Néhány év múlva innen is szedelőzködhettünk és visszaköltöztünk a Szent István utca 23. szám alá, Elek András Ólom utcával szemközti, téglával kirakott, szép gazdaházába. Ekkor már én is részt vettem a költözködésben és a berendezkedésben. Megtanultam, mit jelent vándorolni, cipekedni, a megszokott otthont elveszíteni és új világot kialakítani. Innen nősültem, és

szüleim sorsát követve, a Duna utcában Márton Árpád lelkész özvegye, Nóra néni adott egy szobát albérletbe.

Őszre fordult, és a végfalú szobában az öreg cserépkályhánál dideregve feleségem végigsírta a telet. 1150 forint volt a kezdő fizetésem, ebből 500-at az albérletre fizettünk, de fiatalok voltunk, szerettük egymást és az életet. Ezek minden gondon átsegítettek. A következő nyáron házigazdánk a nevelt fiát és annak feleségét is odavette. Nekünk az ő szobájukon keresztül kellett volna átjárni. Kihordtam az újabb télre vásárolt szenet, fölpackoltuk kevés ingóságunkat.

Áldott emlékű apai nagybátyám, József és felesége jóvoltából beköltöztünk Völgy utca 2. számú házukba, egy 3×3 méteres nyári konyhába. Ismét jött a tél, és az udvari kis épületet körbejárta a szél. Előbb szenes-, majd olajkályhánk még éjszaka is égett. Csoda, hogy az égési gázoktól meg nem fulladtunk. De fiatalok voltunk, és előbb a lányunk, majd a fiunk született meg. Csillának még jutott hely a sarokban egy kis gyerekágyban, Tibi mózeskosárban az asztal tetejére került. Itt szorongtunk hat évig. Családot neveltünk, ruhásszekrényi könyvet gyűjtöttünk. Miközben valamelyik, a sírásban soros gyerek ordított, feleségem az asztal egyik részén mosott, ételt készített, a másik felén megírtam első könyvem.

Az Oldalkosár utca 3. szám alatt, a harmadik emeleten másfél szobás lakást kaptunk. Ez maga volt a boldogság. Ujjongva csomagoltunk és költöztünk. Csakhogy néhány év múlva az emeletes kiságyon már egyik gyerek sem tudta a lábát kinyújtani. Újabb szorongó évek teltek, és a Kodály utca 3. szám alá, a negyedik emeletre költöztünk. A gyerekeknek végre önálló szobája és ágya volt. Innen repültek ki végleg. Ha vendég jött hozzánk, már hely is akadt, ahová leültettük.

Megöregedtünk, nem akartunk tovább menni. Anyám és nagybátyám elaggott, gondozásra szorultak. Eladtuk lakásainkat és visszaköltöztünk a Csúcsba. A Daru utcában közös parasztházat vettünk. Anyám három hét múlva kórházba került és meghalt. Már nem akarunk tovább költözni. Innen csak a temetőbe megyünk, vagy – hogy csontjainkat tovább ne költöztessék –, hamvainkat a tápláló anyaföld barázdáiba szétszórattuk, hogy nyomunk se’ maradjon.

II. A KÖRTÖLTÉSEN KÍVÜL

4. Tanyák

65

Hagyományos tanyák

A vásárhelyi szállásrendszer *törtélelmileg szabályos* módon, úgy alakult ki, hogy a belterületi ház és a külterületi tanya kétlakiséga meghatározó volt. A gazda idős korára behúzódtott városi házába, míg a fiatalok kint dolgoztak. Számukra a lakó- és munkahely egybeesett. Ez a nagy távolságok miatt nagyon fontos volt. A dolgozó családtagoknak nem kellett naponta ki-bejárni, időt veszteni.

A határban 1949 végéig közel 7000 tanyaszámot osztottak ki. A dűlőutak közelében sorakoztak a fehér falú, alul feketével elhúzott aljú épületek. A tanyát főleg a család építette a telek legmélyebb részéről kitermelt földből. Az így keletkezett gödör a jószág fürdőhelye volt, partjára gémes kutat telepítettek. A falak korábban *csömpölyegből*, majd vastag vályog- és vert falból készültek. Temperáltak és védelmet nyújtottak. Az épületek előbb **L**, azután – ahogy a kisgazdaság fejlődött – **U** alakban sorakoztak, majd a képzeletbeli téglalap négy oldalára települve keretezték a zárt belső udvart.

A tanyai lakosság elsősorban búza, kukorica, árpa, burgonya és takarmánytermelésből, lábas jószágok: tejelő tehén, igás ökör, ló, juh, kecske tartásából élt, és ahogy Szeremlei Sámuel írta, az udvarban számolatlanul nevelték a baromfit. A tanyák népe önellátó volt. Ritkán jártak boltba, akkor is elsősorban ipari termékeket: petróleumot, kaszakovet, fémszerszámokat vásároltak. Még a kisebb-nagyobb javításokat is maguk végezték valamelyik fészerben berendezett műhelyükben. Amikor a gazdaság erősödött, már piacra is termeltek.

A tanyai közbiztonsággal évszázadokon keresztül gond volt. A szállások fejlődésével már a 18. században jelentkezett a betyárvilág, amelyet végül a 19. sz. második felében Ráday kíméletlenül fölszámolt. A telkek aprózódásával a tanyák mind közelebb települtek egymáshoz, és a szomszédok segítették a mellettük lakókat. Amikor korábban a pusztai és tanyai kapitányságok létrejöttek, később pedig a csendőrök megjelentek, mindenki egyre nyugodtabban alhatott.

Az 1880-as évektől folyamatosan létrehozták a tanyai iskola- és olvasóköri hálózatot. Saját kultúrát éltek. Ahol jó volt a tanító és akadt lelki gondozó, a „lámpást” biztosították, amelyet a nép táplált. Soha ne feledjük, hogy az igaz fény mindig a tanyák mélyén született. De ezek a parasztemberek az eszközeik boldogabb végét is ismerték, és a föld megmunkálásakor, betakarításkor hajnaltól éjszakáig dolgoztak. Így gyarapodott a család, a közösség és az egész nemzet. Közülük nem egy mecénás akadt, aki közcélra adományozott.

Legtöbbet mindig a tanyák népe szenvedett. Az életmódjukkal járó szabadságért keményen meg kellett fizetni. Először minden háború, forradalom erőszakoskodással, fosztogatással rajtuk söpört keresztül. Nem kímélték őket saját uraik sem. Adóbehajtók, végrehajtók, rekvirálók hada belőlük élt. Amikor a hazáért véráldozatot kellett hozni, a tanyai parasztot nem kímélték. Őket vezényelték az első tűzvonalba.

A tanya a maga különállóságával, a közterhek alól való kibúvásával minden társadalom számára gondot jelentett. A túlzásnak vélt életlehetőségeket, különösen a 19. század végén jelentkező önállósodási törekvéseket igyekeztek korlátozni. A tanyáról nehéz volt kitörni. Szociográfusok, a népért aggódó írók a két világháború között szót emeltek a tehetségek

kiemeléséért is. Így hozta létre Vásárhelyen a református egyház Németh László segítségével a Cseresnyés kollégiumot.

1950-ben a tanyaépítést betiltották, és elindult a tagosítás. Elkezdődött a tanyák rombolása. Ezerhektáros területek maradtak üresen, ahol ma is kedvére jár a szél és szárítja, pusztítja a talajt. Megszűnt a tanyák időjárást kiegyenlítő hatása. Ha hagyták volna a tanyai gazdálkodás természetes fejlődését, gazdaságilag most nem itt állnánk.

A kitelepülés alig folytatódik. A rendszerváltás utáni tanyaépítkezési kedv megtört, a családi gazdálkodás halódik, hiszen nincs közbiztonság, infrastruktúra, művelődési lehetőség, kedvező bankhitel és megfelelő állami támogatás. Soha nem lesz többé hagyományos tanyavilág.

66

Tanyai kertek

Elnézem a tanyátlanná vált, szomorú tájat, ahol csak a gépek szorgoskodnak, és a kóbor tolvajok lesik, mit lehetne még ellopni. A föld tulajdonosai lehangoltan nézik az eget, mert ha esik, akkor mindent elönt a belvíz, nincs őshonos növényzet, amelynek gyökérzete fölfogná és lombkorona, amely elpárologtatná a fölös talajvizet. Máskor pedig az esőt hozó felhő elkerüli a tájat, vagy csapadék nélkül átvonul fölötte. Eltűnt a fa, amely vonzaná, amiért érdemes lenne verítékét a földre csurgatni. A mikroklímát biztosító tanyai kerteket, út menti fákat, erdő-sávokat megszüntették. Velük az éghajlat alaposan és nem javunkra változott meg.

Valamikor az országutak mellett kétoldalt eperfák álltak. Sok szegény család a leveleit szedte a selyemhernyóknak, később a termését fogyasztotta. Amikor megjelent az amerikai szövő-lepke, megtámadta a fákat. Néhány évig gondozták, de könnyebb volt kivágni, mint költeni rájuk. A tanyarombolás következtében láncaltapas erőgépekkel tövestől szaggatták ki az évszázados és növendék fákat. Eltűntek a bejáró utakat jelző, az épületeknek, a benne élő embereknek és a jószágoknak nyhadt adó lombosítók. Hol vannak az akácok, a jegenye nyárral szegélyezett és a rezgő nyárral kerített fehér falú tanyák? Már csak a magyar nótákban hallani róluk.

Minden valamire való tanya mellett volt kert. Vagy egy helyen létesítették, és ekkor a veteményes végén volt a gyümölcsös, vagy a telek két részén, egymástól elkülönítve. Ezt mindig a terep adottsága és a gazda határozta meg. Aki szeretett kertészkedni, annak jókora fás és szőlős területe volt *feltetős méhessel*, máshol a konyhakert uralkodott. Mindkettőre jellemző, hogy bennük elsősorban az itt élő család igényeire termeltek, és termésükből ritkán vittek piacra.

A gyümölcsöt többnyire frissen fogyasztották, de az asszonyok befőttet és lekvárt is készítettek belőle. A hullottját a jószág kapta. Hordókban a cefre gyűlt és kifőzték pálinkának. A szőlőből a családi ünnepekre saját bort *ászkoltak*. Ha kedves vendég érkezett, mindig akadt egyik vagy másik fajta házi ital, amelyből megkínálhatták. Minden gazdának megvolt az általa érlelt, jellegzetes itala, amelyet az eperfa-hordókban változtatás nélkül minden évben tároltak.

A tanya legkedvesebb színfoltja mégis a virágoskert volt. Ez a ház valamelyik végén, ahol keleti vagy déli napfényt kapott, kisebb, nagyobb területen, sűrű bokorral, vesszőből font kerítéssel, a jószágoktól elkülönítve az asszonyok és lányok birodalma volt. A hó még le sem takarodott az udvarról, amikor kibújt alóla a hóvirág, utóbb a krókusz is több színben virított. Halottak napjára, az elhalt családtagok, rokonok sírjának díszítésére nevelt krizantém és őszi-rózsa utolsó szárait már a hó borította el, és a fagy barnította rozsdavörösré. A hajnalicskát

madzagon az eresz alá futtatták föl, hogy beárnyékolja a ház elejét. Alkonyat táján, amikor megöntözték a pallerviolát, a törökszegfűt és a húsos, fehér tölcsérvirágot, „illatorgona” vegyes dallama szállt az elcsöndesülő levegőben, hogy álmot hintsen az egész nap szorgoskodó emberek szemére.

67

Találkozásaim a tanyai kutyákkal

Milyenek a tanyai kutyák? Okosak, buták, szépek, csúnyák és gondozatlanok. Bizalmatlanok és barátok, ugatnak vagy csöndesek, nyíltan támadnak avagy orozva harapnak, hűségeseek és elkóborlók, őrzők és gyámoltalanok. Mindegyik egyéniség, két állat sincs, amelyik ugyanazt a bánásmódot igényelné. Mégsem gondoltam, hogy a társadalom mennyire mélyen meg tudja változtatni őket.

A hagyományos paraszti világban a pusztai pásztoroknál az állatokat vagy a szállások között a tanyát nagy testű őrző kutyák védték a tolvajok, gyanús idegenek, betyárok, rekviráló katonák és végrehajtók elől. Jaj volt annak, akit elkaptak, hiszen ezek a komondorok, kuvaszok, egykor még a farkassal is szembeszálltak.

A második szövetkezetbe terelés előtti gyűjtőútjaimon, a várostól messze eső tanyákon, ahová nehezen ért el a hatalom igazgató keze, még néhány veszélyes ebbel találkoztam. Amikor észrevettek a dűlőúton karikázni, kiszaladtak a bejáró végére, majd látva, hogy nem tágitok, messziről elébem jöttek. Ha tovább biciklizek feléjük, lerántanak és széttépnek. Leszálltam. A vicsorgó agyak ellen a közénk fordított kerékpárral védekeztem. Ha ketten vagy többen is voltak, reménytelen helyzetbe kerülhettem, hiszen még a bicikli gumit is kiharapták, vagy átkerülve az én felemre a lábamnak estek. Ezeket a támadásokat szerencsémre egyetlen harapással túléltem, mert amikor a tanyában hallották, hogy a kutyák erősen fognak, gyakran bizalmatlanul bár, de valaki kijött és védelmébe vett.

Már a második világháború után nagyot változott a világ. A Pusztán nem terelgették az állatokat, azokat csakhamar elvitték, kivágták vagy a közös gazdaságok karámjaiban tartották. Nem volt szükség a nagy testű kutyákra sem. A tanyák között egyenesen megtiltották a tartásukat. Elképzelhetetlen volt, hogy a szüntelen gazdasági büntényt kutató dűlőbiztosok bármikor ne jussanak be a tanyába, még akkor is, ha éppen senki sem tartózkodott otthon. Nappal még a kistestű kutyákat is meg kellett kötni. Az egykori, szabadsághoz szokott őrző ebek pedig nem bírták sokáig a fogságot, és eltűntek a különben is fogyatkozó tanyákból. Maradt egy csomó keverék, korcs kutya, amelyek csettegtek, csaholtak és vinnyogtak. A láncon rettenetesnek látszottak, de ha eleresztették őket, farkcsóválva szaladtak felém, vagy – ha támadtak és én védekeztem – szűkülve kotródtak vissza. Így vált szabaddá a tanya a fosztogatók előtt is, akik azonnal megjelentek, ahogy a gazda eltávozott otthonról.

Gyűjtőútjaim során tapasztaltam, hogy a kutyák elsősorban akkor rohantak elém fenyegetve, amikor a városból kifelé haladtam. Évszázados, már-már beléjük rögződött gyanakvás volt ez. Megtanulták, hogy a városból csak a rossz jöhet. Olyan ember, aki pantallót hord, az mind gyanús, és nem hozni, hanem vinni akar. Közben teltek az órák, ruhámra, bőrömre rátelepedett a tanyák pora. Midőn visszafelé indultam, már csak egy-két keverék kiskutya ugatott meg, különben nem törődtek velem. Megéreztek, hogy tanyai szagom van, és azt is bölcsen tudták, hogy aki a tanyák felől ékezik, az nem ellenség.

Mostanában ismét megváltozott a világ. Tanya már alig van. Kis mértékben ugyan, de szaporodik az új gazdaságok száma. Élet- és vagyonvédelem alig érezhető a határban, mindenkinek magának kell gondoskodni a biztonságáról. A legtöbb új gazdaságot drótkerítéssel vették körül és egyik-másik belakatolt vasajton tábla lóg. A felirata: „Kutyával őrzött terület”. A rajza: hatalmas kutyafej nyitott szájából elővicsorgó tépőfogakkal. Még föl sem ocsúdok, a kerítésen belül megjelenik vagy három húsfaló fenevad, és magukat sem kímélve, dühöngve nekiesnek a szöges drótokat szaggatni. A lármára odabent nem mozdul senki. A borjú nagyságú testek ostroma alatt lazul köztünk a vasfüggöny, és szégyenkezés nélkül jobbnak látom gyorsan elinalni.

68

Tanyaközpontjaink

Vásárhely a trianoni békediktátum előtti Magyarország egyik legnagyobb határu mezővárosa volt. A vásárhelyi Pusztá felől Orosháza alá nyúlt a területe, de Nagymágocs, Derekegyház, Sámson lakosságának jó része is hajdan „a mi kutyánkfiái” voltak. Amikor a távoli tanyákról a gazdák be akartak jönni az anyavárosba ügyeiket intézni vagy a családot meglátogatni, gyakran egy teljes napba került kocsival is, pedig késő ősztől kora tavaszig az útviszonyok miatt előfordult, hogy csak gyalog tudtak közlekedni. Ennek köszönhetően már a 19. század végén elindultak az ún. *elszakadási mozgalmak*, amelyek azt célozták, hogy a távoli tanyavidékeknek legyen önálló tanácsi kirendeltsége, iskolája, postája, orvosa, temetője, mázsaháza, vegyes boltja, mindaz, ami szükséges a helyben lakáshoz és az ügyintézéshez.

Így alakult meg a mai Kardoskút határában, a Fehér-tó partján Pusztaközpont, amely 1950-ig, a területrendezésig fejlődött, utána megrekedt. A két világháború között ugyancsak a Pusztán, pósahalmi birtokán idős Gregus Máté elhatározta, hogy az itt lakók számára a „torony alatt” faluközösség létrehozását szorgalmazza. Ő messzebb látott kortársainál. Tudta, hogy ezen a rossz, homokos, szikes, szittyós talajon csak úgy maradhat meg a gazdálkodás, ha a terményeket nem szállítják el nyersanyagként, mert akkor a belőlük készült végtermékért mások aratják le a hasznot, hanem földolgozó ipart is kell telepíteni. Elsőnek a saját birtokán, és költségén létrehozta a ma is működő szeszfőzdét, azután a malmot, és a helyi hatóságokkal vívott szüntelen harc során a tanácsi kirendeltségtől kezdve a vasútállomásig minden létrejött, ami Vásárhely-Kutas megszületését segítette.

A területrendezés után Vásárhely külterületén kijelöltek további öt helyet, ahol tanyaközpontot kívántak létrehozni. Kettős társadalmi ráhatás érvényesült. Ezekre a „falucsírákra” azért volt szükség, hogy a tanyákról kényszerrel elűzött embereknek egy „szocialista tömörülésben” lakóhelyet biztosítsanak, amely közel esik a munkahelyükhöz. A kényszer mellett a társadalmi segítség is megmutatkozott, mert olcsón, nagy telkeket osztottak ki – futotta az egykori úri, egyházi, illetve kuláktelkekből –, és jelentős hitelt biztosítva segítették a házépítést. Számítottak a parasztság szorgalmára, és ezt ki is használták. A Ráróson kijelölt központ eleve meg sem született. A tanács néhány középületet fölépített, de a házsorok kialakulása és az idetelepülés elmaradt.

Az új élet kemény munkával kezdődött. Az emberek az utak, villany, víz, tanyák nélküli pusztaságban, térdig érő sárban a köves útról a hátukon hordták be az építőanyagot a településnek kijelölt szántóföldre, illetve a falakhoz szükséges vályogot maguk verték. Négy tanyaközpont Batidán, Erzsébeten, Kútvölgyön és Szikáncson megépült.

Ahogy a területen gazdálkodó szövetkezetek egyesültek, erősödtek, úgy fejlődött a tanyaközpont is. A legszükségesebb alapellátás megvalósult. Érvényesülni kezdett az „egy falu, egy szövetkezet” elve. A tanács, amíg bírta, szintén segített. Csakhogy a rendszerváltás után a kormányok kivétel nélkül elfeledkeztek arról, hogy központilag többlet költségvetéssel támogassák azokat a hajdani mezővárosokat, amelyek már nem kis teherként, saját költségvetésükből kénytelenek voltak fenntartani a falusiasodó tanyaközpontokat. Ezek kisebb-nagyobb mértékben elszívó, illetve megosztó hatást gyakoroltak az anyatelepülésre. A veszélye is fönnállt, ha elszakadnak, magukkal viszik mind azt az értéket, amelyet oda korábban a város beruházott, ezért a tanács, illetve az önkormányzat is kényszerhelyzetbe került.

Amikor az 1980-as évek elején a szocialista gazdaságpolitika végleg halódni kezdett, majd megbukott, megindult a derékszíj meghúzása. Takarékosági okokból megszüntették a tanácsi kirendeltségeket, ugyanakkor a még mindig működő megalomániás fejlesztési kényszer hatására a szövetkezeteket újfent összevonták. Idegen települések (Tápé, Makó) egy-egy korábban csődbe került szövetkezetét a még jól működő vásárhelyi Vörös Csillaghoz, a későbbi Hód Csillaghoz csapták, és hatalmas határú, egyre nehezebben gazdálkodó téeszt hoztak létre. A kárpótlási törvény során visszaigényelt földeket kiszakították belőle és ellehetetlenítették. Jellemző, hogy Kútvölgy kivételével a többi három tanyaközpont ehhez az egy szövetkezethez kapcsolódott.

A tanyaközpontokat a téeszek eleinte igyekeztek segíteni, csakhogy a rendszerváltás után elmaradtak a központi támogatások, a legtöbb szövetkezet csődbe került, fölszámolták, átalakultak betéti- és részvénytársasággá. A tanyaközpontokban élő emberek biztos szövetkezeti munkahelye megszűnt, a városi fejlesztések üteme csökkent. Az emberek arra kényszerültek, hogy a közeli településekre eljárjanak dolgozni, gyermekeiket városi iskolákba adják tanulni, hogy boldoguljanak. A jövő nélkül maradt tanyaközpontok előregedőben vannak. „Szélfűtta” családok lakják.

5. Puszta

69

A Puszta

Nálunk így kell helyesen, nagy kezdőbetűvel írni, hiszen önálló földrajzi tájnév, akár a határ többi része: Gorzsa vagy Tanya. legszívesebben azonban csupa nagybetűvel írnám, olyan kedves a szívemnek. Sokan csúfoltak vele, amikor évtizedekkel ezelőtt még biciklivel jártam, és fél napba került, mire kiértem.

– *Tornyai szerint is a Puszta csak „nagy sömmi”, legföljebb a bojtorján ragad majd bele a nadrágodba* – mondogatták.

Én ezért a nagy sömmiért mentem ki rendre, amikor eljött a szabad hét vége. Az 1970-es években az Országos Műemléki Felügyelőségtől föladatot kaptunk, hogy a gyorsan pusztuló tanyákat örökítsük meg. A szegedi Móra Ferenc Múzeum néprajzosával egy reggel elindultunk, és Székkutas mögött, ahol az országút mellett romos szélmalom áll, nekivágtunk a Pusztának.

Amikor falutól, várostól már messze jártunk és a távoli vonatfütyty sem hallatszott, látom, barátom mind többet néz az ablakon kifelé. Érzem, lassítja járművét. Javasolta, hogy mielőtt fölkeresnénk egy tanyát, kicsit álljunk meg. Juhász Antal tudós ember volt, aki nem hangulatot keresni, hanem dolgozni jött ide. Kiszálltunk és körülnézett.

A nyár hanyatlott. A rét utolsó virágai nyíltak, és fűszeres illatuk szállt az ezüst fonálként úszó, harmatgyöngytől csillogó ökörnövényekkel együtt. Az ég alján akkor vonult ki a rideg gulya éjszakai pihenőhelyéről az elsárgult legelőre. A felhőfoslányok között darvak húztak dél felé, és krúgásuk megtöltötte a levegőt.

Barátom kivette a pokrócot a kocsiból. Szétterítette és javasolta, hogy mielőtt munkához fogunk, falatozzunk. Mindketten reggeliztünk, az ebéd pedig még korai volt, de elővettük a parizeres kenyeret és falatozni kezdtünk. Éreztem, az evésnek most semmi jelentősége, inkább időt nyerünk, hogy közben szétnézzhessünk. Kezdetben még beszélgettünk, azután ritkultak a szavak és a pokrócon elheveredtünk.

– *Ez fantasztikus!* – tört föl barátomból a lelkesedés, és többé hangunk sem volt.

Hallgattuk a madárdalt. Néztük a délibábot, amint a távolban úgy remegett a föld fölött, mintha víztükrön lenne. A Fehér-tó kiszáradt medrében forgószél támadt, és fölkapta a ki-virágzott szikszót. Torony magasra emelte, majd a könnyű, fehér kristályokat hirtelen elengedte. Szálltak, lebegtek a mozdulatlan légből, mint a hópelyhek, és a nap sugarait megtörve, szivárványként csillantak meg.

Közben dél lett, majd útján a nap lefelé ereszkedett. Hűvös szél szaladt végig a Pusztán, és megboroztunk. Mintha kábulatból ébredtünk volna, hazaindultunk.

Néhány év múlva idős kutatónő érkezett Párizsból, aki korábban Nagykőrösön hosszú időt töltött, és jól megértette magát magyarul. Hallott a Pusztánkról, és kérte, hogy kalauzoljam el. Ebéd után indultunk. Verőfényes nyári délután volt. Azonnal a táj közepére siettünk. A kocsiból előkerült a takaró és leültünk. Az idő telt, a nap hanyatlott. Látom, a professzornő nem mozdul. Kérdezem, miért nem indulunk?

– *Életemben most voltam a legboldogabb* – válaszolta.

A „rossz” Pusztá

Valamikor ez a jelző a vásárhelyi Pusztá külső határában terméketlen, szittyós határrészt jelölt, ahol még a birkák is lesántultak. Vidékünk egyik legmélyebb része, ahol a tavaszi hóolvadáskor minden rög sárban csillog, és a vadvizekben gerinccel lefelé úgy tükröződnek a tanyák, ahogy a nyári délibábtól rezgő levegőben. Erre még több helyen láttam a *rekesztések* kis töltéseit, amelyekkel az épületeket és a gyöngye termőföldet igyekeztek megvédeni.

Itt, mindig nehezebben telt az élet, mint a jobb minőségű tanyaföldeken, és keményebb volt a megtorlás, mert ahol a szabadságvágy az éggel ölelkezett, évszázadok óta üldözött emberek éltek. Negyvenezer holdas terület ez a Pusztá, amelyet a közigazgatás és a hatóság alig tudott rendszabályozni. A török hódoltság utáni visszatelepülést követően megindult a pásztorkodás, és a társadalomból kiszorult betyárok húzták meg magukat. Előbb csak az üldözés elől menekültek ide, majd – amikor a 18. század végére a számuk megszaaporodott – innen jártak gátlátalanul rabolni.

Évközben a pásztoroknak is csak a rájuk bízott állatok bőrével kellett elszámolni. A hiányról a gazdák nehezen tudták megállapítani, hogy a jószág a bográcsban kötött-e ki, a dög esett-e bele, vagy a nádi csikasz martalékává vált.

Háborúk és forradalmak idegen seregei dúlták végig a Pusztát, és amit csak találtak elvittek, de sarcolták a hazai rekvirálók is, koronként semmit sem hagyva a padláson. Mégis a két legszomorúbb esemény a *fehérgárdisták* megsemmisítése és az ide kitelepített *osztályellenség* sanyargatása volt. Ezekről alig van írásos emlékün.

A fehérgárdista mozgalom 1948–50-ben gazdafiatalokból alakult ki. A magán gazdálkodás megszüntetésének, a vagyon elvételének megakadályozására, fegyveres ellenállásra szerveződött. Besúgókat építettek be közéjük, és éjszakánként kíméletlenül összefogdosták őket. Az ÁVH kínzókamráiba kerültek, majd megtöretve, az első- és másodrendű vádlottat a szegedi Csillag börtön udvarán fölakasztották, a többiek súlyos börtönbüntetést kaptak. A végső cél az volt, a gazdaréteg példamutatóit megsemmisítsék, majd a társadalom jogot formálhasson arra, hogy minden vagyonuktól megfossza őket, és az alakuló szövetkezeteket ezzel támogassa.

A maradék családokat, főleg az öregeket gazdasági vétségekkel börtönözték be, és elvették mindenüket, majd kihajtották a tanyájukból is. Mindaddig üldözték őket, amíg létük végleg alámerült. Ez a folyamat más vidékeken is ismert volt, de itt, a Viharsarokban hajtották végre a legkegyetlenebbül.

Nemcsak a kulákokká nyilvánított embereknek kellett szenvedni, hanem az osztályharc a hajdani polgári, nemesi, katonai és vagyonos réteget is üldözte. Nem csupán a Hortobágy környékén éltek kitelepített családok, de itt, a rossz Pusztán, a tanyájukból kivert gazdák helyébe más vidékről internált osztályidegenek is. Besúgók és rendőrök hada vigyázta őket, hogy a kijelölt tanyahatáron túl ne mehessenek, másokkal ne érintkezhessenek és koldussorban elemésztődjenek. Pusztánk így vált igazán „rosszá”.

Alkony a Pusztán

Az 1960-as évek elején Erdős Péter festőművész barátommal jártuk a Pusztát. Egy használt kis Csepel motorja volt, annak a hátsó ülésén kapaszkodtam. Tavasszal az elolvadt hó és az eső következtében nagy sártengerek álltak utunkat. Ennek ellenére május végén már kiégett a

rét, és a szél hordta a mindenre ráakodó, szürkésfehér port. Nyáron is ritkán jártunk ide, mert az árnyéktalan mezőkön elviselhetetlen volt a meleg. Gyűjtő és szemlélődő utjainkhoz a legalkalmasabb időszak a betakarítás, szántás, vetés utáni, október második fele kínálkozott, amíg a hideg, áztató őszi esőzések még be nem álltak. Ilyenkor a vastag por már leülepedett. Szinte rákövesedett a levél nélküli akácokra, és a fészfutató, szúrós bozóra. Amikor harmat csillogott rajtuk, távolról úgy hatottak, mintha zúzmarások lennének.

Jártuk a tanyákat. Szaporodtak a gondok elől más vidékre, faluba, városba menekülők által kacatként eldobott régi tárgyak, az utolsó lakók elbeszélései az egykor átért, azóta letűnt parasztvilágról, illetve rajzok és akvarellek barátom mappájában. Észre sem vettük, hogy eltelt a nap. Csak az árnyak növekedése és a legelni kikötött tehenek mélabús bögeje figyelmeztetett bennünket, hogy indulnunk kell.

Valahonnan a Pusztá mélyéről, úttalan dűlőutak világából elindultunk hazafelé. Mindig Nyugat felé tartottunk, ez biztos irány volt. Előttünk még ragyogott a nap, nem lehetett bele-nézni. A surló fényben, a bozótokon feszülő ezüst pókhálókat légies, arany szövetté festette. Ahogy múlt az idő, a nap korongja egyre növekedett, lejjebb ereszkedett és erős sugarai fakulni kezdtek.

Vörös fejét – akár a borissza öreg orrát – vékony lila erek futották be. Néha egy-egy felhő-foszlány is elébe került, és mint a gyermekek rajzán, emberi arccá változott. Nem nevetett, nem szomorkodott. Közömbösen nézett le a haldokló Pusztára. Ahol ő forgott, évmilliárdok óta járta pontosan kimért pályáját, és messze figyelt a mindenségbe. Láta már csillagok születését és hullását. Mit számított neki, hogy alatt, ezen a kis bolygóján, annak is egy porba sápadt, elsötétülő táján romba dőlnek a tanyák, megfogynak az állatok és az emberek.

A motor hörögve zihált alattunk. A nap tovább vezetett. Óriássá nőtt, elnyúlt, és a sűrűsödő, egyre hűvösebb levegőben lassan reszketett, akár egy halódó vénember. Hanyatlásában, mint ahogy a szikláról zuhanó alpinista pillanatra megkapaszkodik egy-egy törékeny ágba, kiálló kőbe, gölyaként megült a távoli tanyák kéményén, gyöngyösként a kút ágasfája között, galambként az ól tetején, egyensúlyozó verébként az elnyúlt szamárkóró csúcsán, majd fejéről mindent lerázva, megtelepedett a látóhatár alján.

Fénye megkopott, színe kifakult, ahogy álla, szája, szeme, homloka eltűnt a lopakodó sötét-ségben. A göröngyök ropogtak a motor gumiabroncsa alatt. Már nem láttuk az utat, csak az ösztöneink vezettek. Járművünk lépésben berregett. Egyszerre oldalt kelni kezdett a hold. Gyér világa mind fényesebben ragyogott. Átevickéltünk egy másik világba, ahol a pusztai lelkek ezüst fátylai lobogtak körülöttünk a friss szélben, és Kutas alatt kivezéreltek bennünket a kövesútra.

6. Tisza

72

Atka és Körtvélyes

Amikor a Zrínyi utca végén, a régi szegedi úton karikáztam a Tiszára, a Karancsi rámpánál rögtön áthaladtam a gáton, be a széles hullámtérre. Különös világ tárult föl előttem. A gátat szegélyező, hosszan elnyúló, hol keskenyebb, hol szélesebb erdősávban rekeszre osztott kubikgödrök partján hatalmas füzek és nyárfák álltak. Ágaikról májustól augusztus végéig, a fejlődő kabócák habfészkéből szüntelenül csöpögött a nedv, mintha a fák könnyeznének.

A kubikok teteje szüntelenül gyűrűzött a föntről lehulló fatörmeléktől, madarak ürülékétől, az áradáskor bent rekedt halak és kételtűek mozgásától. A nőzirom és gólyahír a partokon virágzott. Beljebb, az aljnövényzet között már kora tavasszal megjelent a tőzike fehér harangvirága, és a szeder gyakran áthatolhatatlan, szúrós szövedéke kígyóként fonta össze a talajra hullt száraz ágakat.

A gátmenti szegélyerdőből kiérve, jókora ligetes mező fogadott, a Barci-rét. Hatalmas, évszázados *jelfák* álltak ott magányosan, és fiatal, sudár bokrok csoportja bontotta meg a tél kivételével mindig virágzó rétet. Itt legelt a gulya hosszú idők óta. A gondos pásztorok nyári állást, enyhet adó födelet készítettek és dörgölődző fát állítottak nekik.

A 19. sz. végén a gáttal kerített hullámtérben elindult a földművelés. Ahogy a zöldár levonult, vetni lehetett a száz napos kukoricát, krumplit, dinnyét, káposztát. A gazdák, hogy a gyümölcsöt ne kelljen a Tisza másik oldaláról hozatni, hamarosan gyümölcsfákat ültettek, amelyek Atkától Körtvélyesen át Mártély alá húzódtak. Szép sorban álltak, köztük a sárga homokot elgereblyézték. A telkeken magas cölöplábakra paticsfallal épült, kétszintes kunyhókat emeltek. Alsó részüket elválasztották. Az egyik rész napközben a lovak és a kocsi menedéke volt, a másikon szerszámokat, hordót, permetező szert tartottak. Fölül a tető alatt fekhelyet eszkábáltak össze. Ritkábban ülőhely és asztal is volt, vagy csak a padlózatra ledobott szalmára terített pokróc szolgált pihenőhelyül. Szögre fölakasztott tarisznyában itt tartották a napi elemőzsiát. A telekről nem hiányzott a téglával, később betongyűrűvel bélelt kút sem.

Az 1965-ös nagy áradáskor a nyári meleg vízben megfőttek, kiáztak, megfulladtak az öreg fák, a többit a szövetkezet rángatta ki, hogy állítólag több kárpótlást kapjon a biztosítótól. Így szűnt meg itt végleg a szép és értékes kertészkedés. Nem sokkal később lent, a Tisza-medernél, a második beton hajórakodó fölé *kőszarkantyút* építettek, amely megváltoztatta a víz áramlását. A mögötte egészen Körtvélyesig húzódó, gyönyörű homokpartot – amely emberemlékezet óta fürdőzők ezreinek, horgászoknak, illetve időnként kikötő halászoknak adott helyt – leszakította és eliszaposította.

Körtvélyes feltöltődő holtága egykor szintén kellemes kirándulóhely volt. Vonzott a gát előtt álló, vendéglátó és marasztó csárda, a gólyafészkes gátórház hideg vizével, a bérelhető ladikkal, jó horgászhelyekkel, a túlpárt gyönyörű őserdejével, amely aranyba öltözött, ha beköszöntött az ősz. A holtág végén hatalmas, kergüktől lefoszlott, halott nyárfák csontvázai sorakoztak a vízben. Mint égre jajszót síró, fölkiáltó jelek meredeznek ma is. Holdbéli tájjá változott, amely Fejér Csaba különleges hangulatú, szürrealisztikus festményein maradt meg időtlenül.

Tiszai áradások

A Tisza évezredek óta mindig bizonyítja, hogy zabolázhatatlan. Még a mind magasabbra épülő gátakat is rendre áttöri, és visszakéri ősi jussát, egykori területét. A folyószabályozás után felelőtlenül az ártérbe települt kistanyák rendre eláztak, egy része összedőlt. Ladikokon kellett menteni a tehetetlen öreget, gyereket, a jószágot és a kevéske értéket, amely a rideg lét legszükségesebb kíválmait szolgálták. Így is gyakran esett pótolhatatlan kár az életben. A gyümölcsösök sárral tapasztott, vesszőfalú szerszámos színjei, vityillói legtovább ellenálltak. Amikor levonult az ár és kiszáradtak, ezeket újra tapasztották, illetve meszelték. Hamarosan ismét folyt a munka, és a fönmaradásért való küzdelemben, a veszteségekről már senki sem beszélt.

Számomra két nagy tiszai áradás volt feledhetetlen. Az egyik 1965 kora nyarán következett be, amikor a szokásos májusi zöldár egyre magasabbra emelkedett és nem akart apadni. A mártélyi holtág partján az akkori vállalatok, intézmények üdülői már álltak a csárdával egy vonalban lévő partos területen. Korábban ide ritkán ért el a víz, ha ki is öntött, nagyobb kárt nem tett. Most kiderült, hogy nem megfelelően építkeztek. Előbb csak az épületek kertjeiben szaporodott a víz. Elöntötte a tűzrakó helyet. Az utolsó bográcsos főzésből ottmaradt hamu és faszén hosszú csíkot húzott a fák között hömpölygő, szennyes árban. Végül betört az üdülőkbe és mind magasabbra kúszott az átázott falakon.

Egyik barátomtól jelképes összegért egy vászonborítású, kétszemélyes ócska kajakot kaptunk. Ha belegondolok, Istenem, milyen felelőtlenek voltunk! Feleségem első gyermekünket várta. Már alig fért el az első ülésen, de kieveztünk a sodrásba, majd a zöld füzek között bujkáltunk, a fák gömbbé vált koronáival egy magasságban. Az ágakon karnyújtásnyira madarak énekeltek. Mi a nap járása szerint előbb ezüst, majd aranyhídon át, hangtalanul siklottunk a hullámok hátán. Föleveztünk Szegfüre és kijutottunk az élő Tiszára, ahol a folyó közepén megannyi uszadék hömpölygött lefelé barnás tajtékot verve. Lecsurogtunk az alsó fokig, ahol újra visszaveztünk az időszakosan élő mederré változott holtágba.

A másik élményem az 1970-es, addigi legnagyobb tiszai árhoz kötődött. Akkor már évtizede a Csongrád Megyei Köjálnál dolgoztam, az emberi nyomorúságról szerzett megannyi szomorú tapasztalattal, és nem gondoltam volna, hogy mindezt még fokozni lehet. A parton folyó erőfeszítésekből szinte semmit nem láttunk, mert megközelíteni sem volt szabad. Az áradó víz nem hagyott bennem derűs élményeket.

Egy reggel arra ébredtünk, hogy éjszaka a város megtelt idegen emberekkel, akik iskolákban, kollégiumokban, kórházban és jóra való emberek magánházaiban összezsúfolódva siratták elhagyott otthonaikat. Ebben a veszélyhelyzetben együtt kevertük a klórmeszet főnökeinkkel, szaladgáltunk lavórért és szappanért a tornatermekben élő vendégeinknek, és fogalmunk sem volt arról, hogy mikor telt le a munkaidőnk. Néhány órára hazarohantunk lefürödni, ruhát váltani. Állva faltunk valamit és futottunk tovább. Mindenki magát szervezte és a lelkiismerete szerint dolgozott, mert kevesen voltunk és sokan, akik kezdetben nélkülöztek. A Tisza ekkor is megmutatta, hogy nem az ember, hanem ő az úr és összekovácsolta a széthúzókat.

A Tisza-gát

A vízügyi szakemberek ma már vitatják, hogy a folyószabályozások mennyire voltak hasznosak. Joggal érvelnek, hogy a földéhséget csillapították, amikor nem biztosítottak kellő nagyságú árteret. Az áradások kártételével vagy a tájon hirtelen átzúduló víz elfolyásával, amely a földeknek nem biztosít a nyári aszály idejére tartalék nedvességet, többet veszítettünk, mint amekkora hasznunk van a termőre fogott, máig semlyékes, rossz minőségű egykori árterületekből.

Ellenérvek is mutatkoznak. A gátépítés a forradalom bukása után nagyon sok nincstelen, egykori zsellérnek évtizedekig adott munkát és kenyeret. Bibó Lajos feledhetetlen írásaiból tudjuk, milyen iszonyatos erőfeszítéseket tettek a kubikusok a megélhetésért. Végül itt maradt a gát, amely városokat, falvakat véd és kiemelkedik a környezetből. Nem annyira, hogy az ember fennkölt elbizakodásában felülről nézzen le a tájra, mintha repülővel haladna át fölötte, csak egy kis madártávlatot, rálátást biztosít.

Amikor két nagyszerű képzőművészünk, a festő Novák Lajos és a grafikus Csohány Kálmán Mártélynál vagy Atkánál fölért a töltés tetejére, gyakran leült az oldalába nézelődni. Egy-mástól függetlenül – nem szó szerint, hanem tartalmilag idézve –, ezt mondta:

„– Azért születtem, hogy ide eljussak és gyönyörködhessem”.

Ezt a látványt máshol nem találták meg. A grafikus Csohány a Bandula kocsmából a Zrínyi utcára vette az irányt, a lelkének kedves Sas-érbe. Galyasinál olvasott a 13. században itt zajlott *Hód-mezei csatáról*; hallott róla, hogy a gátépítéskor több tömegsírt is találtak a közelben, és kocsikkal hordták az épülő töltésbe.

„– Ha a Zrínyi utcán a Tisza felé ballagok, a Bodzási úton balra a búzamezők, jobbra a rizsföldek kalászhajói bólogatnak. Visszapillantok a város apróvá vált épületeire; alattam tehát bög a száraz mezőn, fehér falú tanyák kéménye füstöl. Azután fölérek a gátra. Ismered, milyen fantasztikus érzés, amikor a töltés koronáján végig gurulsz? Tudod, hogy alattad őseid csontjai ropognak; ez a zene kísér, óv utadon, jelezve, hogy veled vannak, és a legnagyobb magányodban sem vagy egyedül?” – magyarázta Csohány.

Máskor így folytatta:

„– Mártély és Atka között, ha megállok a gáton, hátam mögött a lebotolt füzekkel és nyárfákkal szegélyezett kubikgödrök húzódnak, mögöttem pedig mindig méltóságosan ott folyik a meg nem zabolázható, elpusztíthatatlan Tisza, a legmagyarabb folyó. Egyszerre van itt a múlt és jelen. Varázsát most magamba szívom. Otthon csak a szemem kell behunyni, hogy rőt mezők, zöld fagömbök, gondterhelt idős és mosolytól sugárzó fiatal arcok energiát adjanak a rajztömb, illetve a vászon halott világába életet lehelni.”

Füstös Zoltán, Novotny Emil, Csizmadia Zoltán, Nagy György Sándor és sokan mások évtizedekig visszajártak ide. Egyik mindezt a földolgozhatatlan élményt akarta megfesteni, másik fotóin megörökíteni. Utánuk fiatal művészek serege érkezett, akik tovább folytatták elődeik megkezdett, és soha be nem fejezhető alkotását.

A Tiszát néhány éve elmérgezték. Halottnak vélt vizébe koszorúkat dobáltunk, kis tutajokon égő gyertyákat úsztattunk le fájdalmas gyászunk és együttérzésünk kifejezésére. De a Tisza holt csöppjeiből is újra éledt, tiszta vizéből milliárdnyi tiszavirág kelt életre már a következő évben, egy nyár eleji alkonyon.

Ha megfordulok, előttem messze szülővárosom ódon templomtornyai, régi és új épületei. Ahogy a nap jár, úgy aranyozza be a falakat és hívogatnak: „– Itt vár a családod, ez az otthonod”. Egész „Hódmező-Magyarország” –, ahogy Galyasi Miklós fogalmazott.

Balra tanyák emelkednek ki a rengő búzatáblákból, kukoricásból és kenderföldekből. Alföldünk egyik jellemző értéke ez. Jobbra és a gát alatt még mindig ott van egy maroknyi gyeper, megőrizve a hajdani puszták hangulatát. A székfűvirág, számarkóró, a vad őszi rózsák úgy nyílnak egymás után, ahogy az évszakok váltják egymást.

Minden együtt van itt, amiért érdemes volt nekem is megszületnem és élnem.

75

A Sas-ér

Életem első tiszai kirándulása az volt, amikor anyai nagyanyám Etus húgáéknak az atkai út mellett lévő tanyájukban egy közös, családi ebéd után édesapám ráültetett rossz biciklijére, és a hepehupás makadám úton kikarikázott velem a folyóra. A fenekem a kényelmetlen, vékony vázon csak a gátig fájt és zsibbadt, azután elfelejtettem minden földi kínzenvedést, amelyet a kerékpározás addig okozott. A hajladozó fűzfák és a hatalmas nyárfák alatt, mint valami őserdőben elvesztem. A hajórakodókhoz vezető jókora köveket kerülgetve, egyszeriben kitárult előttem a méltósággal kanyargó, lassú hullámokkal sodródó Tisza. Ekkor egy életre eljegyeztem magam vele.

Apám átmutatott a túlpartra, a fák mögé kerülő naptól ellenfényben itt-ott áttűnő, komoran sötétlő erdőre, amelynek mozdulatlan falát a benne zajló élet tette vidámmá, és tömören így nevezte: „a Sas-ér”. Az alkonyattal hazatérő és éjszakára a lombok közé vagy fészükbe beülő rengeteg madár nagy káromgással, csattogással, fütyüléssel helyezkedett el a magasban, és amikor a komp utolsó járata után kikötött a gátórház mellett, a gyorsan gyérülő fényben elhallgattak.

Másfél évtized telhetett el, amikor ismét találkoztam a Sas-érrel. Közben jártunk a Tiszára, de mindig a város felőli homokos parton telepedtünk le. A kompjárat megszűnt, de egy jókora dereglye még közlekedett a két part között. Már nem a lovas kocsikat, hanem a gyalogosokat és a bicikliseket szállította. A túlparton táblák jelezték, hogy védett terület és tilos belépni. Ettől vált a dolog izgalmassá.

Szerettem volna meglátni mindazt, amelyek miatt nekem, a por fiának nem lehet élveznem azt, amit másoknak szabad. Életemben ez volt az első olyan megálljt parancsoló tilalom, amelyből meg kellett tanulnom, hogy a társadalomban mindent meg lehet tenni, csak nem mindenkinek. Akire a nagy varázsló rámutat, hogy te nem tartozol közénk, méltatlan vagy, azokat kiközösítik mindabból az élvezetből, amelyet a szűk elit élvezhet.

A vágyam, hogy beléphessek a tiltott tiszai Paradicsomba, mégis hamarosan teljesült. A verse miatt 1956 után elítélt Galyasi Miklós éppen a börtönből szabadult, és néhányan minden figyelmeztetés ellenére újra kezdtünk hozzá járni. A Madártani Intézet igazgatója, dr. Sterbetz István ornitológus – akinek sok más, ritka természeti értéket nyújtó terület védetté nyilvánítása mellett köszönhető volt a Sas-ér megmentése is – Vásárhelyen járt. A Pusztta mellett mindig első dolga volt, hogy a Sas-ért meglátogassa. Galyasi összegyűjtött bennünket. Még Oros-házáról, az ottani kórházban röntgentechnikusként dolgozó Mukulu becenevű amatőr madarász is átjött, és fiatalok vagy nyolcan, tízen elindultunk Atkába gyalog. A parton Sterbetz István már várt, aki túl volt hajnali szemléjén, és átvitt bennünket a túlpartra. Kezdetben olyan

volt az erdő, mint bárhol a Tisza mentén, ahol épségben meghagyták az ősi fákat. Ahogy beljebb vezetett bennünket az aljnövényzetben egy alig látható gyalogösvényen, mind jobban erősödött a madárzaj. Ekkor végérvényesen megtanultam, hogy ilyen helyre nem érdemes rövidnadrágba jönni, mert a derékig érő, szűrös szederindák combtőig véresre karcoltak.

Egyszerre csak ott álltunk a gém- és kiskócsag telep közepén. Kapkodtuk a fejünket, mert fölülről jókora, híg, fehér ürülékfröccsök formájában szóródott ránk az áldás. A fészkekben a kismadarak kirepülés előtt voltak, a szülők serényen etettek és ügyet sem vetettek ránk. Amott kormoránok fészkeltek, és ahol a legmagasabb volt a fa, hatalmas fészkéből méltósággal szállt ki a hely névadója, a réti sas.

76

Mártélyi emlékeim

Legnagyobb és legmélyebb hazai természeti élményem a Tiszához köt. Nekünk vásárhelyieknek megadatott az az öröm és érték, hogy két Tiszánk is van: egy az élő folyó, másik pedig a holt ágak. Amikor Atkánál fölmásztam a második hajórakodóra, és az alkonyi napban megpillantottam a Sas-érhez vezető ezüsthidat, elfelejtettem a füstként körülöttem kóválygó szúnyograjt, amely valamennyi végtagomat folyamatos kalimpálásra készítette.

A víz halkán csobogott, és méltóságosan úszott lefelé. Erőteljesen belevágott a meredek partba, és sorra döntögette az évszázados fákat. Ettől kezdve, bárhová vihetett a sorsom: négy kontinens gyönyörű tenger- és óceánpartjain, sivatagokban vagy hegyek között jártam, mindig megállapítottam, hogy a mi Tiszánk a legkedvesebb. Nem voltam egyedül. A Kaliforniában élő vásárhelyi Lázár unoka, Lajta Iván kedves barátom, amikor visszajutott ősi szülőföldjére, biciklin kitekért a „dög-Tiszára” – ahogy az itteni parasztok nevezték –, és csöndben horgászni kezdett, bevallotta, elsősorban ezért az élményért teszi meg a tízezernyi kilométert, mert az újabb látogatásig itt töltődik föl.

Nagyobbacska voltam, amikor iskolai csoporttal először jártam Mártélyon. Ahogy a gátról leértünk, kitárult előttem a mozdulatlan víztükör, amely csak ritkán fodrozódott egy-egy szellőkéstől, vagy vetett gyűrűt a mélyből fölvetődő halaktól. Futottunk a part mentén magányosan álló nagy nyárfa alá, amely hatalmas koronájával teljes pompájában virult és árnyékot adott osztálynyi sokaságnak. Megfogott a táj szépsége, ennek a jókora hosszú, elgörbülő tónak lágy arculata. Akkor csak két kabinsor volt a parton, egy csárda és lejjebb néhány idényjellegű halásztanya. A part hétvégén telt meg kirándulókkal, akkor sem volt zsúfolt. A halászsoktól néhány forintért akár egész napra is lehetett ladikot bérelni, és bejártuk vele az alsó foktól Szegfüig a holtág minden zeg-zugát.

Itt kezdtem udvarolni életre-halálra társaságunk lánytagjainak, amikor negyven éve közülük az egyik férjül vett. A boldogító igen elhangzása után, még akkor este kikarikáztunk Mártélyra, ahol a faluban kis szobát béreltünk. Az udvar végében állt a kies lak, ahol minden hajnalban kakasok kukorékolására ébredtünk. Egyetlen régi parasztág volt benne, amely olyan szűkösségek bizonyult, hogy fordulni csak egyszerre tudtunk.

Napközben messze kieveztünk a vízre, a holtág valamelyik vége felé, ahol hétköznapiak még csöndesség honolt és horgásztunk. Önellátók voltunk. Számított, hogy halat fogjunk, mert akkor nem kellett a vendéglőben költenünk, hiszen kevés pénzel indultunk a közös életbe. Két tányérunk, de egy kanalunk és bicskánk volt. A túlparton, a Szúnyog-szigeten a meleg elől behúzódtunk a fűzfák alá, ahol délben megsütöttük vagy megfőztük az apró

keszeget és naphalat. Előbb a feleségem lakott jól, azután elmosta a kanalat és én következtem. A baj néhány nap múlva bekövetkezett. A Tisza közepén pucoltam a halat, és már kellően síkos volt a kezem. A bicska kicsúszott a markomból és odaveszett. Festő barátunk segített ki, kölcsönadva a kését.

Ha ma visszagondolok a nászútra, összeszorul a torkom, milyen nyomorultul telt, de akkor még nem éreztük a ránk nehezedő gondot. Mártély szépsége, a víz bársonyos érintése, és ifjúságunk tüzeiben a szerelem lobogása mindent feledtetett.

III. VÁSÁRHELYI EMBEREK

7. Egyszerű emberek

77

Földbe süllyedt őseink

Egyéni életutunk olyan, mintha rövidített formában az emberiség fejlődésének történetét ismételnénk meg, és az évek múlásával, öregségünkre az álmvilágba merülő gyermekkorban őseink hajnalát élnénk át. Kisgyerekként kapcsolatba kerültem a vásárhelyi földdel, és akármerre mentem, a rögök között mindenfelé különös tárgyakat találtam. Csak le kellett értük hajolnom és fölszedni, hogy gyűljenek az edénydarabok, törött cseréppipák, csontok, hálóneszegek, marokkövek, kőbalta töredékek és kovakőből pattintott élek. Mindegyik szólt hozzám, hordozott valami üzenetet.

Hétezer év óta szinte megszakítás nélkül éltek ezen a tájon. Bárhonnan is jöttek, a legtöbben idáig jutottak. Megtetszett nekik a termékeny, vadban bővelkedő föld, a vizektől védett, lakóhelynek alkalmas dombok sokasága, és a hosszan elnyúló földhátak vonulata. Egyes népeket tovább űztek, mások itt helyben elpusztultak vagy beolvadtak. Az agyagon kívül itt mást nem lehetett bányászni, de ebből sokat fölhasználtak edényeikhez, hajlékaikhoz. Mégis a legvonzóbb a föld volt, amely – ha rajta jól gazdálkodtak – minden családnak megélhetést biztosított. Évezredek alatt hány nép, utódok sora vallotta már ezt a földet magáénak, és hány emberben alakult ki iránta hazaszeretet?

A föld igazi birtoklása mégsem az volt, hogy a termését begyűjtötték, és egy ideig éltek belőle, hanem az, ha itt is haltak meg és belé temetkeztek. Akkor nem lehetett tőlük többé elvenni. Hősökké úgy váltak, ha ezért a földért haltak meg, és testükből alkottak humuszt a következő éhes nemzedéknek. Így vált a talaj tápláló Földanyává, amely emlőjéből százezrek életét keltette újra.

Mi vásárhelyiek különösen gazdagok vagyunk, mert itt az emberéletem gyakran tékozoltuk, és bőven jutott belőle fizetségül az anyaföldnek adva. Így vált e humusz szüntelen testében nevelő, áldott állapotban lévő anyánkká, aki akkor sem hagy bennünket magára, ha kiröpülünk karjai közül. Édesanyánk egyszer csak végleg távozik és elenged bennünket, de Földanyánk újra megtermékenyül tőlünk, és többé nem ereszt. Mindannyian ott pihenünk benne, és őrizzük törött cserepeinket, e világon félbemaradt életünket, amelyet többé már senki sem háborgathat.

A régmúlt lassan feledésbe merül, legföljebb a múzeumok tárlóiban csodálható meg belőle valami. Ami itt kísért, elpusztított külbeli hajlékaink. Darabig még álltak a föld nélküli, üres házak, és például az újkori Kökény-dombrán a 19. században emelt épületek vert falából ki-látszottak a kőkori bekarcolt és rátétdíszítésű cserépdarabok, edényfülek. Amikor a tolólapok elegyengették a földet, ahol egykor tanya állt, még évekig szürkébb volt a talaj, látszott a falak körvonala, a kemence cseréppé égett darabjai között a szürke hamu. Kikandikált egy-két ácskapocs, a petróleumlámpa vagy a pörzsölőgép lemezdarabkája, üvegcserepek, szárától megfosztott gumicsizma darabja; mindaz, amit a sebtében elköltözésnél hátrahagytak.

Egyet nem látok, ezt évezredek hagyományai múltán csak a mi nemzedékünk tudta ilyen gyökeresen kiűzni, ennyire nyom nélkül eltüntetni: a hátramaradó embert.

Édesanyámat temettük

Amikor bevittük a kórházba, még nem gondoltam, hogy életének ez az utolsó útja. A természet ítélkezett. Betöltötte 88 évét. A sors hagyott neki még néhány hónapot. Testes, erős volt, azután a betegség fokozatosan kiszívta erejét. A bőre átlátszóvá vált és rátapadt csontjaira. Korábban a varrótű már régen kiesett kezéből, olvasni sem látott. Betegágán csak ujjai sodorgatták zsebkendőjét, ahogy egykor a ruhákat igazgatta.

Midőn az apját temettük, holtában is milyen magasztos pompa vette körül, pedig szegények voltunk, nem futotta különleges bánásmódra. Két napig szobájában volt szépen hímzett halotti leplek között fölgravitalozva. Fejmagasságba helyezték, hogy fölnézzünk rá. Kezdtük megszokni a fájó gondolatot, hogy nincs többé. Volt időnk, hogy elbúcsúzzunk tőle.

Édesanyámat már nem tudtuk ápolni. Betegsége és az a tény, hogy a család dolgozik, lehetetlenné tette, hogy otthon maradjon. Amikor elérkezett az óra, nehéz szívvel váltunk el tőle. Minden nap imádkoztunk, hogy gyógyultan térjen vissza. Néhány hét múlva már csak a mi aggodásunk, szeretetünk, valamint kórházi dolgozó társaim lelkiismeretes munkája nyújtotta szenvedéseit. Számára idegen környezetben, egy öreg vaságyon, testébe vezető csövekkel béklyózva csendes, de fájdalmas elmúlásának rabjaként, kiszolgáltatottan feküdt, amikor már nincs különbség a nappal és az éjszaka között, csak a homály közeledik felé egyre fenyegetőbben.

Hajnalban még rohantam hozzá, hogy megfogjam kezét, és letöröljem veritékező homlokát, de már csak lepedőbe csavart kihűlt teste fogadott. Imádkoznék, kiáltanék, de semmihez sincs erőm, tehetetlenül vergődöm tele lelkiismeret-furdalással, mit mulasztottam el vele szemben, amit már nem tudok pótolni?

Úgy kívánta, hogy holttestét elhamvasszuk. Tőlem ez idegen, de kérését nem lehet megtagadni. Viszi az autót, rázkódik, ég, összesöprik, és egy szállító tartályba kerül. Közben eltelik másfél hét. Még nincs eltemetve, csak lelkünk kavarg. Végre visszaérkeznek a hamvak. Nézem ezt a szürkés fehér, darabos port, amely valaha engem hordozott, nevelt és óvott, most végleg „isa pour es homu”.

Halálát nem hirdetjük, nem tolongnak körülöttünk. Nem jön városi szónok, a gyászmenet előtt plüss párnán nem visznek kitüntetések. Jajongó hegedűszó sem kíséri, mint hajdan az apját. Ő „csak” egy semmi kis varrónő volt. A legszűkebb család és néhány közvetlen barát áll mögöttünk. Az urnával már a temetőben találkozunk. Kedves zsoltárait énekeljük, de hangunk elcsuklik, a könnyünk emészti föl. Apám koporsója mellett kis gödör nyeli el végleg azt, ami édesanyámból e világon megmaradt. Ráhúzzák a betonlapot és elhelyezik rajta virágainkat. Néhányan már az órájukat nézik. Rohanni kell vissza a megszakított küzdelmet folytatni. Sebtében még egy búcsúölelés, néhány szó, amely vigasztalódást ajánl. Fölzúgnak az autók. Gyors kerekeken robog az üressé vált jelen a szürke jövő felé.

Míg élünk, fogyó lendülettel ki-kijárogatunk csendes búsongásra, de egy-két nemzedék múlva e helyen más sír, más fájdalom, és újabb név lesz a sírjelen. Hazafelé botladozunk. Már nincs könnyünk, csak lelkünk kapaszkodik még a temetőkapun lévő, utolsó reményt sugalló gondolatba: „Föltámadunk”.

A vásárhelyi szegény ember

A vásárhelyi szegény embert legjobban Kiss Lajos néprajztudósunk ismerte. Két kötetben mindent megírt, amit tudni kell róluk. Kései utódként csak egyetlen család ismertetésével szeretném nagy elődömet kiegészíteni. Bemutatni azt, hogy ki volt a legszegényebb?

Magyar Mihálynak hívták. Amikor megismertem, már öreg ember volt, akinek régen pihenni kellett volna. Szálas alakja meghajlott, azon egy deka fölösleges súly sem volt a sok koplálástól és a nehéz élettől. Párjával alkalmi munkákból tengették életüket. Mihály a nagyapámhoz járt. Nem kéregetett, nem volt ő koldus, hanem megvárta az ebéd maradékát. A sanyarú kosztért mindig derekasan megdolgozott. Fölvágta a következő napi tüzelőt, cipelte a zsákot a padlásra, falat javított. Még a legocsmányabb föladatot, az árnyékszék kitisztítását is szó nélkül végezte.

Felesége, egy töpörödött kis öregasszony, nagyon szépen tudott kézimunkázni. Családunk nőtagjainak minden ágyneműjére, zsebkendőjére finom öltésekkel belevarrta a monogramját és szépen körbehímezte. A két öreg kint lakott a szentesi útfélen a felekezet nélküliek temetőjénél. Ott engedtek nekik összeeszkábálni egy kalyibát, amelyben meghúzták magukat. Gyerekük sosem született.

Nagy bajban voltunk a háború után. Mihály bácsi változatlan jött, és lassanként mi is éppen olyan szegényekké váltunk, mint ők. Gondosan ügyelt rá, hogy ne rögtön ebéd után érkezzen, nehogy azt a látszatot keltse, hogy kinézi a tányérunkból a falatot. Csakhogy az asztalunkról elfogyott az étel, és az a néhány morzsa, ami még akadt, pillanatok alatt eltűnt. Kétségbeesve mutattuk Mihály bácsinak az üres kondért. Az öreg nem tágított. Éppúgy gyújtóst vágott anyámnak a következő napra, mintha a tűzhelyet be tudtuk volna gyújtani. Egy darabig még éhen elüldögélt a fal mellett.

Biztattuk, menjen be ehhez vagy ahhoz, ők gazdagabbak, most is pár csirkét cipelt haza a bejárónő a piacról. Az öreg ingatta fejét és így szólt:

– *A gazdag nem segít. Szegényen csak egy másik nyomorult szíve esik meg.*

Magyar Mihályéknak soha, semmi nem sikerült. Bármibe fogtak, mindennek kudarc volt a vége. Hiába dolgoztak inuk szakadtáig, öregségükre már rongyokba jártak. Sokan voltak így a 18. század végétől, amikor az urbárium bevezetésekor a zsellérség nem kapott földet, és a megélhetés mind nehezebbé vált.

Mihály bácsi egyszer csak elmaradt. Akkor pedig már volt kevéske maradék a tál ételből, és szeretnénk volna segíteni. Apám biciklire kapott, hogy fölkeresse. A viskók között érdeklődött, de nevük alapján nem ismerte őket senki. A szegénység újabb fokmérője volt, amikor az embert nem a neve, hanem a kinézete alapján azonosítják. Kiderült, hogy éhezésükben elsenyvedtek és meghaltak. A többi rongyos jeltelenül elkaparta őket a felekezet nélküliek temetőjébe, pedig reformátusok voltak. Másoknak járt egy fejfa, nekik nem lett volna mit a sírjelre vésni, ezért csak egy horpadó hantot kaptok. Ha valakinek már a nevét és hitét is eltörli a társadalma, az a szegénység legalsóbb foka.

Elhanyagolt emberek

Gyermekkorom legtragikusabb vásárhelyi élményei közé tartozott, hogy naponta találkoztam a társadalomból kiközösített, szörnyű fizikai állapotban lévő emberekkel, akikkel ekkor – a második világháború alatt és ezt követően még néhány évig – senki sem törődött. A városi szeretetház zsúfolásig tele volt hasonló szerencsétlenekkel, oda tizede sem fért be azoknak, akik támogatásra szorultak. Sokan nem is vállalták ezt az életet. Féltek a zártságtól, szabadságuk elvesztésétől, az esetleg megalázó bánásmódtól, a zsúfoltság szülte állandó torzsalakodástól.

A háború után azokban a vezetői székekben, amelyekből ezekért az emberekért valamit tenni lehetett volna, hihetetlenül korlátolt vagy működésükben pórázon tartott emberek ültek, akik félelmükben parancsra engedelmeskedtek. Abban az időben már megindult az osztályharc. Azok, akik a szerencsétleneknek munkát, kenyeret, esetleg hajlékot adhattak volna, vagy maguk is elszegényedtek, vagy börtönbe kerültek, avagy hasonló sorsra jutottak. Elindult a gazdák, önálló kisiparosok üldözése, a közalkalmazottak B-listázása. Ebben a társadalmi légüres térben ezrek koldultak magányosan az utcákon.

Apám vasárnap délelőtt elvitt a belvárosi katolikus templomba. Itt verődtek össze a szerencsétlenek nagymise előtt. Emlékszem, az akkor még meglévő, betonból öntött, szecessziós ívekkel kanyargó kerítésnél, az Andrásy utca felől, egymás mellett, sorban ültek a tenyerüket és kis bögréiket, tányérjaikat eléjük tartó, mocskos, szakadozott rongyokban didergő, a hidegtől elkékült emberek. Az igazi szörnyű látvány akkor tárult elénk, amikor befordultunk a kapun és a templom bejárata felé igyekeztünk. Két oldalt csonkolt végtagú, sőt kéz és láb nélküli hadifoglyok ültek, feküdtek rongyaikban. Sebeiket korábban nem látták el. A zúzott, tépett, roncsolt végtagok egy része borzalmas látványt nyújtó sebhelyekkel, forradásokkal, fityegő bőr- és izomcsomokkal éktelenkedett. Ezeket még ki is takargatták a látvány elviselhetetlenségével érzelmeinkre hatva.

Tolószék, járókeret, rendes hónaljmarkó vagy művégtag – amelyek ma a mozgáskorlátozottak rendelkezésére állnak – egy darab sem volt. Helyette maguk által összetákoltt, helyváltoztató segédeszközök, amelyekre támaszkodtak, vagy a földön csúszva-mászva tudtak előrébb jutni. Görbe akácágakból összekötözött, felső végükön rongydarabokkal kipárnázott botokat szorítottak hónuk alá. Nyikorgó, rozsdás vasdarabokból összenyitott vagy drótozott pótlábat kötöztettek combcsonkjaira. Az alsó végére kopogáscsökkentő rongyot tekertek. Akinek mindkét lába hiányzott, a csonkokra külső autógumiból kivágott védőt kötöztött, hogy magát húzva ezen csússzon. Irigyelt embernek számíthatott, aki olyan deszkán ült, amely alá két tengelyre ócska babakocsi négy kerekét szerelték, mert ha legalább egyik keze megvolt, bottal lökhette magát előre, akár lápi ember a tutaját.

Közvetlenül a templombejárat előtt ültek, álltak azok az idős nők, akiknek a kezeletlen vérbajtól már nem volt orra, ajka, füle, másoknak a szemüregéből véres váladék csurdogált. Akár a leprásoknak, lerothadtak kiálló, könnyen sérülő testrészeik. A legtöbb hangos jajgatással adta tudtul embertelen szenvedését, fokozva a lelki hatás gyötrelmét.

Hétközben az utcákat járták. Benyitottak minden kapun, és azonnal be is surrantak, ha elfelejtették bezárni. Addig nem távoztak, a konyhaajtóban rimázkodtak, amíg a házban lakók olykor utolsó falatukat meg nem osztották velük, csak hogy minél előbb elmenjenek. Az emberek iszonyodtak és féltek tőlük, nehogy rájuk ragadjon szörnyű, gyógyíthatatlan betegségük. Azok sem jártak jobban, akik bezárkóztak. Kopogtak az ablakon, verték a kaput, csöngettek, amíg valaki ki nem jött egy féltányér maradékkal vagy szelet kenyérrel.

Ehhez az áldatlan állapothoz az is hozzájárult, hogy a városban alig volt orvos. Néhány öreg doktor a kórházban gyógyított, a többi a fronton szolgált. Ide kerültek a gyógyszerertalékok is, amelyek a háború végére teljesen elfogytak. A betegek a régi füves recepteket vették elő, és magukat kuruzsolták.

Családom legtöbbet a cipőkkel kínlódott. A bőrt és gumit szintén fölélte a háború, így a teljesen elhasznált lábbeliket minduntalan javítani kellett. Újat nem lehetett kapni, vagy csak feketén, és pénzünk sem volt rá. Korábban az elkészült javításért a megbeszélte időre elmentünk a suszterhoz. A legnehezebb években ők hozták el, hogy szolgáltatásukért azonnal és biztosan kapjanak fizetséget. Este, olyankor érkeztek, amikor otthon volt a család, lehetőleg vacsora-időben. Amíg a kifizetést szüleim elintézték, a mester fájós lába miatt leült egy székre. Már amikor belépett, éreztük a förtelmes bűzt, amely áradt belőle. Ez hétről hétre ismétlődött. Tanakodtunk, hogy mitől lehet? Apám észrevette, hogy nadrágja alatt mindkét lábszára jóval vastagabb a szokottnál. Rákérdezett, mitől van megdagadva? Kiderült, hogy a többbrétegű fásli kövéríti. Mindkét lábszára tele volt tenyérszerű, gennyes, rothadó fekélyekkel, amelyek egész nap folytak szabályszerű hullabűzt árasztva.

Ki tudja, mi lett ezekkel a szerencsétlen emberekkel és hová kerültek? Egy nap arra eszméltünk, hogy nincs több elhanyagolt beteg, koldus a városban. Valószínű összegyűjtötték őket és elvitték valami betegtáborba vagy intézetbe. A mi cipészségünk sem jött többet. Valahol belehalt érzésküldetésbe.

81

Küzdelem a kenyérért

Különös érzésekkel nézem a mai Kossuth-téren a fiatalokat. Görkorcsolyával száguldoznak a járókelők között, fülükben karika, orrukban fémcillag, hajuk piros vagy kék, és úgy ágaskodik összetapasztott fürtökben, akár a sündisznó-tüske. Jó nekik. Van idejük és kedvük magukkal foglalkozni. Mit tudják ők, mi volt a jegyrendszer? Az enyém, és az előttem járó nemzedékek tagjai a mindennapi betevő falatért loholtunk egész nap. Már a háború utolsó részében arra eszméltem, hogy otthon nincs kenyér, és ez az állapot, ha a nincstelenséget lehet fokozni, a béke első éveiben csak fokozódott.

Minden élelmiszert jegyre kaptunk. Azaz, kaptunk volna, ha a boltok polca nem ásít üresen. Csakhogy ritkán töltötték föl. Ahogy a sütődeből a kocsi megérkezett, a hajnal óta sorban álló tömeg megrohamozta az üzletet. A pultot rátolta az eladókra. Kiabáltak, sírtak, kezek erdeje, mint dagálytól üzött hullámokban tekergő hínárok hajladoztak és kapkodtak a darabka kenyér felé. Kiderült, több jegy van, mint amennyi kenyér. A pék nem süt többet, a napi lisztadag elfogyott, és akinek nem jutott, legföljebb reménye lehetett, hogy a következő hajnalon neki is jut egy falat.

A Szent István utcában laktunk. A Görbe utcában a család barátja Czirbusz János pékmester lakott, akiből sztahanovista élmunkást faragtak. Ez azt jelentette, hogy a műszakot akár 4-6 órával is megtoldotta, és amíg bírta; míg a tüdeje a belélegzett lisztportól, szíve, egész keringési rendszere a forró kemence előtt, az állandó folyadékvesztéstől idő előtt végleg le nem állt, több kenyeret sütött, mint az egy embertől elvárható. Ennek volt köszönhető, hogy minden hét végére a vízzel megszaporított tésztából annyit tudott takarékoskodni, hogy feketén, jegy nélkül kaptunk egy veknit, ami életmentő kincs volt.

Nagy gondot jelentett, hogyan hozzuk el? Felesége vagy lánya még csak kilopta nekünk a sütődéből, de a fél városon keresztül kellett hozni, és ez sok veszéllyel járt. Besúgók hada figyelt mindenkit és mindent. Az árnyékszékre nem mehetett úgy ki az ember, hogy a szomszédja ne leste volna, nem Rákosi arcmását viselő újságot visz-e magával a fenekét törölni.

A választás rám esett. Családunkban a felnőttek egész nap munkát kerestek vagy dolgoztak, nem értek rá, meg gyanúsabbakká váltak volna, mintha egy gyerek járkál a pékség körül. Kis emberke voltam, és az út nagyon hosszú volt Susánig. Már odáig elfáradtam, azután visszafelé meg cipekedhettem. Csakhogy éhes szemek figyelték a szatyrot, mi van benne? Mindig úgy kellett igyekeznem, hogy körülöttem több járókelő legyen, nehogy egyedül maradjak, és a kenyeret elvegyék tőlem. Ez valahogy sikerült is, csak a kutyákkal volt nagy gondom. Nemcsak az emberek éheztek, de a százával kicsapott kutyák is ennivaló után kóboroltak. Megéreztek a friss kenyér illatát, és előbb csak néhányan, alattomosan követtek, de a Csúcsig falkává szaporodtak. Amikor a szatyrot magamhoz szorítva rohanni kezdtem, ugatva üldözőbe vettek. Ha rosszat álmodok, ma is vicsorgó agyarak elől menekülök, de lábam földbe gyökerezik.

82

A Pál utcai pékmester

A pékek nekem „szent emberek”. Ők fejezik be azt a munkát, amelyet a szántó-vető egész évben végzett, és megsütik népünk fő táplálékát, a kenyeret. Alig van pihenőjük. Szombat este fejezik be a munkát, és vasárnap délután ismét kezdik, hogy hétfőn reggel friss kenyérünk legyen. A mai kenyérgyárakban, ahol több műszakban dolgoznak, a gép a tészta és a sütőmester közé állt, a kenyér már nem olyan személyes, mint amikor hatalmas tésztatömeget kellett egyben meggyúrniuk. Minden péknek volt saját módszere, ettől vált e finom táplálékunk egyedivé.

Közülük is egy családra emlékezem különös szeretettel, a Molnárokra. Sándor Újvároson dolgozott, János pedig a Pál–Gorkij utca sarkán. Teréz nagynénémet ő vette feleségül. A rendszer a pékeket is szövetkezetben dolgoztatta. A normát emelték, a földadatot mind nehezebb volt teljesíteni. Nyaranta az iskolaszünetben eljártam hozzájuk segíteni. Ekkor már 15-16 éves gimnazista voltam.

A munkám abból állt, hogy előtte való este elmentem, ott aludtam, és hajnalban, amikor a kemence már tüzes volt, Jancsi bácsival hosszú kampókon, a vetőgödrön át kiemeltük az izzó szenes kosarakat és kivittük a hátsó udvarba hűlni. A bevetésnél adogattam a szakajtó kosarakat, majd a nedves ruhákat teregettem száradni. Míg sült a kenyér, gyorsan reggeliztünk, mert a dagasztó termet föl kellett söpörni, a következő napi adag kenyérnek valót előkészíteni, a lisztet targoncán betolni. Amikor kiszedtük a vekniket, polcokra raktam, és jöttek a szomszédok vásárolni. Ettől kezdve szünetelt az én segítségem.

Jancsi bácsi alacsony, szikár, barna ember volt. Csak a liszt fehérlett rajta, amely egész alakját finoman beszította. Csodálni való volt az élet- és munkakedve. Ritkán láttam pihenni. Valamit mindig tevékenykedett a ház körül. Egyedül a könyvekre nem sajnálta az időt. Széles körű olvasottsága követendő példaként állt előttünk.

Akkor már életének 60 éve felé járt. Néhány évvel korábban tért vissza a szovjet hadifogságból. Elvitték a Ladoga-tóhoz, azon is túl, Észak felé, ahol néhány hónap kivételével, szinte csak a villódzó északi fényt látták, és télen, az átlagosan mínusz 40 fokos hidegben

egymást figyelmeztették, hogy „dörzsöld meg az orrod vagy a füled, különben fagyottan letörik”. Itt öszült meg, skorbutban hulltak ki a fogai, háta meghajlott, csak élénk szeme és dolgos karja maradt változatlan. Itthon elvették kis pékségét. Egy ideig el kellett járnia, míg végre szövetkezeti alkalmazottként otthon süthetett, egykori saját pékségében. Előbb még kis üzlethelyiségéből a háztól is eladhatott, de ezt hamarosan megszüntették, és a bolt átalakult éléskamrává.

Ebéd után, amikor szabaddá váltam, boldogan szorítottam magamhoz, a béremül kapott kilós veknit, és szaladtam vele haza, hiszen az egész családnak fontos volt a keresményem. Gyakran még délután is visszamentem, mert a napi jelentést időre kellett a központba bevinni. Ilyenkor elkaptam biciklijét és boldogan karikáztam.

A belélegzett rengeteg lisztpor kikezdte a tüdejét. Egyetlen lánya, unokatestvérem érettségire készült, amikor apja súlyos műtét után meghalt. Mégsem távozott örökre. Ha péküzem vagy kenyérbolt előtt megyek el, számomra a friss kenyérillat máig is őt idézi. Amikor sírja fölött fölnézek, már csak én látom, hogy még mindig egy kiscipót nyújt felém.

83

Kis üzletek

Emberöltő történelmébe elveszett gyerekkorom szűkebb világához tartozott a Szent István, Teleki, Kinizsi utca sarka. Tele volt apró boltokkal, üzletekkel, javító műhelyekkel. Akkor még nem bontották le a Kinizsi utca sarkán álló épületeket, hogy foghíj és gáztenger legyen helyette, hanem szorgos kisemberek szolgálták ki a vevőket. Nem kellett a belvárosba menni, itt mindent megkaptunk. Gyakran küldözgetett anyám, így feledhetetlenül belém ivódtak, de mára álmokképek csupán.

A Teleki–Szent István utca sarkán állt Vincze hentes üzlete. A történelmi változás leg-hamarabb őt tette tönkre. Ugyanabban a házban volt, Hettig József kádármester és Szabó néniék mindig tiszta élelmiszer boltja. Ebben az udvarban rendelt dr. Szabó Károly szem-orvos, aki egész életében a humánus egyik jelképe maradt számomra. A Teleki utca végén árult Kun hentes. Maguk dolgozták föl a húst, ezért egyedi ízesítésű volt minden termékük. Mellettük kalapált Lindenfeld bádigos. Nem volt olyan lyukas edény, amelyet meg ne foltozott volna. Kis fodrászüzlet következett, amelyben 1944 őszén, a szovjet csapatok be-jövételekor, Bordás Dénes és apám kezdtek dolgozni. Dénes csakhamar Dunaharaszti-ba költözött, apám pedig a Kinizsi utcán Böjti Antal fodrászüzletében kötött ki.

Ezen a sarkon állt Farkas Bruncsi vegyesboltja. Sokan élhetetlennek tartották, valójában négy gyereket, öregeket kellett eltartania. A család minden hasznot fölélt. Böjti fodrászüzlete mellett Tarek Zoltán lakatosműhelye, utána Benyhe Lajos kocsmája állt, szemben a mai Táncsics utcával, amelynek sarkán Salajkó Imréék műszerész műhelye működött.

A Benyhe-kocsmában különös emberek gyülekezőhelye volt. Elsősorban a fuvarosok nyitottak be, a csúcsi cigánysor muzsikusai, munkából kiöregedett öreg gazdák és mesteremberek. A hátsó szobában állt a biliárdasztal, amelyre az öreg M. bácsi folyton égő pipával, túl a 90. évén még fölállította a kikapós menyecskét, hogy néhány pengőért megsimogathassa mezítelen ülepét. Amikor egy este részegen hazafelé ment, a mostani József Attila utca sarkán, a Reisinger pékség előtt beleesett az árokba. Nem tudott kikecmeregni. Tél kezdete volt és haj-naltájt a fuvarosok húzták ki a jég alól. Tudták, hová kell vinni. Otthon bedugták a kuckóba és befűtötték a kemencét. Hét végén, amikor a disznót vágták, az öreg már a vacsoránál ült. A

paprikás tálból bicska högyre szúrva, kenyér nélkül ette ki a rezgős kövéreket, még sem kellett orvoshoz szaladoznia.

Bruncsi bácsi boltjával szemben állt Kis néni cukorkás fabódéja. Férjével együtt árultak. Mindketten nagyon öregek voltak és mérhetetlenül szegények. Számunkra különös tájszólással beszélt, mert míg volt, így kínált: „– *No nízdz ezt az ígetett cukort, olyan fínom, mint a míz.*” A háború után szinte minden elfogyott, csak tökmag és száraz szíjcukor maradt. Telenként kis dobkályha égett a hasadékokkal teli bódéba. Ott szorongtak körülötte rongyokba burkolva, amíg szociális otthonba nem kerültek. A Teleki utca torkolatában kis trafik volt. A háború alatt és után az egykor virágzó dohánykereskedés szintén tönkrement, utóbb már csak cigarettapapírt és tűzkövet tartottak. Szomorú volt átélni, hogyan pusztult el minden érték körülöttünk.

84

A Petrik bácsi boltja

Amikor a sors kiűzött Szent István utcai hajlékunkból, a lakáshivatal mint bérlőket áthelyezett bennünket a Károlyi–Wlassich utca sarkára, abba a házba, ahol Petrik Sándornak volt a boltja. A lakás alatt jókora szigeteletlen pince húzódott, amely minden tavasszal megtelt vízzel. A falat kiverte a salétrom, a vakolat leszóródott róla. Utóbb már a szobában is rátűzdelt papírral igyekeztünk az átnedvesedett foltokat eltakarni. Ilyenkor még az egereket is kiverte lyukaikból a doh, és éjszakánként, amikor elaludtunk, szaladgáltak az ágyunkon.

Mindezt feledtette velünk egy kedves család, akié a bolt és a ház volt. Ők éppen úgy számkivetve éltek, mint mi; sőt a nagyszülők egy udvari kamrában szorongtak, amíg családommal az utca felőli szobákat lakhattunk. A Petrik familia városszerte fogalom volt. A kereskedők mintaképei. Két fivér, egyik a Vörös kereszttel szemközt, másik a Zrínyi utca végén tartott fönny vegyes boltot. Sándor bátyámmal minden reggel korán találkoztunk. Magas, egyenes tartású, őszülő ember volt akkor. Sem a kora, sem az üzlet megnehezült fönntartása nem törték meg.

Rossz fészker volt az udvarban a göngyöleg- és földes áruk raktára, amely olykor még be is ázott. Petrik Sándor húzta-vonta a nehéz krumplis zsákokat, a káposztás és ecetes hordókat. Rohant, amikor az üzletbe vevő érkezett. Mindenkihez volt egy kedves szava. Jó humorú, vidám embernek ismertem. Egyszer engem is megréált. Átküldött apámék fodrászatába azzal, hogy kérdezzem meg: „– *Járt-e náluk Mikorka Kálmán?*” Amikor kimondtam e szavakat, az egész üzlet dőlt a nevetéstől. Ha ugyanis más elválasztásban ejtjük ki e szavakat, nevezetesen, „mikor kakál mán?”, teljesen megváltozik az értelmük. Apám magyarázta és én piruló arccal siettem vissza Petrik Sándorhoz átadni az üzenetet, hogy bizony volt már, mert azt minden rendes ember még korán reggel elvégzi. Sándor bátyám támaszkodott a pultnál, úgy nevetett. Leemelte az egyik cukorkás üveg födelét. Belemarkolt és a piros cicás kötőmbé – amelyet még valamelyik nőrokonom hordhatott kislány korában – annyi édességet kaptam tőle, amellyel megtelt.

Mindenki szerette őt. Nem akadt, akin ne segített volna. A szegényeknek gyakran hitelben is adott. A társadalom azonban nem kímélte. Gyerekként csak azt láttam, hogy a fészkerben egyre több az üres doboz és üveg, mind kevesebb a teli, a boltból pedig lassanként elfogy az áru. Sándor bátyám még korábban kelt és későbbben feküdt. Sokat szaladgált, hogy élelmiszert szerezzen. Szálas alakja lassanként fogyni kezdett. Hamarosan arra ébredtünk, hogy már csak kiszolgáló a saját boltjában, és az általa termelt pénzzel másnak számol el.

Amikor temették, úgy álltam a részvételő tömegben, mintha családtagot búcsúztattunk volna. Ahogy körülnéztem, nem volt száraz szem körülöttem. A boltja előtt a Vörös keresztet is elvitték, amelyet a Béla cigány utcából virágaival odajáró Vilma néni egész életében gondozott. A kereszt ma a katolikus temető kápolnája előtt áll. Minden halottak napján mécseseket gyújtunk előtte. Egy közülük Sándor bátyámért és azóta elhalt családjáért ég.

85

Iparosok és szerszámok

Évszázadokkal korábban mezővárosunkban viszonylag kevés volt az iparos. A szállásokon, tanyákon kint élő parasztok csak ritkán kerestek föl mesterembert. Amit lehetett otthon megjavítottak. Általában annyi szerszámuk volt, ahány dolgos kéz akadt, tartalékot nem halmoztak föl. Ha valamelyik eszköz elromlott, azonnal javítani kellett, hogy a munka meg ne akadjon. Nem is volt az igazi gazdaság, amelyiknek színjében ne alakítottak volna ki egy kis műhelyt a gyors javítások, sokszor az egyszerűbb eszközök előállítására.

Ezek a szerszámok nem sablonok után készültek. Szinte mindegyik egyedi volt, vagy éppen a hosszú használat közben formálódott a gazdája tenyeréhez, lábához, magasságához, teherbíró képességéhez. A beléjük vésett, karcolt, égetett évszámok és monogramok meg is erősítették a szoros összetartozást. Amikor a kasza éle, vagy a kanál feje elvékonyodott, eltört, köszörültek rajta és új nyelet kapott. Egyikből fűvágó, másiból sártisztító készült. Nem volt fölösleges selejt, mindent a teljes elhasználódásig újra fölhasználtak. Kiss Lajos a tárgyak utóéletéről szóló tanulmányában mindezt illusztrálva leírta.

Az iparosok céhekbe, érdekvédelmet nyújtó szigorú és zárt társulásokba tömörültek, hogy a kontárok, a vándoriparosok ellen szervezett formában fölléphessenek, illetve a munkát a lehető legjobban megosszák maguk között. Később az Ipartestület töltötte be ezt a szerepet. Maguk közül a legtekintélyesebb mestert választották a vezetőségbe.

Hajdan az iparos pontosan, megbízhatóan és garanciával dolgozott. Elképzelhetetlen volt, hogy a kocsin kilométerekről döcögő gazdának kétszer kellett volna elmenni egy kicsorbult ekevas megjavítása miatt. A családoknál megmaradt régi gazdasági naplók tanúsága szerint a legtöbb birtokos éves szerződést kötött az iparossal. Egész évben végeztette a legszükségesebb javításokat, de az elszámolást többnyire cséplés, betakarítás után ejtették meg. Ilyenkor elsősorban gabonával fizettek, így az iparosnak biztosították az évi kenyérét.

Készpénzzel csak a „csip-csup szakmák” esetében fizettek, ha például ünnepek előtt beugrottak a fodrászhoz hajat vágatni, vagy a piacon rostát, tálat, kosarat vásároltak. Nálunk sokáig élt a cserekereskedelem. Még a 19. század második felében is nagyon sok fazekas úgy adta el az edényt, hogy nem pénzt, hanem annyi búzát kért érte, amennyi a kiválasztott szilkébe, bődönbe belefért.

A kézművességet régen is meg kellett fizetni. Az a szűrszabó volt legfölkapottabb és ezért a leggazdagabb, akinek a műhelyéből a legszebb virágos díszítés került ki. Egy-egy jobb műhelyben négy-öt inas és egy-két segéd dolgozott. A tanulók a háztartásban szintén segítettek, és ha valamit elrontottak vagy makrancoskodtak, elcsattant néhány pofon. Nevelő hatása lehetett, mert később a legtöbbből jó mester vált és tovább vitte a szakmát. Az iparosok közül kiemelkedtek a finom, különös értéket előállító, sok tanulást igénylő mesterségek, mint az óráso, ötvösök, lakatosok, könyvkötők, épületszobrászok stb. Művészi igénnyel dolgoztak, és a város polgárai között megbecsült helyet vívtak ki. Kezük megmaradt munkáit máig tiszteljük.

Varroda és cipőbolt az Andrássy utcán

Már csak az én nemzedékem és a nálam öregebbek vélekszenek arra, hogy emberöltővel ezelőtt milyen volt polgárosodó mezővárosunk fő utcája, az Andrássy utca. A fiákerek kerekeinek zörgése a köveken, a Szent Antal utcával szemben Nagy János fodrászüzlete, ahol segédként apám is dolgozott, Plohn József udvari műterme vagy Kemény bácsi babakocsi és kerékpárüzlete már csak néhányunk emlékezetében él.

Legjobban az az emeletes ház maradt meg bennem, ahol a földszinten Sánta Mihály cipőüzlete, az emeleten pedig Bak Rózsi női szabó műhelye volt. Középen kis üvegajtó nyílt az utcára, tőle jobbra és balra jókora kirakat tele mindenféle lábbelivel. Aki benyitott, Halápi Ambruzs eladó sietett elébe, és segített a kiválasztásba. A zsiros bakancstól a báli lakkcipőig igen széles választékot kínáltak. Ritka volt az a vevő, aki üres kézzel távozott. Innen vásárolt a mi családunk is, és ha szükséges volt – több testvérem nem lévén –, új cipőt kaptam.

Leginkább mégis a varroda maradt meg bennem, ahol a számomra legkedvesebb emberek, édesanyám és húga, Terka néném dolgozott. A cipőbolt hátsó falán csikorgó deszkalépcsők vezettek az emeletre. Az előtérben földig érő nagytükör és függönnyel körbevett próbafülke állt. Egy-egy igényesebb viseleti darabot két, három alkalommal is próbáltak. Ritkán akadt olyan megrendelő, akinek az első használat után igazítani kellett a ruháján. Maga a műhely jókora, a fő utcára néző ablaksorral világossá változtatott terem volt, ahol tucatszámú lábbal hajtott varrógép sorakozott. A varrónők beszélgetve vagy a munkába feledkezve hajoltak a készülő ruhák fölé. Akkor még kézzel is sokat varrtak.

Kisgyerekként többször megfordultam itt, és hallgattam a gépek kelepelését. Munka közben a padló tele volt szövet- és cérnadarabokkal. Nem tudtam úgy vigyázni, hogy rögtön rám ne ragadjon néhány férc. A hátsó falnál hosszú szabóasztal húzódott, jókora ollóval, centiméteres mérőszalaggal és lapos krétával. Nagyon szerettem volna ezekhez hozzájutni, de szigorúan megtiltották.

Amíg várakoztam, hogy gyorsabban teljen az idő, a kis asztalon fölhalmozott divatlapokat nézegettem. Elképzelhetetlen volt számomra, hogy lehet valaki olyan ügyes, hogy a darab anyagból testre formálja a különleges ruhákat. Föltűnt, hogy a divatlapokban látott nők milyen fiatalok, karcsúak és laposak. Az utóbbit azzal magyarázták, most ez a divat. Csodálkoztam, hogy lehet valakiből ilyen piszkafát faragni. Valószínű, hogy ez volt az első öntudatlan nemi fölvilágosításom. Az ablakhoz húzódtam. Letekintve láttam a nagy utca forgalmát. Hozzászoktam, hogy a járókelők sokkal változatosabbak, többnyire nálam öregebbek, magasabbak, a képeken látott alakokhoz nem is hasonlítanak. Vastag a lábuk, nagy a fenekük és kigömbölyödik a mellük. Amolyan vidéki paraszt Vénuszok.

Közben beesteledett, és Terka néném kézen fogva elindult velem haza. Láttam, hogy fáradt, és még mindig előre hajlik, ahogy egész nap görnyedt. Míg anyám a háztartást rendezte, ő szegény a vacsora után ismét varrni kezdett.

– Csak sötét színű anyagot ne hoznának – mondta. – Lámpánál alig látom. Összefut a szemem előtt, de hát kell a pénz. Látod, aki szegénynek született, egy életen keresztül mindig csak másokat szolgál, mégis nyomorult marad.

A félszemű hordár

Gyermekkoromban a Szent István utcában, tőlünk két házzal az iskola felé a hordár lakott feleségével, Marika nénivel, egy szerény gazdaház udvari lakásában. Mint éretlen tacsók, kezdetben igyekeztünk belekötni. Szokatlan volt félvaksága, toprongyos öltözete. Az egyensapkáján – amely egy simlis francia tábornoki kalaphoz hasonlított – és a nyakában hordott, sárgarézből készült jelvényen, rajta állt a hivatalos városi hordárszám. Hozzá tartozott munkaeszköze: bádoglemezekkel, deszkadarabokkal javítgatott, jókora kétkerekű kordéja, amit a városban valamerre egész nap húzott, amikor munkája akadt.

A kötekedés elől mindig kitért, a gúnyolódást nem vette figyelembe. Az igazságtalan bánásmód miatt nem volt hozzánk barátságos. Közben növekedtünk. Iskolában, otthon megtanultuk, hogy az idősebb tiszteletet érdemel, és az is ember, aki vak vagy szegény. Egy alkalommal anyám átküldött hozzájuk valami megrendeléssel. Nehezen találtam meg a kis hátsó szobában. Olyan tisztaság honolt náluk, mint a polgároknál nagytakarítás után. A hordár az asztalnál ült az ablak mellett, és az ép szeméhez közel tartva újságot böngészett. Kedvesen fogadott, majd leültetett. Felesége gyümölcscsel kínálta.

A grundon elmondtam a tapasztalataimat, és attól kezdve a hordárt senki sem bántotta. Beépült az utca közösségébe, és megszoktuk külsejét. Évekig a szürke gránitkockás, hepehupás út közepén játszottunk, legföljebb félreálltunk, ha egy-egy parasztkocsi nyikorogva elzötyögött. A baj akkor kezdődött, amikor megszorodtak az autók és megnövekedett a gépjármű forgalom. Istenkísértés volt még látni is, ahogy a hordár mind jobban gyöngülő látásával egyik oldalból a másikba csetlik-botlik nehéz terhével, amely a rajta lévő súlytól függően, öntörvényűen rángatta. Karjával mutatta a fordulás irányát, de a mögötte utózók a jókora rakománytól ezt gyakran nem láthatták. Csikorogtak a fékek, amikor váratlanul eléjük kanyarodott és szidalmazták.

Előbb sajnáltuk az öreget, azután védeni kezdtük. Már mi sem voltunk biztonságban az úton, ki is nőttünk az utcai játékból, de amikor esténként tehattuk, kiálltunk a ház elé lesni, jön-e végre, hazaér-e egyáltalán pihenni, és segítettünk neki a kapunál befordulni.

Amikor az Oldalkosár utcában fölépültek a bérházak, együtt kerültünk oda lakni, ugyanazon épületbe, csak más-más lépcsőházba. Naponta láttam, hogy egyre jobban erőlködik a teherrel, és mind többet kell várakoznia, mire a mellékútról kijut a forgalomba. Nem tudom, hogyan küszködte végig az utolsó hordár éveket, de élni kellett valamiből.

Vallásos ember volt. Felesége – aki mindig nagyon szépen beszélt hozzá és igazgatta tétova lépteit – minden vasárnap elvezette az Ótemplomba. Bizonyosan imádkozott, hogy baleset nélkül átvészelve a következő hetet. A félszemű hordár Istenre bízta magát, mert öregségében már alig látott, a járművek hosszú sora pedig csak úgy szakadt meg, ha ösztönösen közéjük húzta ütött-kopott járgányát.

Midőn végleg megvakult, és reszkető kezéből kiesett a kocsi két húzórudja, hol botra, hol az asszonyra támaszkodva kíváncszorgott a Kossuth tér sarkára, és leült az OTP ablakpárkányára. Egész életében hozzászokott a nehéz munkához és a fillérekből való életvitelhez. Nem tudott tétlenül maradni, de rokkantnyugdíja mellett az összekapart forintokra is szükség volt. Hol újságot, hol szerencsejáték-szelvényeket árult, amit csak rábíztak. Hozzá tartozott az utcaképhez. Az idős emberek leültek mellé beszélgetni, a fiatalabbak sietve ráköszöntek.

Sohasem terjesztették föl kitüntetésre, jutalomra. Hivatalos elismerést vajmi keveset kapott. Nem szerepelt az újságokban, csak Fejér Csaba – aki gyermekkorában szintén mellettük lakott – festett róla egy feledhetetlen portrét. Az tűnt föl, hogy egy nap nem ül a tér sarkán. Már csak a gyászjelentésével találkoztam és a zárt koporsójával, amelyet a Kincses temetőben leengedtek a sírba. Ennyi volt az élete.

8. Különcök

88

Szellemi magány

Hódmezővásárhely különös helyet tölt be a magyar tájban. Itt másként süt a nap, másként ünnepelünk és élünk, itt mások az emberek. A közösség nem szereti az önálló gondolkodást, a falkából való elkóborlást, annál inkább a megszokott dalok együtt kántálását. Aki ki akar tűnni, azt igyekeznek visszahúzni. Nem véletlen Bessenyei Ferenc vásárhelyi születésű színművészünk egyik – nem szó szerint, inkább tartalmilag idézett – fontos mondása, hogy „– itt csak megszületni érdemes, de élni lehetetlen. El kell menni más tájára az országnak vagy a világnak, ahol elismernek, úgy lehet visszatérni”.

A vidék mindig a kibontakozás és az átlagba süllyedés veszélyét hordozta – ez városunkra még inkább jellemző volt. Vásárhelyiségünkhöz hozzátartozik, mint az is, hogy ennek ellenére sokan próbáltak, illetve mertek kitűnni és helyben maradni. Ezek sorsa az állandó szenvedés, a meg nem értés maradt. Környezetük élehetetlennek, tékozlónak, álmodozónak, féltékenységűnek és félnótásnak tartotta őket.

Ezeket a lázadókat városunkban mindaddig megtűrték, amíg nem váltak agresszív követelőzőkké, lázas igazságkeresőkké, maguknak a többiek elismerését meghaladó értéket hajszoló, nagyképű különcökké. Akkor nem volt többé irgalom. Jött a fizikai és szellemi kiközösítés, az orvosi és társadalmi minősítés elmeállapotuk felől. Aki ilyenkor védekezett, netán visszaütött, azonnal megindult ellene a jogi és erkölcsi hajsza, melybe előbb-utóbb belegebedt. Ezt követően két lehetősége maradt: elmenekülni vagy sorsába csöndes bolondként beletörődni.

Az ész és a pozitív teljesítmény egy bizonyos határon túl itt sohasem erényt, de mindig másokat irritáló, kellemetlen tulajdonságot, bélyeget jelentett. Hozzá kellett szokni, hogy lehetőleg titokban maradjon, vagy csak addig terjedjen, hogy az irigyek látóterébe, majd célkeresztjébe ne kerülhessen. Így alakult ki a szellemi magány, amely az ilyen embernek az önmaga által készített lelki börtönévé, vagy elefántcsont-tornyává vált. Ez magában hordozta az újabb veszélyt, és hamarosan értékvesztéshez vagy önpusztító életmódhoz vezetett.

Ha szüntelenül csak azt lehet hallani: „mit ugrál?”, „ez nem tökéletes!” – az ilyen embert oda juttatja, hogy meghasonlik önmagával. Egy idő után elhiszi, hogy ő csakugyan értéktelen. Föladja vagy elvágja küzdelmét. Így égettek el kortársaim kész, de soha ki nem adott verses köteteket, ki nem állított festményeket, dugtak el rajzokat, törtek össze szobrokat, írtak a fióknak regényeket és esszéket, hoztak létre sok fáradozással, nélkülözéssel gyűjteményeket, amelyek haláluk után az utódok és örökösök kezén szétforgácsolódtak, és igazán senkit sem gazdagítottak. Itt ritkán érvényesült az a gondolat, hogy az igazi tehetség előbb-utóbb utat tör magának.

89

Betyárok

A török hódoltság alól fölszabadult Dél-Alföldön kettős erkölcsi magatartás érvényesült. Az üldöztetés és bujdosás során kialakult „farkas-törvények”, illetve a keresztény egyházak szigora. Az boldogult, akinek maradt földművelő eszköze, igavonó barma és dolgos családja. Amikor a 18. sz. végén bevezették az urbáriumot és a zselléreket föld nélkül hagyták, végleg

lezárult a föl- és kiemelkedés lehetősége. Mind többen váltak nincstelenné, akik megélhetési gondjaik miatt előbb-utóbb összeütközésbe kerültek a társadalommal. A feudalizmus nem ismert kegyelmet. Aki egyszer megtévedt, annak nem bocsátott meg. Ha *főbenjáró* bűn elkövetésekor meghagyták az életét, a kegyetlen büntetés elszenvedése után gyakran még a településről is kivesszőzték. A hosszú és szigorú katonáskodás is sújtotta a lakosságot. Sokan megugrottak előle. Végül mindig volt egy olyan réteg, akit a korabeli jegyzőkönyvek úgy jellemeztek, hogy „bűdös volt nekik az munka”. Ezek következtében nőttön-nőtt a törvényt kívüli, üldözöttek száma, akik életük fönntartása miatt további bűncselekmények elkövetésére kényszerültek. Támogatást kaptak a romlott erkölcsű uraktól, akik hivatalból nappal betyárt üldöztek, de éjszaka a bandával maguk is lóra kaptak, vagy hamis okmányokkal, orgazdasággal segítették őket. Így alakult ki a *betyárvilág*, amely a 19. század közepétől már olyan mértéket öltött, hogy a hatóságok nem tűrhették tovább. A közbiztonság leromlott. A szegényeket éppúgy kifosztották, mint a gazdagokat. Különösen sokat szenvedett tőlük a tanyák népe.

A hatalmas kiterjedésű, nehezen ellenőrizhető vásárhelyi Pusztán ezek a rablók a pásztorok között megbújva lappangtak, és gaztetteikkel egyre hírhedtebbekké váltak. Rózsa Sándor, a Szabó testvérek, Babáj Gyurka, Bogár Imre és egész családja gyakori vámszedői voltak lakoságunknak. A terhes anyából élve vágták ki magzatát, mert úgy tartották, hogy a „nevetlen gyermek ujjá talizmánként védi” őket, és sötétben is megmutatja, hová rejtették előlük az értékeket. Szó sincs róla, hogy a szegények között szétosztogatták! Erre egyetlen levéltári dokumentumot sem találtam. A kocsmában elmulatták, préda szeretőiknek marékszámra adták. Amíg tartott a kincsből dorbézoltak, utána ismét raboltak.

Ráday Imrét királyi biztосként nevezték ki a szegedi várba, aki a betyárvilágot irgalmatlan kegyetlenséggel fölszámolta. Középkori módszerekkel vallatott. Még olyanokat is elfogatott és megkínóztatott, akiknek nem, vagy alig volt közük az elkövetőkhöz. A század végére végleg megszűnt a betyárvilág. Utolsó vásárhelyi képviselője Farkas Jancsi inkább munkakerülő kapcabetyár volt, mint híres rabló.

Az elfogott kemény legények életükkel fizettek, a többiek hosszú kényszersermunkával, heti egy-két napi koplalással súlyosbított börtönbüntetéssel. A fogházban még Rózsa Sándor is tüdőbajt kapott. Aki mindezt túlélte, öregségére rokkant vénemberré vált. Néhány vásárhelyi gazda könyörületességből udvarosnak, mindenesnek befogadta őket, hiszen családjuk sem volt. Sokat meséltek, néha fantáziáltak. Az ő históriájukat őrizte meg az utókor, amelyet szépíróink romantikával színezték. A ponyvák talaján így válhattak indokolatlanul népi hőökké.

90

A parasztbábák

A török hódoltság után az elárvult tájon mindent előlről kellett kezdeni. Kevés volt a tanult orvos, és ritkán jöttek vidékre. A falvakat, de különösen a nagy határu mezővárosokat, a szállásokat legfőljebb borbélyok, sebészek járták, a javasasszonyok és a tanulatlan vagy parasztbábák. Az utoljára a két világháború között halt ki. Ezek többnyire fiatal korukban kikapós, a női testet az átlagosnál jobban ismerő, idősebb asszonyok voltak. Tudományukat leggyakrabban a családban szerezték, hiszen már az anyjuk, nagymamájuk is bába volt. Mások erős hajlandóságot éreztek erre a szolgálatra, és addig sündörögtek, segédkeztek egy-egy bába körül, míg ellesték a mesterségüket.

Senki se gondolja, hogy jelentős tudással bírtak. A mostani értelemben véve teljesen sarlatánok voltak. Ha ma bevinnék őket egy korszerű szülészobába és végignéznék, hogyan kell a szülést levezetni, épp úgy nem mernének többet ilyet művelni, mint a pusztai hályogmetsző, aki látta egy szemlencse műtéti eltávolítását.

Szeremlei Sámuel, a tárgyilagos, visszafogott tudós is fölháborodva írt róluk. Mi volt az igazság? Hüvelyen át, mosdatlan kézzel végzett vizsgálatokkal már a szülés előtt megalapozhattak egy alapos fertőzést. A kézzel végzett méhlepény megnyitás gyakran vezetett elvérzéshez. Gátmetszés nem volt. A szerencsétlen asszony rendre összerepedezett. A sebeit nem varrták össze, nem látták el, ezért rendre elfertőződött. Arról nem is beszélve, hogy egy-két ilyen szülés után a méhe előre esett, és további életében kilógott.

Az anyával történt szörnyűséget csak az újszülött világra segítésének borzalmai tetézték. Szeremlei írta, hogy egy, a szülőútból kiráncigált gyereknek letépték a fejbőrét, szinte megskalpolták. Ezután tüt és cernát kértek, majd visszavarrták. Érzéstelenítés, fertőtlenítés nem létezett. Az egyik csecsemőgyilkossági bűnpörben azt találtam, hogy az asszony nehezen szült, a bába nem boldogult vele. Már kint volt a gyerek egyik karja, de a feje még mindig nem látszott. A bába a karját addig húzta, csavargatta, amíg eltört és élettelenül fityegett. Azért, hogy ne zavarja, fogta a bicskáját és levágta. Mire a gyereket végre kiráncigálta, már nem élt. Elvérzett. Csodálkozott, amikor pörbe fogták, hiszen ő csak „a szokásos munkáját végezte nagy odaadással”.

Amikor az asszony megszült, hagyták a földön, a szalmán szenvedni. Előbb a gyereket pofozták világra. Biztos jele az volt, hogy él, amikor fölsírt. Ezután megmosdatták, és jó szorosan bepólyálták, nehogy édesanyjába meg tudjon kapaszkodni, ahogy azt az ősi ösztönkésztésünk diktálja.

A parasztbába hat hétig nem engedte az anyát fölkelni, gyerekágyat kellett feküdni. Vele nem sokat törődött. A kisdedet viszont a piszkos fateknőben naponta lemosta. Ha sokat sírt, mosdatlan ujját a szájába dugta. Mikor a sírás éjszaka is tartott, vagy pálinkába mártott kenyérbelet majszoltattak, vagy mákfőzetet öntöttek bele. A bába vitte el a templomba keresztelni. Az ebédnél pajzán mondókákkal szórakoztatta a családot, végül szolgálataiért a markát tartotta.

91

A javasasszony

Az emberré válásunk óta kísér bennünket a szenvedő, beteg emberen való segítség hajlandósága. Megítélésünkkel vigyázni kell, hiszen például 150 évvel ezelőtt, Semmelweis korában még nem ismerték azt, hogy léteznek kórokozók, nem volt fájdalomcsillapítás, altatás és így tovább. Szomorú, de a nagy háborúk sokat segítettek a kémia, a műszeripar és az orvostudomány, főleg a sebészet fejlődésében.

Orvos híján a nép maga igyekezett bajain enyhíteni. Ez a mesterség máig sem veszett ki. Hallom az egyik helyi rádióban, társas buszt indítanak a közeli község *csontkovácsához*. Ma a műveltség pallérozódásával többnyire természetgyógyászoknak hívják magukat, pedig tudásuk gyakran messze van a vizsgázott szakemberektől. Még milyen távol volt korábban, amikor a városi, tanyai lakosság nagyobb bizalommal volt a javasasszonyok, mint az orvosok iránt. Ha az illető férfinak született, *javas ember* volt a neve.

A javasokat Vásárhelyen gyakrabban *füves- vagy kenőasszonyoknak* nevezték. Hivatásszerűen gyógyítottak. Többnyire idős, a gyógynövényeket ismerő, a velük történő kúrálásban jártasságot szerzett asszonyok voltak. Nagyon sok családban, különösen a tanyákon élők között, akik nehezebben jutottak orvosi ellátáshoz, akadt egy-egy személy, aki föl vállalta a gyógyítást. Különösen a nagyanyák végezték ezt a föladatot. Nemzedékről nemzedékre adták át a tudásukat, amely tapasztalati volt, és mindenki hozzáadott vagy elvett belőle, attól függően, hogyan értékelte a kezelés hatékonyságát.

Így fejlődtek ki pl. a kezdetleges *ganajpatikák*, amelyek nevüket onnan kapták, hogy a gyógyszer között szárított gané is volt. Ez a „gyógyszer” a múmiaporral és szárított békával még a hivatásos *apotékákban* is elterjedt. Ezekből alakultak ki a házi patikák, amelyek nem nélkülözték a legkülönbözőbb állati és emberi maradványok alkalmazását sem.

Vásárhelyen a kenőasszonyok voltak legtöbben. Kora tavasztól késő őszig, maguk gyűjtötték, szárították és kotyvasztották a különféle növényeket. A főzeteket vagy növénytöröket teának használták, máskor birka-faggyúval, nyúl-hájjal vagy disznózsírral keverve, kenőcsként alkalmazták. A humán- és az állatorvoslás ebben a korban még nem vált úgy külön, mint a 20. században. Minden állattartónak volt pl. egy kis edénye, amelyben rühzsírt tartott. Ugyanebből használt föl, ha a birka rühesedett meg, vagy ha a parazitát magán észlelte.

A kenőasszonyok gyakran vállaltak magzatüzést. A nem kívánt terhességtől sokan úgy szabadultak meg, hogy elhívták magukhoz a javast, mondván, „fölakadt rajtuk a természet”, vagyis „nem járja őket a havi baj”. Nem is „járhatta”, hiszen gyakran már akkora terhük volt, hogy látszott. Ilyenkor a kenőasszony kenceficéivel addig kente, dögönyözte, masszírozta az asszony hasát, amíg a benne fejlődő embriót összetörte, elpusztította. A vérzés meg is jött, de olykor nem lehetett elállítani, és két élet pusztulását eredményezte. Már a 18. század végén találtunk hirdetéseket, amelyek e szakma betiltását szorgalmazták, szigorú büntetések alkalmazásával. A kuruzslást azonban nem lehet kiirtani.

92

A szegény embert szánó asszonyok

Öreg „bátyámuramat” zord időben látogattam meg, amikor hideg szélvihar tombolt, csak a kályha adott némi meleget. A régmúltról beszélgettünk.

– *Amíg lesz asszonyt kívánó férfi, addig mindig lesz „szegény embert szánó asszony” is* – mondta hajdani adatközlőm, és huncutul összehunyorította a szemét. – *Tudja, volt időszak, amikor a férfiak egy része úgy gondolkozott* – folytatta gondolatait –, *hogy „minek házasodjak, amikor a férjek tartanak nekem szeretőt.”*

Az elhangzottakból is lehet érzékelni, hogy nem a cédulás kéjnékről van szó, hanem az ún. *szabad szömélyökről*, akik kocsmákban, dorbézoló házakban, vásárokon csalogatták magukhoz a férfiakat némi jutalom fejében. Róluk először Kiss Lajos írt, majd – időben korábbi események kapcsán – Komáromy Andor és Schram Ferenc magyarországi boszorkánypereiben olvastam. A legtöbb boszorkány ugyanis bájait adakozó nő volt, és a baj legtöbbször ott kezdődött, amikor nem adott olyannak, aki bosszút állhatott rajta.

A feudalizmus és a nálunk utána következő félfederalizmus súlyos társadalmi elmaradottságban telt. Sok műveletlen, analfabéta és kiszolgáltatott szegény akadt, akiknek szinte más választásuk sem volt, mint a testük árulása. Itt azonban gondolkozzunk el. Nagy tévedés lenne

azt vélni, hogy minden szegény asszony így viselkedett. Sok százezer családban tisztességesen éltek, még akkor is, ha nem volt mindennap mit tenni az asztalra.

Kik estek tehát a csábítás áldozatául? Gyakori volt, hogy a kikapós természetű gazda családja bent élt a városban, míg ő legény fiaival a szálláson gazdálkodott. Itt gyakran „háremet” tartott. Addig üldözte a fiatal, csinos cseléd lányokat, amíg azok meg nem estek vele. Némelyik az erőszaktól sem riadt vissza, ezt levéltárakban őrzött számtalan pörünk bizonyítja.

A szépség, csinosság mindig kihívást jelentett. Melyik az a fiatal nő, akinek ne tetszene, ha a férfiak dongóhada röpdösi körül, elhalmozva őket szép szavakkal, ígéretekkel, ajándékokkal, csókokkal, amíg a végén az ágyba nem kerülnek. Itt azután kiderült, hogy mit ér a legény és megfelelt-e a lánynak. Futó- vagy tartós kapcsolat vált-e belőle?

Végül az ilyen nők jó részét a „vérük is hajtotta” – ahogy adatközlőim fogalmaztak. Mert „nem lehet azt a tűt befűzni, amelyiknek a cérna előtt a fokát mindig mozgatják”. A szerelemhez két fél kell. Az ilyen nők gyakran maguk keresték a társakat. Vásárhelyen minden tizedben akadt egy-két olyan ház, amelyik híres volt arról, hogy benne virradatig dorbézolnak. A házigazda, többnyire idős, egykor szintén kikapós életmódot folytató házaspár, titokban mérte a bort, és gyűltek a legények. Amikor már emelkedett a hangulat, szóltak a környékbeli kikapós menyecskéknek, akik jöttek szórakoztatni. A büntetőperek bizonyítják, hogy közöttük nemegyszer jómódú, polgári asszonyok is voltak, akikről otthon föl sem tételezték, hogy kettős életet élnek. Ezek a nők csakugyan nem pénzért paráználkodtak, hanem a szenvedély hajtotta őket. Szépen öltözködtek, kipingálták magukat, és mindig tiszták, kíváncsiak voltak.

93

Az arzénos gyilkosságok

Nemcsak a történelemnek, de az emberi tudatlanságnak is mélységes mély a kútja. A butaság pedig mindig együtt járt a gyűlölettel, rosszindulattal, a könnyű meggazdagodás keresésével és a harácsolással. A vásárhelyi református egyház már a 18. században olyan törvényt hozott, hogy tisztességesen, lelkész által csak azt a *szület* temetik el, aki iskolába járattja gyermekét, és legalább írni, olvasni, illetve számolni megtanul. Ennek ellenére, még a 19. század végi hivatalos ügyiratokban is az aláírás helyett gyakran csak az ügyfél „keze vonása”, azaz egy kereszt állt. Ha a szellemi sötétség összefog, óriási romboló erőt képezhet. Ez bontakozott ki Vásárhelyen is 1897-ben, amikor tárgyalni kezdték Jáger Mari arzénos gyilkosnak és társainak bűnpörét.

A Végtárgyalási Naplóban június 23-án Vetró Lajos Endre így fogalmazott: „Az orvul meg-támadott társadalom tartó hatalma, a bíróság, eljött számon kérni [...] a vádlottaktól s ezek között a boszorkányok nagy és fő mesterétől, Jáger Maritól azokat az ép testből erőszakos módon kiűzött lelkeket, akik nekik semmit sem vétettek soha életükben. [...]

A gondnélküli élet, a pénz utáni vágy, a kényelem iránti szeretet lehettek e szerencsétlen teremteseknél első ízben a lelki rugók, hogy szület, testvért, férjet, rokont, jó barátot és ismerőst nem kímélve, biztos kézzel földeljük el azért, hogy néhány véres forinthez jussanak, mely pár nap múlva már könnyelműen elfecsérlődött kezeik közül.” (1. szám 1. old.)

A szegény, munkát kerülő, gonosz emberek többnyire az unott családtagjaikra előbb jelentős életbiztosítást kötöttek, ezt követően Jáger Maritól drága pénzért az általa patikából olcsón beszerzett arzénhoz jutottak. Hozzá tartozóiknak a kedvenc, ámde a mérget palástoló ételeket kezdték készíteni. Arzént raktak *dörölyébe*, kávéba, levesbe, borba és vele több napon, héten

át folyamatosan addig mérgezték őket, amíg szörnyű görcsök, véres hányás és hasmenés közepette meg nem haltak.

„Hat bűneset, hat vádlott s e hat közül három anyagyilkosság, három anyagyilkos. S a három anyagyilkos között két asszony!” – írta Vetró július 9-én. Ifjú Horváth János 45 éves szücs a bába édesanyját mérgezte meg, de előtte 18 biztosító egyletbe jegyeztette be, és a halála után 30 forint híján 1400 forintot kapott, amely összegből akkor egy takaros kis házat vehetett volna. A gyilkossági sorozatban ő kapta a legtöbb pénzt. A holttestből 22 milligramm arzént lehetett kimutatni. A tárgyalás során Dobák közbíró Horvát fejére olvasta, hogy *„[...] a maga anyja biztosan részt vett a maga apja és ipa megmérgezésében, hát tudta, hogy őt is el fogják veszteni, ez az igaz, így van a dolog.”* Vagyis a „finom család” a pénzért gátlástalanul kiirtotta egymást.

Horváthné „túlnéző” volt. Ez azt jelentette, hogy túlnézett a férjén és más férfiakat vett szemügyre, azaz szeretőket tartott. Az egyik gyermekét is megátkozta, aki ezt követően két hétre meghalt. Így küldözgették egymást *„túl a tón”* – ahogy Tóth Lidi szintén gyilkos nevezte az öldökléseket. Vásárhelyen ugyanis nem mondabeli folyó, hanem sok tó volt, és ezek túlpártján laktak a holt lelkek.

94

Alkoholbetegek

Nincs olyan közösség, amelynek egy-két tagja ne válna az alkohol rabjává. Különösen jellemző ez a mezőgazdasági vidékekre, ahol jól terem a szőlő, a gyümölcs és az alkohol-erjesztésre alkalmas gabona, burgonya. Beindulnak a zugfőzdek, házi kotyvasztások. Az alkoholos italok készítését korán fölfedezte az emberiség. Nem véletlen, hiszen az állatok is rászoktathatók és keresik a bódulatot. Gyerekkoromban láttam öreg fuvarosokat a város szélén, akiknek a lova minden kocsmá előtt magától megállt, és addig nem volt hajlandó tovább menni, amíg gazdája meg nem itta a maga részét, és egy korsó sört neki is nem hozott. Az emberré válás után tudatosan kerestük a bódulást előidéző lehetőségeket, és nemcsak a sámánok éltek vele, hanem az őket körülvevő, ünneplő nép is.

Levéltári kutatásaim során találkoztam vele, hogy városunk és határa tele volt kocsmával, csárdával, ahol az uraság borát, sörét és pálinkáját mérték. De milyen rafináltan! Közismert volt például a *mézes bor*, amely – különösen a *fehércselédek* esetében – „konty alá való”, édes íze miatt itatta magát. Néhány korty után oldódott a gátlás és elmosódott a határ, meddig okoz jókedvet és mikortól mérgezést. A legtöbb bűntett mögött az alkoholos állapot volt föllelhető, ezt a vallomásokról készült jegyzőkönyvek jól tükrözik.

Néprajzkutatóink leírták, hogy – elsősorban Erdélyben, de annak kulturális kisugárzási területén is – a gyakran százával összegyűlt násznépet úgy lehetett kevés pálinkával berúgítani, és akár két napon keresztül is alvás nélkül talpon tartani, ha az italba nadragulyát, beléndeket, a füves asszonyok által ismert hatóanyagú mérges növények főzetét megfelelő arányban belekeverték.

Vásárhely történelmének árnyoldalához nemcsak a szaporodó elmebajosok tartoztak, hanem az alkoholisták is. Talán e két betegség összefüggött, hiszen italozó szülöktől származó gyermekek lehetnek ideggyöngék; és a látott családi példa alapján könnyebben válhatnak maguk is a szenvedély rabjaivá.

Az bizonyos, ritka volt az olyan társaság, amelyben akadt egy-két alkoholkerülő ember. Ma pedig többnyire a nők is együtt isznak a férfiakkal. Történelmi tapasztalat, hogy az alkoholos állapotban elkövetett bűntények száma rendkívül magas volt és gyakran igen durva. Közrejátszott ebben a betyárvilág is. A csőre töltött pisztolyokkal, vágott csövű puskákkal, baltával, fokossal, törrel, furkóval, gamóval fölszerelt, kóborló életmódot folytató rablók, szökött katonák gyakran garázdálkodtak az ivókban. Hetvenkedtek, virtuskodtak, megmutatták, ki a legény a *szárítón*, és aki nem tetszett nekik, könnyen beléjük kötöttek. A tanyai, út menti csárdákban lerészegedett pásztorok, kupecok, lócsiszárok gyakran hajba kaptak. Előbb ocsmányul szidták egymást, azután – ha már öklükkel nem tudtak megfelelő elégtételt venni – előkerült a fokos, villant a kés.

A feudalizmus korában is gyakori a közlekedési baleset, és még a büntetésnek sem volt visszatartó ereje. (Ma jobb a helyzet?) Akkor még nem volt gépjárműves ámokfutás, de annál több elszabadult, megugrott, megriadt ló, melyeket vérben forgó szemmel, alkoholmámorban gazdájuk ütlegett, és képtelen volt rajtuk erőt venni. A bűnperek tanúsága szerint, a megbokrosodott lovak húzta kocsik az utcán játszó kisgyerekek között halálként arattak. Hiába ismétlődtek a tragédiák, az emberek nem tanultak.

Az iszákos nem egyszerre válik alkoholbeteggé. Folyamat végén kerül olyan állapotba, amikor többé nem ura cselekedeteinek. Az más kérdés, hogy egyszer el kell kezdeni. Van úgy, hogy eleinte időszakok telnek el, míg nem nyúl a pohárhoz. Ezek egyre ritkábbak és rövidebbek, majd az italozása folyamatossá válik. Ha remeg a keze, amikor pohárért nyúl, tartalmát kilötyögteti, a szeme véres, orra, arca vörös és fölpuffadt, nem találja a szavakat, pedig még nem is ivott, már szinte menthetetlen.

Szomorú tapasztalatom gyermekkoromban kezdődött. Akkor még több forgalmas utca egyik oldalán széles és mély, fedetlen kanálisok, csapadék- és szennyvíz-elvezető árkok húzódtak. Ezek, mint mágnes a tűt, vonzották a kocsmából hazatérő embereket. Addig szédelegtek, míg beleestek. Nyakig sároson, csöpögő szennyvíztől lucskosan, káromkodva, az árokparti bokrokba kapaszkodva kecmeregtek ki, mert őket senki nem segítette szívesen.

A jópofa részeg dülöngélve, kornyikálva indult a kocsmából hazafelé. Biciklijére támaszkodott, hogy el ne essen, de ez az állapot nem tartott sokáig. Ahogy az alkohol egyre jobban bénítani kezdte egyensúlyközpontját és mérgezte egész idegrendszerét, csakhamar elvágódott, kerékpárját a földre ejtve. Még tett néhány kísérletet, de mindig átesett a vasló túlsó oldalára, ahonnan egyre nehezebb volt föltápáskodni és újraindulni. Végül elakadt ajkán a hangfoszlányokban *rácsázó* nóta, csak a habot túrta, és kerékpárjával betakarózva mély álomba zuhant.

– *Boldog állapot* – irigykedtek a mellette eltántorgó kocsmatársak. – *Ennek mán sömmi sē fáj.*

95

A túlbuzgó hívő

Városom mindennel eldicsekedhet, csak azzal nem, hogy itt milyen kiterjedt vallásos élet folyt. Ez azért is különös, mert a templomok, imaházak, a vallások és szekták sokasága nem ezt látszik tanúsítani. Ez az ellentmondás talán korunkban ért odáig, hogy némi, ha nem is kielégítő választ találhatunk rá. Fölszentelt és megáldott hely csakugyan bőven lenne, ahová a hívő ember eljárhatna, csak az arányok bomlottak meg. Az egykor vezető két nagy keresztény-keresztyén egyház: a katolikusok és reformátusok templomai olykor üresen konganak,

pedig még százával lenne hely. Az imaházak falai sem dűledeznek a bennük préselődő tömegtől. Ugyanakkor sorra alakulnak a különböző szekták. Építik, bérlik az imaházakat, amelyek napról napra rendre megtelnek. Ide nem kell az embereket különböző ígéretekkel, túlvilági elszámoltatás riasztásával csalogatni, jönnek maguktól is.

Ennek a fonák állapotnak két alapvető eredője lehetséges. Egyik a 20. század embertelen, egész világra kiterjedő, kegyetlen háborúi, fogoly- és haláltáborai, amikor minden könyörgés hasztalan maradt, nem jött a segítség. Az a csalódás, ahogy az egyházak megáldották, megszentelték a harcba induló, halált osztó fegyvereket, miközben erkölcsről, humanizmusról és szeretetről prédikáltak.

A közel félévszázados vallásüldözés, a hit és a hitvalló megbélyegzése, a papképzés visszaszorítása és elégtelensége, az általános emberi erkölcsök, együttélési normák liberalizálása, föllazítása, a szélsőséges filozófia és a természettudományok előretörése, amelyeket az önállóan gondolkodni képtelen ember, mint az ateizmus bizonyítékát értékelte.

Végül mindezt tetézte, hogy ehhez a gyorsan változó értékrendhez a történelmi egyházak időben képtelenek voltak alkalmazkodni. Egy-egy jelenségre késve jött vagy nem megfelelő választ adtak. Az ortodoxiából nehezen tudtak kilépni, és a fiatalok számára élettelen, üres dogma maradt mindaz, ami egykor szent törvénynek számított. Az új nemzedékek úgy fogalmaztak, hogy ami jó és élvezetes lenne, azt tiltják, mert vagy bűn vagy árt, ezért a vallás és az egyház nem az embert szolgálja, hanem szabadságát, fejlődését gátolja.

Korábban, míg az egyházak kellő tekintéllyel rendelkeztek, és az istenhitnek, bibliai tilalmaknak bűnvisszatartó, erkölcsi ereje volt, minden felekezethez tartoztak túlbuzgó hívők. Ezekről az átlagos hittel rendelkező vásárhelyi polgár elhatárolta magát. A parasztság még le is nézte. Úgy vélekedtek, bizonyosan azért olyan túlbuzgó, azért sündörög állandóan a templomban, mert annyi a bűne, hogy nem győzi levezekelni.

Egyik jámborságában, másik istenfélelmében, harmadik szereplési vágya miatt, a negyedik együgyűségében, az ötödik magára maradása végett, a hatodik valamilyen nehéz helyzetéből szabadulva, fogadalmát teljesítve, a hetedik a rokonszenves lelkes közelségeért, a sokadik hívő lelkiismeret-furdalása során, gyötrelmében vált túlbuzgóvá.

Az ilyen hívő mindennap ott van a templomban. Törleszkedik a paphoz. Ajándékokat visz az eklézsiára, sekrestyébe. Díszíti az oltárt, úrasztalát. Szeretetvendégségeknél elől jár. Süt, főz, hordja a kínálnivalót, takarítja az imatermet. Amikor a harangozó távol van, ő rángatja a harang kötelét. Észreveszi és azonnal jelenti a presbitérium vezetőjének, ha a templomi csillárban kiégett egy égő. Ünnepekre hívőtársait toborozza, hogy minél többen járuljanak az Úr elé. Ott van minden temetésen, ahol kedvenc papja búcsúztat, vagy hívőtársa távozott.

Rajongással fogadja, amikor bevásárlják a laikus egyházfik közé. Szorgalma megsokszorozódik. Tele van eklézsia megváltó ötletekkel. Az összejöveteleket ösztönzi, elégedetlen a megbeszélések gyakoriságával. Már a papnak kell rászólni, hogy ne kavarjon, nem mindenkinek van ennyi energiája. Fölhívás nélkül tisztántartja a padokat, kicseréli a vizet a virágvázákban. Az adakozásban élen jár. Pénzt helyez a körbehordozott kosárba, és amikor a templomból kifelé megy, a perselybe is dob. Minden meghirdetett jótékonyági tevékenységben szorgalmával tűnik ki. Gyűjti a használt ruhát, tartós élelmiszert, pénzsegélyt, háztartási tárgyakat, a természeti csapástól, háborútól, éhínségtől szenvedő, elszegényedő lakosság részére. Áldozatokat hoz, amelyeket senki sem várt, senki sem kért tőle. Időszakosan eljár beteget látogatni, többgyermekes családnál, öregeknél segíteni. A nép úgy csúfolta az ilyen embert, hogy „Szent fazék”.

Sugárzik belőle az odaadás és a szeretet. Amikor ő kerül bajba és sem imája, sem hívótársai nem segítenek, de a pap sem jár hozzá olyan sűrűn, ahogy ezt elvárná, egyszeriben kiábrándul, és hátat fordít az egyháznak, Istennek.

96

Kacsakezü Lidi néném

Az egykori Hódmezővásárhely mezővárosban, a hagyományos paraszti élet idején valamennyi család megőrzött valamit az ősi *nagycsaládi* kötelékből. Esetünkben ez azt jelentette, hogy nem vérségi vonalon, oldalágon, a „valakinek a valakije” is a retyerutyához tartozott. Így valamilyen fokon jóformán a település egész lakossága rokona volt egymásnak. Amikor nagy családi ünnepségre került sor, a vagyonhelyzettől függően, illő volt minél szélesebb körben vendégeket hívni, nehogy sértődés legyen belőle. Ez lavínát indított el, mert a vendégeknek legközelebb meg illő volt a vendéglátást viszonzni, és néhány meghitt beszélgetés, együtt töltött óra után befogadták egymást, mintha valódi rokon lenne.

Anyám családja is így járt a nem vérségi vonalon „családtaggá” vált Mészáros Lidivel. Amikor kisgyerekként megismertem, már idős, magányos vénlány volt. Sohasem tudott férjhez menni, élettársat, szeretőt tartani, mert úgy született, hogy a bal keze könyök alatt csak egy kis csont maradt, a többi hiányzott. Nem derült ki, hogy a természet miért sújtotta ezzel a testi hibával, hiszen övéi körében mindenki egészséges volt.

Sötétszürke ruhát viselt: pruszlíkot, hosszú, bő szoknyát, amely sejtelmesen hullámozott utána, ahogy hatalmas, férfias léptekkel rőtta az utat. Vállára ósdi nagykendőt terített, fejét fekete-fehér babos kendővel kötötte be, kacska kezén pedig szüntelenül garabolyt hordott. Jóformán semmi sem volt benne, inkább a testi hibáját leplezte vele.

Kora délelőtt, reggelizés után beállított. Szó nélkül leült a legközelebbi székre és elkezdett pletykálni. Anyáméknak az illendőség kedvéért figyelni és válaszolgatni kellett, hátráztatva ezzel a házi munkát. Amikor betoppant, már tudtam, hogy az ebéd nem délben, hanem valamikor két óra után kerül az asztalra. Ekkorra teljesen eléhezek, ezért nagyon haragudtam rá. Ő viszont mit sem törődött vele. Percnyi szünet nélkül lotyogott, és bármilyen későn lett kész, kivárta az ebédet, hogy asztalhoz hívjuk.

Evőeszköznek csak a kanalat ismerte. Valószínű, hogy ez az étkezési szokása egyetlen ép keze miatt alakult ki. Még a rántott húst is a kanál szélével döngönyözte el jókora falatokra, amelyeket, akár foghíjas szájával a levest, nagy szürcsölve, csámcsogva gyorsan-frissen benyelte. A kenyér bélével még a tányért is kitörülte, pedig amikor megérkezett, anyám mindig megszorította az ételt, hogy jusson belőle neki is. Talán ez volt a napi egyetlen étkezése, ezért föl kellett töltekeznie.

A városban nem volt olyan személy, akit ne ismert volna. Sorra járta az ismerős házakat, így naponta máshol tette tiszteletét. Megfigyelte a számára helytelennek ítélt dolgokat, elleste a híreket, akár az újságok, kicsavarta és fölnagyította a történeteket, végül elfogyasztotta a család ebédjét. Nekem úgy tűnt, hogy mégis gyorsan letelt a körút ideje, mert minden hónapban újra megjelent. Amikor kinyitotta sötét, tátongó barlangra emlékeztető száját, olyannak tetszett, mintha nyelve a láthatóvá vált szavakat, mint sziklákat görgette volna kifelé, és ijedtemben az asztal alá bújtam, vagy minél messzebb húzódtam tőle.

Nem volt olyan személy, akiről jót mondott volna. Mindenkiről tudta, hogy mikor, hol, kivel, hányszor kapták rajta, miért verte meg öreg anyósát, hogyan éhezetti a férjét, milyen keveset

tojt a szomszéd lúdja... A régmúlt világot is kiválóan ismerte. Tele volt babonás történetekkel, rémmesékkal. Boszorkányokról és lidércről szörnyű históriákat mesélt. Sajnálom, hogy akkor még nem tudtam írni, és azóta minden szavát elfelejtettem.

Apám is az én pártomon volt. Nem átalított véleményének hangot adni, hogy kacskakezü Lidi nénénk olyan, akár egy vén boszorkány, csak a seprű és máglya hiányzik alóla, mert a közép-korban égettek meg nálánál különbet is. Ki tudja, hogy végezte? Már nagyocska iskolás voltam, amikor végleg elmaradt. Azóta hantját is elsöpörte a vihar, amelyben lelke viaskodott a többi rossz szellemmel.

97

A bolond

Minden hagyományos, földművelő társadalomban valamennyi embernek megvan a maga helye a közösségben. Nem üldöznek senkit, csak ha a magatartása romboló. A falu bolondja is a megtűrt személyek közé tartozik. Nem véletlen, hogy szépíróink korábban gyakran szerepeltették őket műveikben.

Vásárhelynek minden időben voltak bolondjai. Az orvosok már a 19. sz. végén fölfigyeltek arra, hogy nálunk több személyt érint ez a kórkép, mint más településeken. A legtöbb ember elnézően viselkedett velük, esetleg viccelődtek, évődtek rajtuk. Gyerekkorom különös figurái voltak a csutkás vitéz, a borissza város kocsisa, aki végig énekelte és táncolta a kocsmából hazavezető utat, vagy a közelmúlt érmes lovagja, aki ruhája minden oldalára, még a fenekére is jelvényeket, kitüntetések akasztott. Csak akkor helyezték gondozásba, amikor a nyakába egy kikukázott, szakadt porszívócsövet tekert.

Legkülönösebb jelenség volt a század közepén egy idős ember, aki a maga gyártotta, monogramjával ellátott, hatalmas vályogtéglákból több szintes, tornyos, középkorias várat épített a szentesi úton, a derekegyházi útágazáshoz közel, a kis darab földjén. A toronyba, a harmadik emeletre egy ártatlan borjút húzott föl kötéllal, hogy távollétében a várfaltól el ne lopják. A jószág, fejét kidugva a szűk lőrésen, napokig ott böngött a szabadsága után.

Hősünk a saját fogait sorra kiverte és lófogakból protézist drótozott magának össze, mert azzal nagyobb tudott harapni. Fából egy lábbal hajtható autót készített. A szerkezet olyan nehéz volt, hogy két embernek is elég volt megtolni, ő viszont gyakran bejött vele a városba, ha a torony alatt elintézni valója akadt.

A baj ott kezdődött, amikor a helybéli szövetkezettől kimentek hozzá, hogy a vára körüli gaz elfertőzi a közös gazdaság vetését. Fölszólították, hogy menjen haza lakni, mert a földjét beszántják. Ekkor különös dolog történt. Vicclapokban olvasni lehet azokról a bolondokról, akik Napóleonnak tartják magukat. Bolondunk azonban többre tört, mivel ő teremtette meg a kései lovagkort. Istennek kiáltotta ki magát és így is kellett szólítani.

A szövetkezetnek hadat üzent. Éjszakánként, hogy rajta ne kapják, a vár körül mély árkot ásott, és hamarosan föltört benne a talajvíz. Ezután már csak szélesíteni kellett. Nappal pihent, így a környékben lakók úgy vélték, hogy istenük csakugyan a mennybe költözött. A gazdaság betartotta a szavát. Pár hét múlva jött két traktor tolólappal és ekével, hogy a bolondvárat összelökik, és a telket a környező termőfölddel összeszántják. Akkor néztek nagyot, amikor a fura építmény elé értek, amelyet mély csatorna védett. A nehéz erőgépek nem mertek a gödörbe belemenni. Nem volt mit tenni, beszóltak Szentesre, hogy istenükért jöjjön el a mentő erős ápoló személyzettel és vigyék be. Hamarosan meg is érkeztek és beszóltak neki a várba:

– *Atyám, jöjjön ki, fölviessük a mennybe.*

A bolond kísétált, és még évekig élt Szentesen, az elmések Paradicsomában.

98

Egy különös menedékhely

Szovjet mintára, 1955-ben alakultak meg a városi, megyei KÖJÁL-ok, amelyek a lakosság közegészségügyi és járványügyi rendjét hívatottak biztosítani. 1959 nyarán óbudai szakiskolából kerültem vissza Vásárhelyre a Csongrád Megyei KÖJÁL-hoz nyári gyakorlatra. Különös világba csöppentem. A feudalizmusban ismerték az *asylumot*, amely olyan, többnyire egyházi kötelékbe tartozó menedékhely volt, ahol a bemenekült bűnöst a hatóság, földesúr nem üldözhetette tovább. Hasonló jellegű hely volt a Szántó Kovács utcán, az egykori Kokronpalotában, a Tüdőgondozó Intézet emeletén, az akkori Csongrád Megyei KÖJÁL is, Gorkij *Éjjeli menedékhelyének* mélytengeri hínárokra vagy sűrű erdők mohos liánjaira emlékeztető, az orvoslásból, egészségügyből, illetve egyéb szakmákból kiöregedett avagy deklasszált figuráival.

Ahány munkatárs dolgozott itt, a korábbi életnek mind más-más frontjáról jött, és különös egyéniség lakott bennük. Legtöbben osztályidegenek voltak, mint a jogi diplomás, egykor bányatulajdonos egészségőr, aki a háború után mindenhol elbocsátva, vagyonát veszítve, tiszai fakitermelésen pusztította szervezetét, míg az egészségügy e különös határvidéke a legalantasabb munkára be nem fogadta.

Hórihorgas Rikács gépírónk csak az igazgatónak volt hajlandó gépelni. Amikor már nem volt kivel, magával is összeveszett. Kopaszodó főorvosunk az egyik szomszéd városból járt át. Aktatáskája tele volt gondosan elkészített, olcsó alapanyagokból összerakott szendvicsekkel, mert a kevés fizetésből többre nem futotta. Mi fiatalabbak „bácsiztuk”, de kiderült, hogy ezt a titulust nem szerette, és a mérget – mint a másik egészségőrünk zsírszövege a DDT-t –, addig raktározta magában, míg ki nem robbant belőle a düh, és kikérte, hogy ő főorvos, nem bácsi.

Hajdan malomellenőr gépkocsivezetőnk szokása volt, hogy a vidéki kiszállásokra használt, egyetlen, ócska személyautó ablakát percenként letekerte és jó nagyokat köpött az útra. A baj akkor kezdődött, amikor egy ilyen akciójánál elfelejtette az ablakot lehúzni, és éppen sokan voltak a kocsiban. Egy másik főnökünkkel a legtöbb kiszállást a Tisza partján fejeztük be, ahol sok évtizedes körorvosi élményeit földidézve, naphosszat horgásztunk. Egy fiatal ellenőrgyakornok kiállt az emeleti balkonra pikulázni. Olyan harsányan fújta, hogy a földszinten lévő Tüdőgondozóba sietők megtorpantak, és nem mertek az ajtón bemenni. Olyan is akadt, akit mentő vitt közülünk az elmeosztályra.

A legfélelmetlenebb élmények a téesz istállók vizsgálatainak voltak. Hajnal előtt, a napi első fejésnél, a megye túlsó csücskében lévő, szerfás istállóban is ott kellett lennünk, ahol a nyomorult, ellátatlan jószágok vagy térdig álltak a ganéban, vagy a hideg, lucskos betonon feküdtek, mert már jártányi erejük sem volt. Ezekre a szemlékre intézményünk minden osztályáról kivezényeltek egy-két magamfajta, ütődött embert. A szocialista mezőgazdaság fejlődését kellett elősegítenünk, és vizsgálataink eredményeivel igazolnunk. A helynek megfelelően, mindenféle munkaruhába nyakig beöltözve, olyan volt a társaság, mintha egy lelencvárosi menekült osztály kóválygott volna a derengő félhomályban egy csomó avított műszerrel a kezében.

Évek alatt sok ezer, földolgozhatatlan adatot gyűjtöttünk össze, amelyek nem vitték előre sem a szocializmust, sem a mezőgazdaságot. Valamit föl kellett volna belőle mutatni. Eltalálták, hogy egy jókora megyetérképre gombostűkkel és színes szalagokkal tűzködjük föl a laboreredményeket jelölő szimbólumokat. Amikor félkészben láttuk, hogy az egész értelmetlen és rá sem fér a kartonra, jelentettük főnökünknek, de a válasz az volt, hogy „– *Ti csak gombostűzzetek és szalagozzatok!*” Végül olyan áttekinthetetlenné vált az egész munka, mint a foltmozaik kiállításra készített óriási középszőnyeg, vagy egy színes tűpárna.

9. Parasztok

99

Hol van az Isten háza Vásárhelyen?

Történelmi vallások és a 19. század derekától folyamatosan szaporodó szekták egyaránt meghonosodtak városunkban. Nem mondhatnám, hogy azért, mert itt nagyobb volt a vallási türelmesség, mint más településeken. Közismert a római katolikusok és reformátusok egymás elleni korábbi ádáz harca. Korunkra ezek lassanként elcsöndesülnének, ha hagynák. Az ökumenét azonban elsősorban külső erők, minduntalan lerombolják.

Egyetlen keresztény egyháznak sem tesz jót az olyan kijelentés, hogy „egyedül római katolikusként lehet üdvözülni”, vagy „hamarosan jön az Armageddon, és aki nem tér meg Jehovához, elkárhozik”. Miközben a hitviták időnként kiújulnak, és az egymás felé épített hidak gyakran leomlanak, a szoros keresztény–keresztény összefogás helyett változatlanul burjánzik a szekták sokasága.

Minden kontinensen előre tör a hódító iszlám, terjeszkednek a Krisna hívők, buddhisták; időnként fölüti fejét a sátánizmus és más lélekölő gyülekezet. Baj ez? Ezek a tanok, tévtanok Vásárhelyen is átsodródnak. Változik a világ, ahogy ez a természet rendje. Tudomásul kell venni, ha széthúzunk!

Vásárhely lakosságának jelentős része két történelmi valláshoz, a reformátushoz és a római katolikushoz tartozik ma is. De itt élnek, és a maguk kultúrája szerint imádják Istent az evangélikus, unitárius, zsidó, baptista, szombatista, nazarénus, a Hit gyülekezete és több más vallás, szekta hívei is. Miután családomat szintén megosztotta a felekezeti különbség, már kisgyermek koromban válaszolnom kellett arra a kérdésre, vajon melyik templomban lakozik az Isten? Kisajátíthatom-e magamnak, hogy ez „csak az én Istenem”, akit a másik templomban nem találok meg, vagy elviselem, esetleg örülök neki, hogy mások is magukénak vallják? A helyzet tovább bonyolódott, amikor kiderült, hogy Istent nemcsak templomban, mecsetben, zsinagógában, kultushelyen lehet imádni, hanem például házak szobáiban vagy éppen zeneiskola termében, ahogy ez Vásárhelyen jelenleg is van. Hol van hát Isten?

A parasztember sokkal bölcsebbnek bizonyult sok teológiai tanításnál. Amikor kiment a határba, esőt váró szemmel föl nézett az égre; fölvette termést adó földje rögét és ujjai között szeretettel morzsolta; megsimogatta igát húzó lovát, kalapjával merített a kútból, ha szomjas volt, nem kérdezte, hol az Isten, mert tudta, hogy ott van vele, körülötte. Benne élt a természetben, amelyből maga is teremtetett, és ahová majd visszatér örökre. Panteisztikus gondolkodása közelebb állt a mai természetelvű, a tudományok által mind több bizonyossággal szolgáló istenképhez, mint nem egy ősi vallás tanítása. Dehogyan hitte azt, hogy mindennek: földnek, kőnek, víznek, tűznek saját lelke van, hiszen akkor sokistenhívő lett volna. Úgy érezte, mindenben, amit Isten teremtett, ott van Ő maga.

A parasztember temploma kint volt a mezőn, a szántóföldön, a nagy kerek ég alatt, ahol nappal a sárgán izzó napot figyelte, éjszaka pedig az ezüstösen fénylő holdat és a csillagokat. Láta a Tejutat, „Csaba királyfi csillagösvényét”. Tudta, hogy erre az útra egykor neki is rá kell lépni és elmenni. Nem volt benne rettegés a halálfélelemtől. Az elmúlást éppen olyan természetesen fogta föl, akár a születést. Akkorra már hagyott maga után termékeny utódokat, és ha gyermekei ragyogó szemébe nézett, e legmagasztosabb templomban látta meg Istent.

A természet gyermeke

Különös embertípus ez a mi parasztságunk. Egyetlen társadalmi osztályra, rétegre sem akasztottak annyi rágalmozó, csúfondáros nevet, mint a földművelőinkre, pedig mindenkoron ők tartották el az egész népeiséget. Ha a paraszt nem lett volna szorgalmas – utóbb ez lett a bűnük –, a munkás ehette volna termékeit, az úr a papírosait, és hadd ne soroljam...

Ahogy a történelem és a politika változott, a paraszt volt lázadó jobbagy, akit lefejeztek, fölnégyeltek, karóba húztak; volt rebellis zsellér, aki zendült és aratósztrájkot szervezett; бүдös, buta és sunyi paraszt, akiért nem kár, és mindkét világháborúban elpusztítottak városunkból vagy két és félezret. Mondták őket fősvénynek, ugyanakkor a legjobbak a közösséget rendre támogatták. Istentagadóknak is nevezték őket, közben közülük származott a legtöbb presbiter és egyházfi. Később kulákok lettek, azután szövetkezeti tagok, a szocialista szektor dolgozói, családi-, most mezőgazdasági vállalkozók.

A hatalom – függetlenül, hogy jobbról vagy balról fújta a szél – csak azt az egyet nem emlegette soha, és nem fogta föl, ezért pusztult el a környezetünk, hogy ezek az emberek a *természet gyermekei*. Akár a törzsi társadalmakban, ők is meggondolták kétszer, ha egy fát ki kellett vágni, de helyette legalább hármat ültettek. Nem rabolták ki a földet, hanem megtrágyázták. A jószág házi állat volt, a legtöbb kezes. Amikor elpusztult, megsiratták. Nem egy tanya mellett volt ló- és kutyatemető, csak éppen táblával nem jelezték a nevüket, mint a grófok és hercegek.

Hajnalban nemcsak azért keltek, napnyugta után későn nem azért feküdtek, mert mindig „maguknak güzültek”. A jó gazda ezekben a napszakokban, „földkerülései” során gyűjtötte a leghasznosabb tapasztalatait. Megfigyelte a szél, a felhő járását, milyen színt ölt a nap, ha kél vagy nyugszik. Gyakran vezettek naplót, amelyben a legapróbb megfigyeléseket is följegyezték, és lassanként évtizedek, majd nemzedékek tapasztalata gyűlt bennük. Székkutason láttam egy Szörhátrol odaköltözött gazda naplóját, amelyben maga alkotta kis jelekkel, „ikonokkal” még a felhő fajtáit, sűrűségét, a szél irányát is jelölte. Erre pedig senki sem tanította.

Nem fogta rá minden növényre, amit nem ő vetett, hogy az gyom, és nem pusztította el. Nem egy család volt, ahol különböző formában több tucat gyógynövényt tartottak. Különösen az idősebb asszonyok jól tudták, mikor mit kell gyűjteni, és miként kell elraktározni. Máig fülemben cseng egy öreg intése: „– *Ha kireped a végbeled és vérzik, ne a kórházba menj operáltatni, hanem kend be zsírba főzött körömvirág-kenőccsel.*” Ezek az emberek nem verték le a fecskéfészkeket az eresz alól, nem üldözték el a baglyot, ha éjszaka kuvikolt. A tanya körül búvó- és fészkelő helyet hagytak az állatoknak, pedig szakiskolákban nem tanultak sem vadgazdálkodást, sem természetvédelmet.

A parasztember a természet gyermekeként egy volt a teremtmények közül. Ezzel járt a szabadságvágya. Hozzászokott esőhöz, sárhoz, fagyhoz, meleghez, aszályhoz, amelyet jobban tűrt, mint a város nyújtotta komfortos fogságot. Sámánként tartott kapcsolatot a föld minden élőlényével. Akárhová vitték, vagy sodorta a történelem, rögtön nekilátott a földet művelni, mert – esze és tapasztalata szerint –, „*a földnek terönni köll!*” Kezdett állatot nevelni, hajlékot építeni, hogy családjá számára nyugodalmat leljen a kerek ég alatt, az ő igazi világában. Amikor földjét elvették, tanyáját beszántották és zárt településre terelték, a természettől fosztották meg és a lelkét tépték ki.

Kisgyerekként tapasztaltam, egyetlen vásárhelyi parasztportán nem tudtam úgy megfordulni, hogy valamit ne adtak volna enni. Ha gyümölcsszezon volt, kaptam egy almát vagy marék szilvát, amikor disznóvágás időszakát éltük, akadt egy darab kolbász, vagy ha más nem, jókora zsíros- vagy tejfölös kenyér. Nem is kellett engem soha orvoshoz hordozni vitamin injekciókra, hogy mint *béngás* városi gyerek pendüljek egy kicsit.

A pénzt viszont nehezen adták. Apám mint fodrázmester, az idős, nehéz mozgású gazdákhoz gyakran eljárt dolgozni. A legtöbb nem fizetett azonnal. Velük havi megállapodást kötött. Amikor lejárt a hónap, akkor is többször el kellett menni, és amikor már belefáradt a kuncsorgásba, olykor engem küldött, hogy a megdolgozott bért behajtsam. A munka fejében kaphattunk volna avas szalonnát, pálinkaként rézelejét vagy karcos törkölyt, kan disznóból húst, amely a kondérba főzve olyan bűdös volt, hogy az arra járó még az utcából is kiszaladt; vagy bármit, ami ehető, csak a pénzt nem szerették kiadni, azt szigorúan fogták.

Amikor 1959 nyarán kedvtelésből néprajzi gyűjtő utakra mentem, ezzel a keserves tapasztalattal indultam. Ráadásul még alig volt utánunk a kulákküldözés, előttünk állt a szövetkezetbe terelés utolsó rohama, és az újabb tanyapusztítás. Utóbbiakat gyakran már a tanyáikban értem meg. Olykor az asztalra borulva együtt sírtunk, amikor kiderült, hogy utoljára vagyunk ősi hajlékukban, és láttam semmihez sem hasonlítható lelki szenvedésüket. Másnap hajnalban jött értük a vontató és elköltöztek. Kirakták az eresz alá a több nemzedék által hátrahagyott ingóságaikat. Kiválogatták, mi fér el otthon és mit kell itt hagyniuk. Elsősorban a régi használati tárgyaktól szabadultak. Mindazt a muzeális értékű eszközt, amelyet ma drága pénzért „műgyűjtő” kufárok és antik árusok kínálnak, ingyen adták. Örültek, ha nem kell az ég alatt hagyni, hanem valaki pártjukat fogja.

Valójában hamar meguntam a tárggyűjtést, lassan ki is szorítottak akkori csöppnyi lakásunkból. Mindinkább az életmódjuk érdekelt, és előkerült a papír, ceruza. Empátiával közeledtem sorskérdéseikhez, hiszen gyökereimben hordoztam parasztőseim mentalitását. Lassanként megnyilatkoztak. Volt közöttük nehéz beszédű ember, aki félt, és hetet-havat összehordott, de nem merte az igazságot kimondani, mások nem tudták kifejezni magukat. Ők voltak kevesebben. Föltűnt, hány verselőt, jól fogalmazó, értelmes, született intelligenciával és adottsággal rendelkező parasztembert találtam. Néhány találkozás után már úgy összeszoktunk, hogy életüket szinte „tollba mondták”. Még arra is ügyeltek, hogy elmaradtam-e az írással.

Tehetségük kibontakozásával csodálatos vallomások születtek. Szaknyelven úgy mondanám, hogy „mélyinterjúk” készültek. Ezek egy letűnt világ többé meg nem ismerhető kulturális és mentális rétegeit érintették, amelyek velük együtt múltak el.

Néprajzi adatgyűjtésemet 1959 nyaratól az 1980-as évek közepéig, negyedszázadon keresztül végeztem. Nem érdemem, hanem velem született adottságom, hogy minden rangú és rendű emberrel gyorsan kapcsolatot tudok teremteni, és néhány beszélgetés után akár elmélyült barátságot is kialakítani. Kisgyerekkori tanyai élmények ébredtek bennem újjá, amikor elindultam, hogy évtizedek múltával fölfedezzem dédszüleim kopáncsi tanyáját. Csupa régi ismerősöknél kezdtem – már akik elaggva bár, de még megvoltak –, és kedvesen fogadtak. Ezután könnyen ment a gyűjtés, mert mint a stafétabotot egymásnak tovább adtak, és görgetegként jött az újabb ismeretség. Úgy ajánlottak be egymásnak, hogy a komám, egykori szomszédom ezt vagy azt a dolgot jobban tudja, hallgassam meg a véleményüket. Amikor bekopogtattam hozzájuk, elég volt ajánlóimnak a nevét említeni, hogy elinduljon köztünk a

bizalom fejlődése. Első könyvem, *A tanya* megjelenése után többnyire úgy emlegettek, hogy a „tanyás embőr”.

Senki ne gondolja, hogy előttem minden gond nélkül valamennyi ajtó megnyílt, és minden kérdésemre feleletet kaptam. A korral akarva haladni, először magnetofont vittem magammal. Amíg elő nem vettem, meghitt, elmélyült beszélgetést folytattunk. Amikor bekapcsoltam és a mikrofont a szájuk elé tartottam, megmerevedtek, elnémultak, egy-két esetben dadogtak. Éreztem, bizalmatlanná váltak. Meg is mondták, nem tudhatják, hogy önhibámon kívül hová kerül a vallomásuk, ki használja föl ellenük.

Rá kellett jönnöm, hogy ezek az emberek féltek. Akik még élnek, ma is félnek! Nem csoda. Az egypárt-rendszer enyhülő időszaka volt ez a negyedszázad, de amikor még bármi történetett: változatlan beszervezések, besúgások, igazságtalan bánásmód. Korábban, a Rákosi-rezsimből szomorú és tragikus történelmi tapasztalatokat gyűjtöttek. Néhány feudális jellegű, zsugori nagygazda példája alapján általánosítottak. Nem a család- és nemzetépítő szorgalmukat nézték. Függetlenül attól, milyen emberségesek voltak, hogyan bántak cselédjeikkel – utóbb már a vagyon nagysága sem számított –, vagy kulákká minősítették, vagy gazdasági bűntények miatt bebörtönözték őket, és „mellékbüntetésként” vagyonelkobzást végeztek.

Az egyik későbbi adatközlőm, amikor kértem, szeretnék vele beszélgetni, őszintén azt válaszolta, hogy „– *Csak akkor gyűjjék kigyelmed, ha egy asztalhon lē tud űlni egy börtöntőtelékkal.*” Nagyot néztem, és magamban azt latolgattam, mekkora bűnöst hozott utamban a sors, gyilkost, vagy rablót? Az első találkozás során kiderült, hogy 1951-ben a dűlőbiztos följelentette, mert aratás után az elhullott kalászatokat nem azonnal gereblyézte össze, hanem csak másnap hajnalban, és „*addig a mezei pockok pusztíthatták a nép könyerit*”.

Ezek az emberek korábban a börtönnek a tájékán sem jártak. Városatyák, presbiterek, a környék úttörő gazdálkodói voltak. Tisztességben öszültek meg, akár az elődeik. Aki börtönviseltté vált, számukra azt jelentette, hogy a társadalomból kiszorultak, megbélyegződtek, ahogy ezt az akkori rendszer tudatosan kiváltotta. Ettől kezdve soha többet nem vittem magammal magnót. Elővettem régi irkáimat, és üres lapjaikra szó szerint följegyeztem, amit szorgos életükről, családjukról, hazaszeretetükről elbeszéltek.

Egy mélységével kincses világ tárult föl előttem, amelyet Atlantiszként elpusztítottak, és soha többé föl nem támasztható. Velük sírba költözött a tartásuk, erkölcsi, takarékos, tiszta életük. Nemcsak *szélfűtta család*, de *szélfűtta*, egymással viaskodó nemzet is lettünk...

102 Kenyéráldás

Külső Szőrháton, 2000 októberének egyik alkonyán, hatalmas, beművelt búzaföld közepén állunk. Siklósi Szilveszter filmrendező portréfilmet készít Rostás Jánosról, aki a szántásból szedegeti az egykori tanyájukból megmaradt üveg-, cserép- és téglatöredékeket. A hetven éves ember ujjai simogatják a hajdani emlékeket, és beszélni kezd a gyermekkoráról. Szavait megkísérlem emlékezetből visszaadni.

„– *A család minden tagjának eszmélésünk óta meg volt a maga föladata. Amikor már akkorák voltunk, hogy a jószágra vigyázni tudtunk, pásztorkodtunk a tanya körül. Ekkor ivódott belénk a felelősség. Tudtuk, hogy az elkóborló állatok kártétele, akármilyen kicsi is volt, az egész gazdaságot érinti. Nem fukarságból, hanem szorgalomból gyarapodott a birtok, amelyet*

őseim kitartó munkájukkal kezdtek megalapozni, hogy mindenünk meglegyen, amit az akkori kor adhatott.

A játszadozás sem hiányzott az életünkéből. Kukoricacsutkából kunyhót építettünk, magunk készítettük a játékaikat. Néha bele-belefeledkeztünk és a disznók a tilosba tévedtek. Ilyenkor anyám a térdére fektetett és néhányat az ülepemre húzott. Konyhai kötő volt előtte, amelyen a zöldséget tisztította. Amikor elfenekelt, kötőjéből mindig a gyökér és petrezselyem illatát éreztem áradni. Ez az emlék élt bennem hányatott életem legnehezebb napjaiban is. Hol van már a kötő, a kéz, amely az egykori zöldséget pucolta; tanya, konyha emberöltő óta oda, de azt az illatot, amelyet gyermekkoromban éreztem, sejtjeimben máig őrzöm. Számomra ez az eltűnt, boldog ifjúságot és a családot jelenti.

Hetekkel előbb izgalommal készülni kezdtünk a nagy ünnepekre, karácsonyra, húsvétra, pünkösdre vagy éppen szüleink neve napjára. Ilyenkor messze vidékről is érkeztek a rokonok, és napszállta után vigadni kezdtek. A szoba ablakát belülről párnával betömték, hogy meghosszabbítsák az éjszakát, és örömeiket ne szakítsa meg a hajnali pír új napot jelző világossága.

Valamennyi közül mégis a legnagyobb ünnep az volt számunkra, gyerekeknek, amikor hetente egyszer édesanyánk kenyeret sütött. Sötétedéssel kelt és dagasztani kezdte a tésztát, majd szakajtókosarakban pihentette, hogy szépen megkeljen. Ez alatt befűtötte a kemencét, és mire kellően forróvá vált, bevetette a púposra fölvergött kenyeret.

Nekünk apróságnak mindig csinált egy-egy kis cipót. Nem voltak azok még talán negyedikilósak sem. Hamarabb sülték, és amikor forrón kivette őket a kemencéből, szállt a meleg kenyér illata. Akkorra már ott kapaszkodtunk a kötényébe és néztük, amint előveszi a kést. Hegyével a cipó aljára keresztet húzott, közben félhangosan elmormolta az imakezdő megszólítást: »– Az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében...«

A fejünk fölött megszegte a kiscipót, és a morzsája áldásként hullt a hajunkra. Ez volt az a másik nagy ajándék, amelyet a szülői háztól kaptunk, és egész életünkre szolt, mert elkísért bennünket.”

103

Az Elek család

Az 1950-es évek elején egyszerre megtapasztaltuk a sorstalanságot, kiúttalanságot, amikor egy régi magyar családnak saját szülővárosában nem jutott hajlék, és bérlakásról bérlakásra kellett vándorolnunk. Egyik helyen a tulajdonos változott, a másik házba eredeti tulajdonosa tért vissza, akit korábbi helyéről elüldöztek. Megtapasztaltuk a régi bölcsesség igazát, hogy „minden költözés leégés”. Valahányszor útra keltünk, mindig elmaradt valami: bútorok, edények, képek törtek szét, selejtezni kellett, és egyre összebb szorultunk.

Így jutottunk vissza a Szent István utcába, ahonnan korábban vesszőfutásunk elindult. Ugyanazon oldalra, ahol egykor laktunk, csak tucatnyi házzal arrébb, az Ólom utcával szemben, a piros téglával kirakott idős Elek András házába költöztünk. A módos gazdacsaládot – akár a többi hasonló sorsú parasztot – rendszeresen üldözték. Tanya már nem volt, csak kis tábla nyomási föld, és az atkai árterületen darabka gyümölcsös. Gyerekeik akkorra önálló családot alapítottak és látogatóba jártak haza. Az idős házaspárt összezsúfolták a kisebb lakrészbe, a szárazbejáráson túl, ahol korábban a hazatérő családtagok húzták meg magukat egy-egy éjszakára. Ezt követően kinyilatkoztathatta a lakáshivatal, hogy „a kulák nem használja a házat, prolit kell bele rakni”. Ekkor utalták ki nekünk a lakóépület nagyobbik felét. Itt éltünk

békességben évtizedekig. Huszonnégy éves koromban innen nősültem, és családi hagyományként tovább folytattam zarándokutamat.

Amikor beköltöztünk, Elekék is, mi is egyaránt féltünk egymástól. Ki tudja, milyen bérlők, házigazdák lesznek az egy fedél alá összezárt idegenek, fordult meg a gondolat a családokban. Mindkét részről valamennyi létező külső ajtóra zárok, lakatok kerültek. Amikor közülünk ment ki valaki az udvarra, Elekék, de ha ők tartózkodtak ott, mi húzódtunk vissza a lakásba. Ennek a társadalomnak lételeme volt a félelemkeltés és a bizalmatlanság szítása, az elzárkózás fokozása és a kölcsönös szembefordítás. Az emberek mindenkitől tartottak. Ki tudhatta, kiben mi lakik; besűgő vagy gátlástalan üldöző került-e a közelébe? Sokat próbált szerencsétlenek is sakkban tartották egymást, és sanyarú sorsukért nemcsak a rendszert kárhoztatták.

Talán évek teltek el, amikor a feszültség oldódni kezdett. Előbb nagyanyám és Elek néni – mindketten túl a hetven évükön – kezdtek el barátkozni. Amikor kiderült, hogy valamikor az én mamám is tanyán nevelkedett, és sorolni kezdték közös élményeiket, ismerőseiket, a két család között megindult a közeledés. Ennek biztos jele volt, hogy egy idő után az udvari ajtókra a lakat bezáratlanul már csak azért volt a pántba beakasztva, hogy a szél vagy a jószág ki ne nyissa.

Elek néni szemüveg nélkül olvasott és kézimunkázott. Nyaranta, amikor délutánra kelvén elvégződött, kitette a támlásszéket a ház elé. Kisszéket helyezett fájós lába alá, és a kelmét ölébe téve, apró, finom öltésekkel varrogatott. Midőn úgy érezte, hogy egyedül van, énekelni kezdett. Fölhangzottak a kívülről ismert, szép zsoltárok, amelyeket még valamelyik genfi vagy magyar prédikátor szerzett évszázadokkal azelőtt. Kilopakodtam a lakásból. Elbújtam a kert bokrai közé, hogy hallgathassam és érezhessem azt a templomi áhítatot, amely ebből a jóságos öregasszonyból áradt. Kiabálni, hangoskodni, szitkozódni sohasem hallottam, pedig életének egyre romló körülményei között lett volna miért.

Elek bácsit keményebb fából faragták. Magas, testes, súlyos járású ember volt. Kis kehes lovát egy megmaradt öreg kocsiba fogva kijárt a Tiszára és a Nyomásra, amíg csak kezét mozdtítani bírta. Amikor a lucernásban felejtette a vasvillát, engem kért, hogy próbáljam megkeresni. Föl pattantam apám munkabérbe kapott rozoga biciklijére, amelyen a vázon és a keréken kívül semmiféle fölösleges alkatrész nem volt, és tekertem a városból kifelé. Jött utánam Elek gazda is a kocsin, de a beteg ló mind jobban elmaradt. A szerszámot hiába kerestük a lekaszált réten, akkorra elvitte valaki. A ló már csak lépésben vonszolta a kocsit hazafelé. Szájából sűrű habot túrt, és néhány nap múlva kimúlt. Sem igavonó, sem eszköz nem maradt. Nem sokkal később meg is váltak a maradék földtől. Amikor a házakhoz bekötötték a vezetékes rádiót, amit a nép „kolhozdudának” csúfolt, hébe-hóba bejött hozzánk híreket hallgatni.

Egy nap befogadásra jelentkezett elaggott, magányos nagybátyja, Samu bácsi, aki kilencven év felé járt. Az üres udvari lakásba húzódtott meg, ahol egy búbos kemencének dőlve kora nyárig melengette fájós tagjait. Emberöltővel azelőtt évtizedeket töltött a K.u.K. hadseregben és végigjárta fél Európát. Még az Óperenciás-tenger partján is megfordult. Tele volt csodálatos történetekkel, amelyek megmozgatták képzeletemet. Láttam magam előtt a huszárok győztes rohamát, és a várat, ahol a király lakott.

A valóságra csak az ébresztett, amikor egy este pár napos szabadságra hazajött Andris unokájuk. Mint megbízhatatlan kulákgyereket munkaszolgálatos katonának vitték valamilyen haláltábornak beillő építkezésre. A kerti kútnál a szovjetmintájú, ócska csizmából kicsomagolta feltört, elhanyagolt, fertőzött szörnyű sebektől gennyes lábát, és a hideg vízben jajszó nélkül mosogatta. Nagyanyja kenőcsöt hozott rá és bekötözte. Az öregasszonynak jobban fájt, mint a szenvedéshez szokott fiatalembernek.

Az öregek régen mind elmentek. Az Arany temetőben családi sírboltban porladnak. Amikor elmegyek előttük, minden alkalommal követem az erdei havas Krisztus-kereszt előtt kalapját mélyen megemelő Adyt, és belülről ráz a zokogás. Velük népünk egy jobbik részét veszítettük.

104

A lószerető ember

Valahol a szőrháti dülők között állt a tanyája. Aggastyánként ismertem meg, holott gyermekkorom óta hallottam róla. Neve napját ünnepeltük. Kissé már kapatosan ráborult az asztalra, és könnyezve mesélni kezdte doberdoi kalandjait. Volt egy történet, amely engem is megfogott. Gazdalegény korában kapott az apjától egy csikót, amelyet ő nevelt. Olyan kezes pajtássá vált, mintha testvérek lettek volna. Amikor behívták az első világháborúba, búcsúzáskor a ló nem tágitott mellőle, ezért magával vitte. A katonaság örült neki, és Szilágyi Ernőt beosztották egy szállító századba.

A doberdoi fönnsíkon, hogy télen meg ne fagyjanak, és a gránáteső el ne pusztítsa őket, éjszakára egy gödörbe húzódtak. A ló feküdt alul, ő pokrócba takarózva a lábai közé, egymást melegítve. Az utánpótlás akadozott. Már alig volt mit enni, gyakran éheztek. Amikor mélyen aludtak, bajtársai elvágta a lóva nyakát, és a húsát kiették alóla. Reggelre csak a csontjai meredeztek a kopár sziklák felé.

Ernő túlélte a megpróbáltatásokat, de a lelke valahol odaszakadt. Életében még sok különös kalandot élt át a mezőkön virágba szökkent nőkkel, pincék mélyén érlelt óborokkal, és feledhetetlen lovakkal. A kocsiba fogott két mén úgy ismerte a szokását, hogy amikor a városból hazafelé ballagtak, nógatás nélkül minden kocsmánál megálltak, hogy a gazdájuk mulathasson.

Az első család fölbomlott. Közben fogyott a birtok. A második világháború után mindenét elvették, ami még maradt, csak egy kis ütött-kopott tanyája árválkodott a hatalmas szántó közepén. Talán ő volt az egyetlen, aki örült korábbi herdáló életének, mert a vagyont legalább a három imádottra, a nőkre, a borra és a lovakra költötte. Élt, amíg lehetett, hol szomorúan, hol vígan, de az élményeitől senki emberfia sem foszthatta meg.

Öregségére ketten maradtak második feleségével. A nők és a pohár mind inkább távoli szerelemnek tetszett, csak a lovak éltették még. Ami akadt szükös életükhöz, nem volt több, mint a földért kapott kis járadék és a tanya körül nevelt jószágok. A kedvtelésből tartott hátasok szinte minden pénzt fölélték. Évek terhétől görbülő háta azonnal kiegyenesedett, amint az istállóból kiengedte és hagyta őket szabadon száguldani. Kocsi már régen nem állt a színben. Különben is, ezeket a gyönyörű, szabadsághoz szokott állatokat halálos bűn volt igavonóként szenvedtetni.

Amíg bírta, kicipelte a nyeret, és egyikre-másikra rárakva, vígan kocogott velük a messzi tanyák között. Ahová beköszönt, megcsodálták tűzzel teli táltosait. Egy napon elérkezett az a szomorú perc, mikor már székről sem tudott a hátukra fölkapaszkodni.

Képzeletben még évekig ott ült rajtuk. Már nem is hallotta trappoló patáik zaját. Lelke fölemelkedett a földről. Szálltak vissza a doberdoi éjszakába, ahol csatlakozott hozzájuk az emberöltővel azelőtt lemészárolt csikó. Együtt lebegtek tovább, hol a csillagos, hol a napfényes égen, felhők és szivárvány között. Ma már ő az égi ménesgazda.

Él egy pásztor, aki emberöltővel ezelőtt a Hortobágy mellékén, a pusztában terelgette nyáját. Egyszer csak látta, hogy a legelőt föltörik, a réten csatornákat vágnak, a lápot lecsapolják, majd rizst telepítenek. A birkák alól elfogyott a fű.

Fogta a botját, a tarisznyáját és a nyáját terelni kezdte dél felé, új legelőt keresve. Hamarosan megérkezett a Sárrétre, ahol az állatai friss rétet találtak. Nem sokáig örülhettek az illatos fűnek. Nyáron diákok és erőgépek érkeztek. Nekiláttak a mocsár lecsapolásához, és az év-ezredes ősgyep hamarosan kiszáradt. A pásztor hiába kémlelte az eget, eső sem hullt, és a szegény jószág étlen-szomjan bégetett.

Ismét terelni kezdte a nyáját. Meg sem állt a vásárhelyi határig, ahol a mártélyi nagy kanyarban talált még magának egy darabka pusztát. Megdobbant a szíve, és a szamár nyakában lévő kolomp hangjára ősi virtus éledt benne. Hodályt épített, és egy elhagyott tanya konyhájában fészket vert. A közeli faluban asszony is került, és csakhamar megházasodott. A jószág szépen szaporodott, fiát egy részével átküldte a Szigetbe.

Amikor nála jártam és dicsérni kezdtem a falkát, vállamra tette súlyos, fogószerszámmá alakult kezét. Komolyan így beszélt:

– *Csak addig talál itt, amíg a rétet meg nem szüntetik. Ha kell, akár egy éjszaka alatt összecsomagolunk és tovább megyünk. A jószágnak is, nekem is kell a falutól messzi ég, a távolba elhallatszó kolompszó és a pacsirta dala. A pásztor és nyája nem tud meglenni szabadság nélkül.*

Ekkor hoztak egy rendeletet, hogy minden addig műveletlen földterületet föl kell szántani. A juhász hiába mondta, hogy ezen a szikesen nem fog megélni a gabona, széthányták a hodályokat és föltörték a legelőt. A rajta termett búzának 30 centis volt a szára, és a kalászekben alig árválkodott mag. A juhász beljebb húzódott a Tisza-gát felé, és állataival még kínlódott egy ideig. Szűkült körülötte a világ, a kolomp szavát a gát visszaverte és elmaradt az égen a pacsirta dala.

Ekkor asszonyt, gyereket, a falu új osztásán takaros házat, mindenét odahagyta. Fogta ismét a tarisznyáját és a gamóját. Megfogyatkozott nyáját terelgetve egy hajnalon elindult Kelet felé. Ismét az ösztönei vezették. Fogott az út előtt és valahol Békés megyében a határ állította meg.

A fű zöldellt, a tavasz nevelte réten fejlődni kezdtek a húsvétra született bárányok. Talán fél év is eltelt, mire rátaláltak. Vonatra ült a család, és elment a juhásznak könyörögni.

– *Jöjjön vissza. A szövetkezet elnöke megígérte, hogy magára bízza a birkák gondozását.*

– *Miféle birkákról beszélsz, asszony? Azok ki sem kerülnek a hodály karámjából. Állnak a vályú előtt és bégetnek. Nézd meg ezeket! Nem lehet őket ölbe zárni, mert elsenyvednek. Most is valahol a tilosban járnak.*

A pásztor a vendégeket feledve, fölvágva szaladó pulijával utána eredt szabadságot kereső nyájának. Évtizedek múlva egyszer még találkoztam vele Vásárhelyen, az országos juhászversenyen. Magányos volt, mint mindig. Összetöpörödött. Már nem volt benne a „lélök”. Birkák nélkül csak a testét vonszolta még.

Különös ember volt a kopáncsi tanyavilágban, az egykor módos gazda, B. Gyurka bácsi. Dédapám Gyuló-ér parti tanyája alatt, valaha takaros, bekerített, értékes épületekkel, artézi kúttal, számos állattal ellátott birtokot örökölt. Kisgyerekként sok kanta ivóvizet hordtam tőle. Amikor megismertem, tanyája kerítésén már nem volt meg a korábban gondosan bezárt kapu. Egy idő után maga akasztotta le azzal a meggondolással, hogy ide bárki jöhet éjjel és nappal; ha itthon van, ha nincs, úgy sem talál több elvinni valót. Az igyekvő, hivatalos állami rablónak ne kelljen állandóan a kapunyitással vergődni; szabadon járkálhat, és hordja csak mindazt, amit meghagytak, amin a szeme még megakad, legyen az fal, tetőcserép, gerenda vagy kútágas. Ő már úgysem látja hasznát egyiknek sem.

A tőle való hurcolkodás kezdetben még a törvényes keretek látszata között zajlott. Sajtóhadjárat indult a becestelen, beadási kötelezettségét nem teljesítő kulák ellen. Hol azért jelentették föl, hogy a tetőről fölszálltak a galambjai: „– lám éhesek, azért keresgélnek, pedig az eldugott búza veremszámra rothad nála”; hol azért, hogy „– leszálltak a galambjai, lám a bűdös gazda megeteti velük a nép kenyérnek valóját”.

A „dolgozók ökle” egyre sűrűbben lesújtott rá. Ahogy az idő múlt, a visszaeső bűnösre – általában tárgyalás és bírósági végzés nélkül – mind hosszabb büntetést szabtak ki, így többet ült, mint gazdálkodott. Amikor szabadult, eleinte csak néhány nap múlva fogták be újra. Közben meglepték a végrehajtók, padláslesöprők, és ami még megmaradt, „a be nem fizetett adó”, vagy „a be nem szolgáltatott, törvénytelenül visszatartott áru” törlesztése ürügyén, azt kíméletlenül elvitték.

Ahogy a szabadságvesztések szaporodtak, időben, illetve térben a távolság is csökkent a dutyi és a tanya között. Eleinte hagyták, hogy a tizenkét kilométerre lévő tanyájára hazakutyagoljon, vessen valamit az éhező kutyának, az elkóborolt macskáknak, és a vályúnál megmosakodjon. Azután már a város szélén elkapták és visszafordították. Végül, midőn néhány hónapos „üdülés” után kiengedték, nem mozdult. Amikor kilökték az épületből, leült a bíróság ajtaja előtt, hogy a fogdmegeknek ne kelljen utána mászkálniuk. Ha füttyentenek, várakozás nélkül visszatérhessen a pincébe, a megszokott priccsre.

A vesszőfuttatást maga a hatalom unta el. Egyszer végleg kiakolbólították a börtönből. Eleinte még tétován járkált a végrehajtó intézmény drótkerítése körül, de ahogy telt-múlt az idő, és senki sem szólította vissza, lassan elindult a tanyája felé. Mire kiért, a nyirkos cellában töltött hónapok eredményeként, a göröngyök leszedték lábáról az elmállott bakancsot. Otthon a nadrág és az ing is lefoszlott róla. Szerencsére a tavasz végét járta, és az éjszakák is fölmelegedtek. Az egész nyarat egy meghatározatlan, piszkos színű gatyában ténferegte végig a tanyaudvar egyik végétől a másikig.

A galambok kitartottak valamelyik melléképület padlásán és fiókkal ellátták. Néha orozva eltojt tojást is talált az elkóborolt és össze nem szedett tyúkjaitól, amelyek elvadulva kószáltak a határban. A gyümölcsfák szintén nyújtottak valamit, amivel változatosabbá tudta tenni sanyarú étrendjét. A *tanya* című könyvemben már írtam, hogy ebben az időben miként szedtük össze a madártojást rántottának, és mennyire örültünk, ha valamelyik fészekben felnőtt egy pár kiscalamb.

B. Gyurka bácsi adakozó, jószívű ember volt. A szó szoros értelmében a falatot is odaadta a szájából. Amikor dédszüleim tanyáján kisgyerekként a nyarat töltöttem, és nekünk sem volt harapnivalónk, Gajdán Ida néném átküldött az öreghez, nézzem meg, felnőtt-e már a következő galambnemzedék, és kérjek belőle egy párat. A gazda mindig készségesen fölászott a

padlásra, én meg utána. A rudakból összedrótozott létra recsegett, ropogott alattunk, bármelyik pillanatban letörhetett. A régit elvitték tőle. Végignéztük a fészkeket. Az öreg mutogatta:

– *Látod, ebből már kirepültek, miért nem jöttél hamarabb? Amabban még tojások vannak. Amott – állt meg egy fészek előtt – a kicsik még csupa tokúsak.*

– *Nem baj, majd föl nőnek nálunk a borító alatt – okoskodtam, csak hogy minél hamarabb hozzájuthassunk.*

– *Ne bolondozz már. Ezt még az anyja eteti. Ha most levágjátok, olyan gyöngye még, hogy Ida nénéd szétfőzi a tarhonyában, és meg sem találod.*

Üres kézzel tértem vissza. Többet nem is küldtek át beszerzésre. Amikor hanyatlani kezdett a nyár, B. Gyurka bácsi régi felesei, napszámosai összeadtak neki egy öltözet ruhát. Egyik feszült, másik lötyögött rajta, de nem fázott. Egyszer begyalogolt a városszéli kocsmáig, ahol valaha, mint agglegény sokat időzött. Az hírlett róla, hogy nagyon szépen, csöndesen mulatott. A cigányprímás mindjárt melléje szegődött, és fél éjszaka húzta neki azt az egyetlen slágert, amelynek néhány szavát szorgos élete során elsajátított valamelyik operettből:

„– *Hogy aszongya, falevél, falevél...* – itt az öreg, mint tű a nyekergő lemezen elakadt, és ujját vezénylő mozdulattal fölemelve kezdte előlről – *falevél, falevél...*”

B. Gyurka bácsi most is szétnézett és leült a sarokba. A kocsmában már nem nyikorgott zenész, a csapos sem adott neki hitelben, mert a pénztárgépbe be kellett ütni a vásárlást. Az öreg egy idő után hazasétált. Többet ide sem járt.

Kemény lehetett a rákövetkező tél, és a fogyatkozó szomszédok egyre ritkábban látták füstölni a kéményét. Amikor ismét eljött a nyár, és kimentem a tanyánkra, B. Gyurka bácsi már nem ismert meg. Ült az udvar közepén, az óriási eperfa alatt. Fölfelé nézett a lombok közé, és folyamatosan dúdolta:

„– *Falevél, falevél...*”

Megijedtem és visszaszaladtam. Akkor láttam utoljára. Évek múlva, amikor legényként elmerült gyermek múltam emlékeit keresve arra karikáztam, már sem tanya, sem eperfa nem volt. Az egész határt fölszántották, és a rögöket hiába szólítottam, nem mondták el, hogy az öreg és a fája merre jár?

107

Az öreggazda halála

Az öreg paraszttól elvették a földjét, de ő nem lépett be a szövetkezetbe. Kint a vásárhelyi Pusztán, a Fehér-tó partján állt meszeletlen, ütött-kopott, régi tanyája. Annyi földet hagytak meg neki, amelyen az épületek álltak; egy rossz parasztkocsit és kivénhedt gebét, amelyre a közös nem tartott igényt.

Otthon, a városban háza volt. Felesége, gyermekei hazaszökdöstek, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a paraszti munkából nem lehet megélni, és mindinkább romlottak az életföltételeik. Hívták az öreget, jöjjön haza. A gazda egy napon össze is kötözte kacatjait, amelyeket számára a család még kint hagyott. Csak föl kellett volna dobni a kocsira és elindulni, de valahogy erre az utolsó lépésre, nem tudta magát elszánni.

Itt született, itt gazdálkodott az apja, nagyapja is. Minden fűszál emléket hordozott. Ezernyi erős gyökérrel kapaszkodott a tanyához, pusztai szabadságához. A család kezdetben még vitt

neki váltás fehérműt, boltból vett kenyeret, saját készítésű tarhonyát. Az öreg magának főzött, míg rá nem unt. Később elmaradt az otthonról jövő segítség. Néha még fölállt a tanyaudvarban magasodó trágyadomb tetejére és elnézett a város felé, de hamarosan már a halmot sem tudta megmászni.

Egy kora tavaszon a tanya fél tetejét elvitték a böjti szelek és kidőlt az épület vége. A maradék tető beázott. Az öregnek mind távolabb, egyre szűkebb helyre kellett a házban visszaszorulni. Amikor az egész rom életveszélyessé vált, gondolkodószékét kitette elébe. Nyár végén történt, már hűvösek és harmatosak voltak a hajnalok. Lába meggémberedett, dereka nem mozdult. Naphosszat üldögélt így. Szeme messze nézett a Pusztába.

A szomszédok régen elfogytak körülötte, faluba, városba költöztek. Három kilométerre volt tőle a legközelebbi tanya, ahol egy másik hasonló, vén rossz ember tengődött. Olykor ez vitt neki valami maradékot, de csakhamar beszűntette, mert neki is nehéz volt a mozgás. Látta, hogy még az előző napokban adott kenyér is érintetlen.

Amikor megkérdeztem a szomszédot, mi történt az öreggel, magyarázta, hogy makacs vénember, akin nem lehet segíteni. Orosházáról is voltak már kint nála. Fölajánlották, hogy elhelyezik a szociális otthonba, de a firkászokat elkergette.

Közben a hetek a tél rabságába siettek. A lomb lehullt, a varjak egyre szemtelenebbül közelebb merészkedtek a mozdulatlan öreghez.

„– *Úgy ül ott, mint Dózsa a tüzes trónján*” – mondogatták, akik arra vetődve meglátták.

– *Hát nincs mentség?! –* fakadtam ki egy nap, amikor már az üdvözlésem sem fogadta. Talán meg sem ismert.

– *Haza készülődik –* mondta az egyik arra járó.

– *A városba?*

– *Az övéihez, akik régen eltávoztak mellőle, de most eljöttek érte. Csak mi nem látjuk őket. Ott vannak már körülötte és beszélgetnek vele. Amikor eljön a pillanat, lelkét kiemelik a székből és magukkal röpitik a tetejetlen fára.*

Az öreggazda nem tüzes trónon, hanem fagyos széken ült. Amikor lehullt az első hó, ott találta megdermedve. Övéinek sem sikerült őt magukkal vinni. Lelke változatlanul ott kereng a Pusztá fölött, és ha vihar tombol, bánatában az orkánnal ordít. Visszapörli elveszített tanyáját és a szabadságát.

10. Parasztalkotók

108

„Hajja, Kend!”

Itt az őrzetőmben, ahol a gazdák életmódját figyeltem és sorsukat elbeszéltettem, Kérdő Szücs Ernő volt az utolsó, aki „nagy idők tanújaként” még ismerte parasztéletünk szellemi és tárgyi kincseinek nagy részét. Amikor valakivel komázni kezdett, a feudalizmusban használt megszólítást alkalmazta, ezért rajtaragadt, és mindenki úgy hívta, hogy „hajja, Kend!” Sokan nem szerették, gúnyolták, mások kötekedőnek tartották. Az átlagostól elütő embert a többiek mindig kikezdi és megbélyegzik. Ez lett az ő sorsa is.

Óriási paraszti tudását annak köszönhette, hogy rendkívül, szinte eszelősen fogékony volt a régi történetekre. Mindent szeretett, ami magyar volt és vásárhelyi. Benne a haza és az otthon tökéletesen azonosult. Fogékonyságát anyjától örökölhette, akinek versét megtalálta. Családjában több írogató ember akadt, akik saját dolgaikat örökölték meg.

Ernő bátyám szüntelenül kérdezte az öregeket, meghallgatta és elraktározta legendáikat, dalaikat, átélte igaz és folklorizálódott történeteiket. Elment a könyvtárba és elolvasta az összes vásárhelyi történelmi és néprajzi könyvet, különösen Szeremlei Császár Sámuel, Kiss Lajos, Tárkány Szücs Ernő és Fejérváry József munkái érdekelték. Rendszeresen kutatott a helyi református egyház levéltárában, és az anyakönyvekből, presbiteri jegyzőkönyvekből három évszázadra visszamenően kigyűjtötte szerteágazó családja adatait. Végül maga is „könyvet írt”. Kéziratában összehordta mindazt, amit érdemesnek talált az utókorra hagyni. Könyvíró paraszt! Micsoda „csomorkányi gyökere” volt ennek a vásárhelyi rónának.

Juhász Antal szegedi etnográfus úgy ismerte meg, hogy a teremőrök szóltak neki, itt van egy öreg paraszt fekete keménykalapban, lakkcsizmában, ünneplő ruhában. Nyitás óta járja a múzeumot, és olykor hosszan elidőzik egy-egy tárló előtt. Ez a különködés számukra teljesen szokatlan volt. A muzeológus kiment hozzá és beszédbe elegyedett vele. Kiderült, hogy ez a hajdani gazda tanárokat megszegyenítő tudást halmozott föl a múltunkról. Vásárhelyen nem akadt olyan kiállítás, amelynek megnyitásán ott ne lett volna. Már régen mindenki hazasiertet, ő még a festmény előtt álldogált és idegeivel mérícskélte.

Valamikor a 20. század első felében, tanyája körül nehéz munkával, a rossz, szikes föld kicserélésével erdőnyi diófát ültetett. Közben, bár a birtokát soha föl nem ajánlotta – veréstől, bebörtönzéstől, munkatáborból nem félt, pedig volt benne része eleget, de erős alkata minden megpróbáltatást túlélte –, elvették földjét és tanyáját. Amikor a fák végre termőre fordultak és azoknak gyümölcsöztek volna, akik elrabolták, de verítéket sohasem hullajtottak érte, hatalmas erőgépekkel valamennyit kirángatták.

„Hajja, Kend!” távolról nézte a pusztítást. Ült a szántásban a szürke rögök közé olvadva és messziről hallgatta, hogyan recseg, ropog az erős fa, miként szakad meg a gyökere. Mindegyiket megsiratta. Amikor kifordulva, tövével az ég felé meredve végigdőltek a talajon, magában sorolta:

„– Így mönt el a nagyapám is, akit Világos után áztatott bottal vertek mög az osztrákok a Kígyósi pusztán, így feküdt mozdulatlanul szélütött apám, amikor a végrehajtó még a párnát is kirángatta a feje alól, így feküdt édesanyám a ravatalon, miután a sok átélte szenvedéstől fölemíszította testit a rák...”

Hajdan a szegedi újságíró azon fanyalgott, milyen messze került a képen a gondolkodószék a tanyától, amelyben az öreg pihent. Nem gondolt rá, hogy akkor már sem a tanya, sem a föld nem volt vallomástevéom birtokában. Székestől együtt autóval vittük a helyszínre, ahol valaha a birtoka terült el. Az idős, akkor már nehezen mozgó embert nem akartuk a földre ültetni, amikor a *Parasztvallomások* fedőlapjához a fényképet készítettük.

Kritikusunk nem vette észre, hogy a fénykép jelképes értékű. Annak a parasztrónusnak, amely egykor valóban mindig a *tisztaszobában* állt, most, hogy ezt a szent helyet a föld színéről is eltakarították, számára nem maradt más, csak a puszta ég alja, ahogy egykor a természet megalkotta. Az akkori valóságot ábrázoltuk, és nem kívántunk tanyamúzeumban megrendezett fölvetelt készíteni.

A gondolkodószék a táj fölé magasodott, benne az emberrel, aki halhatatlanná tette ezt az elpusztított világot. Ott lebeg láthatatlanul most is a földbe temetett és haló porukban sem kímélt, kirángatott lelkek seregével, akik erősen tarják. Hiába nőttek ki közben állattartó telepek, gyárkémények, lakónegyedek. Apáink, a kisémmizett „hajja, Kendek!” trónusukkal együtt az égbe mentek.

109

A rímfaragó

Imre bátyám elmúlt 70 éves. A városban sokan ismerték versrögtönző képességéről, tisztelték remek vőfélykedéséért. Kiváló mesélő volt, aki a parasztság életét néprajzi hitelességgel tudta elbeszélni. Váratlanul toppantam be hozzá. Susáni kis házában mélyen a kert végében élt. Kora reggel volt, nem számított jöttömre. Az előkészületekből láttam, kertészkedni kívánt, és nem velem foglalkozni. Hol fölvette a kapát, hol a falhoz támasztotta, majd a kamrába ment kötöző madzagért. Elővettem a jegyzetemet, hogy gyorsan kikérdezzem a parasztság szerelmi életéről, és ne zavarjam tovább. Nehezen indult a beszélgetés. Egy-két tőmondat után el is akadt.

– *Nem szeretem én az ilyet – mondta. – Volt az életünkben ilyesmi, de nem beszéltünk róla.*

Imre bátyám kezében akkorra már csattogott a metszőolló. Nem udvariatlanul, de hátat fordítva gondozni kezdte a szőlőjét. Ekkor megtanultam tőle, hogy az embertől el lehet lopni az időt, de a ránk bízott földtől, növénytől, állattól soha. Láttam, így sohasem érem el a célomat, el is raktam a füzetet. Mint a szent fa alatt ülő Buddhában a megvilágosodás, hirtelen mentő ötletem támadt:

– *Mi lenne, ha versben mondaná el?*

A hatásra magam sem számítottam. Imre bátyám keze úgy maradt mozdulatlan, mint amikor a mesében a szakács ütésre lendítette jobbját, hogy arcul csapja a gondatlan kis kukut, de abban a pillanatban Csipke Rózsika megszúrta ujját, álomba szenderült és megállt az idő. A metszőolló sem csattogott tovább. A kis ember – alig volt 50 kiló – lassan felém fordult. Szeme már mosolygott és hamarosan a szája is szélesre húzódott.

– *Hát mért nem ezzel kezdte? Rímbe szödvé könnyebben boldogulok.*

Röpködtek a gondolatok, és velük csakhamar a „szoknya alá láttunk”. A konyhából hamarosan előkerült az üveg bor és sűrűn koccintgattunk. Imre bátyám egyre vidámabban mesélte egykori emlékeit, és mindketten jókat nevettünk a szellemességeken. A beszéd témájáról valamit megsejthetett a felesége, mert hamarosan kijött az eresz alá söprögetni. A paraszt

poéta rögtön lehalkította a szót, és minden átmenet nélkül a várható bortermésről beszélt tovább. Elunván a számára fölösleges szavakat, az asszony visszament a házba. A gazda rögtön visszatért a pajzán rímekre.

Táskámból újra kivetem a jegyzetet, hogy amiért jöttem, végre mindazt leírom, amit hallok. A versfaragó öreg elhallgatott. Láttam, gondban van. Valamit mondani kívánt, de tiszteletből nem tette.

– *Amit hallok, így nem tudom megörökíteni* – mondtam neki mentegetődzve.

– *Erről szó sem volt. Más dolog, ha két érett férfi egymás között beszélget. Ezök a dolgok nem valók nyilvánosságra.*

Nem volt mit tenni. A beállt csöndben a metszőolló tovább csattogott a kezében. Ma is csak sejtéseim vannak, hogy ha a történet tovább szövődik, emberöltővel ezelőtt vajon mi történt volna a szoknya alatt?

110

Az önéletrajzíró paraszt

Csizmadia Imre gazdaember a Kis Sós-tó vagy Görbe-szik partján régi tanyában élt. Nagy Gyulának volt az adatközlője és parasztlektora, majd maga is könyvet írt, verseket költött. Életének utolsó évtizedében ismertem meg Orosházán, amint a múzeumban ott ült a „gazdavének” között, és talán ő volt közöttük a legbölcsebb.

Gyerekként elvesztette édesapját az első világháborúban. Lelkileg ezt sohasem heverte ki. Egyedül maradt anyjával és lánytestvérével. Ha a kisbirtokból élni akartak, mindhármojuknak dolgozni kellett. A kisfiú átvette apja szerepét és egyedül gazdálkodott.

A föld a Görbe-szik környékén gyöngé minőségű volt. Háromszor több munkát volt szükséges a művelésére fordítani, hogy annyit teremjen, mint a jobb minőségű. Imre gyereknek közben iskolába is kellett járni. Amikor megtanulta a betűvetést és az olvasást, új világ nyílt ki előtte. Falta a könyveket, amelyekhez nehezen jutott hozzá. Talán ez is vonzerőt adott neki, mert kiskora óta gyűjtötte.

Abban a világban, ahol élt, közismert volt a gazdasági napló, amelyet szinte minden tanyában vezettek. Kezdetben erre nem volt pénze. Nem is a birtok kiadásait és bevételeit jegyezte föl, hanem újságpapír szélére, a füzet csomagolópapírára gondolatait és személyes élményeit írta. Valamennyit megőrizte. Később, midőn külön írkára is tellett, naplót vezetett. Így bontakozott ki és szavakban gyűlt egész gyötrelmes élete.

Amikor megismertem, már tőpörödött öreg ember volt. Kis termetű maradt a sok munka miatt és meghajlott a háta. Kezdetben csak Nagy Gyulánál találkoztunk, akitől megtanulta adatait könyvvé érlelni. Együtt bátorítottuk, hogy írja meg az életrajzát. Csizmadia Imrét nem kellett sokat biztatni. Elővette hatalmas följegyzés-gyűjteményét, és eszmélésétől kezdve kezdte összerakni, majd életét papírra vetni.

Bizalmába fogadott. Eleinte leveleztünk, majd kölcsönösen meglátogattuk egymást. Imre napon és felesége, Julianna névnapján minden évben ott voltunk Orosházán, a Munkácsy utcai, végül az utcára épült kis parasztházban. Később már alkalom sem kellett hozzá. Amikor csak lehetett és szükség volt rá, kerestük egymást. A fiatalabb és mozgékonyabb én voltam, így többet jártam hozzá.

Imre bátyám ott ült az ablak előtt, mert szeme világa a pápaszemen keresztül is gyorsan homályosodott. Fölolvasta a nekem szánt részt, és megbeszéltük. Rengeteget vitatkoztunk, sőt még veszekedtünk is. Ez a kicsiny ember belül óriási vihart hordozott magában. Lelkének ez volt az az ereje, amely 80 éve körül két vaskos kötetben életre hívta írói értéket hordozó élettörténetét és egy kötetben parasztverseit.

Az utolsó kötet kiadását várta. Akkor már akadozott az állami könyvkiadás, és késett a kötet megjelenése. Nem bírta tovább energiával. Halálra ítélte magát. Lefeküdt, és makacsul nem volt hajlandó többé enni. Amikor meglátogattam, már nem beszélt, csak jelezte, hogy észrevett. Pár nap múlva örök álomba szenderült.

111

Az utolsó Mári névnap

Emberöltővel ezelőtt volt, hogy Galyasi Miklósnál Vincze Ferenc barátommal összeházaszkodtunk. Az idős ember éppen készülődött, mert oldaltáskájába rakta elmaradhatatlan fényképezőgépét, amellyel rendre sokat csattogtatott, de soha egy jó fölvételt sem sikerült készíteni. Láttuk föllélegzett.

– *Jó, hogy jöttök, legalább segítetek. Te vagy fiam a bandataknyos, cipeld csak!* – mondta, és a nyakamba akasztotta az öreg Leica-masínát.

– *Hová megyünk?* – kérdezte Feri.

– *Mári nénihez. Nem tudod, hogy szeptember 12-e van, Mária napja?*

– *Ki az a Mári?* – *tudakoltam naivul.* – *Nekünk nincs ilyen ismerősünk.*

– *Majd megismeritek. Tornyai volt a „mindönöse”.*

Baktattunk a Dohány utcába. A ház végében, az ereszaljból befalazott előszobaféle, mögötte kis szoba volt. Apró ablakáról, fareteszes, tömör ajtajáról ítélve, valaha kamra lehetett. A szegénység és az egyszerűség áradt belülről. Egy talpig feketébe öltözött, beesett arcú öregasszony ült a magasra fölvetett ágy előtt. Ő volt Mári, a festő, akivel akkor élete végéig tartó barátságot kötöttünk. Minden névnapján ott voltunk. Megkóstoltuk a háziasszony által sült sós pogácsát és az apró, édes süteményt. Kovács Mária sokgyermekes kőműves család sarja volt, de cselédsorsa, a magával hozott világlátása inkább a szegény parasztság körébe sorolta.

Néhány év múlva utoljára voltunk vele együtt. Már nem kelt föl. Akkor is ünnepélyesen fölöltözött, de végigdőlt az ágyon. Így ősz elején még szép, verőfényes, meleg napok lehettek volna, de akkor felhők takarták az eget, és hamar sötétedett. Amikor megérkeztünk, a szobában már egy üres ülőhely sem volt. Mári meleg barna arca eltűnt a homlokába csúszott fejkendő alatt, csak a szeme mozgásáról láttuk, hogy üdvözl.

– *Gyöngélkedik* – mondta magyarázatképpen egy híres festő felesége.

– *Nem vagyok én beteg!* – *szólalt meg Mári hirtelen.* – *A Tornyai úr nem hagyta volna, hogy ilyen erőben lustálkodjak.*

Az ágya fölött a falakon régi, beszakadt fényképek sárgultak. Az utolsó deklire festett kép még az ablak mélyedésében árválkodott. Nézegettük, néhány dicsérő szót szóltunk róla, pedig a befejezetlen munka még nem mutatta értékét.

Csak a test érett meg az elmúlásra. A természet már végzett, de a lélek nem bírta még távozni. Nagyon elfáradt a látogatástól, és lassan elszenderült. Árnyaktól körülvevett arca végleg elveszett a sötétbe burkolózó szobában. Távozóban néhányan kézfogással próbálkoztak. Akkor még nem gondoltuk, hogy utoljára jártunk a Dohány utcában. A következő évben már a Kincses-temetőben emlékeztünk rá.

Azóta is meg-megállok Mári néni hantja előtt. A sírkőből kilopták a kis szobrot, a bevésített írás megfakult. A lelke még mindig nem nyugszik. Nem kapott tőlünk elég útravalót. Az égi mezőn, a tövises bokrok között talán örökké vándorol. Akinek itt nehéz volt az élete, odaát is lassan pihen meg. Ha az őszi felhők közül kibújik a nap, a temetői hant fölött még most is Mári szeme ragyog.

11. Kiválóságok

112

Alkotókedvünk és megítélésünk

Országunk térképén különleges hely Hódmezővásárhely. A török hódoltság utáni fölszabadító háború idején évekre elnéptelenedett, mint itt, a Dél-Alföldön annyi más helység. Ide mégsem kellett idegen ajkú lakosságot betelepíteni, elbujdosott eleink tértek vissza. Talán ennek is köszönhető, hogy zárt, nehezen befogadó közösséget alkottak. A nagycsaládok gyakran maguk között házasodtak, és a 19. század végére, már szinte az egész mezőváros rokonságban élt egymással.

Paraszti kultúránk olyan mélyen gyökerezett, hogy népi iparunk is belőle sarjadt. Itt a tálasnak, szűrszabónak, kovácsnak vagy asztalosnak mindig szíve vágya volt, hogy műhelye mellett vehessen egy darabka földet, és azon termelje, ne pénzért vegye meg a kenyerét. Sohasem szakadt el hajdani paraszti múltjától, és kézműves termékeivel is a földműves ízlésvilágát szolgálta.

Nem véletlen, hogy – Királyné Csilléry Klára tudós néprajzkutatónk szerint – virágkorában talán itt készültek a legszebb népi bútorok. Kiss Lajos adata alapján legalább négyszáz kéz készítette a cserépedényeket, világhírűvé vált népi szőrhímzésünk. Vásárhely fában szegény vidék. A pásztorok, ügyes kezű faragók mégis díszítettek és készítettek olyan értékes tárgyakat, mint a Dunántúlon, Erdélyben vagy a Felvidéken.

Amikor egy tanya mellett megállt a festő, és állványát fölállítva az eléje táruuló látványt kezdte megörökíteni, a gazda előbb-utóbb érdeklődve mögé állt. Ha tetszett neki a kép, alkotóját megvendégelte és munkájára megalkudott. Nem zavarta el, hogy mit keres itt ez a „gyütmönt”, mint más vidékeken gyakran megesett. Igaz, az éhenkórász piktorhoz a lányát sem adta volna feleségül, de művészetét elismerte. Nem véletlen, hogy évtizedekkel ezelőtt még számtalan tanyán találkoztam ott készült, értékes festményekkel.

Azóta a történelem és a világ megváltozott. Korábbi értékek vesztek el és újak születtek, csak az alkotókedvünk nem változott. Nincs olyan hét, hogy ne kapnék meghívót, olykor megtisztelő ajánlatot egy-egy alkotó kiállításának megtekintésére vagy megnyitására. Mindenféle rangú és képzettségű ember van közöttük. A nemzetközileg, illetve országosan ismert képzőművész éppen úgy bemutatja műveit, mint az idős asszony, aki magányos napjain terítőit hímezgeti.

Csak a megkülönböztetések nem tetszenek, amelyeket – mind inkább a múltból koloncként hurcolt országos mintaként – nem egyszer pejoratív jelzőkkel illetve, még mindig alkalmazunk. Képtelenek vagyunk az ítélezést és a rangsorolást mellőzni. Ehhez még nem nőttünk föl. A „vasárnapi festő” mellett az „amatőr”, a „dilettáns”, a „művészkedő”, „műkedvelő”, „festegető” stb. szavak nálunk leminősítést jelölnek, míg a világon máshol csak azt jelzik, hogy a művész nem az alkotásaiból él. Azután jöttek a „népi naiv”, a „paraszt”, majd ebből az alkotó rétegből már kiemelve a „népi iparművész”, és ki tudja még miféle megjelölések; az újkori nyelvújítás során egymással párosított, addig ismeretlen szóösszetételek, illetve fogalmak.

Szemléletbeli elmaradás ez, amely a törzsi társadalmak mozdíthatatlan tekintélyelvűségét juttatja eszünkbe, holott – ha van valahol sürgető kényszere az általam nem mindenben elfogadott liberalizmusnak – ebben az esetben föltétlenül fejlődünk kellene.

Félreértés ne essen, szó sincs róla, hogy emiatt csak a képzőművészeti ítéseket koholom. Különbözik sem az én feladatom az ítékezés! A helyzet más művészeti ágak esetében sem jobb. Az írók, költők minősítésére használt kifejezések, és a kiválogatásukra alkalmazott módszerek semmivel sem jobbak. A tehetségtelenség bélyegének nem egy művész esett áldozatul, még ha alkotómunkája tanult szakmája volt is és belőle élt. Nem kell csodálkozni. A forradalmak is megeszik saját gyermekeiket. Ugyanakkor, akinek van szeme és képzettsége, mások jelölése nélkül is látja, olvassa, hallja, érzékeli a művet. Dicséret, illetve elmarasztalás nélkül vagy tetszik neki, vagy nem. Ezt az örömet és egyéni szellemi autonómiát itt nehezen kapjuk meg. Ennek ellenszegülésül ma már olyanok is alkotnak, akik valóban tehetségtelenek, de legalább önmagukat fejezik ki és minősítik. Bízunk az idő megtisztító erejében, utódaink évszázaddal utánunk következő független rálátásába. A történelem és az utókor úgy is kiselejtezi a talmit, és trónusra emeli az addig porban heverő értéket.

113 Vívóleckék

Szüleim alkatát örököltem: rövid, tömzsi kar, láb, törzs. Ha valaki gyermekkoromban rám figyel, bizonyosan közepes szintű súlyemelő vagy nehéz atléta lehetett volna belőlem, de én osztálytársaim és barátaim egy részét követve, hamarosan Belovai Péter országos hírű mesteredző óráin kötöttem ki, az akkori Kossuth Zsuzsanna Leánygimnázium Szent István téri tornatermében.

Kiderült, hogy alkatom miatt sohasem lesz belőlem élsportoló. Ha egy hosszú karú ellenfelet el akartam érni, nekem kettőt kellett előre ugranom, míg ő álló helyzetében fölemelte kezét és törével belém szúrt, vagy kardjával fejbe vágott. 1949-ben kaptam meg a sportkörü igazolványomat, és tizenegy évig maradtam köztük.

A vívást a Rákosi-rendszer bizalmatlanul kezelte. „Úri sportnak” tartották, hiszen valaha a katonatisztek és a polgárság gyakorolta. Ezért nem nagy támogatást élveztünk. A szakosztály mindig rosszul volt felszerelt. Ha a kard vagy tör gyöngye minőségű pengéje eltört, gyakran hetekig nem tudtuk pótolni, mégis lelkesen jártunk edzésekre az egymástól kapott öröm, és az ott talált baráti légkör miatt. Az idősebb korosztály olyan, emberileg is kiváló, korábban kitűnő vívókból tevődött össze, mint Papy Lajos gyógyszerész, dr. Sipka Sándor gimnáziumi tanár vagy dr. Mónus Sándor és Kiss Bálint, akik Belovai mellett edzősködtek is. Munka után érkeztek, gyorsan átöltöztek, és bemelegítésként azzal tisztelték meg, hogy néhány asszót vívtak velünk, fiatalokkal. Amikor kimelegedve, tetőtől-talpig verítékesen hazafelé igyekeztünk, büszkén meséltük egymásnak sikerélményünket. Velük szemben olykor mi is tudtunk találatot elérni.

Az igazán nagy öröm azonban nem az volt, ha együtt vívhattunk, hanem az, amikor a rövid pihenőkben szót válthattunk. Elsőnek a tanulmányi eredményeink felől érdeklődtek, és komoly intésbe részesültünk, ha rossz jegyet kaptunk. Meg is mondták őszintén, hogy „ide csak jó tanulók járhatnak.”

Gyuricza Jóska akkor már többnyire Pesten készült élete legnagyobb viadalára, amikor a világbajnokság döntőjében legyőzte D' Oriolát, az addig veretlen francia kitűnőséget. Gyurica

volt Vásárhely első vívó világbajnoka. Természetes, hogy nagy ünnepléssel fogadtuk. Példáját követve, sorra tűntek föl a kitűnő fiatalok: Rostás Tibor, Sporny Miklós, Kormány Lajos, aki később évtizedekig edzőként szolgált, Juhász Kati, Szűcs Éva, és kedves osztálytársam: Köves Mihály, aki olyan kiváló kardozót nevelt hazánknak, mint Csaba fia.

Legtöbben mégsem azért jártunk vívni, hogy kimagasló eredményeket érjünk el. Természetesen fontos volt testünk karbantartása, de legfőképpen az ott kapott szellemiség hatott ránk. Belovai mester nemcsak edzőnk, de apánk is volt. Ha valakivel magatartásbeli gondok akadtak, leült vele beszélgetni. Szigorú és határozott volt, de sohasem türelmetlen vagy kíméletlen. Csupán utat mutatott. Rávilágított arra, hogy most milyen ösvényen botladozik a lába, és megmutatta azt, amelyiken érdemes járni. Ilyen egyszerű volt az egész. Hirtelen halála mély döbbenetet és máig ható szomorúságot okozott. Ezután maradtam el én is végleg a vívástól. Közben a sport is megváltozott. Ahol a pénz uralkodik, ott többé nincs kímélet és lovagias elegancia.

114

A szürkék festője

Fejér Csaba Karcagon született. Hányatott gyermekkorra volt. A második világháború során vasutas tiszt édesapját gyakran odahelyezték, ahol szakértelmét igényelték. Az anyai nagyszülők Vásárhelyen éltek. Aracsi nagyapa a polgári osztálynak dolgozó úri szabó volt. Emberöltővel ezelőtt a Szent István utcában, egyazon oldalon, néhány ház különbséggel, szomszédságban laktunk. Csabát, a különös fiút utcai játék közben ismertem meg. Sohasem jött labdázni, bújócskázni, birkózni, ahogy a többi gyerek az idejét töltötte.

A háború alatt megfigyelte az égen fenyegető harci repülőket és a róluk készített ceruzarajzait mutatta. Álmélkodva néztük. Néhányan megpróbálták utánózni, de nem sikerült. Rajzkészsége veleszületett, amelyet a képzőművészeti közép- és az iparművészeti főiskolán olyan tökélyre fejlesztett, akár a reneszánsz művészek. Pesten rövid időt töltött. A gyermekkor meghatározó vásárhelyi emlékei visszahúzták. Még várta édesanyja, szeretett nagymama, akinél egy hátsó szobában, ahol telente az öreg búbos kemence melegített, berendezte itthoni, kezdő életét.

Diplomája után korán kapott Derkovits-ösztöndíjat, Vásárhelyen Tornyai és Szentesen Koszta-plakettot. Azután néma csönd vette körül. Sorstársainak egy része tehetségét irigyelte, mások a természetét nem állták. Nagy baj az ész! Csaba ráadásul nemcsak okos volt, hanem rendkívül művelt is. Amikor nem festett, szakkönyveket olvasott. A Jehova tanúinak térítői utóbb már menekültek tőle, amikor rendszeresen zaklatva benyitottak hozzá, mert a Bibliából, amire éppen hivatkoztak, percek alatt megcáfolta és kioktatta őket. Nemcsak az emberek, de a társadalom sem szereti a gondolkodókat. Az államnak – berendezkedésétől és világnézetétől függetlenül – nem alkotó, hanem – szükség szerint akár parancsuralmi készlettel –, szolgai módon végrehajtó polgárookra van szüksége, akiket nem kell büntetni vagy fáradságos átneveléssel meggyúrni.

Fejér Csaba az eszméiből nem engedett, ezért rendre összeütközésbe került a mindenkori hatalom gyakorlóival éppen úgy, mint a tehetségtelen festőtársakkal. Együtt azután kiszorították a művészvilágból a mind inkább elmagányosodó alkotót, aki nem kereste kegyeiket. Kezdetben nagy baráti kör vette körül. A vidám vacsorák, ebédek, együttes kirándulások a Tiszára, Pusztára, szeretett Zsámbékjára és a Nyugat-Dunántúlra, az utóbbi években lassan elmaradtak. Tucatnyi felejtethetetlen, önálló kiállítást rendezett, majd az utolsó órákban, nem

kevés rábeszélésre, csak a helyi Őszi Tárlatokra adott képet, de az utóbbi féltizedben már itt sem állított ki, gyakran el sem ment a megnyitókra.

Még mindig sokan fölkeresték: barátok, megrendelők, érdeklődők. Súlyosbodó betegségével együtt mégis mind magányosabbá vált, és visszavonult maga tervezte műtermes házába. Egy interjúban elmondta, húsz évig dolgozott azon, hogy képei ne süllyedjenek sötét tónusokba, és pasztell árnyalatai ne legyenek „piszkosak”. Néhány festékből: fehérből, a barna árnyalataiból utánozhatatlan szürkéket kevert, amelyek meleggé, színessé varázsolták képeit.

Egyszerű eszközökből: cserépedényekből, bádoggvödrökből, kisszékekből, öreg hegedűből összeállított enteriőrjei feledhetetlenek. A szűkülő és táguló tér érzékeltetésével úgy játszott, hogy a néző előtt a kisméretű képein is végtelenné nyílt a világ. Az embert körbevette a puszta, a tanyavilág, a tiszai ártér. Körtvélyes túlsó végén, a vízben álló holt fák, mint holdbéli táj jelentek meg festményein. Többször elmondta, hogy maga az Alföld nem igazán festői téma, hiszen ami itt ég és föld között van, az mind az ember műve, de ettől válik magyarrá.

Leginkább abban a témában jeleskedett, amelyet kortársai közül egyre kevesebben mertek és tudtak vállalni, a portréfestészetben. A Szegedi Orvostudományi Egyetem neves professzorait, Vásárhely híres polgármestereit örökölte meg. Halála előtt a szegedi házasságkötő terembe sorozatot festett; a brassói új római katolikus templomba Szent Istvánról és Szent Lászlóról hatalmas méretű, érett művészettel alkotott oltárképeket.

Mégis a legemlékezetesebbek azok a szürke képei, amelyek drága nagyanyját, egykori szomszédját, a vak hordárt, a pusztai magányos parasztot, az atkai út menti gerince roppant, púpos kaszálót, a lován betyárosan ülő Özvegy Józsefet, nyomorult, hétköznapi, a köz számára gyakran nevenincs embereket örökítették meg. Ezek a festményei nem megrendelésre születtek, hanem élményei alapján a szívéből buzogtak föl. Olyan volt, akár a gyűjtőlencse, amely a nap sugarait összpontosítva fényárba borítja, és szentté avatja portól, veritéktől lepett hőseit. Észre sem akartuk venni, hogy ez a szív alkotás közben csöppenként elvérzett, kimerült és idő előtt végleg megállt. Azóta ott van modelljei között. Tovább festi őket a halhatatlanságnak.

2002. szept. 18.

115

A fazekas népművész

A Rákóczi utcában, túl a Jókain, véggel kifelé épített kis ház áll ma is, amely akkor még semmivel sem különbözött a többi parasztháztól. Csak a kiskapun lévő apró fém tábla jelezte, hogy „Vékony Sándor, a népművészet mestere”. Amikor az 1960-as évek elején először beléptem, meglepett, hogy a szőlősorton túl, a nagykapu mögött mindjárt egy kocsinyi agyagdomb, mellette szikkasztó keretben kockára irdalt, szűrt agyag sorakozott.

Akkor már ismertem Kiss Lajosnak a vásárhelyi fazekasokról írt kiváló tanulmányát, és e mesterségről láttam Plohn József fényképsorozatát. Vékonyéknál mégsem ezt találtam. Szakmám révén megfordultam a megye összes fazekasánál és agyagipari üzemében. Vékonyéknál meglepett a tisztaság és a rend. Nem találtam sáros ajtót, szétcsöpögtetett agyagos levet, össze-visszaheverő szerszámokat, sarokban porosodó selejtet. Vékony Sándor első világháborús hadi árva volt. Szerencséjére a város egyik legjobb csúcsi fazekasmestere lett a nevelőapja, aki belé oltotta a szakma szeretetét.

A két világháború között már halódott a hagyományos vásárhelyi tálas ipar. Mind több szecessziós és szobrászati jellegű iparművészeti kerámiát kezdtek gyártani, kellő művészeti fölkészültség nélkül. Vékony Sándor látta, hogy a lakásokból végleg kikerülő öreg berendezés helyét modern kis bútorok váltják föl, és közöttük idejét múlttá vált mind a vászonedény, mind a század eleji polgári stílusú díszkerámia. Az 1950-es években az országban különleges fazekas mesterek dolgoztak, akik képesek voltak megteremteni a korszerű népi iparművészeti kerámiát. Nálunk Újvároson a Mónus testvérek, a Csúcsban pedig Vékony Sándor tudott előbb stílust váltani.

Az új kerámiákat használni lehetett és velük díszíteni. Utóbb csak dekorációs föladatok maradt. Vékony Sándor alkotásai megőrizték az eredeti népi formákat és motívumukat. Amivel ezek mégis többek lettek az elődök munkáinál, az a gazdag díszítettség, a kiszámított méret és minőség, valamint az alkotó egyéni mesterjegyei.

Vékony Sándor kiállításain, új termékeinek zsűrizésein gyűjtötte az elismeréseket. Kerámiáira rendkívül igényes volt. 1968-ban, amikor megrendelésekre étkészletet készített, magas volt a talajvíz. A maga építette kemencében fölszivárgott a nedvesség, és a hő hatására gőz keletkezett. A máz nem eredt meg kellőképpen, és az edények foltosak lettek. A hibás árut nem akarta átadni. Mondtuk, hogy számunkra szép a tűz és víz kiszámíthatatlan játéka, amely inkább növeli, mint rontaná az értékét, mégis keserű maradt a kudarc miatt.

Csak hátul, szépen művelt kertje oldotta benne a feszültséget. Csontjaiban halmozódott a korábbi mázak ólomtartalma, és mind többet járt a strand meleg gyógyvizében magát kúrálni. Amint életkora lehetővé tette, azonnal nyugdíjba ment, és még a városrészből is elköltözött. Többé nem ült korong mögé. Megdöbbsentünk, hogy így föladta előző, művészi életét. Egykori házában népi fazekas múzeum létesült. Hiába hirdette hírnevét, ritkán járt ide. Nem szerette a „sterilitását” és, ahogy mindent megváltoztattak benne. 2000 októberében végleg itt is hagyott bennünket.

116

A Puszta szerelmese

Nagy Gyula különleges helyet foglal el a néprajztudósok táborában. Az orosházi tanyavilágban néptanítóként rajzoláshoz modellnek, és a terem díszítésére egy üres sarkot rendezett be a ház körül föllelhető, régi használati tárgyakkól. Amikor együtt volt tucatnyi öreg kacat, fölfedezett köztük néhány szép formát és rajtuk tetszetős díszítést. Örökre megfogták képzeletét. Nem oktatta senki, önképzéssel és belső ráérzéssel kutatott. Otthon a tanítványai is keresni kezdték az újabb eszközöket, és az iskolai polcon – akár a múzeum tárlóin – cserélődtek a tárgyak. A tanító mind inkább ráébredt pénzzel megfizethetetlen értékükre és ettől kezdve nem vált meg tőlük.

Nagy Gyula bekerült Orosházára – Darvas József szerint az ország legnagyobb falujába –, és a fejlődő múzeum vezetőjévé nevezték ki. Igazán akkor nyílt ki előtte a világ, midőn – most már tudatosan és mind nagyobb tapasztalatot szerezve – nekilátott a vásárhelyi Pusztán gyűjteni. Aki már járt ezen a tájon, tudja, hogy nagyok a távolságok, kiszámíthatatlanok az utak és az időjárás. Nagy Gyula elindult biciklijével a dülők között kutatni. Amikor távolodott a várostól, még süttött a nap, és a kutyák csaholva szaladtak elébe. Hányszor érte kint a vihar visszafelé jövet, és beragadt kerékpárját kilométereken át a fűvön tolva bőrig ázott. Megfázott, olykor talán az ágyat is nyomta, de csekély fizetség volt ez neki azért a csodálatos ajándékért, amivel a Puszta parasztsága elhalmozta.

Táskájában egyre kevesebb tárgyat hozott. Annál több pótolhatatlanul fontos ismeretanyagot, amelyet a Pusztán élő gazdák adtak át neki hagyományos földművelésről, állattartásról és paraszti életéről. Németh Lászlótól függetlenül ő is fölfedezte, hogyan lehetett könnyen megkülönböztetni a két helység keveredő lakosságát. Amikor olyan tanyába tért, ahol orosháziak éltek, még ha ettek sem kínálták meg semmivel. Udvariasak, de tartózkodóak voltak. Bennük élt az őseiktől tanult takarékoság, amely évszázados nincstelenségükre és földéhségükre vezethető vissza, amikor 1744-ben semmi nélkül megérkeztek Zombárról.

Abban a tanyában, ahol barátságosan fogadták és még akkor is megkínálták, ha az evésnek nem volt ideje, bizonyosan vásárhelyi gazdák éltek. Az orosházi ember nem kímélte magát. Keményen hajtotta a munkát, hogy boldogulni tudjon. A vásárhelyi hajlamos volt a lassúbb, kényelmesebb életvitelre. A legnagyobb dologidőben is találtak rá módot, hogy a föld végén, a szerszám nyelére támaszkodva, vagy az eresz alatt, az *asztalszékre* könyökölve az orosházi múzeumigazgatóval beszélgessenek.

Nagy Gyula nem elégedett meg azzal, hogy adatközlőit meghallgatta. Amikor összeállt az anyag, a könyvvé érleléshez meghívta a legjobb vallomástevőket, és fölolvasta nekik az elkészült fejezeteket. Megtanultak együtt gondolkodni és alkotni. A szakmában először így váltak *parasztlektorokká*. Nagy újítás volt ez akkor a néprajzi földolgozás területén. Paraszt munkatársai közül kiemelkedett Csizmadia Imre pusztai gazda, aki nemcsak elbeszélte, de el is sajátította a könyvírást.

Nagy Gyulával párhuzamosan gyűjtöttünk a vásárhelyi Pusztán. Elképzelhető, hogy egyazon napon ő az egyik, én a másik tanyasoron jártam. Itt sohasem találkoztunk össze, akkor még nem ismertük egymást. Mint gyűjtőt később engem is bevont munkásságába. Ez a különös néptanító, a Pusztaszerelmese vált az én legfőbb tanítómesteremmé.

117

A „Billogos Embör”

Galyasi Miklós nyugalmazott múzeumigazgató betegágyát álltuk körül a kórházban. A látogatók között volt egy hosszú bajuszú, kopaszodó, halk és kellemes hangú ember, akire rögtön fölfigyeltem. Miklós bátyám elesettségében sem magával foglalkozott, hanem a kapcsolatteremtéssel, amelynek pótolhatatlan mestere volt. Kinyúlt a takaró alól és száraz, vézna karjával odahúzott a különös férfi mellé.

– *Ernökém, ez a gyerek mostanában néprajzосkodik. Adj neki valami hasznos tanácsot és feladatot. – Köhögési rohama után hozzám fordult: – Többet tanulhatsz tőle, mint egy sereg tanártól az egyetemen.*

Tárkány Szücs Ernő tanítványai közé fogadott, aki nem kis örömeimre s szégyenemre, többet hallott felőlem, mint amennyit akkor még én tudtam róla. Haláláig tartó barátságot kötöttünk, sírjánál búcsúztattam. A személynév eredete pontosan nem tisztázott. A gazdálkodó Szücsök már a 18. sz. elején itt vannak Vásárhelyen. Egyik águkat a törökös hangzású Tárkány névvel, a Szücsöt rövid ü-vel írva különböztették meg. A század végére módos jobbágyok. Egyházi és városi tisztségviselők, köztük a város bírája is föllelhető. A 19. sz. végén polgárosodnak. Apja és kezdetben Ernő is jó nevű ügyvédek.

A Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlése zajlott Vásárhelyen, amelynek szakmai programját zömében Tárkány Szücs Ernő és a Bethlen Gábor Református Gimnázium egykori német tanára, Tálasi István, az ELTE néprajzprofesszora szervezte. Ekkor napokig együtt lehettem velük, élvezhettem előadásukat, bizalmukat és emberségüket.

Amikor a *Kiss Lajos Emlékkönyv* készült, Ernő több alkalommal Vásárhelyen járt és helyszíni gyűjtést végzett. Valamennyi határbeli kirándulásra: Mártélyra és Barattyosra magával vitt. Pásztorokat és csordásokat kerestünk föl. Élvezet volt hallani, hogyan faggatta az egyszerű, ám de szakmájukban jártas öreg embereket. Valóban többet tanultam emberismeretből, mint a könyvek száraz adataiból. Hamarosan bevont akkor készülő nagy monográfiájának adatgyűjtésébe, amely *Magyar jogi népszokások* címmel jelent meg. Újabb alkalom nyílt ismereteimet gyarapítani. Rengeteget leveleztünk. Kiegészítéseket kérő mondataiból tanultam meg, hogy az alapidokumentáció gyűjtésénél mire nem figyeltem, és mi az, ami még fontos lett volna.

Egyszer csak szomorú hír érkezett róla: halálos beteg. Ezt követően budai lakásába jártam hozzá, amelynek ajtaja mindig megnyílt előttem. A polgári ízléssel berendezett, puha fészekben tenyérynyi hely sem volt a falon. Néprajzi tárgyak és zömében vásárhelyi festők gyönyörű képei borították. Lábunk a süppedő szőnyegekbe, testünk a kényelmes fotelekbe veszett. Csak a gondolatok éltek és világítottak előttem. A következő találkozásig föltöltődtem. *Parasztvallomások* című könyvem előszavát ekkor írta. Ebben már búcsúzott az életétől, és kijelölte azt a „*varázslatos tájat, a szülőföldet, amelyik az embert élete végén visszavonzza*”. Ezek a gondolatai kerültek rá a Kincses temetőben a sírkövére is.

118

A Bethlen Gábor Gimnázium

Amikor 1954 őszén tanulóként beültem a Bethlen Gábor Állami Gimnáziumba, még ott lengett a néhány éve távozott Németh László szelleme. Iskolánkban egyetlen külső tárgyi emlék sem jelezte még, hogy a 20. század legnagyobb magyar szellemisége szilenciumra ítélve itt töltötte életének talán legtermékenyebb időszakát. A szellem nem a falakból jön, nem a tárgyakból búvik elő, hanem napfényként az éteren át sugárzik, és akinek van hozzá antennája, szavak nélkül is fogni képes.

Nem szerettem gimnáziumba járni. Mindjárt az első hónapokban kiderült, az általános iskolából nem hoztam magammal olyan képzettséget, amelyre itt szükségem lett volna. Ezért a mulasztottakat nehezen pótolva, keservesen, sikerélményektől elesve jutottam el az érettségire. Személyiségem fejlődéséhez mégis rengeteget kaptam. Ezt elsősorban kiváló tanárainak köszönhettem.

Tölcséry István az utolsó tanári évét küszködte, és szerencsénkre ő tanította az ókori történelmet. Óráira már nem emlékszem, annál inkább a délután tartott szakkörére, amely összességében művelődéstörténet volt. A korosabb diákok ezekre a bensőséges foglalkozásokra fölkészülve jöttek. A kiválasztott témának megfelelően, egy-egy verset vagy regényrészletet olvastak föl, elhangzott néhány népdal vagy virágének, a vetítővászonon megjelentek a korszak legkiválóbb képzőművészeti ábrázolásai, és a gramofon tüje alól sercegeve bár, de világhírű dallamok szálltak.

Gyulai József, a későbbi Széchenyi-díjas tudós, akkor jött az egyetemről és osztályunkban fizikát tanított. Különös, de nem volt gondom a bonyolult képletekkel és föladatokkal. Amikor fogpasztát nyomtunk a kilincsre és belenyúlt, zsebkendőjével mindkettőt türelmesen letörülgette. Annyit mondott: „nem akarom, hogy a ti kezetek is koszos legyen.” Hajnal Imre a matematikát oktatta, és három évig az osztályfőnökünk volt. Szigorával volt jóságos. Tudós ember lévén, csak a legjobbak követhették, a többiekkel szemben elnéző volt. Szappanosné Anna nénire, kiváló kémia tanárunkra úgy emlékszem vissza, aki nemcsak megértette, de

meg is szeretettette velünk ezt a nehéz tantárgyat. Abban az osztályban, ahol ő oktatott, vegytanból ritka volt a bukás.

Maczkó Piroska négy éven keresztül oktatta a magyar irodalmat és nyelvtant. Amikor 56 őszén elbukott a forradalom, és visszahordtuk a tornaterembe a korábban szétszertott fegyvereket, az egyetlen volt, aki a katedrán könnyezett. Siratta sanyarú ifjúságunkat. Az utolsó évben Körtvélyessy László volt az osztályfőnökünk. Biológiát tanított. A hivatalos tankönyvet jóformán nem is ismertük, hiszen annál többet, korszerűbbet oktatott. Neki köszönhettem, hogy később, a főiskolai nehéz vizsgákon megfeleltem.

Krékits József a szlavisztika európai hírű tudósa, monográfiák szerzője, ügyesen kikerülte a tankönyv politikai olvasmányait, ugyanakkor kívülről teljes terjedelmében megtanultuk oroszul Tatjana levelét Puskin Anyeginjából. Balog Imsi nemcsak tanár, hanem barát is volt. Az utolsó évben, amikor az osztályzatokat kellett megállapítani, mindenkinek jelest adott. Nem volt gyenge tanárunk. Közülük sokan főiskolán, egyetemen folytatták tovább tudományos karrierjüket. Nem az iskola, hanem ők voltak, akik számunkra a Bethlen Gábor Gimnáziumot jelentették. A negyvenötödik érettségi találkozónkon is szeretettel gondoltunk rájuk, és ha megérjük a többit, emlékünki csak erősödni fog.

119

Akik megmentették az életemet

Vásárhely azon ritka mezővárosok közé tartozott, ahol már a 19. sz. végétől kiváló orvosok dolgoztak. Közülük tudományos eredményeik miatt többen egyetemi katedrát kaptak. Emlékünk ma is elevenen él. Két olyan orvos volt az életemben, akik nem kerültek ugyan egyetemi katedrára, nekem mégis a legkedvesebbek, mert emberöltővel ezelőtt megmentettek.

Születésem után, amikor apám kihozott a kórházból, a régi hagyomány szerint, jöttek a rokonok és ismerősök látogatni. November második fele volt, nyirkos, hideg idő, kedvezett a vírusos fertőzéseknek. Valaki hozta és rám ragasztotta az influenzát, amelyre máig fogékony vagyok. Akkor is nagyon beteg voltam. A hőmérsékletem meghaladta a 40 Celsius-fokot. Egyre nehezebben szedtem a levegőt és elkékültem. Apám szaladt a város akkor leghíresebb gyermekorvosához, dr. Heller Istvánhoz, aki kórházunkban a korszerű gyermekosztályt alapította meg. A doktor úr azonnal jött. Vizsgált, kezelte, intézkedést és orvosságért küldött. Egész éjszaka rakatta rám a hideg vizes törülközőt. Kérés nélkül is napokig jött és figyelt. Amikor biztos volt a gyógyulásomban, mondta szüleimnek: amilyen állapotban talált, nem merte volna állítani, hogy megmaradok. Hálával gondolok rá, hogy életben tartott.

Kisgyerekként lejárunk a strandra. A többi pajtásomtól ott tanultam meg úszni. „Be nem eresztő”-t játszottunk a mély víz lépcsője körül. Kikapaszkodtam az egyik startkörre, és elrugaszkodtam, hogy messze kerüljek az üldözőmtől. A levegőben voltam, amikor az átlátszatlan, zöld víz alól fölbukkant előttem egy fej, és elkerülhetetlenül összeütköztünk. Iszonyatos csapást éreztem a homlokomon. Azután, ahogy ma mondják, „sem kép, sem hang” nem jelentkezett agyamban; fogalmam nincs, hogyan kerültem haza.

Késő délutánra járt az idő, amikor szobánkban eszmélni kezdtem. A homályt lassanként megszokta a szemem, mert az ablaktáblákat becsukták és elsötétítettek. Az első arc, akit megismertem, aki fölém hajolva figyelt, dr. Péczely Attila volt. Apám, mint fodrász évek óta gondozta – bár akkor népdalgyűjtőként a múzeum szolgálatában állt –, és első ijedtében, mint orvoshoz, hozzá fordult: nézzen meg, nem tudják, mi van velem. Péczely doktor kérdéseket

tett föl. Igyekezett az emlékezetemet fölélénkíteni. Változatlanul ma is csak arra emlékszem, hogy a fejemre iszonyatos ütést kaptam. A vállfás öltözőben maradt a ruhám. Szál vizes fürdőgatyában, a forgalomban, kereszteződéseken átkelve, ki tudja, hogyan jutottam egyedül haza a Szent István utcába? Péczely napokig kijárt hozzám, és enyhíteni igyekezett agyrázkódásomat. Nem sokat tehetett. Megsimogatta homlokomat, észleli-e még a hideg verítéket? Lassan oldotta fényiszonyomat, és csupa meleg áradt felőle. Amikor rendbejöttem, apám elvitt hozzájuk, és az előszobában lévő hatalmas ásványgyűjteményéből néhány ma is féltve őrzött, gyönyörű kristálydarabbal ajándékozott meg.

Amikor néhány éve megkaptam a Péczely-díjat, örömmel szorítottam magamhoz, hiszen ez a jószágos tudós holtában is szeretett, és érdememen fölül megajándékozott.

120

Adós maradtam Osváth Bélának

Az idős korosztályból ki ne emlékezne Susánban Czirbusz János pékségére, a Görbe és Sas utca sarkán. A család előbb baráti kapcsolatba, később rokonságba került anyai ágon az én Gajdán családommal. Piroska, a sütőmester egyetlen lánya, szabad szellemű, csinos teremtes volt, aki meghódította Osváth Bélának, a kiváló irodalom tanárnak a szívét és feleségül ment hozzá.

Korábban – akkor Béla még csak udvarolt Piroskának – egy alkalommal, amikor kenyérért küldtek a pékségükbe, ott találtam a tanár urat. Lehettem vagy 8-10 éves. A bemutatkozást követően Osváth Béla maga elé ültetett és irodalmi élményeim felől kérdezgetett. Már nem emlékszem, mit feleltem. Gyors, hadaró beszédének felét sem értettem, de amikor elengedett, megkérdezte, jártam-e már színházban? Halvány emlékképem élt még a népkerti Nyári Színkörről, de korom miatt több színházi élményhez még nem jutottam.

– A jövő héten a Szegedi Nemzeti Színházban Lope de Vega: *A kertész kutyája* című darabját játsszák – szolt Piroskának. – Vigyük be ezt a gyereket.

Nagyot dobbant a szívem. Újságolom anyámnak, hogy milyen meghívást kaptam. Átvettem tőle a kellő intelmet, nehogy szégyent valljon velem. Hamarosan kattogott velünk a vonat az ismeretlen felé. Amikor beléptem a gyönyörű színházterembe, és a kellemes melegben a kényelmes székben elhelyezkedtem, úgy éreztem, ez egy magasztos álomvilág. Valójában ekkor jegyeztem el magam Tália templomával.

A színmű végén, midőn a tapsözön után hazafelé ballagtunk, Osváth Béla hozzám fordult és faggatni kezdett. Kérte, mondjam el, mit láttam, és mi volt a mű mondanivalója. Ennél nehezebb föladatot még sohasem kaptam. Dadogtam, hallgattam. A bennem támadt zavart igyekeztem leküzdeni, mindhiába. A tanár úr érzékelve gondomat, újabb kérdéssel állt elő.

– *Nem úszod meg könnyen. Nem azért vittünk el a színházba, hogy elhallgasd a darabról formált gondolataidat. Ha nem tudod elmondani, írd le. A jövő hét végén, ha ismét Piroskáékhoz jössz, hozd el, és ha nem találkozna velem, hagyd ott.*

Otthon el sem mertem mondani, milyen házi föladatot kaptam Osváth Bélától. Attól kezdve szüntelen azon görcsöltem, hogy legalább egy értelmes mondatot írjak színházi élményemről, de rá kellett jönnöm, hogy erre képtelen vagyok. A hét végén lehorgasztott fejvel indultam útnak a Görbe utcába. Szerencsémre a tanár úr nem tartózkodott ott, Piroska meg elnéző volt.

Távozóban azért megjegyezte, hogy ha legközelebb náluk járok, hozzam a dolgozatot, mert Béla várja.

Apám révén később is gyakran találkoztam Osváth Bélával. Piroskától elvált és új családot alapított. Bekerültem a gimnáziumba, de osztályunkban nem ő tanította az irodalmat. El is ment városunkból. Budapesten a Nemzeti Színház dramaturgja lett, és mire kiváló életműve kiteljesedhetett volna, fiatalon meghalt. Azóta már tudnék valamit írni a hajdani élményemről, de neki mindörökké adós maradtam.

121

Utolsó népi írónk

Olyan csendes, halk szavú, szeretetre méltó embert keveset ismertem, mint Kárász Józsefet. Egy összejövétel során, Bibó Lajosnál ismertem meg a 60-as évek elején. Késő ősre járt az idő. Ültünk az öreg író szobájában, ahol a füst szürkén gomolygott, amikor halkan kopogtattak, és Kárász József csendes alázattal belépett. Esőtől nedves felöltőjét a cserépkályha mellé helyezte és leült közénk a rekamiéra. Nem tolakodott, csak akkor szólt, ha kérdezték. Már a beszélgetés kezdetén kiderült, hogy a két író között régi, bensőséges kapcsolat van és félmondatokból is értik egymást. Hallgatása az a fajta lelki csönd volt, amely olyan emberekben van meg, akik sokat és különös dolgokat mesélhetnének; akik mögött már van mondanivaló, amely egy lassan vége felé járó, beteljesülő emberéletet tükröz. Ő ezzel sem szerepelt. Inkább a mi beszélgetésünkre figyelt. Talán valamelyik készülő regényének egyik mellékszereplőjéhez szerzett adatokat vagy gondolatokat.

Bár Szegeden született, apai ágon ősi vásárhelyi családból származott. Nagybátyja, Karasz Péter a vásárhelyi Pusztá híres szervezője volt a 20. század elején. Kárász gyermekkorában személyes élményeket szerzett a pusztai, tanyai életéről. Ismereteiből táplálkozó, első könyvének címe *Tanya*. (Ettől függetlenül, más tért, időt és műfajt megjelenítő, első könyvem címe: *A tanya*. Ez a kapcsolat mélyítette el barátságunkat.) Református lelkésznek készült, de szociáldemokrata nézetei miatt a teológiáról eltanácsolták. Darabig még Kolozsváron járt egyetemre. 1935 nyarán a vásárhelyi Pusztán zajlott író–paraszt találkozón meghívott vendégként, illetve helyi szervezőként vett részt jeles népi írók társaságában.

Kapcsolatunk akkor kezdett igazán kibontakozni, amikor Bibó Lajos meghalt, és a régi baráti összejövetelek megszűntek. A 70-es évek közepén gyakran fölkerestem a városi könyvtárban, ahol a helytörténeti gyűjteményt gondozta, és egymás után írta, szerkesztette a vásárhelyi újságok könyv formátumban megjelent adattárait. Munkáimhoz akkortájt már sokat kutattam és ő mind többet segített. Nem mertem ajtóstól berontani hozzá, innen, kicsit mellékvágányról indultam el, és igyekeztem megközelíteni írói munkásságát.

Néhány év múlva megmutattam neki kézirataimat. Ekkor már azonos városrészben, közel laktunk egymáshoz. Kárász az átélt sokféle megaláztatás hatására zárkózott emberré vált, és csak azon keveseket engedte magához közelebb, akikben teljesen megbízott. Kitüntetés volt számomra, amikor arra kért, hogy látogassam meg otthonában. A kéziratom ott várt a javasolt javításokkal ellátva. Alaposan megindokolta, mit miért lenne jó megváltoztatni. Nem is volt köztünk vita soha.

Az igazi értéket akkor kaptam tőle, amikor megmutatta elhalt, híres írókkal folytatott levelezését. Beszélt Illyés Gyuláról, Sértő Kálmánról, Veres Péterről, Sinka Istvánról és másokról. Néhány mondattal találó karakterábrázolást adott róluk. Sohasem volt kíméletlen. Másokban

mindig az értéket kereste, noha jól látta és érzékeltette emberi gyöngeségüket. Ez a mások iránti beleérző képessége nemcsak írói vénájának volt köszönhető, hanem életének megannyi szenvedéséből is fakadt. Amikor népi írónak neveztem, nem valami vidéki, narodnyik tollforgatóra gondoltam, ahogy ma a liberális és urbánus gondolkodásúak torzítják az igazságot. A parasztok és a kisemberek életét belülről ismerte, maga is részt vett hányattatásaikban. Szociográfiai pontosságú leírásai a falukutatók szakmai megalapozottságát tükrözték.

A fronton írt és szerkesztett hadi újság miatt a háború után elkezdődött meghurcolása. Igazságtalan vádak, politikai mocskolódás, bebörtönzés és sanyarú fogságában szerzett tüdőbetegsége egy életre megtörték. „Krétáshátú” lett, ahogy egyik könyvének címe is jelzi életrajzi ihletésű regényét. Robotnak beillő, nehéz fizikai munkával kényszerült magát, családját eltartani, míg végre odáig jutott, hogy írásai újra megjelenhettek. Ennek ellenére mindig háttérbe szorult, és rákényszerült, hogy más területen dolgozzon. Megnyugvás volt, amikor a könyvtár befogadta. 1964-től munkásságáért néhány kitüntetést kapott, de ezek nem tükrözték igazi értékét.

26 kötet könyve jelent meg, ebből 15 szépirodalmi. Mégis, mivel sem az írásból, sem a könyvtári keresetből hivatásához méltóan megélni nem lehetett, nyugdíjazása után idős, beteg emberként is napi négy órában munkát vállalt. Talán regények, elbeszélések maradtak még benne, amelyeket a kenyérkeresés miatt nem írhatott meg. A társadalom szégyeneként, tehetetlen szomorúsággal láttuk, gyakran hogyan vonszolja magát munkahelyére, és küzd mind inkább elhatalmasodó betegségeivel. Családja, munkatársai és gyérülő barátai segítségével küzdött szinte az utolsó órákig. Amikor kikísértük a Dilinka temetőbe – Bibóhoz közel pihen –, már nem pótolhattuk mindazt, amit a sors igazságtalanul elvett és meg sem adott neki.

122

A rádiós költő

Nikolin Éva Galyasi Miklós „múzeumi gyermekei” közé tartozott. Korosztállyal idősebb volt nálam. Amikor gimnazista voltam, ő a Szent István téren, a Kossuth Zsuzsanna Leánygimnáziumban tanított, így csak látásból ismertem. 1956 októberében, amikor a középiskolák az utcára mentek tüntetni, Felletár Béla tanártársával ott lépdelt a menet élén. Nem hangoskodott, nem tüzelt, nem akart akasztani. Csöndes kiállásával csupán életteret és hozzá szabadságot követelt tanítványainak.

A forradalmunk elbukása után többé nem tanított. Úgy járt, mint az egyetemről eltanácsolt József Attila. Éva nem egy iskolában, hanem a Magyar Rádióban, nem néhány évfolyamot, hanem több nemzedéket és egy egész nemzetet tanított. Amikor időm engedte, gyakran hallgattam műsorait. Sohasem emlegette hazafias kiállítását, 6 évre szóló eltiltását. Annál többet gyermek- és ifjúkorát, a feledhetetlen vásárhelyi éveket, a padlásokon talált kincseket, amelyek a kislány életében varázslatos mesebirodalmat jelentettek.

Első verseit Galyasi Miklós múzeumigazgató olvasta. Nem kellett sok tanácsot adnia. Ezek az írások nem zsenigék voltak. Amelyeket később meghagyott, azokat érett költőként is vállalt. Nem írt sokat, nem hagyott hátra vastag köteteket. Emberségről beszélt. Gondolataival az élet múlandóságát kutatta és a természetet dicsérte. Átélt hangulatokat úgy tolmácsolt, hogy akik elolvasták, maguk is érezték, részesei voltak az élménynek, amely sorait ihlették.

Férjhez ment Szabó Iván szobrászművészhez, fölvette családi nevét és elkerült Budapestre. Életének nagyobb részét a Százados úti műteremlakásban élte le férjével. Itt születtek gyermekei. Különös, de Galyasinál sohasem futottunk vele össze. Feleségem révén – aki Éva

rövid tanári pályáján tanítványa volt – egy alkalommal valamelyik tárlaton ismerkedtünk össze. Valamikor a hetvenes évek végén feljött hozzánk Oldalkosár utcai lakásunkba, és egy kellemes délutánt töltöttünk együtt. Ezután gyakrabban találkoztunk, de nem minden alkalommal, amikor Vásárhelyen járt.

Elsősorban szüleikhez és rokonaihoz járt vissza. Itthon élő családja kihalása után megmaradt barátai látták vendégül. Amikor kötetei megjelentek, azokat a könyv vásárhelyi bemutatóján szétosztogatta a jelenlévőknek. Így adományozta nekünk egész életét, ahogy az édesanya osztja meg minden értékét gyermekei között.

A Kertvárosi Olvasókörben előadássorozatot tartottam a vásárhelyi jeles írókról és költőkről. Előbb az elhaltakat mutattam be, majd a még élők következtek. Elsőnek Szabó Évát kértem föl, tartson számunkra egy szerzői délutánt. Azonnal vállalkozott rá, és saját költségén, fillér támogatás nélkül eljött hozzánk.

Az olvasókörben az egykori HÓDIKÖT nyugdíjas, idős munkásasszonyai szinte kivétel nélkül együtt voltak, és már a megjelenését is nagy tapsal fogadták. Úgy szólt hozzájuk, akár az édesanyjához. Származása szerint örökölte az egyszerű emberek szeretetét és tiszteletét. Minden mondatából az őszinte rokonszenv sugárzott irántuk. Beszélgettünk vele életéről. Két meghatározó élményét emelte ki: a gyermekkorát, benne a régi Vásárhelyt és a hozzá kötődő egykori embereket, valamint az anyaságát. Elfogódott örömmel beszélt arról, milyen semmivel sem pótolható csoda volt számára a gyerekeivel való foglalkozás.

Amikor Vásárhelyen gyakran tárlatot nyitott, író–olvasó találkozón vett részt; itthon vagy a Magyar Rádióban szerepelt, bármilyen témáról beszélt, valamiképpen beleszötte ezeket az élményeit. Rádióműsorai sohasem voltak tudományos előadások. Megismételhetetlen intellektusa, mély bűgő hangja bennünk rezdül tovább. Rendkívüli könnyedséggel tudott emlékezni. Gyönyörűen formálta nyelvünket, kifejezései költői szépségűek voltak. Ebben a műfajban is poéta volt. Az idősek és a gyermekek ajkán úgy szólt, ahogy rajta kívül senki sem. Utóbb a Petőfi és a Bartók Rádióban éjjelente elhangzó műsorai az intellektuális varázslás erejével vetítettek eléink egy humánus világot, amelyet igazán sohasem kapott meg a sorstól, de mindenkinek osztott, aki hallgatta.

Őszre járt az idő, amikor autójával Szegedről hazafelé sietett. Egyedül volt, mint legtöbbször. Egy-két kedves, régi ismerősén kívül szerettei már mind a temetőben nyugodtak. Halottak napja közelgett, és szerette volna szülei sírját rendbe tenni. A vásárhelyi határban Vajhánál, a nagy kanyarban valami történt vele. Életében először nem jól mérte föl a távolságot és ez életébe került.

Tele volt tervekkel, fejében műsorok alakultak, amelyekkel és a bennük lévő, ismétелhetetlen, szelíd alázatával szolgálni, illetve gyönyörködtetni akart még bennünket. Összetört testét már nem tudták újra éleszteni. Csak a lelke száll, és versein keresztül változatlan szól hozzánk az éternek ama finom hullámain, amelyeket a rádió sem tud átívelni.

123

A poéta múzeumigazgató

Galyasi Miklós meghatározó személyisége volt városunknak. Jogot végzett, de ebben a munkakörben sohasem tevékenykedett. A két világháború között hosszabb időt töltött Párizsban, és ez egész életére kihatott. Úgy öltözködött, akár a polgárosodó vásárhelyi parasztok. Gyermekek és ifjú éveiben még rendszeresen eljárt az Ótemplomba, és a karzaton, az orgona közelében ült. A zene nagy hatással volt rá.

Rosszindulatúan néhányan úgy jellemezték, hogy „magyarnak zsidó, zsidónak magyar volt”. Ezekről a kérdésekről Dezséry Lászlónak maga beszélt egy rádióriportban. Kétségtelenül asszimilálódott. De a fasizálódás során, midőn származása miatt önkéntes kényszerűségből át kellett adnia a Tornyai Társaságban betöltött tisztségét, a második világháborúban, amikor elvitték munkaszolgálatra, majd 1946–48 után a Puszták Népe felelős szerkesztésétől is meg kellett válnia, előbb bennünk, magyarokban; amikor egy 56-os verséért börtönbe zárták és szerinte a föladója egyik zsidó testvére volt, öbennük is csalódott. Az igazság viszont az, hogy korán rájött, érzékeny, humanista és idealizált emberképével alkalmatlan erre a világra, ezért – bár a nőket nagyon szerette, és akit lehetett meghódított – elvből nem kívánt utódot, hogy egy önmagát veszített, szegény költőnek ne legyen folytatása. Galyasi magában az emberben csalódott, és ez élete végén mind jobban elszomorította.

Egyéniségét leginkább Németh László határozta meg az Égető Eszter című regényében Gyenes alakjában. Ideákat támasztó és megvalósíthatatlan álmokban élő ember volt. Igazi csomorkányi egyéniség: idealista, romantikus, lírai költő, aki azért született és élt, hogy elbukjon. Életének ötvenedik éve után nem írt verseket. Addig két végén égette élete gyertyáját, és testben, lélekben megöregedve, megfáradva, a világtól megcsömörlött. Fél évszázad keserű tapasztalataival terhelve, az élettől való elszakadás fokozatait végigszenvedte. Költészete ezt igazolja. További éveiben haláláig már csak egy vergődő lélek maradt.

Saját család helyett a vásárhelyi értelmiségi ifjak váltak gyermekeivé, akik rajongásig szerették. Az ajtaja a nap 24 órájában nyitva állt előttük. Nem tanított, de egész lényét átító kultúrája mégis úgy ragadt ránk, mint gyűjtőgető méhre a virágpor. Akár a *Dzsungel könyvében* az anyafarkas, fiókái között ő volt Akéla, aki szellemi harcot vívott értünk, hogy megtaláljuk az egymással összekötő keskeny hidat egy elembertelenedő világban, amelyre az ő lába hiába tévedt, a történelem és a körülményei mindig leszorították róla.

Sokat köszönhetek neki. Elsőnek fedezte föl a természetszeretetemet és a tudományok iránti fogékonyságomat. Ezeket rendszeres, közös kirándulásokkal, megmaradt könyvtárából szakirodalommal és hosszú figyelemfölkeltő beszélgetésekkel segítette. Különösek voltak ezek a „magánórák”.

Nagyon szerettem közvetlen hangú, gyakran szomorú verseit. Kértem, olvasson föl belőlük néhányat. Elővette géppel, több elütéssel leírt, bekötött, kéziratos kötetét, és mindig a hangulatának vagy az éppen megbeszélésre kerülő témának megfelelő verseit mondta el. Legtöbbet kívülről tudta. Lassan, jól tagolt és hangsúlyozott előadásmódja máig a fülemben csöng, és jobban szerettem, mint színészek pátoszos kiabálását.

Kiválóan értett a fényképezés elméletéhez, de életében egy jó fölvételt sem készített. A fürdőszobájukban berendezett alkalmi sötétkamarában számtalan alul- és túlvilágított fölvételt hívtunk elő kirándulásaink természetfotóiból, amelyek mind az enyészeté lettek, csak a munka közben kapott szemlélete maradt meg bennem örökre.

Nem volt olyan hét, hogy jeles tudós meg ne fordult volna nála. Tárkány Szücs Ernő a népi jogélet halhatatlan ismerője, Vargha László a magyar népi építészet atyja, akiktől később én is sokat tanultam, Baktay Ervin, a kiváló India-kutató. Az ötvenes évek elején Oxfordból magánrepülőjével érkezett hozzá az „utazó régész” Gordon Childe, hogy megnézze a neolitikori kőkény-dombi ásatás anyagát. Amikor a tudós meglátta a Vénuszokat, a tervezett fél napi programból négy napos alapos kutatás vált, miközben megittak egy demizson kisüsti barackpálinkát.

Galyasi igazi szellemi virágkorát a két világháború között apja pékségében, a Kinizsi–József Attila utca sarkán, egy hosszú ház jókora szobájában, a híressé vált *Műverőmben* élte, ahol a

kor jelentős képzőművészeinek, íróinak, költőinek és tudósainak egy része megfordult. Később is többnyire ők voltak, akik támogatták. Miklós bátyám – és ezt ő rendszeresen hangoztatta – utált dolgozni. Igazi irányító és segítő típus volt. Ha valakiben tehetséget látott, mindent megtett érte. Két verseskötete 1929-ben és 1934-ben jelent meg. Óriási érdeme a dr. Imre József kórházalapító családi házában kialakított, háború utáni, korszerű múzeum megalapozása; a hazánkban elsőnek elindított országos rangú Őszi Tárlat, amely máig a realisztikus szemléletű tehetségek rangos seregszemléje, és 2003-ban megéri az 50. évfordulót.

Börtönből szabadulva már a szó szoros értelmében vergődött. A múzeumból elbocsátották, a közéletből kivonták, lehetetlenné tették. Világ életében alig evett. Testi tápláléka a cigaretta, a kávé, a bor és pálinka volt. Utóbb mindig úgy mentünk hozzá, hogy valamit ajándékba vittünk, amiből visszakinált bennünket, mert a vendéglátásra már nem volt pénze. Csikós András festőművész egy kályhával lepte meg, hogy fűteni tudjon. Pogány Ödön Gábor, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója elintézte, hogy havonta egyszer néhány oldalas, szubjektív hangvételű művészi írásokat készítsen, amiért néhány forintot fizettek. Ezeket mindig az utolsó percben gépelte meg, majd ebbe is belefáradt.

Amikor nyomorúságába nagyon beleunt, elment barátnőjéhez, Grósznéhoz, ahová valamennyien követtük, és ott folytattuk tovább a beszélgetést. Terka néni egy rendkívül művelt, nagyvilági kitekintésű, magányos úri nő volt jókora könyvtárral, de éppen olyan szegény, mint mi mindannyian. A hatalom ekkor még tiltott és nem volt szüksége a polgári gondolkodású értelmiségiekre.

Galyasi életének utolsó éveiben többször került kórházba. Életuntsága fokozódott. Késő este volt, amikor barátai vették körül, és mint mindig, jókora foteljében ült. Amikor elmentek tőle kezében még könyvet tartott, amikor feje előre esett. Másnap reggel Zayzon Ágnes és Fejér Csaba festőművész találtak rá. Egy kendővel fölkötötték az állát. A szomorú hírre jöttek a barátok, és beszélgetni kezdtek. Szentirmai Gyuláné és Vincze Ferenc átöltöztették, majd a földre fektették, míg érkeztek érte a halottas emberek. Ez volt az utolsó emlék róla.

Az akkori rendszer nem engedte, hogy kedves múzeumára kirakják a fekete zászlót. Temetésén a Kincses temetőben, a „megbízhatatlanok és megfigyelendők fekete dossziéjába” lefényképezték a résztvevőket. Igyekeztünk úgy forgolódni, nehogy rossz minőségű, fölismerhetetlen fotó készüljön rólunk a szánalmas riporterek büntetését kivédve.

Barátja, Szabó Iván szobrászművész fából faragott két művészi sírjelet a hantjukra, ahol feleségével máig pihennek. Galyasinak halálában sem volt nyugta. Feje fölül ellopták az egyik kopjafát. Darabig minden évben halála évfordulóján kijártunk hozzá, és virág helyett fél deci pálinkát öntöttünk a sírjára, ahogy kérte, de utóbb már ez a pogány szertartás is elmaradt.

Gúzsba kötött kézzel a táltos nem tud dobolni, hogy környezetét magával együtt röpítse. Mai magyar értelmiségi sors volt az övé, itt a végeken.

124 Baba bácsi

Sohasem felejttem el azt a különös, szúrós tekintetet, míg látott, amellyel nem bántott, hanem bennünk olvasott. Azt kutatta, ami lelkünkben emberi volt, és ha ezt nem találta, pillantása tovább röppent, akár a nektárt gyűjtő pillangó. Amikor megvakult, érzékszervét, egyik „testműszerét” veszítette el. Már csak az emlékeiből élt. Minden hétfőn délután, amikor összegyülekeztünk vakközben lévő, susáni házában, újabb és újabb történeteket mesélt el hányatott életéből, amelyek megszívlelendők voltak. Bukatókat jelzett, amelyek sorsát nyomorították.

Ennek a törekeny alkatú, vékony csontozatú embernek olyan kemény és hajlíthatatlan volt a gerince, amiért nem a tartó váz, hanem az élete roppant össze, de haláláig fölemelt fejjel járt. Keresztény értékeket valló, különösebben nem vallásos, csupán istenfélő, polgári jobboldalt építő, de pártokhoz sohasem tartozó, mélyen emberséges író volt, aki az egyszerű nép életéből és magatartásából olyan finom, meghatározó részleteket ismert, amelyeket csak ő tudott megírni. Családja Erdélyből származott. Legkedvesebb gyermekkori élményei is ide kötődtek, de látásmódjában már teljesen alföldi és vásárhelyi volt. Nem véletlen, hogy a mi parasztságunk lelkiületét leghívebben ő tudta ábrázolni.

Bibó Lajosnak legendás volt a természet- és állatszeretete. Két kutyája utóbb már úgy elszemtelenedett, hogy éjszaka fölsettenkedtek az alvó ember mellé az ágyba és kitúrták. Ilyenkor nehezen mozogva lekászálódott a földre és egy pokrócba csavarodva ott feküdt tovább, hogy állatai kényelmesen pihenjenek. Utolsó vásárhelyi korszakában, amikor legfőljebb egy-két író barátjának alamizsnájára támaszkodhatott, a vajhádi, szigeti, paléi rizsföldeken aratott, vagy cipelte a földmérők után a nehéz kellékeket. Amikor a fáradságtól és a sanyargattatástól minden tagja fájt, megfigyelte nap járását, hallgatta szél zúgását és madarak rikoltozását, ahogy melegebb és boldogabb tájakra költöztek.

Eljött az idő, hogy nem bírt tovább a határban dolgozni. Ameddig a természet engedte, rövidnadrágban, félmeztelen a kertjében hajlongott. Legalább annyit szeretett volna a mindennapi zöldségekből megtermelni, amennyire feleségével szükségük volt. Ilyenkor gyakran azon kapta magát, hogy gondolatban ott áll a budapesti Nemzeti Színház színpadán fekete szmokingban, és a színdarabja után fölcsattanó vastapssal a függöny elé hívja ünnepelni a hálás közönség. A következő percben arra emlékezett, hogy a háború után vagont hányt ki egy pesti pályaudvaron, vagy a semmirevaló katonatisztlet életre-halálra kártyázott, és igyekezett legalább annyit nyerni tőle, amelyből aznap jóllakhat.

Több mint ötven könyvet írt, jót és gyengét egyaránt. Tíz színművét hol siker koronázta, hol bukás kísérte. Darabjait a két világháború között élt legnagyobb magyar színészek mutatták be. Sok száz újságcikke jelent meg, amelyekre már senki sem emlékezik. Még az ember is feledésbe megy. Néhány éve kiadott életrajzi visszaemlékezése szülővárosában alig kelt, miközben az emberek szorgosan vásárolták a méregdrága szennyirodalmat. A tévés szellemi mocskon élő népnek nem kellett a szeretet, a humánus, a maradandó érték, csak az idegeket borzoló, vérfagyasztó, gusztustalan történetekkel teli világot ábrázoló szellemi salak. Bibó egész életében ezek ellen küzdött, hasztalan. Tragikus volt látnunk, hogyan torzították ünnepelt íróból szálnalmas csomorkányi figurává, ahogy a történelem kontraszelekciója csordaőrzőből ölebbé zsugorította.

Kit érdekel az elpusztult lova helyett asszonyát kordé elé fogott, nyomorult kubikos sorsa, aki belehal szenvedésébe? A 20. század második fele a pénzhajhászásról szól, a gyorsan, minél kevesebb munkával, egyre több vagyont harácsoló sikeremberről. Bibó legenda maradt, amelyet nem megszépít, hanem elsodor az idő, pedig nem vagyunk olyan gazdagok, hogy akár a legkisebb értékünket is sárba taposhassuk.

Halálos ágyán feküdt, amikor terrakotta portréját fölragasztottuk egy deszkalapra és kezébe filctollat adtunk, hogy a plakett alatt dedikálja. Jelképes értékű volt, ahogy a szignó évek alatt fakult és visszahozhatatlanul, végleg eltűnt. Az a kor, amely az írókat szülte, éltette és halasztotta, önmagát is arra ítélte, hogy világháborúkkal, forradalmakkal, milliók meghurcolásával, kivégzésével, tönkretételével végül magát pusztítsa. A korért egy csöppet sem kár. Sajnáltni tudom, hogy magam is hozzá tartoztam. De igaztalanul tönkretett igaz emberét holtomig siratom.

Kora délutánra járt az idő, amikor meglátogattam Galyasi Miklóst. Mindig ebben az időpontban szerettem hozzá menni, mert – térdére ejtett könyvvel – csak egyedül cigarettázott. Estefelé, amikor megérkezett a többi vendég, a füst már elviselhetetlenül csípte a szemem. Ha ketten voltunk, a szóváltás meghittebb volt, és olyan témákat is érinthettünk, amelyek másokat nem érdekeltek.

Váratlanul csöngettek. Szinte föllélegeztem, mert ezen a délután nehezen indult a beszélgetés, és gyakran elakadt. Miklós bátyám még nem kapta meg az ilyenkor szokásos, pocokméreg erősségű kávéját, amely föllélénkítette. „Jóska néni” – így becézték a feleségét – a másik szobában pihent. Midőn férjének vendége jött, azonnal ugrott, vállalta a kapus szerepét, és otthoni öltözkönetnek is meghökkentően avított ruhájában kísietett.

Amikor hátrazavarta a két kóbor ebnek látszó, mindig csahos, később vedlett bundájú pulit, és beengedte a jövevényeket, nagy örömujjongásba tört ki. Ismeretlen hangot hallottam. Galyasi Miklós azonnal rohant a lépcsőn lefelé. Perc múlva megjelent a szobában Németh László, akit addig csak fényképeiről ismertem. Mögötte Sipka Sándor tanár úr lépdelt elmaradhatatlan csokornyakkendőjével, akit a vívőedzésekről már korábban ismertem. A szobában olyan pezsgés indult, mintha kalciumtablettát oldottak volna egy korty szóдавízben.

– *Az egyik gyerekköm* – mutatott be Miklós bátyám az írónak. (Azóta is nagyon büszke vagyok erre a címzésre, pedig jelzővel nem címkézte.) Németh László bólintott és kezét fogtuk. Az utcai ablak alatt akkor még egy ócska heverő rogyadozott. A két vendég ide ült. Pillanatokon belül megérkezett a kávé, amely még élénkebbé tette vendéglátónkat, aki tele volt kérdésekkel, korábbi élmények föllevenítésével.

A vendégek hallgattak. Németh László nem kért kávé. Talán most is vérnyomásával kínlódott. Az ellentétes fényben előnytelenül kirajzolódtak arcának mély ráncai. Tekintete sem hatolt belém olyan mélyre, ahogy fiatalkori fényképét nézve rám hatott. Nem érzékelttem belőle áradni azt a szellemi energiát, amelyet drámáiból megismertem.

Kezét végig az ölében tartotta. Halkan, keveset beszélt. Fáradtsága, a magában hordozott betegség nyomai, használt szürke öltönye, és mind az a hányattatás, amelyben a háború óta része volt, megtörtte tette külsejét. Egyetlen egyben tért el tőlünk. Szinte fogható volt a körülötte kialakuló magány. Védőburokként vette körül, és utolérhetetlenül fölének emelte, mintha súlytalanul lebegne, pedig karnyújtásnyira voltunk tőle.

Keveset nézett ránk. Úgy tetszett, mintha magának beszélne egy számunkra láthatatlan, másik világból, amelynek mi legföljebb a küszöbéig jutottunk, pedig az ajtaja nyitva állt, de előtte földbegyökerezett lábbal mozdulni sem tudtunk. Szégyenkezve írom le – mentségemül talán gyermeki tapasztalatlanságom szolgál –, kellemetlenül éreztem magam. Az íratlan szabály azt diktálta, amikor három régi barát ritkán összehatallozik, és közös élményeikről diskurálnak, nincs szükség hallgatódzó fülekre. Hamarosan föllálltam, illendően elköszöntem és hazamentem.

Évtizedek múlva Grezsa Ferenc tanár úr könyvéből tudtam meg, hogy Németh Lászlónak ez volt az utolsó vásárhelyi látogatása. Személyesen először és utoljára találkoztam vele, talán félórára. A kézfogás egyszer hozta meg vele a testi érintkezést, amikor pillanatra éreztem hideg, keskeny, áldott kézfejét. Azóta mind többet a gondolataival találkozik. Szellemeiből valamennyi lassan, öntudatlanul belém itatódik és máig formál. Kinagyított, ismert portréja évekig a dolgozó szobámban függött, de rájöttem, tőle már senki sem tud elválasz-

tani, ezért elhelyeztem kórházunk egyik osztályán – ahol néhány évig magam is dolgoztam –, a bejáratí ajtóval szemben, és szellemét máig sugározza a betegek felé. Orvos volt. Előbb az iskolások testét óvta, majd az egész nemzet lelkiületét támogatta. Hatására jöttem rá, aki beteg, annak előbb nem a vérképét, nem a vérnyomását, hanem mentális baját kell vizsgálni.

A Zsigmond utcai kis szoba akkori hangulatával a távolban lebeg. Már csak én élek azok közül, akik azon a délután ott együtt ültünk. Ha majd oldódik lábamban a görcs, és a küszöböt átléphetem, talán megengedik, hogy az akkori beszélgetéshez néhány gondolattal társuljak, de azokat e világ számára már nem tudom lejegyezni.

SZEMÉLYNEVEK

A

Ady Endre
Akéla (Galyasi Miklós)
Anyegin
Aracsi
Arany János

Á

Árpád fejedelem

B

Babáj Gyurka
Back Rózsi
Bakay család
Bakay Lajos (idős)
Baktay Ervin
Balogh Imsi
Banner János
Barna
Bartók Béla
Bálint Sándor
Belovai Péter
Benyhe Sándor
Benyhe Lajos
Bercsényi Miklós
Beretvás kapitány
Bessenyei Ferenc
Bethlen Gábor
Béres Mária
B. Gyurka bácsi
Bibó Lajos
Big Foot (Nagy Láb)
Bihal Ella
Bogár Imre
Bordás Dénes
Böjti Antal
Böszörményi Ede
Brutusz (kutyanév)
Bugyi
Bujdosó (Nagy) György
Buzi

C

Celsius
Childe, Gordon
Czirbusz János
Czirbusz Piroska

Cs

Csaba (kutyanév)
Csaba királyfi
Csalog József
Csáky
Cseh Franciska
Csete György
Csikós András
Csilla (Szenti) lányom
Csillagh Ferenc
Csipke Rózsika
Csizmadia Imre
Csizmadia Zoltán
Csohány Kálmán
Csorcsán Szűcs Imre

D

Damoklesz
Darvas József
Deák család
Deli Lajos
Derkovits Gyula
Deutsch Béla
Dezséry László
Dobák közvádló
Don Quijote
D' Oriola
Dömötör János

E

Elek András
Elek Andris (unoka)
Elek család
Erdős Péter
Elek bácsi (András)
Elek néni
(Elek) Samu bácsi
Erdélyi Sándor
Erzsébet királyné
Etus néni (Zelenkáné)
Európa

É

Égető Eszter

F

Farkas (Brúnó) Bruncsi
Farkas Jancsi
Fejér Csaba

Fejérváry József
Felletár Béla
Fenyvesi Félix Lajos
Földanya
Für Lajos
Füstös Zoltán

G

Gabányi Laci
Gabányi Zoltánné
Gagy
Gajdán (István) dédapám
Galyasi Miklós
Garzó Imre
Gazdapusztai Gyula
Genersich Antal
Gerő doktor
Gilgames
Gogol
Gorkij
Gregus
Gregus Máté
Greza Ferenc tanár
Grószné Terka néni

Gy

Gyenes (Galyasi Miklós)
Gyulai József
Gyuricza József

H

Habsburg
Hajnal Imre
Halápi Ambruzs
Hegedűs Endre
Hegedűs Imre
Hegedűs Juliska
Hegedűsné
Heller István
Hemingway, Ernest
Herczeg Mihály
Hettig József
Hocsi István
Hoffmann Tamás
Horváth Ferenc
Horváth János (ifjú)
Horváthné
Hunyadi János

I

Illyés Gyula

Imre József, idős
Imre József, ifjú
Imre Mihály
Imre Pál
Iván szovjet katona
Izsák pátriárka

J

Jáger Mari
Jákob pátriárka
Jehova
Jézuska
Jókai Mór
Jóska néni (Galyasiné)
II. József császár
Juhász Antal
Juhász Kati
Julianna (Csizmadiáné)

K

Kakukk
Karasz
Karasz Péter
Kassay Dezső
Kádár Kata
Kárász József
Károlyi család
Károlyi Sándor
Kemény bácsi
Kenéz Sándor
Kérdő Szűcs Ernő („Hajja, Kend!”)
Kiss Lajos
Kajári Gyula
Kis
Kis bácsi
Kis néni
Kiss Bálint
Királyné Csilléry Klára
Kohán György
Komáromy Andor
Korek József
Kormány Lajos
Kossuth Lajos
Kossuth Zsuzsanna
Kotormán
Kovács
Kovács János
Kovács Mária (Mári)
Körmendy Ferenc nagyapám
Körmendy Rózsa édesanyám

Körtvélyessy László
Köves Csaba
Köves Mihály
Kőszegfalvi
Krékits József
Krisna
Krisztus
Krúdy
Kukán Ferenc
Kun hentes
IV. Kun László király
Kurcina

L

Lajta Iván
Lambion mérnök-tiszt
Láng Imre
László Gyula
Lázár
Lázár János dr.
Lázár unoka
Lenkei tábornok
Lope de Vega

M

Maczkó Piroska
Magyar Mihály
Marx
M. bácsi
Mándoki Kongur István
Marika néni
Márton Árpád
Mezey József
Mészáros Lidi
Mikszáth Kálmán
Moldvay Sándor
Molnár János
Molnár Sándor
Mónus
Mónus Sándor
Mónus sógor
Mónus testvérek
Móricz Zsigmond
MS mester
Mukulu

N

Nagy
Nagy András János
Nagy Ferenc
Nagy György család

Nagy György Sándor
Nagy Gyula
Nagy János
Nagy József (Jocó)
Nagy Sándor
Napóleon
Nepomuki Szent János
Németh László
Nikolin Éva
Novák Lajos
Novotny Emil
Nóra néni (Márton Árpádné)

O

Olasz Bálint
Id. Olasz Ernő
Oldmur
Omar Chajjam
Ormos Pál
Osváth Béla

Ö

Örkény István
Özvegy József

P

Papy Lajos
P. B. a juhász
Pásztor Sándor
Pető Ferenc
Petőfi Sándor
Petrik Sándor
Péczy Attila
Plohn József
Pogány Ödön Gábor
Pócsy Miska
Prométheusz
Puskin

R

Rajk László
Rác József
Ráday Imre
Rákóczi fejedelem
II. Rákóczi Ferenc
Rákosi Mátyás
Rátz Julianna
Reisinger pékség
Riskó Tibor
Rostás János
Rostás Tibor

Rosztóczy Ernő
Rózsa Sándor
Rúzs Molnár Ferencné

S

Salajkó Imre
Sarlós isten
Sas
Sasquatch
Sánta Mihály
Schram Ferenc
Simmelweis (Ignác)
Sértő Kálmán
Siket
Siklósi Szilveszter
Sinka István
Sipka Sándor
Simondár gyerekek
Sömmi, Semmi Kis János
Sporny Miklós
Sterbetz István

Sz

Szabó (Nikolin) Éva
Szabó Imre
Szabó Iván
Szabó József
Szabó Károly szemorvos
Szabó néni
Szabó papírkereskedő
Szabó testvérek (Palkó, Miska)
Szappanosné Anna néni
Szántó
Szántó Kovács János
Szent Adorján
Szent György
Szentgyörgyi
Szent István
Szent László
Szent Mihály
Szent András
(Szent) József
(Szent) Marika
(Szentiné) Terike
Id. Szent Tibor édesapám
Ifj. Szent Tibor
Szentirmai Gyuláné
Szentkirályi Zsigmond
Szeremlei Császár Sámuel
Széchenyi (István)

Széll Sada
Szépvölgyi
Szilágyi Ernő
Széll
Szőke
Szőnyi Benjámín
Sztálin
Szűcs
Szűcs Éva

T

Tantalusz
Tarek Zoltán
Tatár
Tatár Kiss Rozália
Tatjana
Tálas István
Tália
Tárkány
Tárkány Szűcs Ernő
Tárkány Szűcs
Tergina Gyula
Terhes
Teréz, Terka nagynéném
Tessedik Sámuel
Thököly Imre
Tibi (Szent) fiam
Till Viktor fényképész
Tornyai János
Tóbiás István
Tóbiás Mihály
Tóth Ferenc
Tóth Lidi
Tölcséry István
Török
Török Károly
Törő Pál
Tordai Sándor

V

Varga Antal
Vargha László
Veress Péter
Veréb
Vetró Lajos Endre
Vékony Sándor
Vénusz
Vilma néni
Vincze Ferenc
Vincze hentes

W

Winter Miklós

Z

Zalótay Elemér

Zayzon Ágnes

Zelenkáné Gajdán Etelka

Zeusz

Zrínyi

Zrínyi Miklós

Zs

Zsíros Ferenc S. J. plébános atya

Y

Yeti

Yogi

FÖLDRAJZI NEVEK

A

Alföld
Algyő
Alma-Ata
Alsó-fok
Anatólia
Andrássy út
Arad
Aranyág
Arany temető
Atka
Atkai árterület
Atkai homokpart
Atkai út
Atlantisz
Ausztrália

Á

Ábrány
Árterület
Ázsia

B

Bajcsy-Zs. E. út
Balkán
Barackos
Barattyos
Barci-rét
Batida
Batthyány u.
Belső Szőrhát
Belváros
Béketelep
Békés megye
Békéssámsón
Béla utca
Béla cigány utca
Bocskai „havasok”
Bodzási út
Brassó
Buda
Budapest
Búvár utca

C

Čatal Hüyük
Cukor-major

Cs

Csengettyű-köz
Csepel
Csikóvárалja
Csomorkány
Csongrád
Csúcs

D

Daru utca
Derekegyház
Derekegyházi út
Dél-Alföld
Dél-Amerika
Dilinka temető
Doberdo
Dohány utca
Dög-Tisza
Dunaharaszti
Duna-Tisza köze
Duna-Tisza közti homokhátság
Duna utca
Dunántúl

E

Eger
Elege dülő
Erdély
Erzsébet
Erzsébeti út
Erzsébet Népkert
Európa

É

Észak-Afrika
Észak-Amerika

F

Farkirét
Fehér-tó (kardoskúti)
Fekete-halom
Felvidék
Félegyháza
Földközi-tenger

G

Galamb utca
Gorkij utca
Gorzsa

Görbe-szik
Görbe utca

Gy

Gyula
Gyuló-ér

H

Halas
Hal tér
Hegyes-halom (Mindszent)
Himalája
Hod
Houd
Hód
Hódmező-Magyarország
Hód-Mező-Vásárhely
Hódmezővásárhely
Hód-tó (tava)
Hódtói városrész
Hód-Vásárhely
Holduusarhel
Hortobágy mellékén

I

India
Isonzo

J

Japán
Jericho
Jókai utca
József Attila utca
Júlia Fürdő

K

Kakasszék
Kapitány utca
Karancsi rámpa
Karcag
Kardoskút
Károlyi utca
Kasza utca
Kalifornia
Kállay utca
Káposztás kert
Káposztás temető
Kárpát-medence
Kása-erdő
Kelet-Európa
Kelet-Középeurópa
Kenyere-ér (Könyere-ér)

Kenyérváró domb, halom

Kertváros
Kincses temető

Kinizsi utca
Kishomok
Kis Sós-tó

Kistópart utca
Kígyósi puszta

Klauzál utca

Kodály utca

Kolozsvár

Kopáncs

Kossuth tér

Kökény-domb

Körgáton kívül

Körtöltés

Körtvélyes

Közel-Kelet

Közép-Amerika

Közép-Ázsia

Kőfal alatt

Kréta

Krim

Kutas

Kutasi út

Kútvölgy

Külső Szörhát

Külváros

L

Ladoga-tó

Lakitelek

Lelei út

Lenkei utca

M

Magyarország

Makó

Máma-zug

Mária Valéria utca

Mártély

Mártélyi puszta

Mártélyi út

Mediterráneum

Mezopotámia

Mezőtúr

Mindszent

Mózes utca

Munkácsy utca

N

Nagykőrös
 Nagymágocs
 Nagy Rét
 Nándorfehérvár
 Nápoly

Ny

Nyíkos dűlő
 Nyomás
 Nyomási föld
 Nyugat-Dunántúl

O

Oldalkosár utca
 Orosháza (Orosëgyháza)
 Oxford
 Óbuda
 Ólom utca
 Óperenciás-tenger

Ö

Öngyilkosok dűlője

P

Palé
 Paradicsom
 Parkfürdő
 Pál utca
 Párizs
 Pepere
 Pest
 Petőfi utca
 Pomáz
 Pozsony
 Pósa-halom
 Promenád
 Puszta
 Pusztaközpont
 Pusztaszéli út

R

Rákóczi utca
 Rárós
 Rárósi út
 Régi szegedi út
 Rét
 Réz utca
 Rossz Puszta

S

Santorini

Sarkaly

Sas-ér
 Sas utca
 Sámson
 Sárrét
 Serház tér
 Sóshalom
 Susán

Sz

Szatmár
 Szántó Kovács János utca
 Százados út
 Szeged
 Szegedi Palánk
 Szegedi út
 Szegfü
 Szegvár-Tűzköves
 Szent Antal utca
 Szentés (Szentös)
 Szentési út
 Szent István tér
 Szent István utca
 Sékkutas
 Sziget
 Szikáncs
 Szórhát
 Szúnyog-sziget

T

Tabán
 Tanya
 Tarján
 Táncsics utca
 Tápe
 Teleki utca
 Tibet
 Tisza
 Tiszagát
 Tiszai ártér
 Tiszai kubikok
 Tiszántúl
 Tóalj
 Tói földek, kertek
 Torony (község)
 Tóth malom környéke
 Töröklaka
 Trianon
 Turin

U

Ur

Uruk

Újváros

V

Vajhát

Vágott-halom

Város széle

Vásárhely

Vásárhelyi határ

Vásárhely-Kutas

Vásár tér

Városház utca

Vásárhelyi Vöröscsillag, Hódcsillag

Velence

Viasárhely

Viharsarok

Világos

Völgy utca

W

Wlassich utca

Z

Záhony

Zomba

Zombor

Zrínyi utca

Zs

Zsámbék

Zsigmond utca

KÉPJEGYZÉK

1. A könyvborító külső, címlapján: a Kossuth tér a városháza tornyából, az 1960-as évek végén.
2. A könyvborító hátsó, külső oldalán: a csomorkányi templomrom, Béres Mária föltárása előtt, amikor még Herczeg Mihály és felesége tanított a közelében álló iskolában.
3. A könyvborító első, belső oldalán: a református Ótemplom belseje az 1960-as évek végén. A padsorok között még álltak a régi vaskályhák.
4. A könyvborító hátsó, belső oldalán: a „Bocskai havasok” sok örömet adtak a szánkózó gyermekeknek az 1960-as évek második felében.
5. Az Árpád utcai kőfalkapu. Németh László kedvenc gondolkodó helye. (Fotó: az 1960-as évek vége.)
6. Billogos fejfa 1926-ból a Dilinka temetőben.
7. Az utolsó terményáldás. Mindszent, hegyeshalmi kápolna 1994.
8. Vályogvetők a Zrínyi utca végi kubiknál az 1960-as évek második felében.
9. Mint a zikkurátok sorakoznak a szövetkezeti tégláégető kemencék a mártélyi úton az 1960-as évek végén.
10. Kubikok, amikor a téglagyár még dolgozott. (1960-as évek.)
11. Téli csönd a pusztai tanyán (1960-as évek közepe.)
12. Tanya Kopáncson az 1960-as évek második felében.
13. Asztagváros az 1960-as évek második felében.
14. Tanyabelső 1985-ben Kardoskút határában, a Pusztán.
15. Aki haláláig kitartott romtanyájában a Pusztán, a Fehér-tó partján az 1970-es években.
16. Csöndes fosztóka, csak a csuhé zörög. (1970-es évek eleje.)
17. Ezt a kocsit már senki, semmi nem húzza ki a sárból. (1970-es évek vége a Bodzási úton.)
18. A csajági pléhkrisztus, Kajári Gyula kedvenc rajztémája. (Fotó: 1970-es évek vége.)
19. A pusztuló szélmalmost felváltó széldaráló a Pusztán, két életforma határán. (1970-es évek vége.)
20. Szabadon legelő lovak a Pusztán, a Fehér-tó partján 1966-ban.
21. A Fehér-tó 1966 augusztusában teljesen kiszáradt.
22. Kompátjáró Atkában, a Sas-érnél. Háttérben a kompház az 1960-as évek második felében. (Ma a rezervátum bejárata Vásárhely felől.)
23. Üreges fűz a Sas-érben, négyéves lányommal. (1969-ben.)
24. Halászkunyhó szerszámokkal a mártélyi élő Tisza partján. (1960-as évek közepe.)
25. Az 1965-ös áradás elpusztította a Mártély-Atka közötti gyümölcsösöket.
26. A tiszai kubikok télen a gátról az 1970-es évek elején.
27. Befagyott a mártélyi holtág. (1970-es évek eleje.)

28. Bibó Lajos Kistópart utcai házának könyvtárszobájában Brutusszal és Csabával az 1960-as évek elején.
29. Bibó Lajos a kertjében. (1960-as évek eleje.)
30. Galyasi Miklós (középen) hallgatja Fejér Csabát (jobbra) Szentí Tibor (balra) Oldalkosár utcai lakásában.
31. Kárász József (középen) Dömötör Jánossal (balra) beszélget Bibó Lajos 80. születésnapján a Fekete Sas különtermében.
32. Tárkány Szücs Ernő (balra) és Szentí Tibor (jobbra) a néprajztudós budai lakásában. A fölvetelt 1983-ban Bihal Ella készítette.
33. Kovács Mária (Mári) festőművész Dohány utcai lakása udvarán az 1960-as évek elején.
34. Fejér Csaba az atkai homokparton az 1960-as évek elején.
35. Vékony Sándor fazekas, a népművészet mestere Rákóczi utcai háza udvarán az 1960-as évek második felében.
36. Hegedűsné, Hegedűs Juliska adatközlőm édesanyja mártélyi tanyájukban az 1970-es évek első felében.
37. Tatár Kiss Rozália adatközlőm Szántó K. J. utcai házuk udvarán az 1960-as évek második felében.
38. Kérdő Szücs Ernő („Hajja, Kend!”) egykori tanyája udvarán 1981-ben.
39. Csorcsán Szücs Imre adatközlőm Kút völgyön dinnyére vési egyik versét 1981-ben.
40. Olasz Bálint adatközlőm kopáncsi tanyájában az 1960-as évek második felében.
41. Idős Olasz Ernő, Nagy Gyula és az én adatközlőm dűledező tanyája előtt a Pusztán az 1960-as évek második felében.
42. P. B. a juhász, aki nyájával mezőt és pusztát keresve végigjárta az Alföldet. A mártélyi pusztán az 1970-es évek elején.
43. Édesanyám, Körmendy Rózsa, a Szent István utcai Elek ház udvarán az 1960-as évek második felében.
44. Édesapám, Szentí Tibor Völgy utcai lakásunkban az 1960-as évek második felében.

MC
164.863

Szenti Tibor

VÁSÁRHELYI EMLÉKEIM

Hódmezővásárhely
2007

13.8572

Szenti Tibornak ez a tizennegyedik megjelent könyve. Nem néprajz, nem helytörténet, sem életrajz, hanem esszéként megfogalmazva mind a három. Az író szubjektív, de hiteles emlékezése az emberöltővel ezelőtti Hódmezővásárhelyre: szeretett tanyavilágára, a Pusztára, Tiszára; szüleire, barátaira, szomszédjaira, parasztokra, kisemberekre és kiválóságokra; gyermek- és ifjúkorának gyakran sanyarú éveire. Foglalkozik a „vásárhelyiséggel, csomorkányizmus-sal”, és szülővárosát megajándékozza egy hozzá írt fohással: a „Vásárhelyi Mi Atyánk”-kal. Tömör, irodalmi értékű tanulmányait ma már pótolhatatlan 44 színes fölvétele dokumentálja.

ISBN 978-963-86668-6-4

Az Árpád utcai kőfalkapu. Németh László kedvenc gondolkodó helye. (Fotó: 1960-as évek vége.)

Billogos fejfa 1926-ból a Dilinka temetőben.

Az utolsó terményáldás. Mindszent, hegyeshalmi kápolna, 1994.

Vályogvetők a Zrínyi utca végi kubiknál. (1960-as évek második fele.)

Akár a zikkurátok sorakoznak a szövetkezeti tégláégető kemencék a mártélyi úton. (1960-as évek végén.)

Kubikok, amikor a téglagyár még dolgozott. (1960-as évek.)

Téli csönd a pusztai tanyán. (1960-as évek közepe.)

Tanya Kopáncson. (1960-as évek második fele.)

Asztagváros. (1960-as évek második fele.)

Tanyabelső 1985-ben, Kardóskút határában, a Pusztán.

Mónus János, aki romtanyájában haláláig kitartott a Pusztán, a Fehér-tó partján. (1970-es évek.)

Csöndes fosztóka, csak a csuhé zörög. (1970-es évek eleje.)

Ezt a kocsit már senki, semmi sem húzza ki a sárból. (1970-es évek vége a Bodzási úton.)

A csajági pléhkrisztus, Kajári Gyula kedvenc rajztémája.
Karasz Péter készítette, Miklós Balázs ácsolta. (Fotó: 1970-évek vége.)

A pusztuló szélmalmot felváltó széldaráló a Pusztán, két életforma határán.
(1970-es évek vége.)

Szabadon legelő lovak a Pusztán, a Fehér-tó partján, 1966-ban.

A Fehér-tó 1966 augusztusában teljesen kiszáradt.

Kompátjáró Atkában, a Sas-éernél. Háttérben a komp- és gátórház. (1960-as évek második fele. Ma a rezervátum bejárata Vásárhely felől.)

Üreges fűz a Sas-érben, négy éves lányommal. (1969-ben.)

Halászkunyhó szerszámokkal a mártélyi élő Tisza partján. (1960-as évek közepe.)

Az 1965-ös áradás elpusztította a Mártély–Atka közötti gyümölcsösöket.

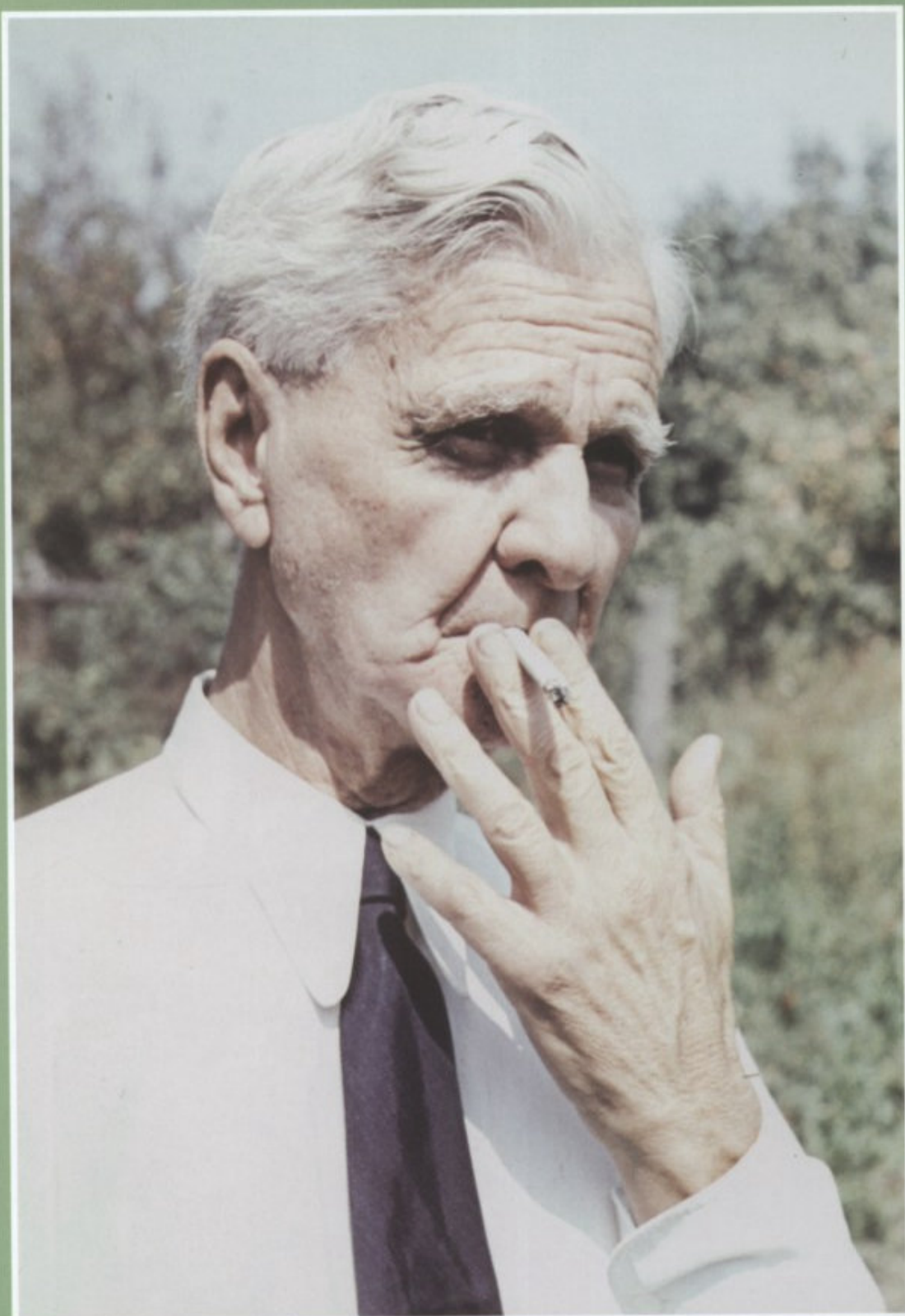
Tiszai kubikok télen a gátról. (1970-es évek eleje.)

Befagyott a mártélyi holtág. (1970-es évek eleje.)

Bibó Lajos Kistópart utcai házának könyvtárszobájában Brutusszal és Csabával.
(1960-as évek eleje.)

Bibó Lajos a kertjében. (1960-as évek eleje.)

Galyasi Miklós (középen) Fejér Csabát (jobbra) hallgatja, Szentí Tibor (balra) Oldalkosár utcai lakásában.

Kárász József (középen) Dömötör Jánossal (balra) beszélget Bibó Lajos 80. születésnapján, a Fekete Sas különtermében.

Tárkány Szűcs Ernő (balra) és Szentí Tibor (jobbra) a néprajztudós budai lakásában. (A fölvételt 1983-ban Bihal Ella készítette.)

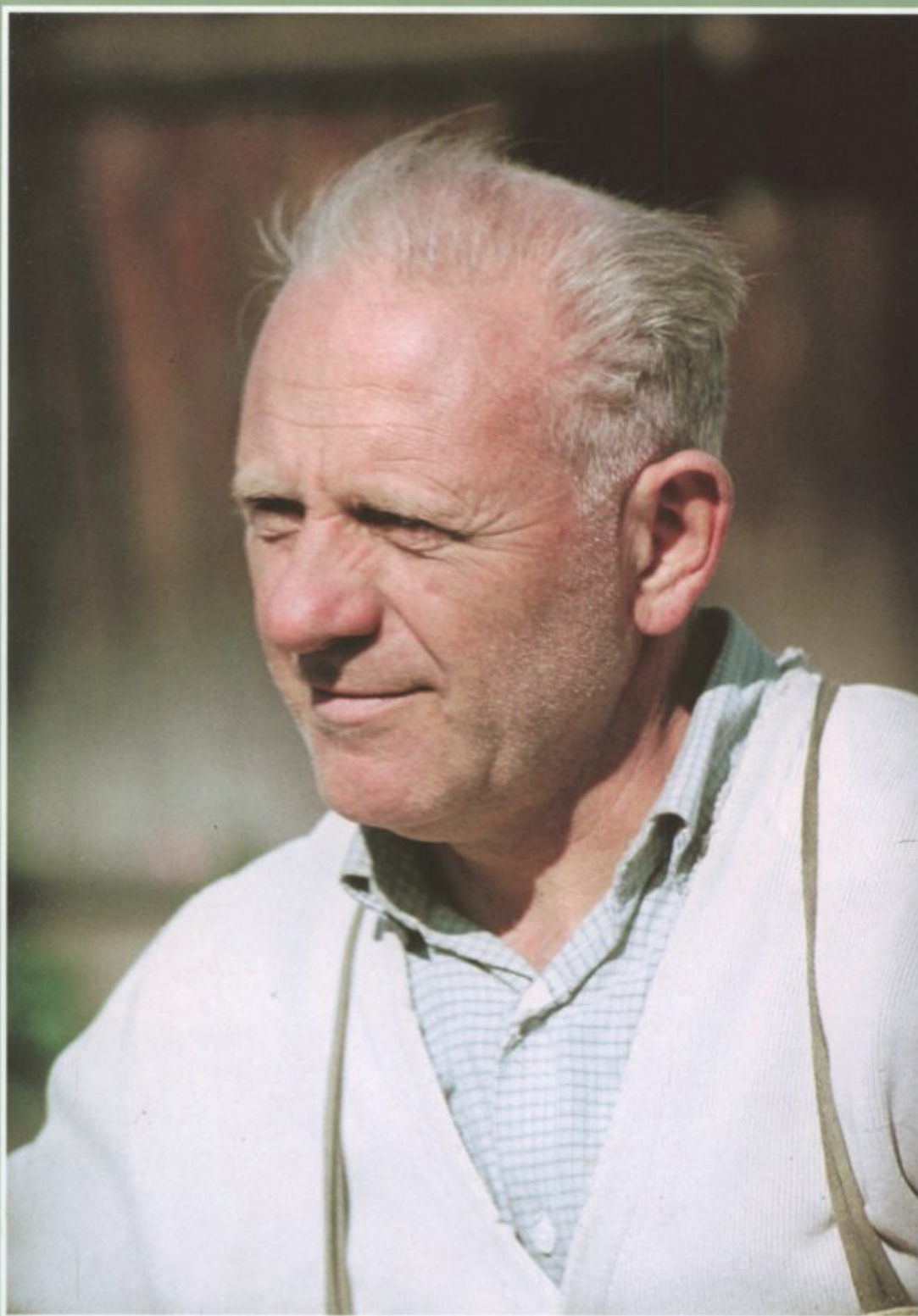

Kovács Mária (Mári) festőművész Dohány utcai lakása udvarán. (1960-as évek eleje.)

Fejér Csaba az atkai homokparton. (1960-as évek eleje.)

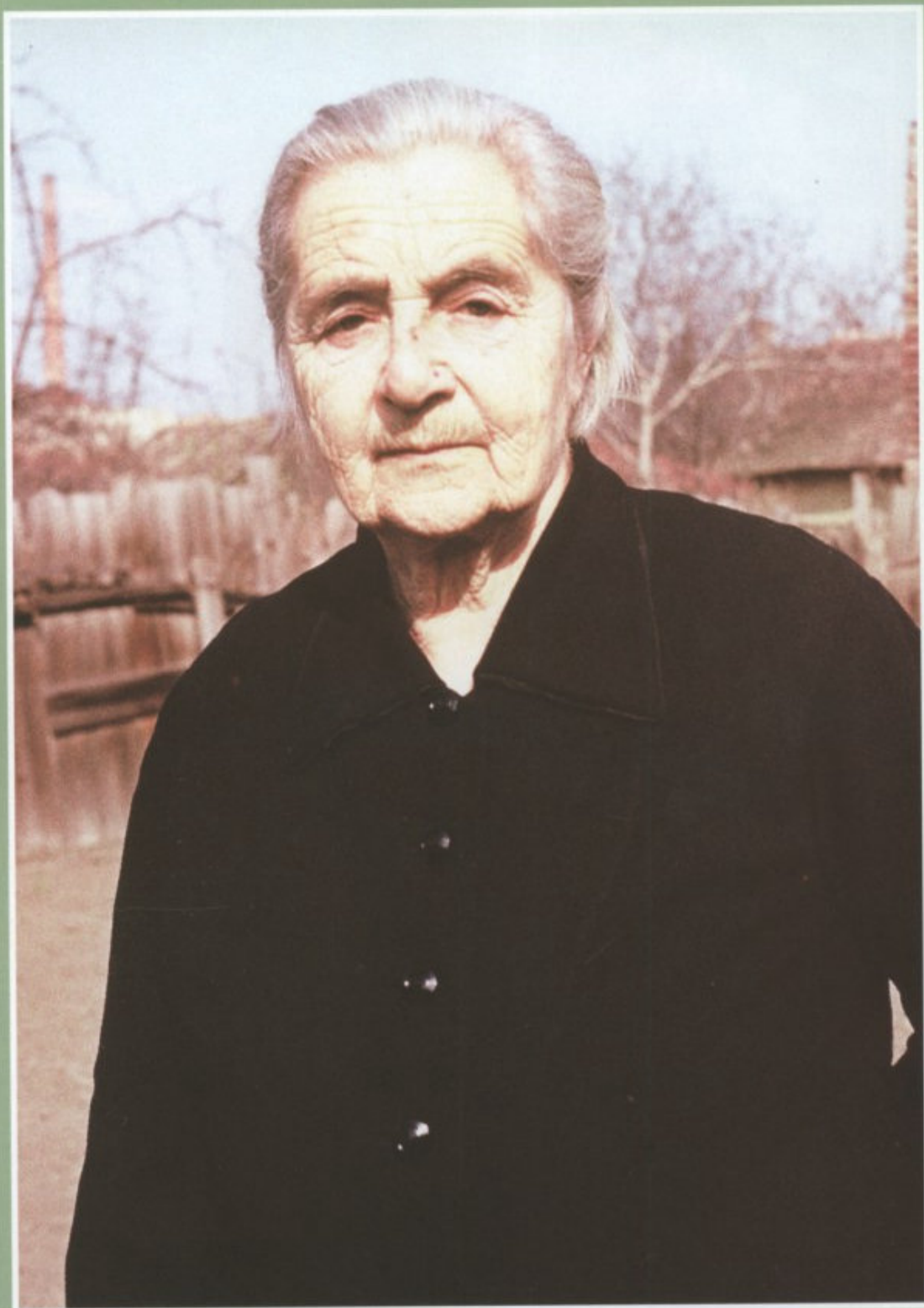

Vékony Sándor fazekas, a népművészet mestere, Rákóczi utcai háza udvarán.
(1960-as évek második fele.)

Hegedűsné – Hegedűs Juliska adatközlőm édesanyja – mártélyi tanyájukban.
(1970-es évek első fele.)

Tatár Kiss Rozália adatközlőm Szántó K. J. utcai házuk udvarán.
(1960-as évek második fele.)

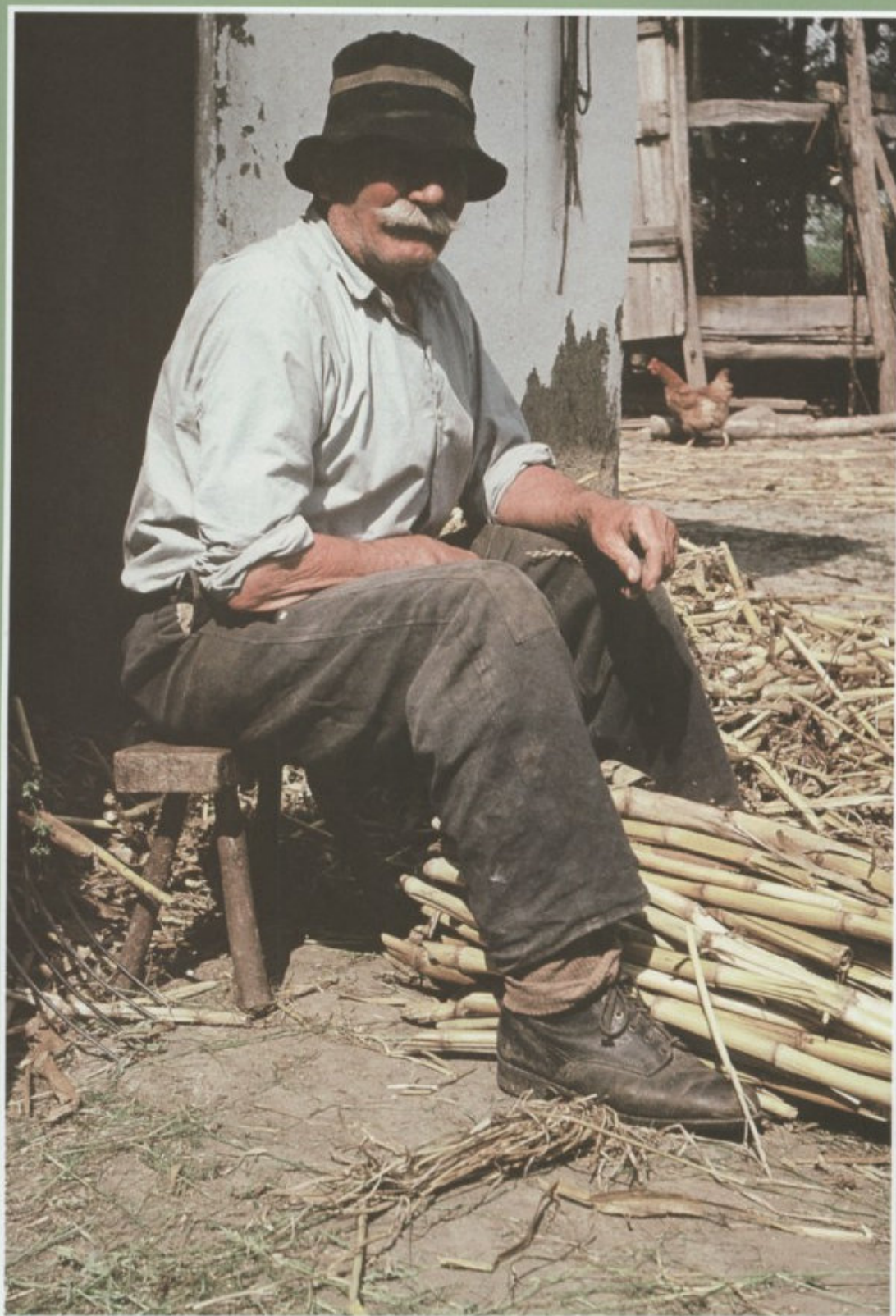

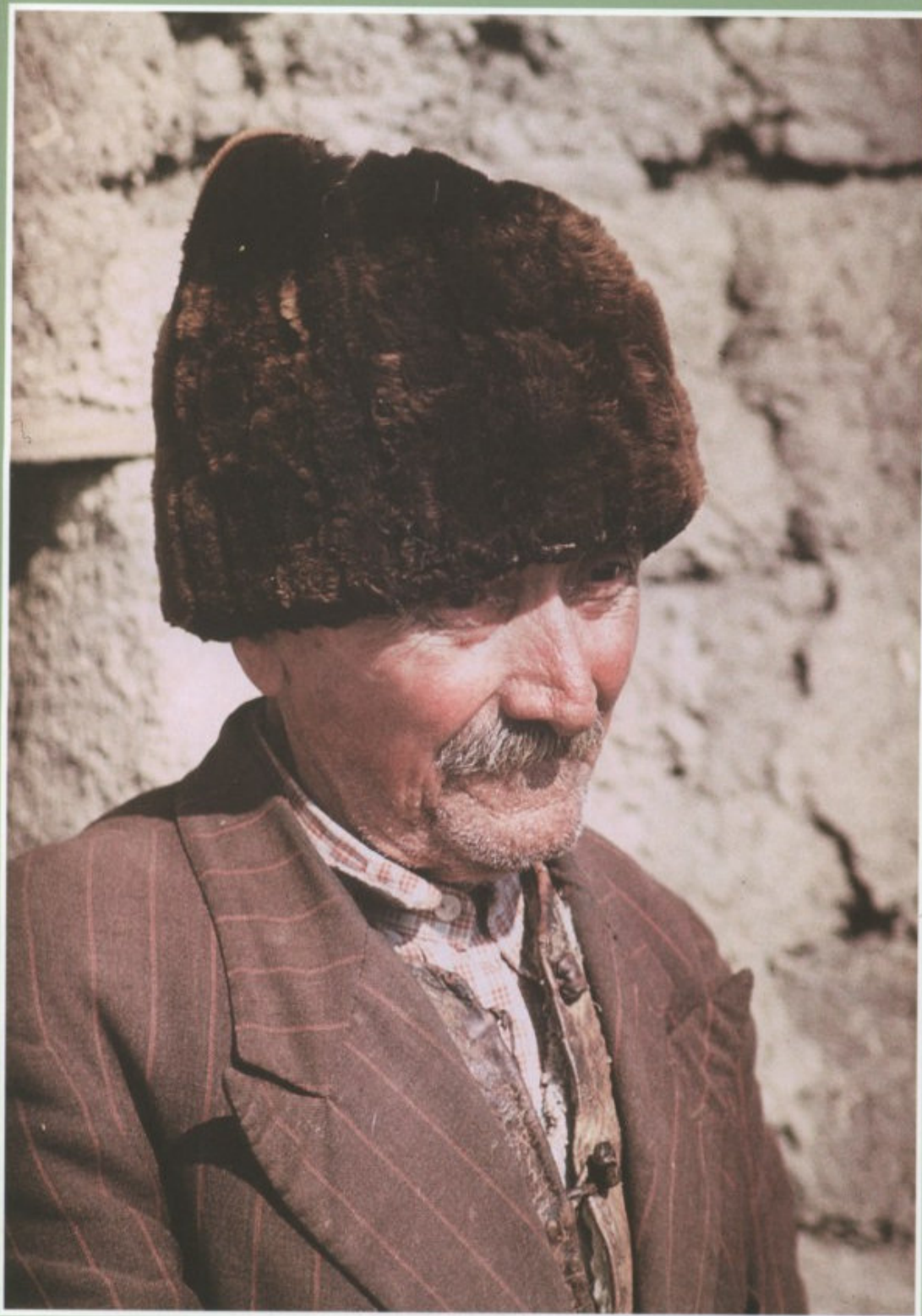
Kérdő Szűcs Ernő („Hajja, Kend!”) egykori tanyája udvarán. (1981-ben.)

Csorcsán Szűcs Imre adatközlőm Kút völgyön dinnyére vési egyik versét. (1981-ben.)

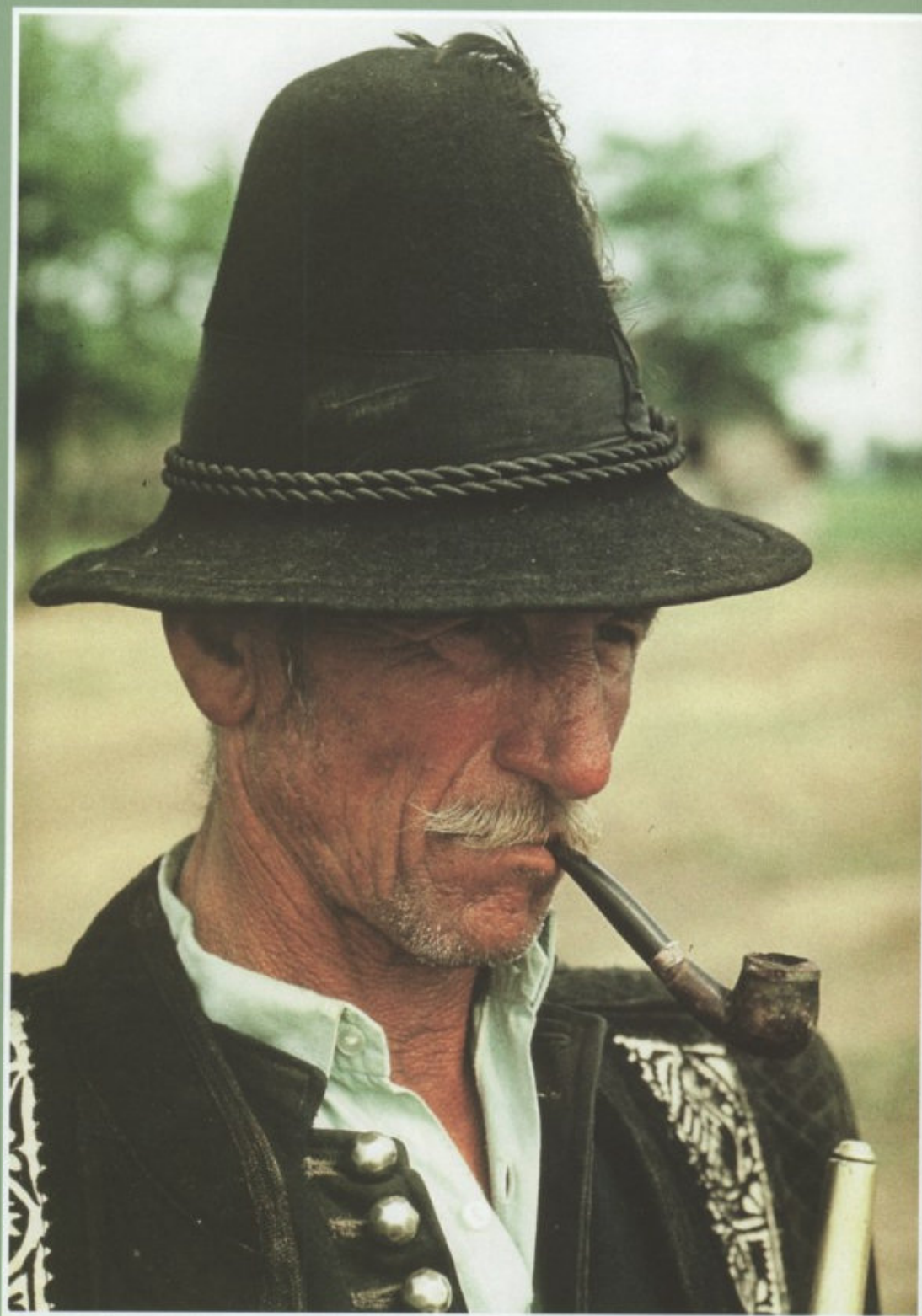

Olasz Bálint adatközlőm kopáncsi tanyájában. (1960-as évek második fele.)

Idős Olasz Ernő – Nagy Gyula és az én adatközlőm – düledező tanyája előtt, a Pusztán.
(1960-as évek második fele.)

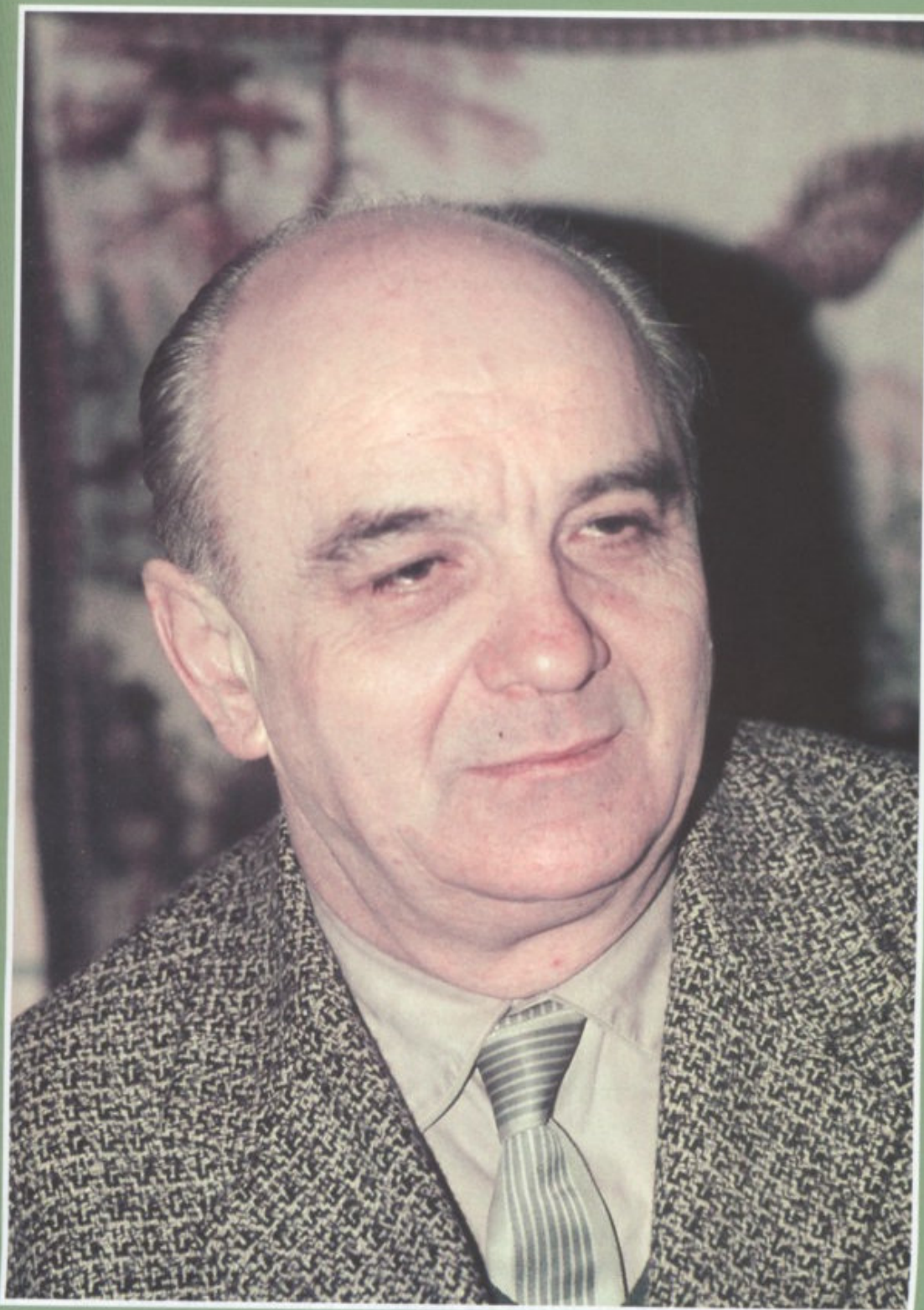

Péter Béla, a juhász, aki nyájával mezőt és pusztát keresve végigjárta az Alföldet.
(A mártélyi pusztán, az 1970-es évek elején.)

Édesanyám, Kőrmendy Rózsa, a Szent István utcai Elek-ház udvarán.
(1960-as évek második fele.)

Édesapám, id. Szent Tibor Völgy utcai, egyhelyiséges lakásunkban.
(1960-as évek második fele.)

